

UB Mt 6

~~523D39~~

NN08201, 15

ONTWIKKELING EN BETEEKENIS DER LANDBOUWINDUSTRIE IN GRONINGEN.

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD
VAN DOCTOR IN DE LANDBOUWKUNDE AAN DE
LANDBOUW-HOOGESCHOOL TE WAGENINGEN,
OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS
J. VAN BAREN, HOOGLEERAAR IN DE DELFSTOF-
EN AARDKUNDE, VOOR EEN - OVEREENKOMSTIG
ART. 46, LID 4, VAN DE WET VAN 15 DECEMBER
1917 TOT REGELING VAN HET HOOGER LAND-
BOUW- EN HOOGER VEEARTSENIJKUNDIG ONDER-
WIJS (STAATSBLAD No. 700) - DAARTOE BENOEMDE
COMMISSIE UIT DEN SENAAT, TE VERDEDIGEN OP
VRIJDAG 13 FEBRUARI 1925 DES NAM. TE 4 UUR,

DOOR

GEERT MINDERHOUD,

GEBOREN TE NIEUWDORP, GEMEENTE 's HEER ARENDSKERKE.

Bibliotheek
der
Landbouw Hogeschool
WAGENINGEN

ERVEN B. VAN DER KAMP - 1925 - GRONINGEN.

1m = 104435

STELLINGEN.

I.

De wetgever geve den beklemden meier het recht den eigendom van het beklemd goed te verwerven tegen schadeloosstelling van den eigenaar, vast te stellen door den rechter.

II.

Het is niet gewenscht de totstandkoming eener publiek-rechtelijke landbouworganisatie thans te bevorderen.

III.

Het verdient aanbeveling het voorschrift, dat de acte van oprichting eener coöperatieve vereeniging notarieel moet worden verleden, te doen vervallen en bijv. te vervangen door de bepaling, dat de statuten tegenover derden niet eerder van kracht zijn, dan nadat zij zijn ingeschreven bij het Handelsregister, dat tot deze inschrijving niet mag overgaan, dan nadat op de statuten, of het ontwerp ervan, het fiat van den Minister van Justitie is verkregen.

IV.

Mede omdat bij den aanleg van blijvend grasland op kleigronden door de wijze van samenstelling van het

graszaadmengsel de sukkeljaren niet kunnen worden voorkomen, is bij dergelijken aanleg op deze gronden het gebruik van mengsels van eenvoudige — mits doelmatige — samenstelling voldoende.

V.

De Nederlandsche Botercontrôle-stations dienen handelaren niet langer als aangeslotenen aan te nemen.

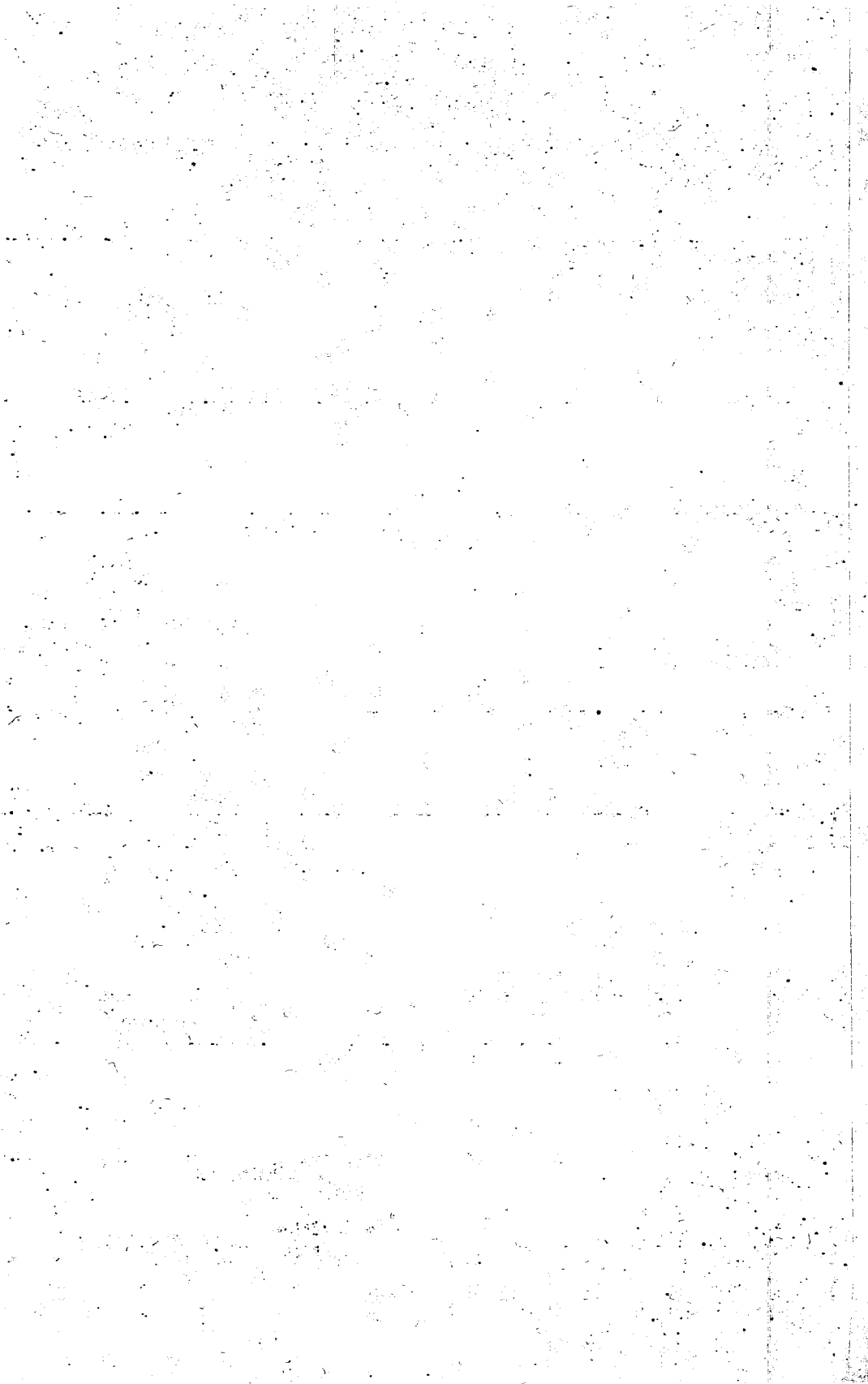
VI.

De tegenwoordig voor het warmbloed-paard in Groningen bestaande fokrichting beantwoordt niet meer aan het door het Groningsch Paardenstamboek gestelde fokdoel. Dit laatste behoeft wijziging.

VII.

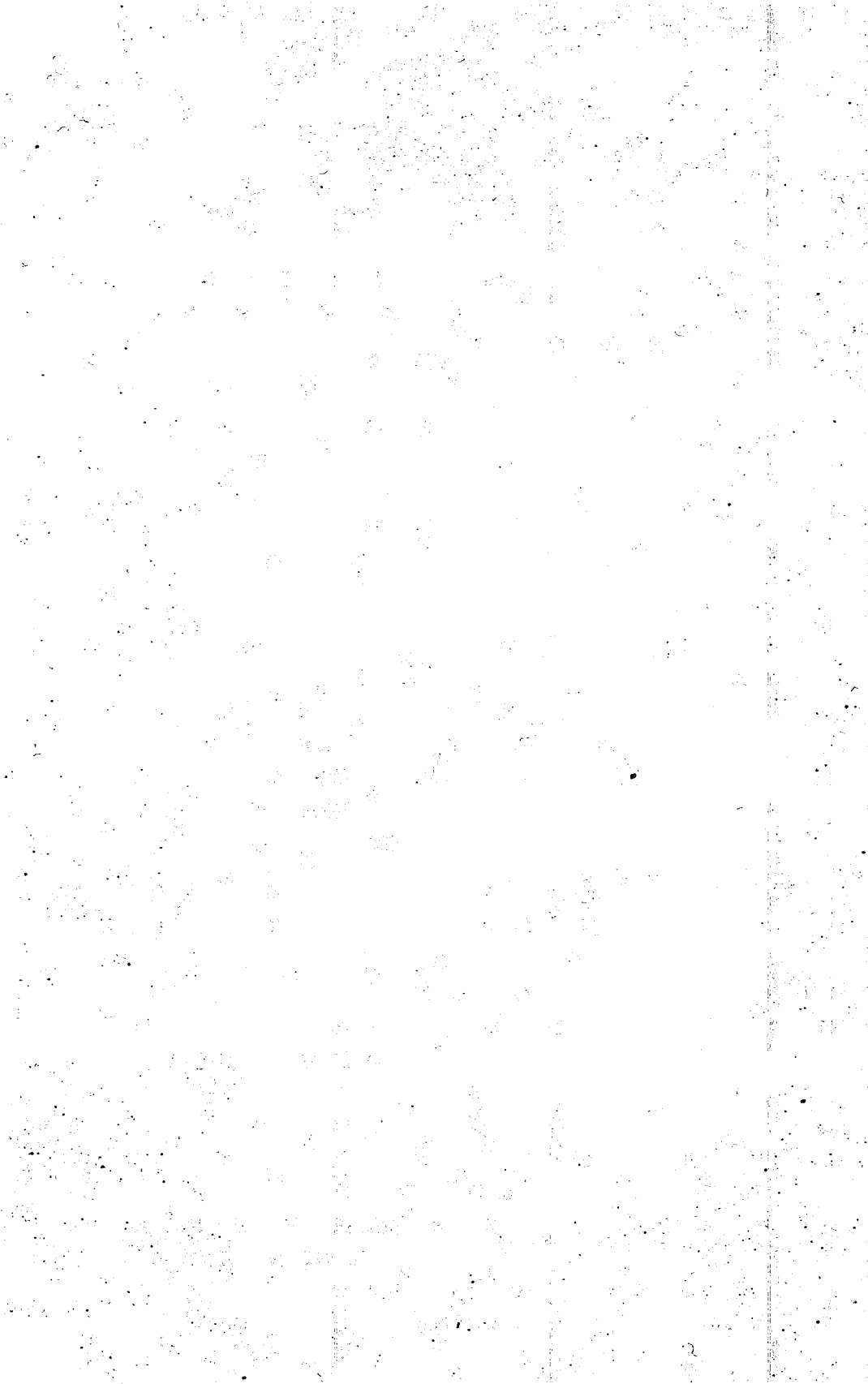
De aantasting door Fusarium-schimmels van de graan-
aar houdt niet direct verband met de aantasting van
het gebruikte zaaizaad.

NN fo 52th Publ. Wr. 11 F 15

**ONTWIKKELING EN BETEKENIS DER LANDBOUW-
INDUSTRIE IN GRONINGEN.**

**Bibliotheek
der
Landbouw Hogeschool
WAGENINGEN**

VR Mit 6

~~523D39~~

NN08201, 15

ONTWIKKELING EN BETEEKENIS DER LANDBOUWINDUSTRIE IN GRONINGEN.

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD
VAN DOCTOR IN DE LANDBOUWKUNDE AAN DE
LANDBOUW-HOOGESCHOOL TE WAGENINGEN,
OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS
J. VAN BAREN, HOOGLEERAAR IN DE DELFSTOF-
EN AARDKUNDE, VOOR EEN – OVEREENKOMSTIG
ART. 46, LID 4, VAN DE WET VAN 15 DECEMBER
1917 TOT REGELING VAN HET HOOGER LAND-
BOUW- EN HOOGER VEEARTSENIJKUNDIG ONDER-
WIJS (STAATSBLAD No. 700) – DAARTOE BENOEMDE
COMMISSIE UIT DEN SENAAT, TE VERDEDIGEN OP
VRIJDAG 13 FEBRUARI 1925 DES NAM. TE 4 UUR,

DOOR

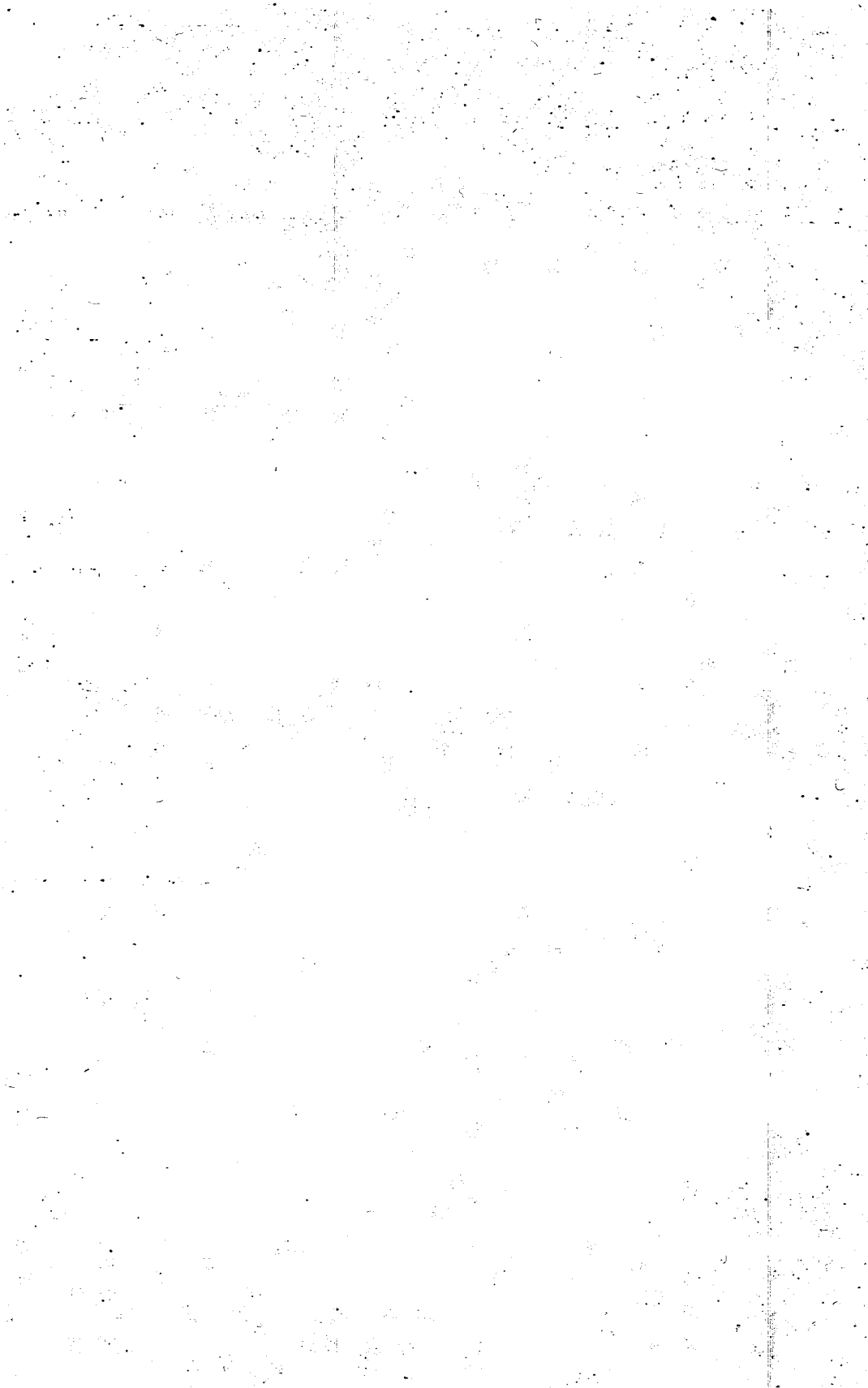
GEERT MINDERHOUD,

GEBOREN TE NIEUWDORP, GEMEENTE 's HEER ARENSKERKE.

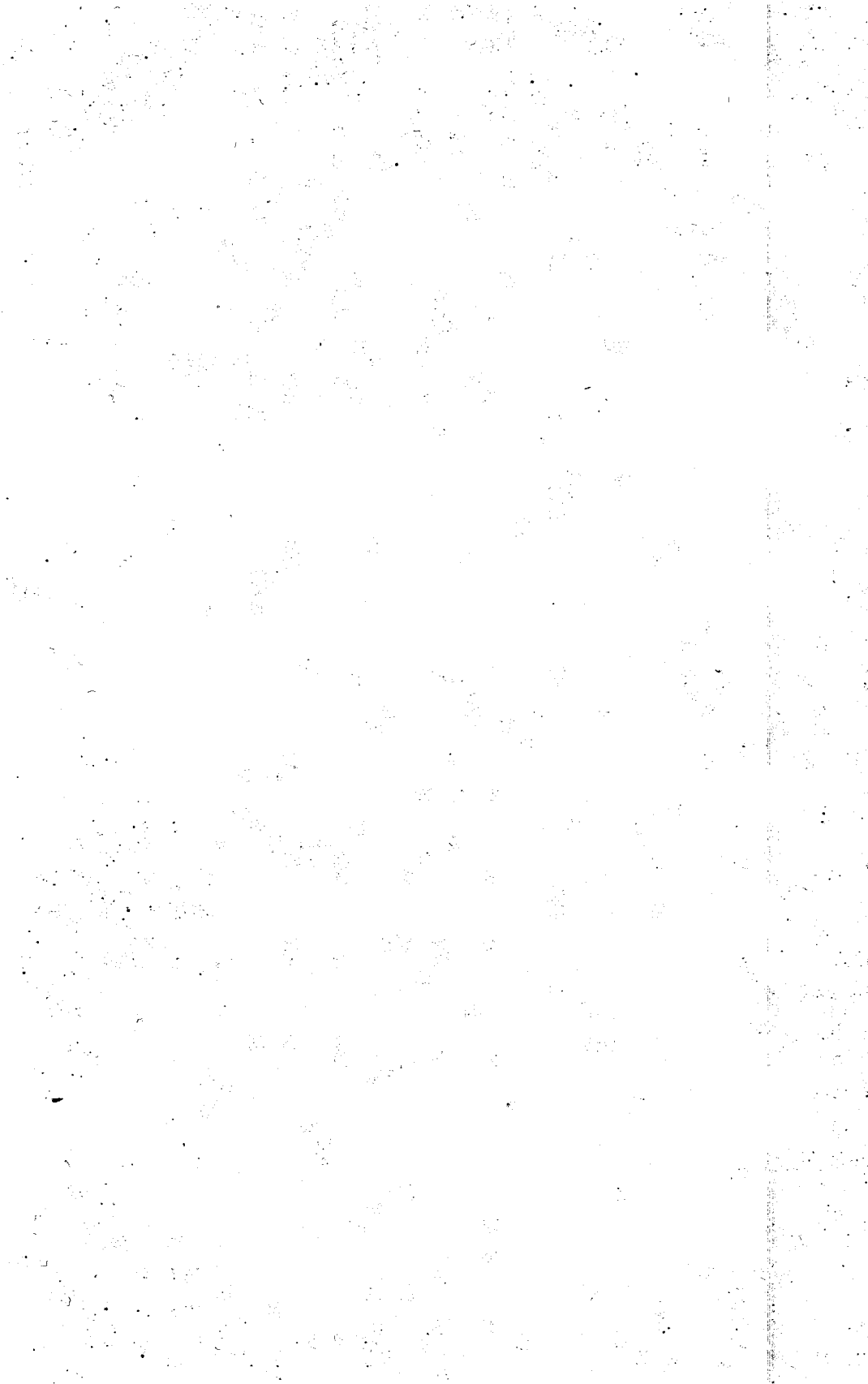
Bibliotheek
der
Landbouw Hogeschool
WAGENINGEN

ERVEN B. VAN DER KAMP – 1925 – GRONINGEN.

1m = 104435

*Aan mijn Ouders en
aan mijn Vrouw.*

VOORWOORD.

Een woord van hartelijken dank aan allen, die mij de samenstelling en voltooiing van dit proefschrift mogelijk hebben gemaakt, moge hier vooraf gaan.

Terwijl mijn studie aan de voormalige Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool mij hoofdzakelijk in aanraking bracht met technische Landbouwkundige vraagstukken, ben ik door mijn werkzaamheden na het verlaten van Wageningen steeds meer in contact gekomen met vraagstukken van organisatorischen en economischen aard.

Nog schier dagelijks waardeer ik echter den breedten grondslag, waarop het onderwijs in de jaren 1907-1912 aan de R. H. L., T. en B. S. was geplaatst. Aan de toenmalige leeraren betuig ik gaarne mijn welgemeenden dank voor alles wat zij voor mij zijn geweest.

Grooten dank ben ik ook verschuldigd aan het Bestuur der Groninger Maatschappij van Landbouw, dat mij de meest mogelijke vrijheid heeft gelaten bij het verzamelen der voor dit proefschrift benodigde gegevens. Doch ook degenen, die mij de inlichtingen hebben verstrekt en de verwerkte gegevens hebben gecontroleerd, ben ik in hooge mate erkentelijk. Gaarne zoude ik hier enkelen bij name noemen, ware het niet, dat een keuze uit de velen haar eigenaardige bezwaren heeft.

Ten slotte gevoel ik groote verplichtingen te hebben aan U Hooggeleerde MEES, Hooggeachte Promotor, voor de bereidwilligheid om, hoewel ik U persoonlijk geheel onbekend was, aanstonds te voldoen aan mijn verzoek, mij bij de samenstelling van dit proefschrift de noodige leiding te willen geven; een welwillendheid, die veel van Uw tijd heeft gevergd.

Aan Uw leiding ben ik veel verschuldigd; van Uw aanwijzigingen heb ik een dankbaar gebruik gemaakt en Uw opmerkingen hebben voor mij groote waarde gehad.

INLEIDING.

De producten, die de landbouw, zooals deze op de klei- en veenkoloniale gronden der provincie Groningen wordt beoefend, voortbrengt, worden voor een aanmerkelijk deel aan een fabriekmatige bewerking onderworpen.

Vele dezer be- en verwerkingen worden uitgevoerd, zonder dat de landbouw daarmede in nauwe aanraking komt. De vermaling tot meel van het geproduceerde graan, de bereiding van oliën uit de geteelde handelszaden — om een paar voorbeelden te noemen — gaan geheel buiten de landbouwers om, terwijl de fabrieken, waar deze bewerkingen plaats vinden, wat haar grondstoffen betreft, geenszins uitsluitend op de landbouwproducten uit ons land zijn aangewezen.

Anders is het met de verwerking van *aardappelen* tot aardappelmeel, *stroo* tot stroocarton, *bieten* tot suiker, *melk* tot zuivel. Deze industrie wordt beoefend in de streek, waar de grondstof wordt voortgebracht. Bij haar is een groot deel der landbouwers rechtstreeks en in sterke mate betrokken, terwijl zij geheel of vrijwel geheel is aangewezen op in de naaste omgeving door den landbouw voortgebrachte grondstoffen.

De benaming *landbouwindustrie* is voor deze takken van nijverheid geheel op haar plaats. Haar ontwikkeling is mogelijk geworden door de wijzigingen, die de landbouw in de laatste helft der vorige eeuw heeft ondergaan, terwijl omgekeerd de beteekenis, welke deze industrieën allengs hebben gekregen, van grooten invloed is geweest op de richting, waarin de landbouw in Groningen zich heeft ontwikkeld.

Voor de kennis van de ontwikkelingsgeschiedenis van den landbouw in de provincie Groningen is kennis van de *ontwikkeling en de beteekenis van de landbouwindustrie* daarom noodzakelijk.

En aangezien op dit terrein de vereischte gegevens in de litteratuur òf geheel ontbreken, òf daarin zeer verspreid en veelal op slechts voor weinigen toegankelijke plaatsen voorkomen, leek het mij nuttig, die gegevens, noodig om een overzicht van

dit deel der geschiedenis van den landbouw te verkrijgen, zooveel mogelijk te verzamelen, te verwerken en critisch te bespreken.

Persoonlijke mededeelingen van bij deze industrie betrokken landbouwers en fabrikanten, notulenboeken, jaarverslagen, balansen, couranten-artikelen en al of niet in den boekhandel verkrijgbare brochures vormden de voornaamste bronnen.

Tot op zekere hoogte kan ook de bewerking van het vlas tot de landbouwindustrie worden gerekend. Aangezien daarover evenwel van Regeeringswege een uitvoerige studie is gepubliceerd ¹⁾ en deze industrie in Groningen van ondergeschikte beteekenis is, is — mede in verband met de vele beperkingen, die ik mij, om een al te grooten omvang van dit proefschrift te voorkomen, moest opleggen — de vlasbewerking buiten beschouwing gelaten.

De aardappelmeel- en stroocartonbereiding zijn om haar groote beteekenis, doch vooral omdat zij buiten het gebied van Groningen en de daarmee samenhangende Veenkoloniën nergens anders in ons land voorkomen, vrij uitvoerig behandeld.

Daar deze beide omstandigheden niet gelden voor de zuivel- en de suikerindustrie, kon de behandeling daarvan beknopter zijn.

¹⁾ Versl. en Med. v. d. Dir. v. d. Landb. 1913, No. 3. Beschrijving der Vlascultuur en Vlasindustrie in Nederland.

HOOFDSTUK I.

Aardappelmeelindustrie.

Ontwikkeling der Nijverheid.

De belangrijkste – en als wij afzien van de vlasbewerking – tevens de oudste tak van landbouwindustrie, is de aardappelmeelfabricage.

Het centrum dezer Nijverheid moet daar gezocht worden, waar de meeste aardappelen worden geteeld, n.l. in de Veenkoloniën.

Dat deel van ons land is doorsneden door een dicht net van kanalen – van „diepen”, „hoofdwijken” en „wijken” – waardoor het mogelijk is, een groot deel der aardappelen direct van het land te laden in schuiten, die het volumineuze product op de minst kostbare wijze naar de fabrieken brengen, terwijl uiteraard de afgewerkte producten weer op weinig kostbare manier naar de uitvoerhavens en naar de centra van binnenlandsch verbruik kunnen worden vervoerd.

Bovendien wordt ook de voornaamste brandstof, de turf, in de onmiddellijke nabijheid gegraven. De uitgaven voor brandstof kunnen daardoor hier lager blijven, dan op welke plaats in ons land ook.

Voegt men bij deze gunstige omstandigheden het feit, dat de Veenkoloniën een dichtbevolkt gebied vormen, waarin van ouds de industrie (scheepswerven, enz.) en de handel van groote beteekenis zijn geweest, dan zal het duidelijk zijn, dat we hier een economisch milieu hebben, bij uitstek voor deze industrie geschikt; waardoor zelfs in een land met zeer goedkope arbeidskrachten, als Japan, de productie niet op goedkoopere wijze kan plaats vinden.

Het gebruik van aardappelen voor industrieele doeleinden is in de provincie Groningen reeds vrij oud.

In het begin der vorige eeuw begon men uit de veenkoloniale aardappelen *moutwijn* te fabricceeren en weldra verrees de eene stokerij na de andere.

VAN HALL schreef omstreeks 1840: ¹⁾

„In 1808 waren in Groningen 6 *jeneverstokerijen*. Deze zijn te niet gegaan, doch worden ruim vergoed door de moutwijnstokerijen, enz. uit aardappelen, welker aantal binnenkort tot 10 zal zijn aangegroeid en waaronder zich zeer belangrijke bevinden. Deze fabrieken bereiden uit aardappelen niet alleen moutwijn, of liever ruwstooksel, maar zeker twee, en misschien reeds meer derzelve, vervaardigen ook inlandsche brandewijn, welke de plaats vervangt van de buitenlandsche brandewijn, uit vruchten gestookt”.

De landbouw vond in deze nieuwe industrie een nieuw en groot afzetgebied voor zijn aardappelen.

Allengs bleek echter, dat deze stokerijen de concurrentie met de branderijen van moutwijn uit koren te Schiedam en elders niet konden volhouden, waardoor de moutwijnfabrieken bijna alle moesten verdwijnen.

Inmiddels had men evenwel geleerd uit de aardappelen *aardappelmeel* te vervaardigen.

Als we de onuitgegeven, ongeveer in 1895 op schrift gestelde, aantekeningen van den oud-aardappelmeelfabrikant, wijlen den heer D. DE VRIEZE ²⁾, mogen gelooven, werd de eerste aardappelmeelfabriek in Europa gebouwd te Mannheim door den heer WAHL.

Ook in Nederland, buiten de Veenkoloniën, bestonden reeds fabrieken, die aardappelen tot meel en stroop verwerkten, n.l. die van den heer BAKKER te Oosterbeek en van de heeren SCHOONEBEEK en WESTERBAAN te Gouda, vóórdat deze industrie in de provincie Groningen haar intrede deed. Die fabrieken betrokken ook aardappelen uit die provincie, daar men die, ondanks de vrij hooge vracht, daar blijkbaar het voordeeligst kon verkrijgen.

J. A. BOON van Amsterdam, die reeds in 1838 te Veendam een katoenspinnerij had gesticht, was de eerste, die de nieuwe industrie hier invoerde. Hij bouwde omstreeks 1840 te Muntendam een fabriek voor de bereiding van aardappelmeel en stroop.

TOP ³⁾ schrijft, dat diens fabrikaat goeden aftrek vond op de Hollandsche markten, doch dat de ondernemende man overigens met groote moeilijkheden had te kampen.

¹⁾ H. C. VAN HALL. Bijdrage tot de statistiek van den Landbouw in de prov. Groningen, pag. 15.

²⁾ Deze aantekeningen zijn thans in het bezit van den heer J. DE VRIEZE, Benedenverlaat W.Z. No. 30 te Veendam, die ze mij welwillend ter beschikking stelde.

³⁾ H. J. TOP. Geschiedenis der Groninger Veenkoloniën, pag. 279.

De machines, die hij uit Parijs ontbood, waren duur; de werklieden niet altijd bekwaam, terwijl de bevolking in de nabijheid der fabriek niet steeds even eerlijk was. BOON moest de grondstof, die hij liet verwerken, meestal nauwlettend doen bewaken, wilde hij haar niet op raadselachtige wijze zien verdwijnen.

Ook lag de plaats, waar de fabriek was gesticht, ten opzichte van den aanvoer der aardappelen en den afvoer der producten niet zeer gunstig, zoodat ondanks den financieelen steun van Koning Willem II, die in 1842 de fabriek bezocht, de zaak niet tot bloei kwam. Toen BOON overleed, werd het bedrijf gestaakt. De fabriek, door DE VRIEZE „een onaanzienlijk gebouwtje” genoemd, werd verder als woonhuis gebruikt.

De eigenlijke grondlegger der aardappelmeelindustrie was WILLEM ALBERT SCHOLTEN, die in de streek zijner geboorte reeds als jongen de aardappelmeelbereiding in het klein beoefende. Zijn „fabriek” te Warnsveld (Geld.) brandde echter in 1841 af. Dit vormde de directe aanleiding voor het verplaatsen van het bedrijf naar Groningen.

De heer BAKKER van wiens fabriek op den Oorsprong te Oosterbeek reeds op pag. 2 melding is gemaakt, verwerkte toen jaarlijks reeds ongeveer 30.000 hl aardappelen, in die dagen in het oog van SCHOLTEN een reusachtige massa. Al die mudden werden hoofdzakelijk aangevoerd uit het Noorden des lands, waar ook de brandstof goedkoop was, zoodat SCHOLTEN becijferde, dat een fabriek, gesticht in het land der aardappelen en der turven f10.000 meer winst moest afwerpen, dan indien ze in Gelderland of Holland was gelegen ¹⁾.

Aanvankelijk vond SCHOLTEN het bruine veenwater hier geheel ongeschikt voor zijn bedrijf, doch toevallig vernam hij van een schipper, dat het water in het Zuidlaarder- en Foxholstermeer, dat afkomstig is uit Drenthe, zoo helder was als kristal. Inderdaad bleek het water bij het Foxholsterbosch voor zijn doel uitnemend geschikt.

De grond daar behoorde aan de Stad Groningen, van wie SCHOLTEN dit terrein in erfpacht verkreeg.

1) WILLEM ALBERT SCHOLTEN. Herinneringen uit het leven van een Industrieel, gerangschikt en bewerkt door A. WINKLER PRINS, te Groningen bij J. B. WOLTERS, 1892, pag. 119.

Aan dit boek zijn verder de meeste gegevens over de fabrieken van SCHOLTEN ontleend.

Van zijn stiefvader leende hij het geld, benoodigd voor het zetten der fabriek, die in Januari 1842 gereed was en het geheele kapitaal, waarover SCHOLTEN toen beschikte en dat ruim f 5400.— bedroeg, had verslonden.

Wel hielp zijn stiefvader hem nog verder, doch deze hulp kon niet voorkomen, dat SCHOLTEN in de eerste jaren voortdurend in financieele moeilijkheden verkeerde en vaak der wanhoop nabij was.

Geldgebrek was tevens oorzaak, dat hij de fabriek niet door stoom kon laten drijven, doch zich met een rosmolen en een oud paard als drijfkracht tevreden moest stellen, zoodat per dag niet meer dan 75 hl aardappelen verwerkt konden worden. Bovendien kwam er zelden een Zaterdagavond, dat SCHOLTEN zijn fabrieksarbeiders volledig kon uitbetalen.

Doch zijn ijzeren wil overwon ten slotte al die zwarigheden. In 1850 kon hij de paardenkracht vervangen door stoom en langzamerhand is SCHOLTEN de grootste industrieel uit het Noorden van ons land geworden. Ook bij de bespreking van de carton- en de suikerindustrie zullen we hem nog ontmoeten.

Daar zijn leven in het op pag. 3 vermelde werk uitvoerig is beschreven, moge met het bovenstaande worden volstaan.

Bij den aankoop zijner aardappelen had SCHOLTEN in den eersten tijd betrekkelijk weinig concurrentie. Wel bestonden in 1840 in de Veenkoloniën 17 branderijen, die dezelfde grondstof uit den omtrek betrokken, doch deze waren reeds kwijnende. Door de concurrentie van SCHOLTEN op de aardappelmarkt werd de verdwijning ervan bespoedigd, zoodat er in 1857 nog slechts 5 in werking waren, die successievelijk later ook alle een andere bestemming hebben gekregen. ¹⁾

Het heeft tot 1857 geduurd eer SCHOLTEN een ernstige concurrent kreeg. In dat jaar besloot de Belg GUSTAVE DUTALIS, die reeds te Mechelen een aardappelmeelfabriek had, zijn bedrijf naar Groningen over te brengen.

In 1856 was n.l. de aardappeloogst in België zeer klein, zoodat DUTALIS iemand naar de Veenkoloniën zond om aardappelen voor zijn bedrijf te koopen. Hij besteedde in dat jaar 60—75 cent per hl en liet circa 6000 hl naar België verladen.

¹⁾ Aanteekeningen DE VRIEZE.

SCHOLTEN had toen reeds, evenals de branders, de gewoonte om een deel der aardappels in vóórkoop te koopen en DUTALIS volgde in 1857 dit voorbeeld. Hij besteedde 60 cent per hl en voerde dat jaar meer dan 30.000 hl naar Mechelen.

Daar op ieder mud 40 à 45 cent vracht kwam, begreep de ondernemende Belg al ras, dat hij beter deed zijn bedrijf te brengen bij de aardappels, in plaats van de aardappels met groote kosten aan te voeren naar de fabriek.

De aardappelbouw nam juist toen hier sterk toe. Geregeld aan werd nieuw land in cultuur gebracht en per bedrijf werd de aardappelteelt eveneens uitgebreid. Voor gebrek aan grondstof behoefde derhalve niet te worden gevreesd.

Het grootste bezwaar vormde zijn geldgebrek. Doch in België waren in die jaren de aardappelen schaarsch. De oogsten waren klein en door de zich ontwikkelende bierbrouwerijen, die veel hop vroegen, werd de aardappelbouw er gedeeltelijk door de teelt van hop vervangen.

DUTALIS moest dus veranderen. In den heer E. DUINTJER, destijds kastelein in „De Unie” te Veendam, vond hij een geldschieter. Deze leende hem f 30.000 tegen billijke rente, plus een aandeel in de winst, berekend op 10 cent per hl vermalen aardappels.

Te Duurkenakker, gemeente Muntendam, werd een circa 5 ha groot terrein gekocht, waarop een houten loods werd geplaatst. Half Maart 1858 was alles gereed en stonden reeds de uit België meegebrachte locomobile, en alle verdere werktuigen, w.o. 2 aardappelraspen, 10 zeeften en 10 roerkuipen voor het werk gereed.

Van half Maart tot half Mei werd gewerkt met de aardappelen, waarvoor 60 cent per hl plus 10 cent „bestoploon” was betaald.

DUTALIS moet met het procédé goed op de hoogte zijn geweest, want in zijn primitieve inrichting vermaalde hij reeds aanstonds 7 à 800 hl aardappelen per etmaal.

Maar zijn drogerij bleek geheel onvoldoende, zoodat hij genoodzaakt was zeer veel nat meel naar Mechelen te zenden, om daar verder te worden gedroogd. Hij benutte den zomer van 1858 om zijn fabriek van steen op te bouwen en de inrichting te verbeteren.

De boeren, die natuurlijk met genoeg den nieuwen afnemer van aardappelen hadden zien komen, breidden de teelt uit,

zoodat in den herfst van 1858 te Muntendam reeds 1500–2000 hl per etmaal kon worden vermalen.

De aardappelteelt moet toen nog wel voor sterke uitbreiding vatbaar zijn geweest, want na 1860 rezen de nieuwe fabrieken als paddestoelen uit den grond op, zonder dat gebrek aan grondstof ontstond. Wel moet worden vermeld, dat de prijzen, die de aardappelmeelfabrikanten betaalden, vrij sterk stegen, waardoor natuurlijk de uitbreiding der teelt werd bevorderd.

In zijn voortreffelijke beschrijving van de aardappelmeelindustrie noemt Kok ¹⁾ als oorzaak van de uitbreiding der meelindustrie: „het aanvankelijk succes der eerste ondernemers en de kwijning der zeevaart.” De laatste was omstreeks 1850 voor de Veenkoloniën een hoofdbron van bestaan. In 1849 telde men te Hoogezand en Sappemeer 28 Scheepstimmerwerven, te Veendam en Wildervank 14. In dat jaar werden in eerstgenoemde dorpen 28 zeeschepen te water gelaten, terwijl er 29 in aanbouw waren. Ook van uit Veendam en Wildervank verschenen in dien tijd jaarlijks gemiddeld meer dan 20 zeeschepen in de vaart. En nog in 1863 telde Veendam alleen 139 reederijen. Maar de zeilscheepvaart ging tanen en dus ook alle industrieën, die daarmede direct of indirect verbonden waren. Menigeen zag daarom naar een ander veld van arbeid om. En zoo zien wij na 1860, dat zeekapiteins, reeders, scheepsbouwers, enz. hun krachten gaan wijden aan de aardappelmeelindustrie.

Daaraan zou nog het volgende toegevoegd kunnen worden.

Men dient te bedenken, dat wij het hier hebben over de *Veenkoloniën*. Een gebied, dat nog gedeeltelijk woest en ledig was en voor de rest werd bewoond door een bevolking, die of zelf als kolonisten van elders was gekomen, of daarvan rechtstreeks afstamde. De voor kolonisten noodzakelijke ondernemingsgeest was, en is nog, in de Veenkoloniën in veel sterkere mate aanwezig, dan elders in het Noorden van ons land.

De zeevaart kwijnde. Zoowel *kapitaal* als *arbeid* kwamen daardoor disponibel. En de geest der Veenkolonialen was niet zoodanig, dat men gemakkelijk op de lauweren ging rusten, of bij de pakken ging neerzitten. Er moest emplooi gevonden worden voor de disponibele productiemiddelen.

¹⁾ Beschrijving van de Aardappelcultuur in Nederland. Versl. en Med. v. d. Dir. v. d. Landb., 1910 No. 3, pag. 155.

En nadat te Veendam enkelen succes met de aardappelmeelbereiding hadden, wierpen ook anderen zich daar op die industrie. Veendam werd daardoor het centrum der aardappelmeelfabrieken.

Daarentegen had een voormalig scheepsbouwer te Pekela succes met een stroocartonfabriek. En zijn oud-collega's volgden zijn voorbeeld, waardoor Pekela het centrum der cartonindustrie werd.

Mij is geen enkele oorzaak bekend voor het feit, dat de aardappelmeelindustrie zich juist om Veendam concentreerde en nog minder voor de opeenhooping van cartonfabrieken aan de Pekel-A, dan juist deze drang tot navolging van enkele succesvolle baanbrekers door de energieke en deels kapitaalkrachtige personen, die hun oud beroep noodgedwongen hadden moeten staken.

DUTALIS had op den duur minder succes dan SCHOLTEN. Hij kon blijkbaar zijn zaken niet voldoende zuinig beheeren, leefde zelf op grooten voet en was gedwongen zijn fabriek in 1867 in een N.V. om te zetten, welke in 1884 werd ontbonden.

De fabriek, „Hibernia” genaamd, werd toen gekocht door SCHOLTEN. Deze heeft haar in bedrijf gehouden tot ongeveer 1918. Toen is zij verkocht. De machines zijn er uitgenomen en alleen de gebouwen zijn thans nog overgebleven.

Ik zal over de nieuwere fabrieken niet in bijzonderheden treden, hoewel de meer gemelde aantekeningen van DE VRIEZE voor degenen, die ter plaatse bekend zijn, nog wel enkele interessante mededeelingen bevatten.

Welke groote vlucht de aardappelmeelindustrie na 1860 heeft genomen, kan het snelst en duidelijkst blijken uit onderstaande tabellen.

Stichting van Aardappelmeelfabrieken in de Provincie Groningen en omgeving.

Jaar.	Naam van den eigenaar, of der fabriek.	Gelegen te
1840	J. A. Boon	Muntendam.
1842	W. A. Scholten	Hoogezand (Foxhol).
1844	J. Hora Adema (later N.V. Leeuwarder aardappelmeel- en stroopfabr.)	Huizum bij Leeuwarden.
1858	G. Dotalis	Muntendam.
1860	W. A. Scholten	Zuidbroek.
1861	Meihuizen, Boon & Co.	Veendam
1865	S. H. Hoveling	Veendam.

Jaar.	Naam van den eigenaar, of der labriek.	Gelegen te
1866	<i>W. A. Scholten</i>	<i>Zuidwending.</i>
1866	<i>W. A. Scholten</i>	<i>Stadskanaal.</i>
1867	<i>Wolda & Co. (1914 omgezet in een coöp.)</i>	<i>Veendam.</i>
1869	<i>Van Linge & Co.</i>	<i>Veendam.</i>
1870	<i>K. J. Wilkens c. a.</i>	<i>Zuidwending (Veendam).</i>
1870	<i>Everts, Adema & Co. (1914 verkocht aan een coöperatie)</i>	<i>Bareveld.</i>
1871	<i>Duintjer, Wilkens, Meihuizen & Co.</i>	<i>Veendam.</i>
1872	<i>Romkes, Bakker en Van Calcar</i>	<i>Sappemeer.</i>
1873	<i>Veenhoven, Schuringa & Co.</i>	<i>Wildervank.</i>
1874	<i>Engelsman & Co.</i>	<i>Veendam.</i>
1876	<i>J. K. Boon</i>	<i>Hoogezand.</i>
1878	<i>Kaiser, Van Linge & Co.</i>	<i>Veendam.</i>
1878	<i>De Nijverheid</i>	<i>Stadskanaal.</i>
1878	<i>Smit, Vos, Zeven & Co.</i>	<i>Ommelanderw. (Veendam)</i>
1878	<i>Wilkens en Panman</i>	<i>Ommelanderw. (Veendam)</i>
1880	<i>Duintjer, Wilkens, Meihuizen & Co.</i>	<i>Dronrijp.</i>
1888	<i>Gebr. Drenth & Co. (1914 overgegaan aan een coöperatie)</i>	<i>Oude Pekela.</i>
1892	<i>H. C. ten Horst & Co.</i>	<i>Oude Pekela.</i>
1893	<i>N. V. Gron. Aardappelmeelfabriek</i>	<i>Hoogezand.</i>
1893	<i>O. J. Meijer</i>	<i>Zuidwending (Veendam).</i>
1894	<i>J. Hoogerbrugge</i>	<i>Smilde.</i>
1898	<i>De Eersteling</i>	<i>Borgercomp. (Veendam).*</i>
1898	<i>De Eendracht</i>	<i>Kiel.*</i>
1898	<i>l'Esperance</i>	<i>Tripscompagnie.</i>
1900	<i>N. V. De Baanbreker</i>	<i>Lutten.</i>
1900	<i>N. V. Hollandia</i>	<i>Nieuw-Buinen.*</i>
1900	<i>De Toekomst</i>	<i>Nieuw-Compagnie.*</i>
1900	<i>Pekela en Omstr.</i>	<i>Nieuwe Pekela.*</i>
1901	<i>Piétro van Lamsweerde & Cie.</i>	<i>Hoogezand.</i>
1903	<i>Wildervank en Omstr.</i>	<i>Eexterveenschekanaal.*</i>
1903	<i>Oostermoer</i>	<i>Gasselternijv.mond.*</i>
1904	<i>Musselkanaal e. o.</i>	<i>Ter-Apelkanaal.*</i>
1904	<i>De Woudbloem</i>	<i>Scharmer.</i>
1906	<i>N. V. Inter Nos (later Onder Ons)</i>	<i>De Krim.</i>
1909	<i>Alteveer</i>	<i>Alteveer.*</i>
1909	<i>De Centrale</i>	<i>Coevorden.*</i>
1909	<i>Excelcior</i>	<i>Nw. Amsterdam.*</i>
1912	<i>Onder Ons (vroeger N. V. Inter Nos)</i>	<i>De Krim.*</i>
1913	<i>Oranje</i>	<i>Beilen.*</i>
1913	<i>Musselkanaal e. o. (2e fabriek)</i>	<i>Ter-Apelkanaal.*</i>
1914	<i>Bareveld (vroeger Everts, Adema & Co.)</i>	<i>Bareveld.*</i>
1914	<i>Oude Pekela (vroeger Drenth & Co.)</i>	<i>Oude Pekela.*</i>
1914	<i>De Twee Provinciën</i>	<i>Stadskanaal.*</i>
1914	<i>De drie Provinciën</i>	<i>Oostwold (W.).*</i>
1914	<i>Westerwolde</i>	<i>Veelerveen.*</i>
1914	<i>Wolda & Co. (vroeger particulier, later Veendam e. o.)</i>	<i>Veendam.*</i>
1916	<i>Ter Apel e. o.</i>	<i>Ter-Apel.*</i>

* Deze zijn coöperaties of werken op coöperatieven grondslag.

De *cursief* gedrukte bestaan nog als aardappelmeelfabriek, hoewel meerdere in andere handen zijn overgegaan.

De tabel geeft alleen een overzicht van de stichting der fabrieken. Men kan er niet uit afleiden hoeveel er in een bepaald jaar werkten, omdat verscheidene na een korteren of langeren termijn zijn gesloopt, of geheel of gedeeltelijk voor de bereiding van andere producten (stroop, sago, dextrine, glucose) zijn ingericht. Ook zijn vele der fabrieken na de stichting aanmerkelijk vergroot, terwijl andere aan coöperaties zijn overgedaan.

Een volledig overzicht van die veranderingen heb ik bij gebrek aan voldoende gegevens niet kunnen samenstellen. Kok ¹⁾ vermeldt van verschillende fabrieken eenige bijzonderheden.

De tegenwoordige omvang der industrie kan worden afgeleid uit het feit, dat bij een goeden aardappel oogst jaarlijks 10–14 miljoen hl (in 1922/23 zelfs 14.6 miljoen hl) worden vermalen.

De waarde van het jaarlijksch geproduceerde meel bedroeg vóór den oorlog reeds 10–15 miljoen gulden.

Ook onze handelsstatistiek geeft aan de hand van de uitvoersaldi van aardappelmeel een beeld van de ontwikkeling en van de beteekenis.

Uitvoersaldi van aardappelmeel in 1000 kg.

gemiddeld	1847 – 1856	16
„	1857 – 1866	319
„	1867 – 1876	4717
„	1877 – 1886	12620
„	1887 – 1896	25786
„	1897 – 1906	45760
„	1907 t/m. 1913	66704
	1914	101668
	1915	109679
	1916	73645
	1917	10364
	1918	12
	1919	11467
	1920	73140
	1921	86280
	1922	62143
	1923	87031

Hoeveel aardappelen de tegenwoordige fabrieken gezamenlijk zouden kunnen vermalen, als er voldoende grondstof was, volgt uit achterstaanden staat der capaciteiten.

¹⁾ Beschrijving der Aardappelcultuur in Nederland, pag. 157.

N a a m.	P l a a t s.	Weekcapaciteit, in hl.
Speculatieve. 1)		
N. V. W. A. Scholten's A/meelfabrieken	Groningen	210.000
Fa. Duintjer, Wilkens, Meihuizen & Co.	Veendam	96.000
Handelmaatschappij v h. A. v. Linge Ezn.	Veendam	54.000
N. V. A/meel-, Sirop- en Dextrinefabr.		
»De Baanbreker«	Lutten	40.000
Fa. K. en J. Wilkens	Veendam	40.000
N. V. Meihuizen Boon's fabrieken	Veendam	40.000
N. V. A/meelfabriek v/h. O. J. Meyer	Veendam	10.000
Gebr. Geling	Tripscompagnie	8.000
		498.000
Coöperatieve.		
Coöp. A/meelfabr. »Alteveer«	Alteveer	45.000
" " »Bareveld«	Bareveld	35.000
" " »Centrale«	Coevorden	50.000
N. V. " »Eendracht«	Kiel	40.000
Coöp. " »Eersteling«	Borgercompagnie	35.000
" " »Excelsior«	Nieuw-Amsterdam	40.000
N. V. " »Hollandia«	Nieuw-Buinen	40.000
Coöp. " »Musselkanaal &		
" " Omstr.«	Musselkanaal	80.000
" " »Onder Ons«	De Krim	30.000
N. V. " »Oostermoer«	Gasselternijveen	50.000
Coöp. " »Oranje«	Smilde	35.000
" " »Pekela & Omstr«	Nieuwe-Pekela	40.000
" " »Twee Provinciën«	Stadskanaal	100.000
" " »Drie Provinciën«	Oostwold (W.)	50.000
" " »Ter-Apel & Omstr.«	Ter-Apel	45.000
N. V. " »Toekomst«	Nieuw-Compagnie	35.000
Coöp. " »Wildervank &		
" " Omstr.«	Eexterv.kanaal	57.000
" " »Westerwolde«	Veelerveen	50.000
" " »Veendam & Omstr.«	Veendam	20.000
" " »Woudbloem»	Scharmer	40.000
		917.000
		1.415.000

* *
* *

1) In zijn dissertatie „Landbouwcoöperatie” schrijft J. P. HOOGLAND (pag. 46) de gebruikelijke onderscheiding in coöperatieve en speculatieve onderneming taalkundig onjuist te achten. Hij spreekt van *winstbeoogende* ondernemingen. Waar de benaming *speculatief* zoozeer is ingeburgerd, dat misverstand over de bedoeling daarvan is uitgesloten, heb ik mij het gebruik van dien term veroorloofd.

Ontwikkeling der aardappelteelt in de Veenkoloniën.

TOP ¹⁾ vermeldt, dat ongeveer in 't midden van de tweede helft der 18^e eeuw hier de eerste proef met de teelt van aardappelen werd genomen. Deze moet uitstekend geslaagd zijn en een snelle verbreiding van den verbouw ten gevolge hebben gehad. Waarschijnlijk is de teelt door Duitsche arbeiders ingevoerd. ²⁾

De Stad Groningen stelde reeds in 1773 een reglement vast voor het verlaat te Martenshoek, waarin o.a. gezegd wordt: „De huurder zal van zijn verlaat het accijns-geld genieten: van een schuit met aardappelen 15 stuivers”.

Een dergelijke bepaling zou zeker niet gemaakt zijn, indien de hoeveelheid aardappelen, die toen verbouwd werd, niet zoo groot was, dat ze reeds met schuiten vol werden vervoerd.

Omstreeks 1800 werden alleen naar Hamburg jaarlijks 200.000 zakken aardappelen, alle afkomstig uit de Groninger veenkoloniën, geëxporteerd. ²⁾ Aanvankelijk teelde men de aardappels alleen voor consumtie en voor veevoeder.

In het begin der vorige eeuw werd de cultuur echter sterk bevorderd door de moutwijnfabrieken, die, zooals reeds werd vermeld, als grondstof hoofdzakelijk aardappelen gebruikten.

Wat de beteelde oppervlakte betreft, ontleen ik aan VAN HALL:

Met aardappelen beteelde oppervlakte

	<i>in de Provincie Groningen</i>	
1824		ruim 3515 ha
1825/30	gem.	„ 3807 „
1831/36	„ „	4916 „
1837		5924 „
1838		6527 „

„Het is vooral in de allerlaatste jaren, dat de verbouw van dit wortelgewas ten behoeve der stokerijen vooral op zandige gronden alleraanmerkelijkst is toegenomen.” ³⁾

De beteekenis der aardappelteelt *in de Veenkoloniën* blijkt uit de volgende cijfers.

¹⁾ H. J. TOP. *Geschiedenis der Groninger Veenkoloniën*, pag. 186.

²⁾ S. BLAUPOT TEN CATE. *Voorlezing over de opkomst v. d. Veenkoloniën*. Hoogezand-Sappemeer (1854) pag 41.

³⁾ H. C. VAN HALL. *Bijdrage tot de statistiek van den Landb. in de prov. Groningen*. Bijlage.

Beteelde oppervl. in ha in 1838.

	Hoogezand.	Sappemeer.	N.-Pekela.	O.-Pekela.	Muntendam.	Veendam.	Wildervank.	Veenkoloniën.	De Provincie.
Tarwe	15	—	—	—	10	2	1½	28½	2378 ⁸ / ₄
Rogge	665	225	605	196½	355	770	619½	3436	12377 ¹ / ₄
Gerst	129	41½	40	31½	40	90	121	493	10675 ³ / ₄
Haver	155	108½	64	53½	135	70	60½	646½	21165
Boekweit . . .	290	47	168	34	100	225	203	1067	3702 ¹ / ₄
Erwten	7	2	12	2	—	10	9	42	658 ¹ / ₄
Boonen	106	25½	70	18	20	105	138	482½	6025 ¹ / ₄
Aardappelen .	370	226½	273	76½	190	810	191½	2137½	6527 ³ / ₄
Kool-en Avel- zaad	73	2	20	—	32	60	3	190	3799 ³ / ₄
Andere graan- soorten . . .	32	56½	—	6	—	—	72	166½	768 ¹ / ₄
Totaal	1842	732½	1252	418	882	2142	1419	8687½	68079 ¹ / ₄

Opbrengst der Provincie in 1838 1.280.265 hl aardappelen.

De bloei der *aardappelmeelindustrie* na de hierboven beschreven moeilijke eerste jaren beteekende tevens een bloei der aardappelteelt. Industrie en teelt oefenden uiteraard een wisselwerking op elkander uit. De cultuur werd geregeld intensiever en de met aardappelen bebouwde oppervlakte nam, vooral na 1860, sterk toe. Niet alleen werd in ieder bedrijf langzaam aan een steeds grooter oppervlakte voor aardappelen bestemd, doch met de voortschrijding der kanalisatie breidde de oppervlakte dalgrond zich uit, waardoor het gebied der Veenkoloniën geregeld grooter werd.

Hoewel de stichting van fabrieken na 1860 in een snel tempo voortging, bleef er toch bij normale oogsten voortdurend voldoende grondstof beschikbaar.

DE VRIEZE meldt, dat in 1872 twaalf aardappelmeelfabrieken in werking waren, die te zamen 1.695.000 hl aardappelen vermaalden. Daarbij is niet opgesomd de fabriek van SCHOLTEN te Zuidbroek. Blijkbaar is deze vergeten, zoodat waarschijnlijk dit quantum te laag is opgegeven.

Over de in de Prov. Groningen met aardappelen beteelde oppervlakte en de opbrengsten geeft hij o.a. het volgende op:

1850	5065 ha	919.310 hl
1855	5100 „	918.712 „

1860	6103	ha	1.125.615	hl
1865	6923	„	1.493.765	„
1866	8727	„	1.294.615	„
1867	9025	„	1.687.906	„
1868	10635	„	2.326.631	„
1869	10650	„	2.015.081	„
1870	10913	„	1.987.700	„
1871	10983	„	1.103.024	„
1872	10978	„	2.638.787	„

Behalve in het zeer slechte jaar 1871 waren er in dien tijd voor de fabrieken voldoende aardappelen. Dat er overschot van aardappelen was, is niet waarschijnlijk, want in de eerste plaats zou een of ander ondernemend man dan nog wel een fabriek meer gebouwd hebben, of de aardappelprijzen zouden sterk zijn gedaald, waardoor de teelt zou zijn ingekrompen.

Van de prijzen uit die jaren geeft een tabel, voorkomende in het Verslag der Landbouwcommissie een overzicht ¹⁾.

Prijzen der fabrieksaardappelen per hl, betaald door den heer W. A. SCHOLTEN.

	laagste	hoogste		laagste	hoogste
1864/65	50 ct.	90 ct.	1877/78	110 ct.	150 ct.
65/66	75	110	78/79	110	150
66/67	70	150	79/80	100	150
67/68	100	175	80/81	90	125
68/69	60	110	81/82	75	125
69/70	90	110	82/83	75	115
70/71	75	125	83/84	80	110
71/72	100	175	84/85	55	90
72/73	100	175	85/86	65	110
73/74	100	125	86/87	65	90
74/75	80	125	87/88	65	85
75/76	90	110	88/89	75	160
76/77	100	130			

(1888 leverde een misgewas; de voorkooprijzen waren normaal, de nakoopprijzen echter wegens gebrek aan *grondstof* abnormaal hoog). Voor latere prijzen zie pag. 36.

¹⁾ Uitkomsten van het Onderzoek naar den Toestand van den Landbouw in Nederland, ingesteld door de Landbouwcommissie, benoemd bij Kon. Besl. van 18 Sept. 1886, No. 28. Deel I, hoofdstuk XVII, pag. 20.

De cultuur werd in de Veenkoloniën zeer intensief gedreven, wat mogelijk was door zware bemestingen toe te passen. De Landbouw-Commissie 1886 zegt: ¹⁾ „De Veenkoloniale landbouwer zou het allerliefst, wanneer dit namelijk gevoelig kon geschieden, al zijnen grond gebruiken voor akkerbouw, *en dan al zijne akkers bepoten met aardappelen, want dat zou voor hem de voordeeligste bouw wezen.*” ²⁾

De mest werd voor een klein deel in eigen bedrijf gewonnen, voor welk doel de veestapel, dien men overigens als een noodzakelijk kwaad beschouwde, een grootere uitgebreidheid had dan thans. Doch behalve de eigen gewonnen mest, werd zeer veel stalmest van buiten aangekocht. Vooral de nieuwe Dollarpolders, waar de grond zoo vruchtbaar was, dat men den mest kon verkoopen, leverden vele scheepsladingen aan de Veenkoloniën, terwijl het ten slotte voldoende bekend is, dat de stadscompost van Groningen niet alleen de *ontginning* der dalgronden heeft mogelijk gemaakt, doch ook op de in cultuur zijnde gronden een onmisbare meststof is gebleken.

Later kon de compost der Stad Groningen op verre na niet in de behoefte voorzien. Uit alle steden uit het Noorden van ons land, ja zelfs uit Amsterdam, Haarlem, Alkmaar en Enkhuizen ging de compost naar de Veenkoloniën; en ook uit de steden van Oost-Friesland vond aanvoer naar deze streken plaats.

Doordat vrijwel alle landerijen per schip te bereiken zijn, leverde het vervoer van die groote hoeveelheden compost en stalmest geen bezwaren op.

Na 1880 is het kunstmestgebruik in de Veenkoloniën spoedig toegenomen en dank zij deze toepassing is het mogelijk geworden de aardappelopbrengsten sterk op te voeren. Thans wordt nergens in ons land per ha zooveel kunstmest gebruikt als in de Veenkoloniën en van de aldaar verbouwde gewassen ontvangen de aardappelen het leeuwendeel.

We kunnen gerust zeggen, dat het vooral de kunstmest is geweest, die het mogelijk heeft gemaakt, dat na 1880 het sterk toenemend aantal fabrieken voldoende grondstof bleef vinden. De opbrengsten per ha stegen en doordat stalmest beter gemist kon worden, kon per boerderij een grooter veld met aardappelen

¹⁾ Uitkomsten Landbouwcommissie, Deel I, hoofdstuk XVII, pag. 6.

²⁾ Cursiveering van mij.

worden beteeld. Ook langs anderen weg heeft men getracht de opbrengsten te verhoogen, n.l. door het kweeken van meer opbrengende aardappelsoorten. Op dit gebied heeft groote verdienste de heer G. VEENHUIZEN, die aanvankelijk op het proefveld der landbouwvereniging Borger- en Tripscompagnie en Kleinemeer en later op het sedert 1893 door den Veenkolonialen Landbouwbond (later Veenkolonialen Boerenbond) geëxploiteerde Centrale Proefveld in de eerste jaren vele uit den vreemde betrokken aardappelsoorten heeft vergeleken en later talrijke nieuwe soorten door kruising heeft gewonnen.

Aanvankelijk zocht men vooral naar soorten, die een hoogere opbrengst in hl gaven, doch later, toen de fabrieken ook op zetmeel gingen uitbetalen, moest ook deze factor in het oog worden gehouden. Daarom is het doel in de laatste jaren vooral het verkrijgen van soorten, die bestand zijn tegen ziekten, een groote opbrengst geven, doch bovenal uitmunten door een hoog zetmeelgehalte.

Naast den heer VEENHUIZEN werkten ook nog anderen, waarvan ik alleen noem K. R. VELTHUIS te Noorddijk en H. B. VEERKAMP te Nieuw Compagnie, welke laatste het succes had de „Ceres” te kweeken.

Ook heeft de Veenkoloniale Boerenbond in 1905 en 1906 wedstrijden ter veredeling eener aardappelsoort „in het ras” uitgeschreven ¹⁾. Deze wedstrijden hebben de ambitie om den strijd tegen den achteruitgang van goede aardappelsoorten te voeren, sterk doen toenemen.

De kwestie van „het gewicht” der aardappelen heeft een veel grootere beteekenis gekregen nu in de laatste jaren de kosten van het rooien, vervoeren en verwerken der aardappelen in ongunstige verhouding staan tot den prijs van het meel ²⁾.

Bij een lagen meelprijs drukken de kosten van het oogsten en verwerken relatief veel zwaarder dan bij een hooger meelprijs. Daarom moet er naar gestreefd worden het quantum

¹⁾ Notulen Dag. Bestuur V. B. B. d.d. 22 Oct. 1904.

²⁾ Men spreekt in vakkringen zelden van het zetmeelgehalte der aardappelen, doch van het „gewicht” of de „zwaarte”, waarmede bedoeld wordt het gewicht van 5 kg aardappelen, gewogen onder water. Dit watergewicht is evenredig (ofschoon niet *recht* evenredig) met het zetmeelgehalte.

aardappelen, waaruit een baal meel kan worden vervaardigd, geregeld kleiner te doen worden.

Doch uit de statistieken, die verschillende fabrieken aanhouden, blijkt van een vooruitgang van het zetmeelgehalte nog niet veel. Een hoog zetmeelgehalte schijnt met een hooge opbrengst in kg per ha al even moeilijk te verwezenlijken als een combinatie van veel vleesch en veel melk bij het rundvee.

De volgende tabellen, ontleend aan de „Verslagen van den Landbouw”, kunnen een indruk geven van den vooruitgang van de aardappelteelt in het gebied, waarover het hier gaat. Men bedenke daarbij evenwel, dat in deze cijfers *tevens de consumptie-aardappelen* zijn begrepen. Daar de oppervlakte, beteeld met consumptieaardappelen op de klei in Groningen slechts weinig is vooruitgegaan, is het staatje van Groningen het meest voor vergelijking geschikt.

In sommige jaren zijn door de Directie van den Landbouw voor consumptie- en fabrieksaardappelen afzonderlijke gegevens verstrekt. Deze zijn in onderstaand staatje niet opgenomen, omdat een indeeling in deze beide groepen volmaakt willekeurig is. Welke aardappelen voor de consumptie weg gaan, hangt in de Veenkoloniën, en op de zand- en roodoorngronden geheel af van de verhouding in prijs tusschen consumptieaardappelen en aardappelmeel. Zoo zijn in den herfst van 1924 vele wagons aardappelen voor consumptie verkocht, welke de verbouwers gedurende het voorjaar en den zomer steeds als fabrieksaardappelen hebben beschouwd.

Provincie Groningen.

Jaren.	Beteelde oppervl. in ha	Opbr. p. ha in hl	Jaren.	Beteelde oppervl. in ha	Opbr. p. ha in hl
1851 t/m. 1860	5860	146	1905	21910	326
1861 „ 1870	8532	181	1910	20899	286
1871 „ 1879	12059	191	1915	22466	317
1880	14216	125	1920	22178	314
1885	13933	246	1921	20793	292
1890	18749	277	1922	23850	392
1895	16166	237	1923	20061	335
1900	18749	277	1924	21751 ¹⁾	—

¹⁾ Waar statistische cijfers over 1924 zijn vermeld, hebben deze betrekking op de voorloopige opgaven.

Provincie Drente.

jaren.	Beteelde oppervl. in ha	Opbr. p. ha in hl	jaren.	Beteelde oppervl. in ha	Opbr. p. ha in hl
1900	13835	230	1921	24254	239
1905	15989	312	1922	24647	335
1910	17767	297	1923	22601	296
1915	21791	277	1924	24261	-
1920	24149	309			

In Groningen beteekent de toeneming van de aardappelteelt in de laatste jaren dus minder dan vroeger, omdat het terrein der dalgrondontginning zich langzamerhand bijna geheel op Drentsch gebied bevindt.

Ter *illustratie* en hoewel de splitsing, zooals gezegd, willekeurig is, moge hier nog volgen de verdeling in fabrieks- en consumtieaardappelen, zooals het Verslag over den Landbouw in 1923 die vermeldt.

Groningen	}	consumtie	5412 ha	opbr.	260 hl per ha.
		fabriek	14649 „	„	362 „ „ „
Drente	}	consumtie	12021 „	„	253 „ „ „
		fabriek	10580 „	„	347 „ „ „

Over de *stijging der opbrengsten* geven onderstaande cijfers het best een idee, daar de invloed der goede en slechte jaren door het berekenen van gemiddelden grootendeels is vervallen.

Opbrengst in hl per ha.

	Groningen.	Drente.
1851 t/m 1860	146	126
1861 „ 1870	181	159
1871 „ 1880	184	148
1881 „ 1890	246	192
1891 „ 1900	261	224
1901 „ 1910	320	294
1911 „ 1920	329	310

Eindelijk nog eenige cijfers, die KOK geeft om het tegenwoordige landbouwbedrijf in de Veenkoloniën te karakteriseeren ¹⁾).

	Beteeld met:						
	Aard-appels.	Granen.	Gras-en Klaverzaad.	Suiker-bieten.	Peul-vruch-ten.	Han-delsge-wassen.	Land-bouw-zaden.
	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0
Groningsche Veenkoloniën	47.3	45.73	5.43	0.68	0.69	0.18	0.10
Drentsche Veenkoloniën	46.-	46.60	5.64	1.-	0.82	-	-

En tot slot enkele cijfers voor de „hoofdplaats” der Veenkoloniën.

Gemeente Veendam 1887 ²⁾).

62 landbouwers bebouwen	$\frac{1}{3}$	van hun land met aardappelen.
120 ”	”	$\frac{5}{12}$ ” ” ” ” ”
70 ”	”	$\frac{1}{2}$ ” ” ” ” ”
22 ”	”	$\frac{7}{12}$ ” ” ” ” ”

Gemeente Veendam 1924 ³⁾).

Oppervl. bebouwd met aardappelen 1901 ha.

Totaal bebouwd met landbouwgewassen 3999 ha.

Het bovenstaande moge voldoende zijn om te bewijzen, dat de veel gebezigde uitdrukking „de aardappels zijn de kurk, waarop de Veenkoloniale landbouw drijft” niet overdreven is. Zij waren dat reeds 50 jaar geleden. Ze zijn het thans nog in verhoogde mate.

En daarom is ook de aardappelmeelindustrie en alles wat daarmee samenhangt van zoo overwegende beteekenis voor de Veenkoloniën.

* * *

De wijze van verkoop der aardappelen.

Tot voor weinige jaren werden de fabrieksaardappelen algemeen per hl verkocht. Een hl fabrieksaardappelen weegt ongeveer 61 kg. De fabrikant liet de aardappelen koopen door een commissionair, die zijn belooning per hl ontving.

¹⁾ J. KOK. Het Landbouwbedrijf in de Veenkoloniën, 1919, pag. 94.

²⁾ Uitm. Landbouwcommissie 1886, Deel I, hoofdstuk XVII, pag. 29.

³⁾ Gegevens verstrekt door de Dir. v. d. Landb. (voorloopige cijfers).

Aanvankelijk waren er maar twee manieren, waarop werd gekocht, n.l. in *voorloop* en in *nakoop*. Later zijn verschillende systemen overwogen en beproefd om de aardappels ook *naar zetmeel* te betalen, en bovendien is een paar jaar lang de gelegenheid gegeven de aardappels te verkoopen met de kans op een *aandeel in de winst* van den fabrikant. Ik zal bij een en ander wat uitvoeriger moeten stilstaan, omdat daardoor de oprichting van *coöperatieve* aardappelmeelfabrieken verklaard wordt.

Jarenlang is het gewoonte geweest, dat de fabrikanten een deel der benodigde aardappelen in 't voren aankochten. Nog vóór de aardappelen werden gepoot, reeds in Januari, of zelfs in December, werden de voorloopprijzen bekend gemaakt en trokken de *commissionairs* met hun orders den boer op.

De fabrikant wist dus vooruit op welken prijs hem een gedeelte van zijn grondstof voor de eerstvolgende campagne kwam, en kon daarop de prijzen van zijn meel baseeren. Want ook een gedeelte van het meel werd door de fabrikanten in blanco verkocht. Voor dat deel van zijn producten liep deze dan geen verder risico. Dat dit systeem stabiliseerend op de meelmarkt werkte, is duidelijk. De fabrikanten hebben het daarom altijd voor onmisbaar verklaard.

Ook voor de verbouwers heeft het systeem, als men met solide afnemers te doen heeft, veel aantrekkelijks. Immers hij, die een bepaalde hoeveelheid aardappelen in 't voren had verkocht, schakelde ook reeds vooraf een deel van zijn bedrijfsrisico uit en als de voorloopprijs goed leek, verbouwde hij meer aardappelen, dan bij een lagen voorloopprijs.

Dit moge een voordeel zijn voor den individueelen boer, voor de boeren *te zamen* was het dit naar de meening van vele landbouwers niet.

De fabrikanten moesten zich van een voldoende hoeveelheid grondstof verzekeren. Door met hooge voorloopprijzen in Januari uit te komen, wekten zij de boeren op om veel aardappelen uit te poten. En was eenmaal een groot veld aardappelen uitgepoot, dan konden de fabrikanten rustig het verloop van zaken volgen. Immers door den prijs bij den nakoop, kon de *gemiddelde inkoopprijs* nog op een bepaald niveau gebracht worden.

Onderlinge concurrentie der fabrikanten deed aan de waarde van dit systeem niet zoo heel veel afbreuk. Want daalde het

meel in den loop van den zomer met bijv. f 2.— per baal, dan werd de concurrentie bij den nakoop gevoerd *op de basis* van een f 2.— lageren meelprijs en steeg de meelprijs, dan werd op die verhoogde basis geconcurréerd. Als de meelprijs voor één fabriek steeg, steeg hij natuurlijk voor alle fabrieken in vrij wel dezelfde mate.

Het risico van het verloop van den meelprijs gedurende den zomer liepen dus niet grootendeels de fabrikanten, die zich ten deele hadden gedekt, doch de verbouwers, die niet hun geheele productie in voorloop hadden verkocht. *Op hun nog onverkochte aardappelen werden de prijsveranderingen gedurende den zomer verrekend!*

Daarop is natuurlijk herhaaldelijk de aandacht gevestigd. Als de aardappelen maar eenmaal gepoot waren, waren de fabrikanten baas en was de boer ten aanzien van zijn aardappelen aan hen overgeleverd.

Het product is moeilijk houdbaar; het moet vóór den winter weg, zoodat, als de oogst ruim is, de fabrikanten in 't geheel geen haast met het koopen toonen. Pas als de boeren goed „murw” zijn, komen de fabrikanten met de dan natuurlijk zeer lage nakooprijzen. Zoo redeneerde men.

Nu is het argument m.i. juist, doch eveneens juist was het argument van de fabrikanten, dat het noodzakelijk was, dat zij zich vooraf van hun grondstof verzekerden en dat zij althans van een gedeelte wisten op welken prijs hun dit zou komen. Het voordeel voor de fabrikanten verdisconteerden zij van zelf in de geboden prijzen. Mijn meening is, dat zoo lang tusschen de fabrikanten onderling de vrije concurrentie bleef gehandhaafd, de wijze, waarop de aankoop der grondstof was geregeld, van minder beteekenis was. Risico's moeten nu eenmaal verdisconteerd worden; of het zus of zoo geschiedt, maakt op den duur voor de verbouwers weinig uit.

Dit geldt natuurlijk alleen voor *geregelde koopers, die onderling geen prijsafspraken maken.*

Zou plotseling een geheel vreemde koper verschijnen, die zijn risico te laag calculeerde, dan zou de verkooper daarvan profiteeren. De koper zou echter spoedig wijs geworden zijn, en een betere becijfering maken.

Hierbij dient er nog op te worden gewezen, dat het in voorloop van de hand doen der aardappelen fraude in de hand

werkt. Waren de nakoopprijzen hooger dan de voorkooprijzen, dan brachten bij sommige boeren de velden, die in voorkoop per ha waren verkocht, zeer weinig op. Was de voorkooprijz hooger dan de nakoopprijz, dan was het omgekeerde het geval. De fabrikanten hadden dan ook controleurs, die in den loop van den zomer de opbrengst van de in voorkoop gekochte perceelen taxeerden. Afdoende was deze maatregel uiteraard niet. Alle verhoudingen werden natuurlijk gewijzigd, toen de fabrikanten zich gingen vereenigen in een *bond*, die de prijzen voor de aardappelen regelde en dit kon doen, omdat buiten den bond geen aardappelafzet van beteekenis mogelijk was.

Tot de negentiger jaren moet de verhouding tusschen fabrikanten en boeren over 't algemeen goed geweest zijn. De waardeverhouding tusschen de verschillende aardappelsoorten werd door de fabrikanten vastgesteld en volgens de Landbouwcommissie 1886, hoorde men er in de oude Veenkoloniën niemand over klagen ¹⁾.

De aardappels werden in den herfst op het land gemeten en daar door den vertegenwoordiger van den kooper (den commissionair of den schipper) ontvangen. De vracht was voor den fabrikant. De betaling geschiedde contant, doch het kwam veel voor, dat de boeren bij den fabrikant het geld tegen een bepaalde rente lieten staan. Natuurlijk zal men dit niet bij alle fabrikanten even gerust hebben gedaan, doch het feit wijst toch op een goede verstandhouding.

Deze blijkt ook uit den brief, dien de Veenkoloniale Landbouwbond na den dood van den heer W. A. SCHOLTEN aan de familie schreef ²⁾. Ik haal daaruit aan

„en het behoeft gewis niet gezegd te worden, dat zijn sterven voor de geheele Veenkoloniën een zeer zware slag is. Door hem alleen zijn de Veenkoloniën na de ontginning er van geworden, wat zij zijn, eene der bloeiendste streken, zoo niet de bloeiendste streek van ons land. Zijne hand bracht welvaart, zijne werken verspreidden alom heil en zegen. Daarvoor waren wij hem ten hoogste dankbaar en is het ons eene behoefte om een woord van hulde aan zijn nagedachtenis te wijden”.

Voor den fabrikant is het eenige bestanddeel van waarde in den aardappel *het zetmeel*. Al lang is bekend, dat de eene aardappelsoort meer zetmeel bevat, dan de andere. De fabri-

¹⁾ T. a. p. Hoofdstuk XVII, pag. 20.

²⁾ Copieboek Veenk. Landb.bond. Brief d.d. 11 Mei 1892.

kanten bemerkten dat het best aan het rendement. Daarom betaalden zij niet voor alle aardappelen dezelfde prijzen. Er werd een schifting gemaakt. Voor bepaalde soorten werd dan 5 of 10 cent per hl meer betaald.

Deze schifting was een zeer ruwe. Ten eerste omdat tot voor enkele jaren in de Veënkoloniën een zeer groot aantal soorten werd verbouwd, terwijl de prijsindeeling tot een paar klassen beperkt bleef. In de tweede plaats waren niet alle velden met een zuivere soort beplant. Iedere soort was vermengd met een grooter of kleiner aantal vreemde planten. Soms was het percentage vrij hoog en meermalen is ook van boerenzijde medegedeeld, dat vele landbouwers de soorten met hoogzetmeel (die minder hectoliters opbrachten) vermengden met soorten met weinig zetmeel (doch een hooge hectoliteropbrengst), om dan het geheel onder den naam van de soort met het hooge gehalte te verkoopen.

De fabrikanten moesten daartegen uiteraard hun maatregelen nemen en den graad der vermenging soms door een deskundige doen vaststellen.

Doch een factor, waarmede zeer weinig rekening werd gehouden, was, dat een bepaalde aardappelsort op den eenen grond verbouwd, een veel hooger zetmeelgehalte heeft, dan geteeld op andere grondsoort. Zoo was het gehalte op de zand- en roodoorgronden hooger dan in de eigenlijke Veënkoloniën en in de koloniën leverden de nieuwste gronden weer de lichtste aardappelen. ¹⁾

Aan de randen der koloniën ontstond dan ook aandrang om in de oude koopusances wijziging te brengen.

De afdeeling Harkstede - Scharmer bracht op de agenda van de Algemeene Vergadering van den Veënkoloniaalen Landbouwbond, die op 28 Mei 1891 werd gehouden, het punt: „Op welke wijze kan het zetmeelgehalte der aardappels vermeerderd worden

¹⁾ Merkwaardig genoeg zijn die verschillen thans vrijwel verdwenen. De oorzaken daarvan zijn niet bekend. Genoemd worden:

- a. Het verminderd gebruik van wierdegrond op die zandgronden.
- b. Het feit, dat vroeger de aardappelen daar meest op de gescheurde weiden, dus op „oude kracht” werden verbouwd, en thans in kunstmest.
- c. De invloed van de kunstmestbemesting in de eigenlijke Veënkoloniën, vooral die van de kalivoorziening.
- d. De teelt van andere soorten aardappelen, die, wat het zetmeelgehalte betreft, niet op de verschillende grondsoorten reageeren.

Bewezen is er op dit stuk niets. Men kan alleen de feiten constateeren.

en zou het dan niet wenschelijk zijn de aardappels op zetmeelgehalte te verkoopen?"

Deze vergadering beantwoordde het laatste deel der vraag ontkennend. Doch dit kon niet verhinderen, dat de Veenkoloniën van dien tijd af een *zetmeelkwestie* kregen, zooals men in het Zuiden van het land bij de suikerfabrieken reeds een suikerkwestie had ¹⁾.

Op 30 Juni 1891 hield het Genootschap van Nijverheid in de provincie Groningen zijn Algemeene Vergadering. De afdeeling Zuid- en Noordbroek had op de agenda doen plaatsnemen: „Is de verkoop van aardappelen naar het meelgehalte wenschelijk, zoo ja — op welke wijze kan het best de waarde naar de procenten meelgehalte worden bepaald?"

De vraag werd ingeleid door den heer F. J. ZIJLKER ²⁾, die haar in bevestigenden zin beantwoordde en voorstelde de vraag aan de afdeelingen te zenden om daarover te rapporteeren. Wel werden uit de vergadering nog eenige bedenkingen geopperd, voornamelijk omdat te weinig bekend was van de factoren, waardoor het zetmeelgehalte werd bepaald, waardoor men zich naar men vreesde bij verkoop op zetmeelgehalte wel eens in de vingers zou kunnen snijden, maar het voorstel van Zuid- en Noordbroek werd toch aangenomen.

Slechts 4 van de 24 afdeelingen brachten rapport over de vraag uit (het Genootschap telde zijn leden in hoofdzaak in de kleistreken).

Van de 4 afdeelingen beantwoordden 3 de vraag bevestigend, terwijl één (Veendam—Wildervank) een ontkennend antwoord gaf. Het resumé uit de rapporten houdt o.m. het volgende in ³⁾:

„Daar het voordeel van dezen verkoop voor den verbouwer nog al eens wordt betwist, zij het Uwe commissie geoorloofd hieromtrent het volgende op te merken. Door sommigen wordt beweerd, dat in aardappelverbouwende streken door de boeren in slechte jaren, waarin de opbrengst en het gehalte van aardappels laag zijn, dus weinig meel wordt geleverd, niet minder geld wordt gemaakt van de aardappels, dan in jaren waarin opbrengst en gehalte hoog zijn. Dit kan zijn; evenwel mag men veronderstellen, dat in de slechte jaren ook in andere aardappelbouwende streken de meel-oogst laag is; dat daarbij vele aardappels, oorspronkelijk voor de fabrieken bestemd, voor consumptie worden verkocht; een tweesnijdend mes dus, om het aanbod van meel op de wereldmarkt te

¹⁾ Verslagen der Landhuishoudkundige Congressen te Bergen op Zoom (1889) en Goes (1890).

²⁾ Handelingen 1890/91, pag. 160.

³⁾ Handelingen 1892/93, pag. 188.

besnoeien. Door dit kleiner aanbod zal de markt rijzen, altijd wanneer die geheel onafhankelijk is van de markt van ander meel, als mais- en tarwemeel. Onder deze omstandigheden zal zich het geval kunnen voordoen, dat in slechte jaren voor eene kleinere hoeveelheid slechte aardappels evenveel geld gebeurd wordt, als in goede jaren voor een grootere hoeveelheid goede waar.

Doch deze omstandigheden zijn geen regel. Onder normale verhoudingen zal het aanvoeren van een weinig meer of minder aardappelmeel op de markt geen invloed hebben op den prijs daarvan. Deze prijs staat of valt toch niet geheel met het aanbod van iets meer of minder aardappelmeel, maar is ook afhankelijk van het aanbod van ander meel en ook van andere omstandigheden. Daarom zal, door het verkoopen van aardappels op meelgehalte, niet zooveel meel meer worden aangeboden, dat dit den prijs kan drukken, en bij gelijken prijs zal de boer er voordeel van hebben, wanneer hij van dezelfde oppervlakte land *meer*, of met *minder* kosten *evenveel* meel kan leveren. Men kan toch niet anders dan veronderstellen, dat de fabrikanten den prijs der aardappels laten hangen van hunne werkelijke waarde, d. i. gehalte aan zetmeel. Uwe commissie meent dus, dat verkoopen van aardappels op zetmeelgehalte, behalve billijker dan de tegenwoordige wijze van verkoop, ook in het voordeel der landbouwers zal zijn."

Vóór dat dit resumé gepubliceerd werd, was de zaak echter al in een volgend stadium gekomen. De heer J. E. SCHOLTEN, zoon van den grondlegger der aardappelmeel-industrie, had zich in verbinding gesteld met het Bestuur van den Veenkolonialen Landbouwbond, omdat de FIRMA SCHOLTEN de gelegenheid wenschte te openen, aardappelen op zetmeel aan haar te verkoopen. Daarmede zou dan het praatje, dat de fabrikanten de oude wijze van koopen wilden bestendigen, omdat die voor hen voordelig was, uit de wereld geholpen worden.

Hoewel het Bestuur van dien Bond op dit stuk reeds een beter inzicht in de zaak toonde, dan bovenvermelde Algemeene Vergadering van 28 Mei 1891, waren toch nog niet alle leden overtuigd van het nut om de aardappelen te verkoopen naar het bestanddeel, dat de eenige waarde er van uitmaakt ¹⁾ d. i. het zetmeel ²⁾. De bezwaren waren vele, doch men was voor het nemen van een proef.

¹⁾ Notulen 22ste Buitengewone Hoofdbestuursvergadering, gehouden op 29 Augustus 1892.

²⁾ Juister is te zeggen, dat de waardebepaling van de aardappelen moet worden gebaseerd op het gehalte aan zoodanig zetmeel, als door een normaal werkende fabriek uit de aardappels kan worden verkregen.

Gebleken is wel, dat de onderdompelingsmethode daarover geen voldoende uitsluitsel geeft; ook niet al gebruikt men in stede van de tabellen van BÄHREND MÄRCKER en MORGEN, die welke door het Proefstation Groningen zijn opgemaakt.

Evenmin geeft EWERS' polarimetrische methode of eenige andere directe

De heer J. E. SCHOLTEN deelde mede, daartoe bereid te zijn. Op den voorgrond stelde hij echter, dat men te zamen een plan zou opmaken. Hij achtte de zaak van groot belang, zoowel voor de boeren als voor de fabrikanten. De heer SCHOLTEN wilde aanvankelijk voor de zetmeelbepaling een standaardmonster samenstellen en wel uit de meest verbouwde soort (in die jaren de Champion). Het monster zou een doorsnede moeten zijn van monsters van verschillende perceelen. Werd van dit doorsnee-monster een gewicht onder water van bijv. 400 gram geconstateerd, dan zou daarvoor f 1.— per hl kunnen worden betaald. Partijen, zwaarder dan 400 gram zouden per 5 gram 1 cent per hl duurder, en partijen, lichter dan 400 gram per 5 gram 2 cent per hl goedkooper worden uitbetaald.

De weging zou aldus kunnen geschieden, dat van iedere partij een half mud werd genomen en in een verzegelden zak naar de fabriek werd gezonden. Daar zouden de monsters dan den volgenden dag in tegenwoordigheid van de landbouwers gewogen kunnen worden.

Op dit plan volgde een lange discussie. Men achtte de bijbetaling niet voldoende en vond de korting te sterk. Men kwam er dien dag niet uit. Besloten werd tegen den tijd, dat de Champions rijp zouden zijn, van verschillende perceelen monsters te trekken om een doorsneemonster samen te stellen.

Op 3 Oct. 1892 vond weder een bespreking met de FIRMA SCHOLTEN plaats. Al spoedig kwam men tot de conclusie, dat de tijd dat jaar te ver verstreken was om de nieuwe manier nog voor die campagne toe te passen, bovendien waren de boeren nog niet vertrouwd genoeg met de zaak, en men vreesde, dat velen er nog niet aan zouden willen.

Doch overigens kwam men tot overeenstemming. De monsters zouden bij de ontvangst der aardappelen door den schipper, die optreedt als vertegenwoordiger der fabriek, worden gewogen.

zetmeelbepaling nauwkeurige aanwijzigingen voor de hoeveelheid zetmeel, die een normale fabriek uit de aardappelen zal kunnen halen.

Men behelpt zich in de praktijk tot nu toe nog steeds met meer of min willekeurige berekeningen, gebaseerd op de uitkomsten der wegingen onder water. Zie: 1. Rapport inzake onderzoek naar de meest billijke wijze van uitbetaling van de aardappelen, geleverd aan de bij den Bond aangesloten fabrieken; 2. EWERS' methode voor directe zetmeelbepaling; beide uitgegeven door den Bond van Boerenaardappelmeelfabrieken te Stadskanaal; en 3. Onderzoekingen omtrent de Bepaling van het Zetmeelgehalte van Aardappelen, in Verslagen van Landbouwk. Onderzoekingen der Rijkslandbouwproefstations, No. XVIII, 1915.

Iedere schipper zou een weegtoestel aan boord hebben. Deze voorwaarden werden door den Bond aan zijn afdeelingen om advies gezonden, zij zouden dan voor het eerst gelden voor de voorloop 1893.

De voorwaarden luiden als volgt:

Voorwaarden van verkoop op zetmeelgehalte.

Art. 1. De aardappelen worden gekocht tegen den prijs van f - per hl wegende 420 gram en verrekend volgens onderstaande tabel.

Art. 2. De ontvangst geschiedt door een hiervoor door de firma W. A. SCHOLTEN aan te wijzen persoon. Bij de ontvangst worden door hem monsters genomen, die alle van dezelfde hoeveelheid moeten zijn. De monsters moeten zooveel mogelijk aan de partij gelijk wezen en dus op onderscheidene plaatsen op geregelde afstanden uit het gat genomen worden. Telkens wanneer 30 hl ontvangen is, wordt 10 kop genomen. Van de aldus verkregen hoeveelheid heeft, na goed door elkaar gewerkt te zijn, voor iedere 100 mud een weging plaats, waarvoor de schipper een weegtoestel aan boord heeft.

Art. 3. Het door deze wegingen verkregen gemiddeld getal grammen dient tot basis van berekening voor den te betalen prijs volgens onderstaande tabel.

Aardappelen wegende: Voor iedere 5 gram minder gaat 3 cent van den prijs af.		Aardappelen wegende: Voor iedere 5 gram minder gaat $2\frac{3}{4}$ cent van den prijs af.	
350 gram	70 cent.	350 gram	62.50 cent.
355 "	73 "	355 "	65.25 "
360 "	76 "	360 "	68. - "
365 "	79 "	365 "	70.75 "
370 "	82 "	370 "	73.50 "
375 "	85 "	375 "	76.25 "
380 "	88 "	380 "	79. - "
385 "	$89\frac{1}{2}$ "	385 "	$80.37\frac{1}{2}$ "
390 "	91 "	390 "	81.75 "
395 "	$92\frac{1}{2}$ "	395 "	$83.12\frac{1}{2}$ "
400 "	94 "	400 "	84.50 "
405 "	$95\frac{1}{2}$ "	405 "	$85.87\frac{1}{2}$ "
410 "	97 "	410 "	87.25 "
415 "	$98\frac{1}{2}$ "	415 "	$88.62\frac{1}{2}$ "
420 "	100 "	420 "	90. - "
425 "	$101\frac{1}{2}$ "	425 "	$91.37\frac{1}{2}$ "
430 "	103 "	430 "	92.75 "
435 "	$104\frac{1}{2}$ "	435 "	$94.12\frac{1}{2}$ "
440 "	106 "	440 "	95.50 "
445 "	$107\frac{1}{2}$ "	445 "	$96.87\frac{1}{2}$ "
450 "	109 "	450 "	98.25 "
455 "	$110\frac{1}{2}$ "	455 "	$99.62\frac{1}{2}$ "
460 "	112 "	460 "	101. - "
465 "	$113\frac{1}{2}$ "	465 "	$102.37\frac{1}{2}$ "
470 "	115 "	470 "	103.75 "
475 "	$116\frac{1}{2}$ "	475 "	$105.12\frac{1}{2}$ "
480 "	118 "	480 "	106.50 "
Voor iedere 5 gram meer komt $1\frac{1}{2}$ cent bij den prijs.		Voor iedere 5 gram meer komt $1.37\frac{1}{2}$ cent bij den prijs.	

Deze beide tabellen dienden om eene duidelijke voorstelling van de 'verrekening te geven; de eene op de basis van *f* 1.— per hl, de andere op de basis van *f* 0,90 per hl. van aardappelen, die 420 gram wegen. Zooals men ziet was de korting beneden 380 gram het dubbele der gewone korting. De reden hiervan was, dat men zooveel mogelijk er naar wilde streven om *meelrijke* en zoo mogelijk tegelijk *vroege* aardappels te krijgen.

Het Bestuur van den Veenk. Landb. Bond kon in dat jaar blijkbaar spoedig van meening veranderen. Nauwelijks 7 weken nadat men met SCHOLTEN tot overeenstemming was gekomen, verklaarde de secretaris in een bestuursvergadering ¹⁾, dat hij zoomin in nakoop als in voorkoop op gehalte een belang zag, groot genoeg om er maar voetstoots op in te gaan. Een ander lid zeide bij die gelegenheid, dat de verbouw van aardappelen met een hoog gehalte voordeelig voor fabrikant en boer beide heette, maar dat hem dat voordeel voor den boer nog duister was. Een derde: „de fabrikanten zullen er wel voor zorgen, dat zij met de grootste winst gaan slepen en eenmaal op den weg van het verkoopen op zetmeel is een terugkeeren niet of moeilijk meer mogelijk.”

Het slot was, dat de *voorkoop* op gehalte onmogelijk werd geacht en dat den heer SCHOLTEN werd verzocht in 't najaar van 1893 een tabel voor *nakoop* op gehalte aan te bieden.

Waardoor deze zwenking van het bovengenoemde bestuur is veroorzaakt, is niet na te gaan. Ik ben evenwel overtuigd, dat de algemeene opinie der boeren dit over stag gaan heeft veroorzaakt. Bij de behandeling van de participatieteelt kom ik daarop terug.

De heer SCHOLTEN heeft blijkbaar weinig lust gevoeld nogmaals met een voorstel voor koop op zetmeelgehalte te komen, althans in de notulen der vergadering van 19 Oct. 1893 deelde de secretaris mede, dat hij deze zaak nogmaals met den heer SCHOLTEN had besproken en dat zij tot de conclusie waren gekomen, dat deze verkoop onder de gegeven omstandigheden onmogelijk was; zoodat de zaak dus voorloopig bleef rusten. Niet lang echter.

Het was in die jaren een slechte tijd voor de Veenkoloniale boeren. De crisis van de tachtiger jaren had hen niet zoo zwaar

¹⁾ Notulen der 24ste Hoofdbestuursvergadering, d.d. 19 November 1892.

getroffen als de akkerbouwers in andere deelen der provincie. De resultaten der aardappelteelt hadden de verliezen op de graanbouw toen eenigermate gecompenseerd. Doch in 1893 stond het ook met de aardappelprijzen zeer slecht.

Als men in 't nauw zit, zoekt men naar uitkomst. Sommigen achtten verbetering mogelijk door verhooging van het zetmeelgehalte der aardappelen door de gebruikmaking van patentkali. De aanwending van veel ruwe kalizouten had n.l. het gehalte der aardappels zeer geschaad. Ook bepleitten sommigen een sterke *inkrimping der teelt*, waarvoor verbouw van bieten in de plaats zou kunnen treden. Doch niet allen dachten zoo. De heer A. G. MULDER van Sappemeer zeide o.a.:

„zoolang er aardappelen verbouwd worden, zoolang zal dat in de Veenkoloniën plaats hebben. De productie moet nog meer en meer toenemen en niet alleen moeten we trachten de opbrengst te verhoogen, maar ook *het gehalte*, opdat we met ons meel de geheele wereld overstroomen”.¹⁾

Maar het duurde tot 1896 eer er in den Veenkolonialen Landbouwbond weer een meerderheid was voor den verkoop naar gehalte²⁾. Toen werd besloten, dat het hoofdbestuur van den Bond een conferentie zou verzoeken met het bestuur van den Fabrikantenbond.

Een commissie van drie personen werd voor dit doel benoemd. In dezelfde vergadering werd ook de verkoop der aardappelen per kg bepleit, in stede van de gebruikelijke manier per hl.

Doch het Bestuur van den Fabrikantenbond was niet zoo toeschietelijk als vroeger de heer SCHOLTEN. Het deelde mede van de zijde van den Landbouwbond een afgerond plan te verwachten, opdat de fabrikanten dat later zouden kunnen beoordeelen³⁾.

De fabrikanten hadden n.l. reeds in 1890 een „Vereeniging van Aardappelmeelfabrikanten, gevestigd te Veendam” gesticht, doch daar de FIRMA SCHOLTEN daar buiten bleef, was de concurrentie der fabrikanten onderling daardoor niet veel verminderd. Maar langzamerhand werd de toenadering tusschen hen toch grooter. En terwijl de FIRMA SCHOLTEN in 1891 onmiddellijk bereid bleek het toen opkomende idee van den verkoop op gehalte in

¹⁾ Notulen Hoofdbestuursvergadering Veenk. Landb.bond (niet gedateerd).

²⁾ Notulen Alg. Verg. Veenk. Landb.bond, d.d. 28 Mei 1896.

³⁾ Notulen Hoofdbestuursvergadering Veenk. Landb.bond, d.d. 17 Juli 1896.

praktijk te brengen, bleek de fabrikantenbond in 1896 veel minder meegaande. Deze was begonnen met voor *alle aangesloten fabrieken den prijs te bepalen, die voor de aardappelen betaald zou worden*. De fabrikanten waanden zich, omdat de boeren zoo verdeeld gebleken waren, sterk. In de vergadering van den Veenkolonialen Landbouwbond van 20 Nov. 1896 moest dan ook worden medegedeeld, dat de fabrikantenbond op dat oogenblik geen tijd had voor een conferentie.

Deze houding prikkelde evenwel de landbouwers. De „Nieuwe Landbouwvereniging” te Veendam stelde voor een prijsvraag uit te schrijven, luidende: „Welk middel kan er worden uitgedacht, dat doeltreffend is, om de coalitie van aardappelmeel-fabrikanten ten opzichte van het onderling vast stellen der aardappelprijzen te breken?” Bij de discussie werd gesproken over *het oprichten van kleine fabrieken door de boeren onderling, evenals in Duitschland*, het telen van consumtieaardappelen, enz.

Besloten werd de prijsvraag uit te schrijven, doch in de volgende vergadering werd dat besluit al weer ingetrokken. Men verwachtte er geen heil meer van.

Intusschen was men n.l. reeds begonnen een onderzoek in te stellen naar de oprichting van kleine fabrieken en in de vergadering van den Veenkol. Landbouwbond van 28 Jan. 1897 werd reeds de meening verkondigd, dat *alleen de oprichting van coöperatieve fabrieken* de gewenschte uitkomsten zou geven.

De fabrikanten verwachtten van deze stemming onder de boeren toch blijkbaar niet veel goeds. En als afleiding voor de coöperatie-gedachte lanceerden zij een ander denkbeeld, n.l. dat der *participatie*.

Doch het was reeds te laat. Wel heeft het ijveren voor het participatiesysteem door de fabrikanten, die daarvoor bij vele landbouwverenigingen steun vonden, de oprichting van coöperatieve fabrieken *vertraagd*, doch van *voorkomen* was toen al geen sprake meer ¹⁾. Te Borgercompagnie was men reeds bezig met het plaatsen van aandeelen voor een boerenfabriek.

De ontwikkeling der eerste boerenfabrieken wordt in een afzonderlijke paragraaf besproken; hier kan dus de geschiedenis

¹⁾ WINKLER PRINS t. a. p. pag. 211, vermeldt, hoe reeds in 1861 W. A. SCHOLTEN heeft getracht met landbouwers een combinatie te vormen om de stichting van een boerenaardappelmeelfabriek te voorkomen. Die plannen zijn mislukt en voor een boerenfabriek was de tijd toen nog niet rijp.

der participatie en haar invloed op de stemming der boeren worden vervolgd.

Ook nu weer was het de FIRMA SCHOLTEN, die de leiding nam en in 1897 concept-voorwaarden rond zond, waarop zij genegen was aardappelen op zetmeelgehalte *zonder of met* aandeel in de winst (participatiestelsel) te koopen.

Deze luidden als volgt:

Art. 1. In het najaar van 1897 zullen op deze voorwaarden niet meer aardappelen worden verwerkt, als aan de „Hibernia” gemalen kunnen worden. Het zetmeelgehalte der aardappelen wordt bij ontvangst aan de fabriek vastgesteld.

Art. 2. De prijs der aardappelen, *zonder* aandeel in de winst geleverd, wordt volgens achterstaande tabel bepaald. De betaling geschiedt onmiddellijk, tenzij het geld, zooals tot nu toe wel geschiedt, op rente wordt gelaten.

De kilo's, die de tabel aangeeft, worden voor $\frac{3}{4}$ gedeelte als eerste soort, voor $\frac{1}{4}$ gedeelte als tweede soort aangenomen en de prijs van de tweede soort wordt f 1.— beneden dien der eerste soort bepaald, zooals ook in onderstaande berekening is geschied. Voor exploitatie en winst wordt 35 cent per hl afgetrokken.

Bijzondere bepalingen voor de aardappelen *met aandeel in de winst* (participatiestelsel) verkocht.

Art. 3. De betaling geschiedt na opmaking der balans op 1 Mei 1898.

Zij, die intusschen voorschot wenschen, kunnen $\frac{3}{4}$ der waarde van het in hunne aardappelen geleverde meel tegen 5 0/0 rente ontvangen. Voor het benodigde bedrijfskapitaal zorgt de firma tegen 5 0/0 rente.

Art. 4. De exploitatiekosten worden nauwkeurig nagegaan door eene commissie van 5 personen, die ook de geheele zaak controleert en in 't bijzonder den verkoop van het meel regelt.

Art. 5. Van de totale inkomsten ontvangen:

a. de landbouwers het $\frac{2}{3}$; onder hen te verdeelen in verhouding tot het door ieder hunner geleverde meel;

b. de firma 4 0/0 voor de leiding der zaak en voor rente en afschrijving van werktuigen en gebouwen.

Uit het overblijvende worden eerst de gewone exploitatiekosten bestreden; de rest wordt gelijkelijk tusschen de landbouwers en de firma verdeeld.

Blijkt het, dat uit de totale inkomsten na aftrek van het $\frac{2}{3}$ gedeelte voor de landbouwers en van de 4 0/0 voor de firma, de gewone exploitatiekosten niet kunnen worden bestreden, dan wordt in het tekort ook gelijkelijk door beide partijen bijgedragen.

De exploitatiekosten worden voor de winstverdeling, of voor het dekken van het tekort *per hectoliter* berekend, zooals in onderstaande voorbeelden ook is aangegeven.

Art. 6. Tot commissieleden worden aangewezen de h.h.

Zij vergaderen met de firma gedurende de campagne minstens éénmaal per week en verder zoo dikwijls dit door de firma, den voorzitter, of twee der leden wordt noodig geoordeeld.

TABEL.

De berekening van het in de aardappelen aanwezige zetmeel heeft volgens deze tabel plaats.

Meelgehalte per Hectoliter.

5 ko. in water.	ko. meel per hl.	5 ko. in water.	ko. meel per hl.
300	8. ko.	405	11.15 ko.
305	8.15 "	410	11.30 "
310	8.30 "	415	11.45 "
315	8.45 "	420	11.60 "
320	8.60 "	425	11.75 "
325	8.75 "	430	11.90 "
330	8.90 "	435	12.05 "
335	9.05 "	440	12.20 "
340	9.20 "	445	12.35 "
345	9.35 "	450	12.50 "
350	9.50 "	455	12.65 "
355	9.65 "	460	12.80 "
360	9.80 "	465	12.95 "
365	9.95 "	470	13.10 "
370	10.10 "	475	13.25 "
375	10.25 "	480	13.40 "
380	10.40 "	485	13.55 "
385	10.55 "	490	13.70 "
390	10.70 "	495	13.85 "
395	10.85 "	500	14. — "
400	11. — "		

De uitwerking van dezen nieuwen stap der FIRMA SCHOLTEN op de boeren was zeer uiteenlopend. Terwijl velen er alleen een poging in zagen om den ijveraars voor coöperatie de wind uit de zeilen te nemen, waren anderen van oordeel, dat het voorstel der overweging alleszins waard was, omdat men de voordeelen der samenwerking met een machtige fabrikante kon verkrijgen, zonder zelf veel risico te loopen. In de vergadering van den Veenkolonialen Landbouwbond, waar de vraag werd besproken, of de Bond openlijk de oprichting van kleine boerenfabriekjes, waarvoor men hier en daar al voorbereidingen trof, zou bepleiten, werd van meer dan een zijde aangevoerd, dat de fabrikanten in den laatsten tijd alles aanwendden om het vertrouwen der landbouwers te winnen, en daarvoor zelfs den Bond in den arm hadden genomen, zoodat deze dat vertrouwen niet mocht beschamen door de oprichting van coöperatieve fabrieken te bevorderen.

Doch zij, die voor eigen fabrieken ijverden, behielden de overhand. Een motie werd aangenomen, waarbij werd uitge-

sproken, dat de Bond de oprichting eener fabriek zou steunen door het bevorderen van het plaatsen van aandelen bij zijn leden.

Er was evenwel een aanzienlijke minderheid, die in de volgende jaarvergadering van den Bond (25 Mei 1898) tót een meerderheid bleek te zijn aangegroeid. Daar werd een motie aangenomen waarvan de eerste alinea luidde: „De Veenkoloniale Landbouwbond trachte langs minnelijken weg invloed te krijgen op de prijsbepaling van de aardappels in verhouding tot meelprijs en zetmeelgehalte”. Deze Bond heeft dat gedaan, doch er niet veel plezier van beleefd.

De toestand was toen dus zóó, dat van de vooraanstaande boeren, want daaruit bestond toch het Hoofdbestuur van den Bond, ongeveer de helft alleen van toepassing der coöperatie heil verwachtte, terwijl de andere helft nog niet zoo wilde gaan.

In hetzelfde jaar 1897 was op initiatief van de FIRMA SCHOLTEN, welke tot dien tijd steeds buiten den fabrikantenbond was gebleven, een nieuwe bond van aardappelmeelfabrikanten opgericht. Deze bond kreeg den naam „Eureka” ¹⁾.

Met „Eureka” moest dus over de participatie-voorwaarden worden onderhandeld. Maar de Veenkoloniale Landbouwbond alleen kon daarbij niet meer optreden als vertegenwoordiger van de Veenkoloniale landbouwers.

Een groep, die malcontent was over de weinig krachtige houding tegenover de fabrikanten, had inmiddels een *Noord-Nederlandschen Boerenbond* opgericht. Ook vertegenwoordigers van den Boerenbond namen aan het overleg met de fabrikanten deel – en de onderhandelaars, later aangeduid als „de permanente commissie”, kwamen tot overeenstemming.

Hoe het verloop van deze onderhandelingen is geweest, is niet precies na te gaan, daar van verscheidene vergaderingen de notulen ontbreken, terwijl de personen, die de onderhandelingen hebben gevoerd, deels overleden zijn en zich deels niet alles meer precies herinneren. Wel valt uit de notulen der vergadering van het Hoofdbestuur van den Veenkolonialen Landbouwbond, gehouden op 30 October 1898 te constateeren, dat

¹⁾ KOK t. a. p. pag. 122.

dit bestuur het accord, dat de „permanente commissie” met „Eureka” had getroffen, *niet wenschte te sanctioneeren*.

Terwijl voorloopig overeengekomen was, dat de monsterneming aan de fabriek zou plaats hebben, wenschte het Hoofdbestuur, dat dit op het land zou geschieden. Dus moest opnieuw onderhandeld worden. Die onderhandelingen leidden op den duur tot een resultaat. „Eureka” kon in 1901 met een participatiecontract voor 1902 uitkomen. Daarbij was weer, evenals in het vroegere contract van SCHOLTEN, bepaald, dat de monsterneming aan de fabriek zou geschieden. Een tabel was opgenomen, waaruit de prijs, die bij verschillende meelprijzen voor aardappels met gewichten onder water van 350–500 g zou worden betaald, kon worden berekend. De leveranciers zouden een contrôlecommissie benoemen, die een accountant zou aanwijzen, om de boeken van het verkoopkantoor van „Eureka” te controleeren.

Het is overbodig hierop verder in te gaan, omdat:

1e. Bij de suikerindustrie een soortgelijk contract uitvoerig wordt besproken, en

2e. omdat ook nu weer de vertegenwoordigers der boerenorganisaties de onaangename ervaring opdeden, dat, wat *zij* een billijk compromis achtten, door een deel der leden werd beschouwd als een oplossing, waarbij veel te veel was toegegeven aan de wenschen der fabrikanten ¹⁾.

Het bleek, dat het wantrouwen tegen „Eureka” inmiddels zoo groot was geworden, dat degenen, die het participatiecontract verdedigden, er van werden verdacht met opzet in de kaart der fabrikanten te spelen. En daar er onder hen waren, die de coöperatie toch nog boven de participatie stelden, trok de een na den ander zich terug.

In zijn vergadering van 22 Jan. 1902 trachtte het Hoofdbestuur van den Noord Ned. Boerenbond een naar mijn meening weinig ruitelijke lezing van den gang van zaken te geven, waardoor het retireeren verklaard moest worden. Het heette toen ²⁾:

„’t Is alleen de bedoeling van het Hoofdbestuur geweest de landbouwers in te lichten met het nieuwe stelsel, ’t verder aan de leden overlatende, of zij

1) K. R. VELTHUIS in de Veendammer Crt. van 21/12/01 en 1/1/02.
A. SCHILTKAMP in het Volksblad v. Oost Goerecht e. O. van 1/1/02.
G. VEENHUIZEN » » » » » » » » 1/1/02.
2) Opgenomen » » » » » » » » 29/1/02.

daarop willen verkoopen ja, dan neen. 't Algemeen idee bij het Hoofdbestuur gevestigd, heeft nooit verder gestrekt, dan het wenschelijke van een proef, welke meening ook thans nog de overheerschende is!"

In den Veenkolonialen Landbouwbond was het verloop der zaak al niet anders. In de landbouwbus van de afd. Ommelanderswijk kwam de volgende vraag voor:

„Is het niet wenschelijk, dat men het lidmaatschap van den Veenk. Landbouwbond opzegt, daar het Hoofdbestuur zich zoo geïnteresseerd heeft voor het participatiestelsel, dat toch niet is in 't belang van ons landbouwers?"¹⁾

Deze afdeling wendde zich tot het Hoofdbestuur, dat wel is waar constateerde, dat het correct had gehandeld, doch toch niet verder kon komen, dan van den grief van Ommelanderswijk goede nota te nemen!

Ruim 1000 ha waren op Eureka's participatievoorwaarden verkocht. Dat was het resultaat van alle bemoeiingen. In den loop van 1902 werden de tabellen, behoorende bij de participatievoorwaarden, in een voor de verbouwers gunstigen zin gewijzigd, doch ook daarna kon deze wijze van verkoop nog geen ingang vinden. Met „Eureka" verdween in 1903 het participatiecontract.

Deze episode uit de geschiedenis der aardappelmeelindustrie is wat uitvoeriger weergegeven:

1e. Omdat er uit blijkt, hoe moeilijk het gaat zelfs rationeele wijzigingen van bestaande gewoonten bij den boerenstand ingang te doen vinden. Het eenige bestanddeel van waarde van den fabrieksaardappel is toch het zetmeel. Het zetmeelgehalte wisselt, zelfs bij een en dezelfde soort, onder invloed van bodem, bemesting, ziekte- en weersinvloeden, sterk. Wat is nu logischer dan de hoeveelheid zetmeel, die per ha door de planten is geproduceerd, te verkoopen?

Een vooruitziend man, als J. E. SCHOLTEN bood de gelegenheid, doch *het wantrouwen* was zoo sterk, dat er van de zaak niets kon komen. Voormannen, die deze wijze van verkoop aanbevalen, moesten zich zoo snel mogelijk terugtrekken. Pas met de oprichting van coöperatieve fabrieken kwam verkoop op zetmeelgehalte tot stand en thans kan iemand, die de periode vóór 1898 niet heeft meegemaakt, niet begrijpen, hoe men vroeger den verkoop van aardappels zonder rekening te houden met het „gewicht" kon verdedigen.

1) Veendammer Courant, 8 Febr. 1902.

2e. Omdat het merkwaardig is, dat een systeem als het participatiestelsel, dat bij de suikerbietenverwerking zooveel opgang heeft gemaakt, er bij de Veenkoloniale boeren niet in wilde, zoo min toen SCHOLTEN het probeerde, als toen „Eureka” er mee uit kwam.

3e. Omdat er uit kan worden geleerd, hoe moeilijk het is voor landbouworganisaties om iets tot stand te brengen. Zoowel bij de zetmeelkwestie als bij het participatiestelsel waren de besturen van oordeel, door overleg met de fabrikanten tot een *billijk compromis* te zijn gekomen. Echter een deel der leden beschouwde de fabrikanten als zijn natuurlijke vijanden, waarmede ook ten behoeve van hen, die anders dachten dan zij, geen overeenkomst moest worden gesloten. En eenige verdachtmakingen waren voldoende om stelsels, die ongetwijfeld voor die jaren als een vooruitgang te beschouwen waren, te doen mislukken.

Men kan ditzelfde meermalen waarnemen. Er is geen ondankbaarder taak, dan als vertegenwoordiger van een groot aantal landbouwers over een bepaalde kwestie met handelaren of fabrikanten te moeten onderhandelen. Ook al komt men tot een zeer billijk en redelijk te achten accoord, dan nog gaat één deel der leden de overeenkomst te ver; een ander deel vindt, dat men niet ver genoeg gaat en het slot is meestal, dat het bestuur alleen blijft staan, tenzij het – zooals in de hierboven omschreven gevallen – de kunst verstaat om met bekwamen spoed van kleur te veranderen.

Voor menschen met ruggegraat zijn dergelijke gevallen evenwel ergerlijk en hiermede is meteen verklaard, waarom het een noodzakelijk kwaad is van groote coöperaties, dat het Bestuur groote bevoegdheid heeft en van vele zijner handelingen geen verantwoording aan de ledenvergadering *kan* doen. De leden *moeten* ten aanzien van verschillende zaken zich eenvoudig leeren neerleggen bij wat het Bestuur goed acht. Anders is goed werken uitgesloten. Als het Bestuur na rijp beraad een bepaald standpunt inneemt, is het fnuikend voor het gezag der vereeniging, als het door de leden genoopt wordt van houding te veranderen. Het spreekwoord „zooveel hoofden, zooveel zinnen” geldt vooral ook voor coöpererende landbouwers.

Ook als illustratie van het feit, dat een particulier zooveel vlugger en vlotter kan handelen dan een vereeniging – ’t zij

zedelijk lichaam of coöperatie – die steeds rekening moet houden met den indruk, dien haar handelingen op de leden zal maken, kan de geschiedenis der zetmeel- en participatiecontracten dienstig zijn.

* * *

De opkomst der coöperatieve fabrieken.

De oorzaak van het stichten van de oudste coöperatieve fabrieken ligt in de eerste plaats in de zeer lage aardappelprijzen, die, nadat de meelprijzen na 1891 sterk waren gedaald, zóó laag bleven, dat het landbouwbedrijf niet meer rendabel was. Er moest dus worden uitgezien naar verandering, ook al stond het niet als een paal boven water, dat dit ook verbetering zou beteekenen.

De Staatscommissie voor den Landbouw, ingesteld bij K. B. van 20 Juni 1906, No. 72, geeft in haar Overzicht van het Landbouwbedrijf in Nederland de volgende prijzen door een viertal particuliere fabrieken voor de aardappelen betaald van 1891 – 1910 ¹⁾ (voor vroegere prijzen zie pag. 13, voor latere pag. 53).

	cent per hl		cent per hl
1891	177 1/2	1901	69
1892	95	1902	69
1893	67 1/2	1903	79
1894	80	1904	93
1895	65	1905	81 1/2
1896	70	1906	70
1897	68	1907	81
1898	78	1908	76
1899	88 1/2	1909	86 1/2
1900	68 1/2	1910	101

De in de 90-er jaren betaalde prijzen waren, zooals uit deze cijfers blijkt, zoodanig, dat de nood dwong tot het nemen van ingrijpende maatregelen.

Het streven, om zelf de meelproductie in handen te nemen, werd bevorderd, doordat in 1890 een Bond van Aardappelmeel-fabrikanten werd gevormd, die wel is waar in de eerste jaren de onderlinge concurrentie der fabrikanten niet uitsloot, doch die toch door bepaalde leveringsvoorwaarden vast te stellen, onder de boeren niet zeer gezien was. Daarbij kwam natuurlijk

¹⁾ Pag. 402.

dat deze zeer goed inzagen, dat zoodra ook SCHOLTEN tot die combinatie zou toetreden, de boeren met handen en voeten aan dien bond gebonden zouden zitten.

Ook het gesol met de voorstellen om een meer rationeele verkoopwijze tot stand te brengen door inkoop op zetmeelgehalte, al of niet met aandeel in de winst, wekte bij velen ontstemming.

Voorts moet nog worden vermeld, dat de fabrikanten vaak zeer laat in den herfst met hun nakoopprijzen uitkwamen, zoodat de landbouwers met hun groote hoeveelheden niet-houdbare aardappelen geen raad wisten. Men zag daarin een vorm van pressie, om de aardappelen beneden de werkelijke waarde te kunnen koopen. Eveneens beschouwde men als zoodanig het feit, dat tot tweemaal toe een schippersstaking door de houding der fabrikanten langer duurde, dan de landbouwers noodig achtten. Ook hierdoor werd de aflevering der aardappels zeer vertraagd, zoodat velen er mede verlegen geraakten.

De stemming was door een en ander omstreeks 1897 zeer geprikkeld en toen op SCHOLTEN'S initiatief een nieuwe Bond van Fabrikanten onder den naam „Vereenigde Nederlandsche aardappelmeelfabrikanten Eureka” werd gesticht, waartoe alle fabrikanten toetraden en waardoor *de inkooprijzen uniform werden vastgesteld*, was de maat vol.

De stemmen, dat men zich zelf moest redden, werden steeds sterker. Aanvankelijk durfde men nog niet op volslagen aardappelmeelfabrieken aan. Men bepleitte de stichting van z.g. *groenmeelfabriekjes*, zooals die in Duitschland veel werden aangetroffen. Men zou dan de aardappelen verwerken tot *nat* meel. Dit kon eenigen tijd bewaard blijven, zoodat men zich in den herfst niet door den fabrikantenbond het mes op de keel behoefde te laten zetten. Een commissie van 3 personen trok naar Oost-Duitschland om dit systeem te leeren kennen. Een coöperatieve vereeniging, om die wijze van werken ook hier toe te passen, werd opgericht, doch verder kwam deze poging niet. Gelukkig heeft men tijdig ingezien, dat men weliswaar geheel zuiver meel eenige maanden onder water goed kan houden, doch dat dit niet zonder kwaliteitsvermindering gaat met meel, waartusschen nog vezel zit. De groenmeelfabrieken zouden dan ook zonder twijfel een mislukking zijn geworden, aangezien men met het natte meel toch weer bij „Eureka” terecht had moeten komen.

Te *Borgercompagnie* heeft men het het eerst aangedurfd om een volledige boerenaardappelmeelfabriek te stichten. Voor dat doel werd opgericht een zuiver coöperatieve vereeniging.

* * *

De Eersteling.

De eerste vergadering van personen, die bereid waren aan de oprichting mede te werken, werd op 8 Dec. 1897 te *Borgercompagnie* gehouden. Staande die vergadering werd voor *f* 25000 aan aandeelen geteekend. Men rekende met een aandeelenkapitaal van *f* 40.000 te kunnen volstaan, zoodat men aannam, dat het punt, dat bij dergelijke zaken steeds het moeilijkst is, het bekomen van geld, niet onoverkomenlijk was.

Een commissie, benoemd om de zaak verder voor te bereiden, slaagde er spoedig in het aandeelenkapitaal volteekend te krijgen. Op 4 Jan. 1898 werd deze commissie definitief tot bestuur der vereeniging gekozen en werd aan een technicus opgedragen een ontwerp voor een fabriek op te maken.

Dat de deelnemers toen nog betrekkelijk kleine plannen hadden, blijkt niet alleen uit de geraamde stichtingskosten (*f* 40.000), doch ook daaruit, dat men besloot alleen landbouwers, wonende te *Borgercompagnie* boven het verlaat als lid toe te laten ¹⁾

In overleg met een notaris werden statuten ontworpen. Daar men geen voorbeelden van statuten van coöperatieve fabrieken had, werden deze samengesteld uit beschikbare statuten van naamlooze vennootschappen. De notaris zorgde, dat aan de eischen van de coöperatiewet werd voldaan. De oprichtingsacte werd op 31 Mei 1898 notarieel verleden en het ledenregister werd aanstonds in orde gemaakt.

Spoedig daarna bleek hoe gelukkig het was, dat men alle leden aanstonds het ledenregister had laten teekenen. De bouwkosten vielen erg tegen. Het bestuur achtte in plaats van *f* 40.000 *het dubbele* van dat bedrag noodig te hebben. Had men op dat moment de leden niet vast in de hand gehad, dan hadden ongetwijfeld velen zich teruggetrokken. Het bestuursvoorstel luidde: „verhooging der aandeelen tot het bedrag, benoodigd

¹⁾ De verdere bijzonderheden, deze fabriek betreffende, zijn ontleend aan de notulen der ledenvergaderingen, jaarverslagen, balanssen, enz. der fabriek en aan mondelinge mededeelingen van den voorzitter den heer H. TER BORG te Veendam.

voor den bouw der fabriek". Het aantal stemmen, noodig om de statuten zoodanig te wijzigen, dat bijstorting op de aandelen kon worden geëischt, kon echter niet bereikt worden. Een voorstel om een geldleening van f 40.000 aan te gaan, werd evenwel aangenomen.

Met den bouw der fabriek liep het nog wat tegen, zoodat „De Eersteling”, zoo luidde haar naam, pas in het begin van November 1898 kon beginnen te draaien.

Den leden had dit wachten reeds lang verdrotten. Er was zelfs al voorgesteld de aanwezige aardappelen gedeeltelijk aan „Eureka” te verkoopen, doch dit voorstel werd niet aangenomen.

Ook bij dit ongeluk was echter een geluk, n.l. dat de meelmarkt op liep. Doordat de aardappelen laat vermalen werden, werd het meel goed verkocht en kon na de campagne aan de leden een goede prijs voor de aardappelen worden uitbetaald. Dit eerste succes werkte bemoedigend voor degenen, die elders de stichting van coöperatieve fabrieken voorbereidden, en tevens was het daardoor mogelijk meer leden te winnen. Dit bleek in hooge mate wenschelijk. Want terwijl men aanvankelijk alle zorg had gewijd aan het verkrijgen van een voldoende *aandeelenkapitaal* bleek spoedig, dat om economisch te kunnen werken er vooral meer *grondstof* moest zijn. Daarom werd reeds in het begin der tweede campagne besloten aardappelen bij te koopen van niet-leden, zoodra de aardappelen, die de leden wenschten te leveren, vermalen zouden zijn. Doch het bestuur was dezen maatregel niet naar den zin. Het gevoelde, dat in dien bijkoop een speculatie zat, waarvoor de vereeniging niet was opgericht, een speculatie waaraan later menige fabriek de moeilijkheden, waarin ze kwam te verkeerem, had te wijten!

Het bestuur van „De Eersteling” was voorzichtig en achtte vergrooting van het ledental noodig, om de fabriek van voldoende grondstof te verzekeren. Na eenige tegenstrubbeling van leden, wien de zaak al reeds te groot begon te worden, werd besloten het aantal aandelen te verdubbelen, en te brengen op 160. Door den eigenaardigen vorm der statuten (n.l. met een vast aandeelenkapitaal) was statutenwijziging noodig. De aandelen werden à pari uitgegeven, doch vlot liep de vermeerdering van het ledental niet.

De tegenwoordige voorzitter der fabriek heeft mij meermalen verteld, hoe voorzichtig de menschen in dien tijd waren en hoe

moeilijk het was om ze tot toetreding te brengen. Was de boeman „Eureka” er niet geweest, dan was de kans nog groot geweest, dat de eerste vereenigenen aanstonds mislukt waren. En had men de balanssen niet ietwat geflatteerd, dan was vermeerdering van het ledental ook uitgebleven.

Hoe weinig men elkander nog vertrouwde, moge blijken uit het feit, dat in de vergadering van 28 Juli 1899 druk werd gediscuseerd over de vraag, of art. 1 der Statuten, dat alleen sprak van aankoop van aardappelen van niet-leden, niet zoodanig gewijzigd kon worden, dat ook van leden, die meer aardappelen hadden, dan zij verplicht waren te leveren, dit overschot kon worden bijgekocht. Dit voorstel werd verworpen enkel en alleen, omdat men dan de mogelijkheid zou openen om een meerderheid, die nog aardappelen had, te laten besluiten deze aardappelen boven den marktprijs aan te koopen door de vereeniging; ten voordeele van die meerderheid dus, doch ten koste van de geheele vereeniging. Dat men voor zoo iets bevreemd was, is wel teekening.

Er is trouwens wel meer, waarvan iemand, die alleen de theorie der coöperatie kent, vreemd ophoort.

In de vergadering van 11 Sept. 1899 deelde de Directeur mede, dat naar zijn meening verschillende leden knoeiden. De monsters voor het bepalen van het zetmeelgehalte (de fabriek was aanstonds begonnen uit te betalen naar zetmeel) werden door den schipper, als vertegenwoordiger der fabriek, op het land getrokken en daarna voor onderzoek naar de fabriek meegenomen. Daarbij moest fraude voorvallen, want het in de monsters geconstateerde gehalte klopte niet met het rendement der verwerking.

Twee jaar later is hetzelfde, doch in wat voorzichtiger bewoordingen gezegd door het lid J. P. BOER (voorzitter van den Veenkol. Boerenbond), die ook frauduleuze monsternamen vermoedde. Ook uit particuliere gesprekken is meermalen te vernemen, hoe de brandewijnflesch druk dienst deed om de schippers, die de monsters moesten trekken, gunstig te stemmen! Men was lid van een coöperatie, doch het hemd was nader dan de rok!

Deze gebreken in de monsterneming zijn met het feit, dat de weging aan de fabriek nog al kosten veroorzaakte (de aardappelen werden bij inlading gemeten en daarnaar betaald, doch ter contrôle aan de fabriek gewogen) oorzaak, dat in April 1902

door de leden werd aangedrongen op aanschaffing van een automatische weeginrichting aan de fabriek. Het Bestuur was daar aanvankelijk niet voor. Er waren reeds elders een paar automaten in gebruik, doch het meende te weten, dat deze niet geheel voldeden. Een nader onderzoek op dit stuk schijnt echter te zijn meegevallen, want nog in 't zelfde jaar werd een automaat aangeschaft, terwijl op 16 Dec. 1902 werd besloten de statuten zoodanig te wijzigen, dat *naar 't gewicht* kon worden uitbetaald. Pas op 16 Jan. 1904 is echter besloten de monsters voor de bepaling van het zetmeelgehalte automatisch te doen nemen aan de fabriek, in stede van door den schipper op het land.

Pas toen beschouwden de leden de fabriek voldoende als *hun* fabriek om er in toe te stemmen, dat de monsters daar werden getrokken. Aan „De Eendracht”, de tweede boerenfabriek, had men dien maatregel reeds iets eerder ingevoerd.

„De Eersteling” heeft vrijwel van het begin af gelukkig gewerkt. Een der gunstige factoren was, dat de meelprijs zich geleidelijk herstelde. Doch daarnaast komt een deel der eer aan het voorzichtige en actieve bestuur toe.

Aanvankelijk had men een directeur, n.l. de persoon, die de fabriek had gebouwd, doch toen deze in 1900 vertrok, werd besloten geen nieuwen directeur te benoemen. In de fabriek was als chef een opzichter en op het kantoor was voor de administratie een boekhouder, terwijl, geheel in den geest der coöperatiewet, *het bestuur* in alles de leiding had. Daarom was noodig, dat de bestuursleden vooral gedurende de campagne zeer veel tijd aan de fabriek gaven. En ze deden dit tot 1904 zonder eenige vergoeding. Pas toen werd besloten het bestuur te beloonen met *f* 800 per jaar, waarvan *f* 250 voor den voorzitter, *f* 200 voor secretaris en penningmeester ieder en *f* 75 voor ieder der andere beide bestuursleden. In 1918 zijn deze bedragen verhoogd tot resp. *f* 600, *f* 300, *f* 300, *f* 150 en *f* 150.

Als men dan bedenkt, dat de voorzitter ten minste drie maal per week aan de fabriek komt, dat er tijdens de campagne één maal per week en buiten de campagne één maal om de 14 dagen wordt vergaderd, zijn deze bestuurskosten voor een fabriek zonder directeur zeker wel heel laag.

Het bestuur was niet alleen goedkoop, doch vroeg van de leden ook niet meer macht, dan beslist noodig was.

Dit zal in de eerste jaren ook wel noodig zijn geweest, omdat

het vertrouwen van vele leden nog niet groot was. Doch aan het bestuur komt zeker lof toe voor de wijze, waarop het de leden zelf tot de uitspraak heeft gebracht, dat tal van zaken aan het bestuur moesten worden overgelaten.

Vele onderwerpen, die wij nu geheel ongeschikt voor behandeling in een ledenvergadering zouden achten, bijv. discussies over de te voeren handelspolitiek, voor welken prijs men desnoods meel in voorkoop zou willen verkoopen, enz., werden in de eerste jaren in de algemeene vergaderingen besproken. Natuurlijk lekte dat altijd uit. Het bestuur drong echter nimmer op wijziging aan. Voorstellen om zaken aan de behandeling door de ledenvergadering te onttrekken en tot overdracht van bevoegdheden aan het bestuur, kwamen steeds uit den boezem der vergadering.

Uit de eerste jaren der fabriek valt nog het volgende over den meelverkoop mede te deelen. Het eerste jaar verkocht men zelf. Het ligt voor de hand, dat dit moest geschieden iets beneden de prijzen van „Eureka”. Deze had de bekende merken en de oude relaties. Doch daar „Eureka” wilde voorkomen, dat de boerenfabrieken haar meel al te vlug kwijt geraakten, moest ook zij prijsconcessies doen. Daaruit had een verwoede concurrentiestrijd op de meelmarkt kunnen ontstaan, zeer tot schade van de landbouwers.

De Commissie uit den Veenkolonialen Landbouwbond en den Boerenbond, de „permanente commissie”, die ook het participatiecontract (pag. 33) had voorbereid, heeft zich toen gewend tot de pas opgerichte fabrieken met het verzoek met „Eureka” een prijsvereenkomst aan te gaan. „Eureka” wilde dit wel, omdat zij hoopte daardoor de ontwaakte coöperatiegedachte te kunnen keeren. De nieuwe fabrieken bleken eveneens bereid, zoodat in 1899 weer, evenals in de bloeiendste periode van „Eureka”, al het meel van één tafel werd verkocht.

Lang duurde deze samenwerking evenwel niet. Hoewel het bestuur van „De Eersteling” in de ledenvergadering van 9 April 1900 de verlenging van het contract met „Eureka” bepleitte, omdat men zonder dat contract ongetwijfeld reeds een veel lageren meelprijs zou hebben gehad, bleek het wantrouwen tegen „Eureka” zoo groot, dat de leden het bestuursvoorstel afstemden, waardoor op de meelmarkt weer vrije concurrentie ontstond.

Deze fabriek heeft na de eerste onvermijdelijke tegenspoeden,

welke iedere onderneming treffen, zich verder voortdurend regelmatig ontwikkeld. Begonnen met een aandeelenkapitaal van f 40.000, is dat geleidelijk uitgebreid tot f 155.000.

De capaciteit, die aanvankelijk 200.000 hl per campagne bedroeg, is eenige malen vergroot, zoodat in de grootste campagne 440.000 hl aardappelen verwerkt konden worden. Technische moeilijkheden hebben zich betrekkelijk weinig voorgedaan. Alleen mag niet onvermeld blijven, dat de fabriek, toen de kanalen, waaruit zij haar water betrok, te zeer vervuild werden door afvalwater van andere fabrieken, groote kosten heeft moeten maken, om voldoende zuiver water te verkrijgen. Dure Norton-pompen en kostbare ontijzeringsinstallatiën moesten daarvoor worden gebouwd.

Dit heeft niet kunnen beletten dat deze fabriek bijna regelmatig heeft behoord tot die, welke de hoogste prijzen voor haar aardappelen konden uitbetalen.

Dit resultaat is behalve aan een goed beheer door bestuur, boekhouder en opzichter voor een groot deel te danken aan de conservatieve financieele politiek, die is gevolgd en aan de inderdaad voorbeeldige wijze van samenwerking tusschen bestuur en leden. In de notulen der ledenvergaderingen wordt geen wan-klank aangetroffen.

Natuurlijk had het bestuur wel eens klachten over de leden en omgekeerd. Zoo is reeds vermeld, dat de monsterneming op het veld niet steeds in orde was. In 1908 werd door den directeur van „De Eendracht” een ingezonden stuk in de „Nieuwe Veendammer Courant” gepubliceerd, waaruit kon worden afgeleid, dat de weging of de zetmeelbepaling bij „De Eersteling” niet juist was en dat de bedrijfsresultaten werden geflatteerd.

Ook enkele jaren later werd dat gefluisterd. Om daaraan een eind te maken, werd in 1912 besloten een commissie uit de leden te benoemen, die op ongeregelde tijden de fabriek zou bezoeken, om zich te overtuigen, dat zoowel de weging als de bepaling van het zetmeelgehalte juist werden uitgevoerd. In 1915 trad de fabriek tot de contrôle op de weging en zetmeelbepalingen, die door den Bond van Boerenaardappelmeelfabrieken was ingesteld, toe.

De bereikte resultaten, zoowel wat de techniek der zaak betreft, als wat de financiën aangaat, worden zoo volledig mogelijk weergegeven door de volgende tabel.

Vergelijkende staat van verkregen kg aardappelmeel
fabriek c.a., aandeelen-

Campagne.	Vermalen hl aardappelen.	Gemiddeld gehalte.	Rendement op basis van gemiddeld gehalte		Rendement 400
			1e bewerking.	Totaal. 1)	1e be- werking.
1898/1899	48756	374 g	6.72 kg	9.76 kg	7.42 k
1899/1900	212063	426 "	7.06 "	9.61 "	6.49 "
1900/1901	208765	390 "	6.75 "	10.06 "	7.02 "
1901/1902	200157	450 "	9.32 "	12.19 "	7.97 "
1902/1903	210874	418 "	8.54 "	11.59 "	7.99 "
1903/1904	185113	398 "	7.52 "	11.39 "	7.58 "
1904/1905	217823	433 "	9.33 "	12.16 "	8.37 "
1905/1906	301386	401 "	9.15 "	11.45 "	9.11 "
1906/1907	335270	392 "	8.79 "	10.89 "	9.07 "
1907/1908	216557	380 "	8.99 "	11.53 "	9.77 "
1908/1909	273968	392 ⁵ "	9.53 "	11.31 "	9.83 "
1909/1910	291955	369 ⁵ "	8.38 "	10.21 "	9.46 "
1910/1911	276558	407 ⁵ "	9.94 "	11.96 "	9.65 "
1911/1912	290650	432 "	10.18 "	12. - "	9.15 "
1912/1913	440125	429 "	10.02 "	11.80 "	9.10 "
1913/1914	377493	421 "	10.06 "	12.15 "	9.36 "
1914/1915	318896 ⁵	429 "	10.39 "	12.65 "	9.44 "
1915/1916	310944	408 ⁵ "	9.18 "	11.48 "	8.88 "
1916/1917	232114	410 "	9.81 "	11.71 "	9.43 "
1917/1918	129902	384 ⁵ "	8.39 "	10.73 "	8.73 "
1918/1919	geen aardappelen verwerkt.		-	-	-
1919/1920	275711 ⁵	409 g	9.34 kg	10.63 "	9.13 "
1920/1921	298983	395 "	9.21 "	11.02 "	9.09 "
1921/1922	213113 ⁵	411 "	9.57 "	11.58 "	9.31 "
1922/1923	402959	410 ⁵ "	9.56 "	11.06 "	9.32 "
1923/1924	286184	393 "	9.50 "	11.04 "	9.67 "

1) In het totaalcijfer is begrepen de opbrengst der secunda van de vorige

2) Daar de statuten het reservefonds limiteerden tot een bepaald maximum, naar de verlies- en winstrekening en dit dan afgeschreven op de waarde der

3) Er is bovendien een extra reservefonds, op 31 Juli 1924 groot f 13602.-.

4) Regeeringsprijs. Zie pag. 56.

„DE EERSTELING”

per hl van 61 kilo, uitbetalingscijfer, balanswaarde der
kapitaal en reservefonds.

op basis van gram.	Uitbeta- lingscijfer.	Waarde der fabriek c.a. 2)	Aandeelen- kapitaal.	Reservefonds. 3)
10.78 kg	f -.-	f 63900.-	f 55025.-	f 790.64
8.84 "	" -.-	" 65705.19 ⁵	" 100000.-	" 4180.77
10.46 "	" 0.60 ⁷⁵	" 82085.90 ⁵	" 100000.-	" 6597.83 ⁵
10.42 "	" 0.77 ⁵	" 84460.54 ⁵	" 100000.-	" 9911.49
10.85 "	" 0.92 ⁸⁶	" 87441.-	" 100000.-	" 14119.36 ⁵
11.49 "	" 0.87 ²³	" 126942.77	" 125000.-	" 19341.26
10.91 "	" 0.99 ⁴³	" 128042.77	" 125000.-	" 25158.46
11.40 "	" 0.79 ⁴⁸	" 136774.62	" 125000.-	" 35621.37
11.24 "	" 0.74 ⁸⁵	" 123425.62	" 125000.-	" 32894.31
12.53 "	" 0.87 ⁵³	" 123425.62	" 125000.-	" 39475.60
11.66 "	" 0.94 ⁸⁵	" 126284.74 ⁵	" 125000.-	" 46505.32 ⁵
11.52 "	" 0.98 ⁶¹	" 119162.21	" 145250.-	" 49131.41 ⁵
11.61 "	" 1.11 ⁶⁵	" 129045.39 ⁵	" 145750.-	" 57508.78
10.83 "	" 1.50 ⁸	" 122072.78 ⁵	" 145750.-	" 53645.22
10.72 "	" 1.14 ⁸⁸	" 122072.78 ⁵	" 155000.-	" 67128.39
11.31 "	" 0.98 ⁷⁶	" 120000.-	" 155000.-	" 72997.71
11.49 "	" 1.49 ⁶⁹	" 112500.-	" 155000.-	" 68994.79
11.11 "	" 2.87 ⁴³	" 100000.-	" 155000.-	" 75000.-
11.26 "	" 2.45 ⁵⁴	" 85000.-	" 155000.-	" 68107.87
11.16 "	" 3.13 ⁰⁷	" 70000.-	" 155000.-	" 71722.17
-	" (2.56) ⁴	" 70000.-	" 155000.-	" 74232.45
10.40 "	" 2.63 ³²	" 70000.-	" 155000.-	" 75000.-
10.88 "	" 1.81 ⁶⁹	" 70000.-	" 155000.-	" 75000.-
11.27 "	" 2.11 ⁸	" 70000.-	" 155000.-	" 75000.-
10.77 "	" 1.07 ⁶⁹	" 70000.-	" 155000.-	" 75000.-
11.24 "	" 1.42 ³⁴	" 70000.-	" 155000.-	" 75000.-

campagne.

is er, zodra dit maximum was bereikt, meermalen een bedrag overgebracht
fabriek c. a. Zie bijv. 1906/07, '09/10, '11/'12 enz.

Slechts zij opgemerkt, dat het Bestuur steeds den regel heeft gevolgd geen geld voor de door de leden geleverde aardappelen uit te betalen, dan nadat dit geld ook door verkoop van een deel van het meel was binnengekomen. Het bankcrediet kon daardoor tot een minimum beperkt blijven.

* * *

De Eendracht.

De tweede boerenfabriek was „De Eendracht”, gevestigd te Kiel, gem. Hoogezand. De oprichtingsacte werd zelfs nog eerder verleden, dan die van „De Eersteling”, n.l. op 13 Mei 1898. Ook deze fabriek begon in den herfst van dat jaar te draaien.

Wij willen ook bij haar geschiedenis even stilstaan, vooral omdat zij was en nog is geconstitueerd als een *Naamlooze Vennootschap* en toch steeds als een echte boerenfabriek heeft gegolden.

De Statuten wijzen dat duidelijk uit. Daarbij toch was bepaald, dat het doel der vennootschap was, het stichten eener fabriek, teneinde daarin te verwerken *de door de aandeelhouders te leveren aardappelen*.

De plannen werden hier aanstonds vrij groot gemaakt. Het kapitaal werd bepaald op f 150.000, verdeeld in aandeelen van f 500. Als aandeelhouders werden bij de uitgifte van aandeelen slechts toegelaten aardappelverbouwers en landeigenaren, die hun landerijen met aardappelen deden bebouwen en geen belanghebbenden waren bij concurrerende ondernemingen. Niemand mocht voor meer dan f 10.000 aandeelen nemen. Iedere aandeelhouder had het recht per aandeel 1000 hl aardappelen aan de fabriek te doen verwerken, en omgekeerd had de vennootschap het recht de aandeelhouders tot de levering van 1000 hl aardappelen per aandeel *te verplichten*, indien zij deze hadden verbouwd en niet voor een ander doeleinde dan meelfabricage hadden verkocht. Werd deze verplichting niet nagekomen, dan vervielen de aandeelhouders in een boete van 25 cent voor iederen te weinig geleverden hl. aardappelen.

Dat, wat veelal als een kenmerk van een coöperatie wordt vermeld, n.l. de dubbele functie der leden, van ondernemer-klant, of – bij productie-coöperaties – van ondernemer-leverancier, was ook bij deze vennootschap volledig aanwezig.

De afrekening der geleverde aardappelen geschiedde ook

geheel naar coöperatief beginsel. Aan het eind van het boekjaar werd berekend, wat een kg zetmeel had opgebracht. Daarnaar werd de prijs per hl aardappelen berekend, waarna voor iederen hl, overeenkomstig hetgeen bij levering op het Participatie-contract „SCHOLTEN” was voorgesteld, 35 cent werd afgetrokken.

Uit deze 35 cent moesten alle exploitatiekosten, inclusief afschrijvingen, reserveeringen en 4 % rente op het aandeelenkapitaal worden bestreden.

Bleef er dan van die 35 cent nog wat over, dan kwam daarvan 50 % aan de leveranciers in verhouding tot de hoeveelheid, of het gewicht der geleverde aardappelen (zonder rekening te houden met het zetmeelgehalte); 40 % kwam in de reservekas en 10 % aan Directie en Commissarissen.

Deze vennootschap werkte dus, en werkt, nog geheel *door* en voor de leden; zoo goed als de beste coöperatie.

Slechts hadden de aandeelhouders statutair geen aansprakelijkheid voor de verplichtingen der vennootschap. Ook dit was maar een theoretische afwijking van een coöperatie, omdat de aandeelhouders, voor het verkrijgen van bankcrediet, allen een acte van borgstelling moesten teekenen, een zoogenaamd *verbandschrift*, waarbij zij zich *solidair* voor de schulden der fabriek aansprakelijk stelden.

Wat het beheer der fabriek betreft, is er steeds een vrij groot verschil met „De Eersteling” blijven bestaan. Daar had het Bestuur daadwerkelijk het beheer, dat slechts op bepaalde onderdeelen aan personeel werd overgelaten. Bij „De Eendracht” is steeds een Directeur geweest, met grootere zelfstandigheid. In Hoofdstuk V wordt het beheer der coöperatieve vereenigingen afzonderlijk behandeld.

De beginjaren van „De Eendracht” waren niet erg gelukkig.

Vooral de derde campagne (1900/1901) was zeer onvoordeelig. De fabriek was toen juist vergroot, omdat de oogst 1899 niet behoorlijk op tijd verwerkt was kunnen worden. Die vergrooting kwam niet tijdig gereed. Men begon de campagne met een half bedrijfsklare fabriek. Er werd veel te weinig meel uit de aardappelen verkregen en de exploitatiekosten, zonder afschrijving en dividend, beliepen $34\frac{1}{3}$ cent per hl.

Het onrationeele om het hierboven genoemde cijfer van 35 cent per hl voor exploitatiekosten, reserveering en dividend in de statuten op te nemen, werd daardoor reeds bewezen.

De Directeur kreeg ontslag en de fabriek stond in 1901 voor ruim *f*172000 op de balans. De reserve bedroeg *f*1085. Het geplaatste aandeelenkapitaal *f*141.500, zoodat de verplichte levering der aandeelhouders 283000 hl bedroeg. De capaciteit bedroeg ruim 300.000 hl. De boekwaarde der fabriek per 100.000 hl. capaciteit was dus \pm *f*57000. Voor „De Eersteling” was dit cijfer ongeveer *f*38000, of bijna 50 % lager.

Echter is spoedig verbetering ingetreden en konden de exploitatiekosten ook weldra binnen normale perken worden gebracht. Ook deze fabriek heeft het verder goed gemaakt, zooals uit de vergelijking van onderstaande tabel en de op pag. 53 vermelde prijzen der particuliere fabrieken kan blijken.

Resultaten van de Aardappelmeelfabriek
„De Eendracht” te Hoogezand.

Campegne- jaar.	Vermalen		Gew. onder water.	Verkregen meel bij			In totaal.	Meelprijs per 100 kg	Exploitatie- kosten p. hl	Uitkeeringen	
	hl van 61 kg			1e	2e	3e				per 400 g	per gem. gew.
			g	kg	kg	kg	f	ct.	ct.	ct.	
1898	120	201	443	—	—	—	9.64	28	71.04	83.47	
99	262	351	430	—	—	—	10.—	32.8	76.10	85.—	
1900	199	463	400	—	—	—	8.59	37	59.60	59.60	
1	299	484	443	8.46	3.74	0.90	13.10	9.—	34	64.50	76.10
2	317	203	409	8.24	2.77	0.88	11.89	10.70	34	83.20	86.10
3	290	205	402	8.72	1.59	0.70	11.01	11.—	33	87.—	87.60
4	351	904	429	8.84	2.39	0.70	11.93	10.90	32	87.78	97.—
5	454	484	404	8.25	2.—	0.60	10.85	10.07	32.4	77.07	78.32
6	466	767	382	8.10	1.90	1.06	11.06	10.16	33	77.76	72.47
7	300	028	383	8.20	0.90	1.10	10.20	11.45	34	91.45	85.72
8	398	942	390	8.30	1.50	0.70	10.50	11.44	34	91.37	88.04
9	394	807	373	6.84	2.62	0.50	9.96	11.97	34.8	96.60	87.—
1910	337	342	400	8.39	2.30	0.75	11.44	11.97	36.4	96.70	96.70
11	332	267	419	8.91	2.06	0.93	11.90	15.06	34.9	130.60	139.—
12	597	559	409	9.25	1.60	0.55	11.30	12.73	30.4	105.—	108.30
13	502	229	404	9.45	2.19	—	11.64	10.43	36.6	91.—	92.45
14	371	373	406	8.45	2.47	0.98	11.90	16.30	46.3	144.30	147.—
15	402	865	407	8.72	1.81	0.75	11.28	26.54	43.9	257.—	262.—
16	295	902	407	8.56	1.98	0.58	11.12	24.64	66	236.—	241.—
17	182	521	383	7.93	1.72	0.61	10.26	28.64	102.1	280.—	266.—
18	164	480	loondienst	8.08	1.54	0.89	10.51	?	147	—	256.—
19	426	594	410	9.13	1.18	0.80	11.11	32.46	97	261.—	267.—
1920	393	570	395	8.82	1.58	0.60	11.—	21.95	95	165.—	163.—
21	187	745	405	8.11	1.77	0.50	10.38	23.09	104	159.7	164.3
22	563	909	400	9.61	1.37	—	10.98	13.47	58.7	95.—	95.—
23	334	752	385	9.23	0.94	—	10.17	17.78	68.2	136.—	129.—

De eerste jaren van „De Eersteling” en „De Eendracht” zijn uitvoeriger behandeld, omdat met de kennis van de ontwikkeling dier fabrieken de verdere geschiedenis van de aardappelmeel-industrie in het algemeen beter te begrijpen is.

Reeds is medegedeeld (pag. 42), dat „Eureka”, nadat de stichting van boerenfabrieken niet te keeren bleek, een verkoop-overeenkomst met de nieuwe fabrieken had gesloten, welke echter in het voorjaar van 1900 niet werd vernieuwd.

„Eureka” nam toen haar toevlucht tot het uitgeven van een brochure met den titel „*Welk nut stichten Coöperatieve Aardappelmeelfabrieken?*”

Daarin werd allereerst medegedeeld, dat de ongunstige toestanden, die gedurende de jaren 1890-'96 de aardappelmeelmarkt beheerschten, dwongen tot de oprichting van den Bond, ten einde aan de buitenlandsche concurrentie met goed gevolg het hoofd te kunnen bieden en den aankoop der grondstof in overeenstemming met de te maken meelprijzen te kunnen regelen. Daardoor was het gedurende de campagne 1898/'99 mogelijk geweest, ondanks de Duitsche concurrentie, de meelprijzen te handhaven. Maar toen bekend werd, dat in 1900 nog 4 nieuwe aardappelmeelfabrieken zouden worden opgericht en de fabrieken bovendien door den tragen meelhandel met groote voorraden zaten, kon „Eureka” niet besluiten met voorkooprijzen uit te komen, daar deze nergens op gebaseerd konden worden.

„Eureka” had na veelvuldige overwegingen besloten den strijd aan te binden „zij mag niet veroorloven, dat de concurrentie zich ten haren koste ontwikkelt en is door zelfbehoud verplicht iedere poging dienaangaande met alle ten dienste staande middelen te bestrijden”.

De meelmarkt zou als gevolg van dien strijd natuurlijk dalen; de nieuwe fabrieken voorzagen dus niet in een behoefte; juist de aardappelproducenten zouden de kosten van dien strijd moeten betalen. De gebrekkige technische leiding der nieuwe fabrieken, het gemis aan handelskennis der besturen, de hooge balanswaarden der nieuwe fabrieken, zouden op verre na niet opwegen tegen het feit, dat deze geen provisie voor den inkoop der aardappelen behoeften te betalen en dat zij met lagere aardappelvrachten konden rekenen, omdat zij te midden der te verwerken grondstof waren gelegen. Het was kortzichtig zich in te laten met een artikel, dat men niet kende en zich te wagen

op één terrein, waarop men geheel en al vreemd is – zoo schreef „Eureka”.

De laatste alinea der brochure luidde:

„Een en ander moge tevens dienen als een woord van waarschuwing voor degenen, die zich alsnog mochten laten verleiden mede te werken tot het oprichten van Coöperatieve Aardappelmeelfabrieken en die, onbewust van het kwaad, dat zij aanrichten, reeds al te spoedig op bittere wijze hunne illusie en hun geld zullen zien verdwijnen.”

Maar „Eureka” had zich in de mentaliteit der boeren deerlijk vergist.

KRELISBOER antwoordde onmiddellijk met een brochure getiteld: „*De Coöperatieve Aardappelmeelfabrieken van Boerenstandpunt bekeken*”.

Hij deed dat op buitengewoon handige wijze. Zoo wees hij er op, dat de stand der meelmarkt wordt beheerscht door den meer of minder gunstigen oogst der aardappelen in de landen, waaruit het aardappelmeel op de wereldmarkt wordt gebracht. Grootte oogsten – lage meelprijzen. Alleen boerenfabrieken kunnen hier iets tegen doen. Waren alle particuliere fabrieken verdwenen, dan zouden de leden der coöperaties de teelt kunnen regelen en daardoor de meelmarkt beheerschen, iets waartoe een fabrikant niet in staat is. Fabrikanten hebben alleen belang bij een groote marge tusschen den prijs van aardappelen en dien van 't meel. Als deze maar groot is, is de prijs der aardappelen hun onverschillig, enz.

KRELISBOER eindigde zijn brochure aldus:

„Er zal onder de vakgenooten wel niemand zijn, die verlangt dat ik er mij nog verder mee bezig houd. Het zijn toch niet anders dan de wanhoopskretten van schipbreukelingen, die den grond, waarop zij zich bevinden, onder hunne voeten voelen wegzinken, en die nu in hun radeloosheid alles aangrijpen, waaraan zij houvast meenen te kunnen krijgen. Voor ons, aandeelhouders van coöperatieve aardappelmeelfabrieken, zijn ze een aanmoediging om krachtig en onversaagd voort te gaan op den ingeslagen weg. En als eerlang „Eureka”, ziende dat zij aan het kortste eind trekt, niet meer weet waarheen zij zich keeren of wenden zal om haar hopeloze zaak te redden, als „Eureka” haar bezinning verliest en dwaasheden begaat, gelijk er door haar in haar boekje worden aangekondigd, dan zal, eerder dan we het hadden vermoed, de dag aanbreken, waarop in de Groninger-, Drentsche- en Overijsselsche-Veenkoloniën geen aardappel meer tot meel vermalen wordt dan in op rationeele grondslagen opgetrokken *Coöperatieve Boeren-Aardappelmeelfabrieken*.”

Ook „EEN LANDBOUWER” bestreed in een brochure Eureka's geschrift, terwijl J. HULSHOF in de „Veendammer Courant” van

28 Juli 1900 onder het motto „als de vos de passie preekt, boer pas op je ganzen” uitvoer tegen Eureka en o. a. schreef:

„De particuliere aardappelmeelfabrieken zijn eene historische noodzakelijkheid geweest. Ze waren noodig: ze zijn het niet meer. Ze zijn geworden een volkomen overbodige makelaar van de aardappelverbouwers op de meelmarkt, een parasiet – Eureka bezigt dit woord ten aanzien van de coöperatieve aardappelmeelfabrieken – op de boerenbeurs, waarvan het tijd wordt dat hij zich bevrijden gaat. In streken met een achterlijke bevolking zullen de fabrikanten nog een tijdlang de zuigpomp gaande kunnen houden op der boeren beurs. Maar waar men een ontwikkelde boerenstand aantreft, daar vervalt de maatschappelijk noodzakelijkheid van de particuliere fabrieken”, enz. enz.,

waaruit veilig geconcludeerd kan worden, dat de strijd tusschen fabrikanten en coöperatoren heftig was.

„KRELISBOER” en HULSHOF hebben inmiddels voor het grootste deel gelijk gekregen. De boerenaardappelmeelfabrieken zijn geregeld in aantal toegenomen (zie het staatje op pag. 53) en de grondstof voor de speculatieve is zoo schaarsch geworden, dat de nog aanwezige fabrieken deze uit allerlei uithoeken moeten aanvoeren en ondanks dat *heden bij een normalen oogst slechts een luttel quantum ter vermaling kunnen krijgen*. Was de oorlog niet tusschenbeide gekomen, dan was de toestand dien Krelisboer schetste, thans reeds eenige jaren werkelijkheid geworden.

„Eureka” spatte in 1903 uiteen. Haar pogingen om, vóór het te laat was, door het aanbieden van participatiecontracten de verdere ontwikkeling der coöperatie tegen te houden, zijn reeds besproken (pag. 33).

De FIRMA SCHOLTEN heeft nog een ander middel beproefd. In het laatst van 1903 stelde zij de gelegenheid open om aan haar aardappelen te verkoopen tegen den gemiddelden prijs, die door de coöperatieve fabrieken zou worden uitgekeerd. Dit systeem heeft in de zuivelindustrie heel wat ingang gevonden en is ook in de cartonindustrie wel toegepast. Het is ongetwijfeld het beste verweer tegen opkomende coöperaties. Doch hier was reeds te veel gestreden. De coöperatoren trokken er heftig tegen te velde en wezen er op, dat als het de speculatieve fabrieken gelukte de aardappels te koopen tegen den middenprijs der coöperatieve fabrieken, de speculatieve fabrieken in 't geheel geen belang meer bij de hoogte van den meelprijs hadden. De boeren in het algemeen zouden de dupe worden van hen, die op deze wijze de voordeelen der coöperatie wilden

plukken, zonder in de risico's te deelen ¹⁾). Natuurlijk verdedigde de FIRMA SCHOLTEN haar nieuwe methode ²⁾), maar deze heeft in de aardappelmeelindustrie toch geen vasten voet kunnen krijgen.

Wat daarvan de reden is, is mij niet bekend. Mij is medegedeeld, dat van de zijde der coöperatoren is gedreigd, dat als SCHOLTEN met deze wijze van werken doorging, de boerenfabrieken opzettelijk de watergewichten der aardappels, waarop toen nog geen contrôle was, te laag zouden bepalen. Daardoor zouden de prijzen, die de boerenfabrieken konden uitkeeren, verhoogd worden, waardoor SCHOLTEN niet zou kunnen concurreren. Of het inderdaad vrees voor een dergelijke actie is geweest, die de verbreiding van dit systeem heeft tegen gehouden, heb ik niet bevestigd kunnen krijgen.

* * *

De crisisjaren.

Ik zal de verdere ontwikkeling der coöperatieve verwerking van aardappels tot meel niet in finesses behandelen, doch alleen enkele hoofdpunten vermelden, speciaal uit de crisisjaren, omdat het ingrijpen der Regeering toen een krachtige steun voor de particuliere aardappelmeelindustrie beteekende. Niet krachtig genoeg echter, om aan deze industrie de verloren positie weer terug te kunnen geven.

Nevenstaande gegevens ³⁾ stellen in staat een overzicht te verkrijgen van den groei der beteekenis van de coöperatie in de aardappelmeelindustrie.

¹⁾ A. G. MULDER in de Veendammer Courant van 24 Dec. 1903 en 1 Jan. 1904.
²⁾ Veendammer courant van 29 Dec. 1903 en 5 Jan. 1904.

³⁾ Deze zijn ontleend aan: De Overzichten der Staatscommissie voor den Landbouw; de diverse Verslagen over den Landbouw in Nederland; Gegevens betreffende Handel, Nijverheid en Scheepvaart in Nederland tijdens den oorlog 1914-1918 (uitgave der afd. Handel van het Dept. van Landbouw enz.); een niet gepubliceerd opstel over den Landbouw in de Veenkoloniën van de hand van den heer J. KOK, Rijkslandb.consulent voor Z. Groningen. Gegevens, indertijd verschaft door het Rijkskantoor voor Aardappelen en Aardappelverwerking, en aan mededeelingen van „Avebe” te Veendam.

Jaren.	Aantal coöp. fabrieken.	Aantal hl à 61 kg verwerkt in		Middenprijzen in centen per hl betaald door	
		coöp. fabr.	spec. fabr.	coöp. fabr.	spec. fabr.
1898	2	169.000	2.472.000	71	78
1899	2	474.000	4.520.000	76	88 ¹ / ₂
1900	5	942.000	2.662.000	66 ¹ / ₂	68 ¹ / ₂
1901	5	1.193.000	3.337.000	67	69
1902	5	1.261.000	3.897.000	82	69
1903	7	1.677.000	2.838.000	87	79
1904	9	2.714.000	4.388.000	90	93
1905	9	3.367.000	5.082.000	79 ¹ / ₂	81 ¹ / ₂
1906	9	3.599.000	5.150.000	76	70
1907	9	2.544.000	3.590.000	88	81
1908	9	3.247.000	4.203.000	94 ¹ / ₂	76
1909	12	3.846.000	4.161.000	103	86 ¹ / ₂
1910	12	3.875.000	5.000.000	102	101
1911	12	3.742.000	2.250.000	126 ¹ / ₂	105
1912	13	6.651.000	6.980.000	103	82 ¹ / ₂
1913	14	6.584.000	6.220.000	85	82 ¹ / ₂
1914	20	6.988.000	3.060.000	156	110
1915	21	8.553.000	5.424.000	262	180
1916	21	6.889.000	2.433.000	227	195
1917	21	4.119.000	1.038.000	264	232 ¹ / ₂
1918	21	1.440.000	293.000 ¹⁾	256	256
1919	21	8.757.000	1.279.000	245	198
1920	20	8.339.000	913.000	148	100
1921	20	5.436.400	244.000	178	152 ¹ / ₂
1922	20	10.449.000	1.563.000 ²⁾	95	70
1923	20	7.994.000	803.000	141	115

Ten einde deze cijfers geheel naar waarde te kunnen schatten, zou men heel wat bijzonderheden moeten kennen. Wij vermelden alleen, dat in 1911 met zijn buitengewoon drogen en warmen zomer, de aardappeloogst ten deele mislukte, waardoor een belangrijke export van aardappelen uit de Veenkoloniën plaats had voor consumptiedoeleinden, en minder grondstof voor de fabrieken beschikbaar bleef.

Het jaar 1912 gaf een zoo overvloedigen aardappeloogst, als we vóór dien nimmer, en nadien, alleen in 1922, gekend hebben. De coöperatieve aardappelmeelfabrieken konden bij lange na de aardappelen der leden niet verwerken, waardoor voor de specu-

1) In een na-campagne werden nog ruim 873.000 hl vermalen, hoofdzakelijk door speculatieve fabrieken.

2) In een voorjaars-campagne nog bovendien ± 2.623.000 hl; hoofdzakelijk in speculatieve fabrieken.

latieve fabrieken volop grondstof beschikbaar kwam, om een flinke campagne te maken.

De prijzen, door de laatste betaald, bleven in 1911 en 1912 belangrijk beneden de uitkeeringen der coöperatieve fabrieken. In 1912 bedroegen de laatste gemiddeld *f* 1.03 per hl. De particuliere fabrieken echter, die in voorloop *f* 1.— hadden betaald, reduceerden, toen ze den overvloedigen oogst vernamen en de meelmarkt dientengevolge een geringe daling vertoonde, dat bedrag in den herfst tot 90, 80, 70, ja 65 cent. 't Was weer als in de dagen van „Eureka”: de fabrikant betaalde, wat hij goed vond, wel wetende, dat de landbouwer toch bij hem terecht moest komen.

Ook 1913 was een overvloedig aardappeljaar, waardoor andermaal zeer veel aardappelen aan de speculatieve fabrieken toevielen. In dit jaar zag men een herhaling van de gebeurtenissen van het vorige jaar: de coöp. fabrieken keerden gemiddeld 85 cent uit; de speculatieve, die in voorloop 90 cent hadden besteed, lieten in den herfst den prijs terug loopen tot 75 cent en lager. Dat was den coöperators een spoorslag tot het bouwen van meer boeren-aardappelmeelfabrieken; haar aantal werd van 13 op 21 gebracht, waarmee de week-capaciteit steeg van 582000 hl tot 882000 hl. De concurrentie-strijd tusschen de beide groepen van fabrieken scheen daarmee beslist; bij een normaal verloop der omstandigheden zouden de particuliere fabrieken voortaan weinig grondstof meer kunnen krijgen en zou aan een groot deel ervan een andere bestemming moeten worden gegeven. Dat dit anders is geloopt, is alleen toe te schrijven aan het uitbreken van den Europeeschen oorlog en het ingrijpen onzer Regeering.

De aardappelmeelindustrie ondervond den invloed van de crisisjaren in hooge mate. In het voorjaar van 1914 verkochten de niet-coöpererende landbouwers een deel van hun gewas in voorloop voor 80 cent per hl. Later werd in nakoop nog minder geboden en toen de meelprijzen stegen, hoogstens *f* 1.20. Toen bij K. B. van 15 Oct. de uitvoer van aardappelen verboden werd, vond de niet-coöpererende boer het geraden zijn aardappelen van de hand te doen. Dat hem een belangrijke winst zodoende ontglipte, kan o. a. hieruit blijken, dat de coöperatieve aardappelmeelfabrieken over 1914 ongeveer *f* 1.56 per hl uitkeerden. Den particulieren fabrikant ging het inmiddels goed; het uitvoer-

verbod bezorgde hem grondstof, de oplopende meelmarkt een goede winst. Ook de aardappelhandelaar maakte goede zaken. Trots het bestaande uitvoerverbod had hij groote hoeveelheden aardappelen voor het voorjaar 1915 voor export gereserveerd en het gelukte hem daarvoor uitvoerconsent te verkrijgen.

Met den oogst 1915 verliep het op gelijke wijze. Den 24^{en} Juli werden de grenzen wederom voor uitvoer van aardappelen gesloten. De stelligheid, waarmee de Minister bij meer dan één gelegenheid de hoop op opening der grenzen te niet deed, was oorzaak, dat de landbouwer evenmin als het vorig jaar tot inkuiling van belangrijke partijen durfde overgaan. Toen daarenboven aan de fabrieken een beperkte campagne werd toegestaan, maakte het overgrootste deel der boeren van elke zich presenteerende gelegenheid gebruik, zich van zijn aardappelvoorraden te ontdoen. Ook de speculatieve fabrieken konden dientengevolge met volle kracht werken; ze behoefden niet eens boven den maximum-prijs (*f* 1.80) te gaan, om in het bezit te komen van grondstof.

In de coöperatieve fabrieken werd ruim $8\frac{1}{2}$ millioen hl aardappelen verwerkt, in de particuliere 5.4 millioen hl. De coöperatieve fabrieken keerden gemiddeld *f* 2.62 per hl uit, *waaruit geconcludeerd mag worden, dat de particuliere ongeveer 4 millioen gulden winst maakten.*

Ook de handel kreeg zijn beurt. Trots alle verzekeringen van den Minister, dat dit niet zou gebeuren, gingen de grenzen den 29 Febr. open voor een beperkte hoeveelheid aardappelen, in 't bezit van erkende exporteurs. Den 14^{en} April werd wederom een hoeveelheid vrij gegeven en later de rest. Vooral de niet-coöpererende landbouw heeft dientengevolge weinig van de gunstige situatie geprofiteerd.

In 1916 betaalden de particuliere fabrieken gemiddeld *f* 1.95 per hl. De overeenkomst, destijds gesloten, bracht een verdeling der grondstof tot stand, nl. zoo dat van de 8.000.000 hl, die vermalen zouden worden, de speculatieve zouden ontvangen 2.800.000 hl en de coöperatieve 5.200.000 hl. Werd er meer vermalen, dan zouden deze zóódanig worden verdeeld, dat de speculatieve fabrieken 1 hl kregen tegen de coöperatieve 3 hl.

Totaal werden vermalen $9.321.307\frac{1}{2}$ hl waarvan de speculatieve fabrieken $2.432.669\frac{1}{2}$ hl en de coöperatieve 6.888.638 hl.

Doordat de Minister al het aardappelmeel noodig had, was

er van uitvoer geen sprake. Verschillende contracten, die in het voorjaar van 1916 reeds op nieuwe oogstlevering gesloten waren, moesten worden geannuleerd. Talrijke quaesties zijn uit deze annuleering ontstaan en pas na verloop van jaren opgelost.

In 1917 hadden de fabrieken slechts een zeer kleine campagne. Er werd vermalen door de speculatieve fabrieken 1.037.846 $\frac{1}{2}$ hl terwijl de coöperatieve fabrieken verwerkten 4.118.926 $\frac{1}{2}$ hl. De voor consumtie geschikte aardappelen mochten niet worden verwerkt. Van dezen oogst ging alles naar de graanmolens, glucose- en sagofabrieken.

In 1918 was de omvang der campagne nog geringer. Vermalen werd slechts 1.732.920 $\frac{1}{2}$ hl, waarvan door de speculatieve fabrieken 293.354 $\frac{1}{2}$ hl en door de coöperatieve fabrieken 1.439.566 hl. In deze campagne werden de aardappels niet tusschen particuliere en coöp. fabrikanten verdeeld. Doch deze werden door de regeering overgenomen en geleverd aan de fabrieken, die in loondienst voor haar zouden werken. Den landbouwers werd f 4.20 per 100 kg, of f 2.56 per hl betaald. Ook nu lag het in de bedoeling al het meel te gebruiken voor de binnenlandsche voorziening, doch door de gewijzigde omstandigheden (wapenstilstand) bleek dat niet mogelijk te wezen. Men wilde het meel in het binnenland niet.

Om te voorkomen, dat te groote hoeveelheden meel in eens op de markt werden geworpen, waardoor de meelprijs natuurlijk sterk zou dalen, heeft de Bond van Boeren-aardappelmeelfabrieken een groot deel van dat meel opgekocht en langzaam aan de markt gebracht.

In 1919 verkregen de fabrieken voor het grootste gedeelte haar vrijheid van werken weer met het resultaat, dat van de hoeveelheid, die verwerkt werd, 87 $\frac{0}{10}$ door de coöperatieve fabrieken werd vermalen.

Voor de volgende jaren kan worden verwezen naar de tabel op pag. 53.

De Bond van Boeren-aardappelmeelfabrieken.

Het is noodig het overzicht van de ontwikkeling der coöperatieve industrie te onderbreken, om een en ander mede te deelen over de samenwerking tusschen de coöperatieve fabrieken onderling.

Dat aan een dergelijke samenwerking spoedig na de stichting der eerste boerenfabrieken behoefte bestond, ligt voor de hand. In de eerste jaren waren de speculatieve fabrieken de groote tegenstanders, waartegen de strijd moest worden aangebonden. Reeds in 1905 werd daarom gesticht de *Bond van Boeren-aardappelmeelfabrieken*.

Er waren toen 9 coöperatieve fabrieken, waarvan er 8 toetraden. „Pekela e. o.” bleef er aanvankelijk buiten, doch sloot zich later toch ook aan. Het doel van den Bond was „elkaar zooveel mogelijk te steunen en voor te lichten bij het fabricceeren en in den handel brengen van aardappelmeel en verder bij alles wat tot het bedrijf behoort”.

Daartoe werd iedere maand (behalve in de voor het landbouwbedrijf drukke Augustusmaand) een vergadering van afgevaardigden der aangesloten fabrieken gehouden.

De besturen van alle aangesloten fabrieken verplichtten zich om elkaar wekelijks een juiste en eerlijke opgave van het verkochte meel te verstrekken met duidelijke vermelding van brutoprijs, hoeveelheid, soort, tijd en wijze van levering, land van bestemming met vracht en overladingskosten, verpakking, betalingsconditiën, en verder alles wat op den nettoprijs mocht influenceeren.

Later is het programma van den Bond sterk uitgebreid. Ook de exploitatiekosten der fabrieken, het rendement (typisch Groningsch *de meelvangst* genoemd), de arbeidsvoorwaarden voor fabriekspersoneel en schippers, de fouten, verbonden aan de gevolgde wijze van zetmeelbepaling, de beste wijze van uitbetaling, enz., werden besproken.

Doch veel werd ook voor elkander *verzwegen*. Bijna onmiddellijk nadat de heftigste strijd tegen de speculatieve fabrieken was geluwd, zijn de coöperatieve zich als *elkaars concurrenten* gaan beschouwen, wier eenig streven het was, aan het eind van het jaar met een gunstigen uitbetalingsprijs voor den dag te komen.

Dit was voor de bestuursleden een zaak van eer, voor de directeuren, boekhouders en opzichters, voor zoover zij tantièmes

genoten, een zaak van eer en geld beide en voor de fabrieken, die nog niet voldoende leden telden, een gewenschte reclame, omdat de boeren de uitbetalingen der fabrieken nauwkeurig vergeleken en het van die cijfers lieten afhangen, bij welke fabriek zij zich zouden aansluiten.

Uit deze onderlinge concurrentie moeten ook de meestal te kleine afschrijvingen en reserveeringen, waarover in Hoofdstuk V zal worden gesproken, worden verklaard.

De bestuursleden bezochten ook wel elkanders fabrieken ten einde zoo mogelijk iets van elkander te leeren.

Ontdekte men bij een dergelijk bezoek iets goeds, dan werd daarnaar ijverig nader geïnformeerd, doch zag men fouten, dan hield men zich niet zelden stil, om de concurrente vooral niet wijzer te maken; aldus hebben mij meerdere „coöperatoren” openhartig verklaard.

Was eens een partij meel verkocht naar een nieuw afzetgebied, dan werd dit over Hamburg of Antwerpen verscheept, en met een gerust geweten kon men als land van bestemming aan de zusterfabrieken opgeven: Duitschland of België.

Al werd het programma van den Bond later veel omvangrijker, in de praktijk liet de samenwerking toch veel te wenschen over. Was een bepaald maximumtarief voor turfvrachten vastgesteld, dan bleek maar al te vaak, dat een of andere fabriek toch een voorwendsel had weten te vinden om, als dat in haar kraam te pas kwam, van de afspraak af te wijken en zich daardoor het eerst van brandstof te voorzien. Met de arbeidsloonen ging het haast net zoo. En vooral de overeengekomen verkoopprijzen van het meel werden vaak ontdoken.

Dat in de Bondsvergaderingen de *loonquaesties* een zeer belangrijke plaats innamen, zal niemand, die bekend is met de plattelandstoestanden in Groningen en speciaal in de Veenkoloniën, verwonderen.

De besturen der fabrieken bestaan uit boeren, die in hun boerderijen ook den loonstrijd met stakingen en uitsluitingen kennen.

Deze vergelijken de in de aardappelmeelindustrie uitbetaalde loonen met de loonen, die zij aan de landarbeiders uitbetalen. Dit ligt voor de hand, te meer daar een deel dezer fabrieksarbeiders uit de boerenarbeiders is gerecruteerd, of zelfs buiten de campagne landwerk verricht.

Aan den anderen kant beschouwt het personeel der aardappelmeelfabrieken zich — eveneens terecht — als industriearbeiders. En het vergelijkt zijn loon dan met dat wat arbeiders in andere industrieën verdienen. Daar de loonen der landarbeiders nu in het algemeen nog al wat lager zijn, dan die in de industrie, volgt uit het bovenstaande reeds, dat hier een terrein, zeer vatbaar voor conflicten, bestaat.

Daarbij komt, dat de bestuursleden der fabrieken in hun oordeel niet geheel vrij staan; zij vertegenwoordigen de leden; en deze zijn in de eerste plaats werkgevers in het landbouwbedrijf. Meerdere bestuursleden van coöperatieve fabrieken zijn tevens bestuursleden van een werkgeversorganisatie in het landbouwbedrijf. Daardoor bemoeiden ook de Bonden van Werkgevers in het Landbouwbedrijf zich meermalen met de loonquaesties in de aardappelmeelindustrie, hoewel zij daarmede rechtstreeks niet te maken hadden.

Bovendien is de aardappelmeelindustrie een seizoenbedrijf. Als de aardappelrooitijd is aangebroken *moeten* de fabrieken beginnen te draaien, omdat er ieder jaar partijen zijn, die niet bewaard kunnen worden. Wijken de loonen in de fabrieken abnormaal veel af van de loonen in het landbouwbedrijf, dan gaan de vrouwen der arbeiders niet meer aan het aardappelrooien, wat steeds gewoonte is geweest, en buiten welke arbeidskrachten de landbouw zich in dien tijd zeer moeilijk zou kunnen redden.

De toestand wordt nog ingewikkelder, doordat de particuliere fabrikant tegenover de loonquaestie geheel anders staat, dan de coöperator.

De fabrikant heeft hoofdzakelijk belang:

- a. bij de marge tusschen den inkoop prijs der grondstof en den verkoopprijs van het meel, en
- b. de hoeveelheid grondstof, waarover hij zal kunnen beschikken.

De meelprijs op zich zelf is voor hem niet van primair belang, terwijl van de onder a genoemde marge feitelijk ook nog slechts het gedeelte, dat er na aftrek van de exploitatiekosten overblijft, van overwegenden invloed is.

Worden de exploitatiekosten hooger, dan kan de winst wel gelijk blijven, als die stijging geldt voor alle concurrerende fabrieken. Men verlaagt dan den inkoopsprijs der grondstoffen.

Zoo eenvoudig is de toestand echter maar zelden, omdat na de stichting der coöperatieve fabrieken de grondstof voor de speculatieve in normale jaren hoe langer hoe schaarscher is geworden.

De fabrikant moet dus ook gaan overdenken, welke gevolgen het voor hem heeft, als door een kleinere campagne zijn fabriek langer moet stilstaan.

En de campagne wordt natuurlijk altijd kleiner als de inkoop-prijzen lager worden gesteld, omdat dan meer aardappelen ver-voederd worden in die streken, waar nog al wat vee wordt gehouden en omdat voor een goedkooperen prijs meer veen-aardappelen voor menschelijke consumtie worden gevraagd, dan bij een hooger prijs.

Nu beteekent een kortere campagne voor de eene fabriek veel meer schade dan voor een andere. Dit hangt samen met de mate, waarin met geleend geld moet worden gewerkt, en met de mogelijkheid om andere producten te verwerken. Aan den anderen kant kan het in het belang der particuliere fabri-kanten zijn den aanvang der campagne zooveel mogelijk te verschuiven, zoodat de boeren met hun aardappelen verlegen geraken.

Een en ander moge voldoende zijn om te illustreeren, dat — afgezien nog van de vraag hoe de verschillende fabrikanten over maatschappelijke vraagstukken denken — de eene tegenover het loonvraagstuk heel anders zal staan dan de andere.

En de coöperatieve fabrieken staan er uiteraard weer geheel anders tegenover. Bestuur en leden beschouwen — terecht — de fabrieken als onderdeelen van hun bedrijven. Zij hebben tot doel de grondstof zoo duur mogelijk uit te betalen. En de prijs daarvoor wordt kleiner naarmate de exploitatiekosten stijgen. *Lage exploitatiekosten in de industrieën, die landbouwproducten verwerken, is van het grootste belang voor den boer in het algemeen en voor den eingegeërften boer in 't bijzonder.*

Uit het bovenstaande volgt, dat het loonvraagstuk in de aardappelmeelindustrie *ingewikkeld* en *belangrijk* is.

Dat in den Bond van Boerenfabrieken dan ook veel over loon-vraagstukken werd gesproken, ligt voor de hand. En niet alleen over de loonen der fabrieksarbeiders, doch ook over die der schip-pers, die de aardappelen en de brandstof (turf) aanvoeren en die gedeeltelijk in loondienst varen en deels met eigen schepen.

Daarom had de Bond van Boeren-aardappelmeelfabrieken een speciale *looncommissie* en is na de liquidatie van den Bond opgericht de „Vereeniging van Werkgevers in de Aardappelmeelindustrie”.¹⁾

Loonconflicten zijn dan ook niet uitgebleven. Zoolang de stijging der meelprijzen voorafging aan de stijging der loonen en de werkgevers dus betrekkelijk zwak stonden tegenover eischen van loonsverhooging, waren die niet van langdurigen aard, doch toen de meelprijzen kelderden en het hoofdproduct van den Veenkolonialen boer in korten tijd $\frac{2}{3}$ van zijn (abnormale) waarde verloor, toen – het spreekt van zelf – moesten de exploitatiekosten, voor zoover men die in de hand heeft, naar beneden. Dit was voor den Veenkolonialen boer een zaak van „to be or not to be”.

De dagloonen in de aardappelmeelindustrie bedroegen tijdens de campagne:

Van 1907–1914 per 11 uur	f 2.–	1920	per 8 uur	f 4.53
1915	„ 11 „ - 2.35	1921	„ 8 „ - 3.73	
1916	„ 10 „ - 2.60	1922	„ 8 „ - 3.50	
1917	„ 10 „ - 3.10	1923	„ 8 „ - 3.04	
1918	„ 10 „ - 3.44	1924	„ 8 „ - 3.04	
1919	„ 8 „ - 4.35			

Welk belangrijk deel van de exploitatiekosten de loonen vormen, kan uit het onderstaande blijken:

Per 100 kg meel bedroegen de exploitatiekosten van de „Eersteling”

	in 1920/21	in 1921/22
	457.6 ct.	476.7 ct.
daarvan voor arbeidsloon	167 „	172.1 „
en vrachten voor aardappelen	90 „	67 „

De loonen alleen bedroegen in die beide jaren dus

$$\left\{ \frac{167 \times 100}{457.6} + \frac{172.1 \times 100}{476.7} \right\} : 2 = \text{gemiddeld ruim } 36\%$$

¹⁾ Van deze vereeniging zijn thans 11 coöperatieve fabrieken lid. Zij zijn meest alle in het centrum der aardappelmeelindustrie gelegen. De in de randgebieden gevestigde fabrieken, die dus onder eenigszins andere omstandigheden werken (in de Drentsche fabrieken werken vele kleine keuterboertjes, veenarbeiders, enz., die het werk in de aardappelmeelfabriek als winterbijverdienste nemen), sloten zich tot nu toe niet aan. Ook met de particuliere fabrieken bestaat geen geregelde samenwerking.

van de totale exploitatiekosten. Van een andere fabriek, waarover ik gegevens kon verkrijgen, varieerden de loonen in de jaren 1904–1914 van 22.72 – 28.99%, van de totale exploitatiekosten. De loonen en de vrachten bedroegen in 1920/21

$$\frac{257 \times 100}{457.6} = \text{ruim } 56\% \text{ en in 1921/22 } \frac{239.1 \times 100}{476.7} = \text{ruim}$$

50% van de totale exploitatiekosten.

Men kan uit deze gegevens ook becijferen, hoeveel er door de fabriek per hl aardappelen aan loon werd betaald als men weet dat 1 hl \pm 11 kg meel levert.

De becijfering wordt dan:

$$\begin{array}{l} 1920/21 \quad 167 : \frac{100}{11} = 18.37 \text{ ct.} \\ 1920/22 \quad 172.1 : \frac{100}{11} = 18.93 \text{ „} \\ 1920/21 \quad 257 : \frac{100}{11} = 28.27 \text{ ct.} \\ 1921/22 \quad 239.1 : \frac{100}{11} = 26.3 \text{ „} \end{array} \left. \begin{array}{l} \\ \\ \\ \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{per hl alleen aan loon.} \\ \\ \text{per hl aan loon en vrachten.} \end{array}$$

Voor goed werkende fabrieken bedroegen de totale exploitatiekosten van 1900–1914, 24–34 ct. per hl, zoodat in de duurste jaren aan loon en vrachten werd betaald *80 tot meer dan 100%* van de totale normale exploitatiekosten en (de gemiddeld door „De Eersteling” over de periode 1900–1914 betaalde prijs voor de aardappelen bedroeg 95 ct. per hl) bijna 29% van den doorsneeprijs, dien de leden vóór 1914 ontvingen.

Loonen en vrachten vroegen dus in de eerste plaats de aandacht van de fabrieksbesturen, toen de omstandigheden ongunstiger werden, vooral toen in Nov. 1922 het meel tot *f* 13.– per 100 kg daalde, terwijl het 3 jaar te voren nog *f* 41.– noteerde!

De verlaging van de vrachten is door de groote malaise in de binnenscheepvaart zonder strijd van beteekenis verlopen. Met de arbeidsloonen ging dit niet zoo vlot. De groote stijging der loonsuitgaven was ten deele een gevolg van de invoering van de Arbeidswet 1919, waardoor de fabrieken, zoowel in als buiten de campagne, het drieploegenstelsel moesten invoeren. Van een zoodanige verlenging van den arbeidsduur, dat met twee ploegen kon worden volstaan, wilden de arbeiders en

speciaal hun leiders, dus *bijgevolg ook het Departement van Arbeid*, niet weten, zoodat de geheele loonsbesparing moest worden gevonden uit een verlaging van het weekloon.

In het voorjaar van 1921 leidde een loonsverlaging van *f* 26.— op *f* 21.— per week reeds tot een staking in een 6 tal fabrieken, welke evenwel reeds na korten tijd door de arbeiders werd opgegeven.

In 1922 kwam het niet tot een staking, doch in het voorjaar van 1923 ontbrandde een bittere strijd, die geduurd heeft van 1 Mei tot 19 October.

De fabrieken hadden het uurloon bepaald op 38 ct. De loonen der landarbeiders in die streek bedroegen toen 30 cent gedurende 9 maanden en 25 cent gedurende 3 maanden. Het loon was echter niet de voornaamste oorzaak van de staking. De „Vereeniging van Werkgevers in de Aardappelmeelindustrie,” daarbij gesteund door andere organisaties van belanghebbenden, drong steeds dringender bij de Regeering aan op verruiming van den arbeidstijd, waardoor in de campagne werken met twee ploegen mogelijk zou worden. De voor de arbeiders dreigende werktijdverlenging werd door de leiders, als een krachtig propagandamiddel voor het aanbinden van den strijd gebezigd.

De staking brak uit aan 7 fabrieken, waarvan enkele tot aan het begin der campagne werden stilgezet. Andere konden met behulp van leden en zoons van leden, alsmede later met zich langzamerhand aanmeldende werkwilligen de bedrijven weer aan den gang brengen.

De stakers stonden sterk, doordat zij door hun over het geheele land werkende organisatiën alsmede door het Internationaal Vakverbond werden gesteund.

De fabrieken steunden op hun leden, die daadwerkelijk medehielpen en a. h. w. een strijd om hun bestaan als boer voerden. Relletjes, botsingen met rijks- en gemeentepolitie, uitzetting van arbeidersgezinnen uit aan de fabriek behorende woningen, enz., hebben die periode gekenmerkt.

Toen de campagne naderde, maakten de fabrieken een plan op voor de vermaling van alle aardappelen door de fabrieken, waar niet werd gestaakt. Dat de levendige consumtiefhandel juist toen veel aardappelen wegnam, was een gunstige factor voor de werkgevers.

De werknemers hebben den strijd niet kunnen winnen. Op

19 October moesten zij zich gewonnen geven en konden de fabrieken, waaraan gestaakt was, gedeeltelijk met nieuw, deels met oud personeel het normale bedrijf weer hervatten.

Zooals hierboven reeds is vermeld, stelde de verdeeldheid der fabrieken ten aanzien van de verkooppolitiek de koopers in de gelegenheid de eene fabriek geregeld tegen de andere uit te spelen. En ook al werd door den Bond voor een bepaalde periode een minimumverkoop prijs voor de bondsleden vastgesteld, dan bleken de betalingsconditiën nog voldoende ruimte te laten om ongestraft een zusterfabriek te beconcurreren.

De behoefte aan *eenheid* in den meelverkoop werd dan ook sterk gevoeld. In de Bondsvergaderingen liet deze eenheid in de latere jaren te wenschen over. In vele gevallen regeerde er de minderheid over de meerderheid, doordat de minderheid met uittreding dreigde, als zij niet haar zin kreeg. De meerderheid schikte zich dan meestal maar.

Reeds vóór den oorlog was een plan voor een gecentraliseerden verkoop van het meel gereed. Doch tijdelijk geraakte dit van de baan, doordat andere gebeurtenissen de aandacht vroegen.

De Regeering nam spoedig na het uitbreken van den oorlog maatregelen ten aanzien van aardappelen, zoowel als aardappelmeel. Ik zal daarop niet ingaan, omdat het onmogelijk is de Regeeringsmaatregelen ten aanzien van een of twee artikelen billijk en juist te beoordeelen. Men dient het geheele complex van maatregelen voor oogen te houden en dan nog de omstandigheden, waaronder zij werden genomen, ter dege in aanmerking te nemen.

Het zou mij veel te ver voeren, indien ik een poging daartoe waagde. Na de mededeelingen in de vorige paragraaf kan worden volstaan met er op te wijzen, dat het ingrijpen der overheid in het vrije bedrijf de fabrieken weer dichter bij elkaar bracht. De Bond vond toen zijn voornaamste arbeidsveld in de verdediging van de speciale belangen van de coöperatieve aardappelmeelfabrieken bij de crisis-autoriteiten. En tijdens die crisisjaren werd het terrein voor de stichting van een organisatie, waarin de fabrieken nauwer verbonden zouden zijn, geëffend.

In de eerste plaats gingen in de oorlogsjaren de Duitschers *den inkoop* van aardappelmeel *centraliseeren*, zoodat de behoefte om tegenover dien eenen koper ook slechts één verkooper te

stellen, opnieuw levendig werd. En in de tweede plaats waren alle oude handelsrelatiën geheel verbroken.

In Aug. 1915 werd het aardappelveel in de distributie betrokken en werd op aandrang van de Regeering een van die wonderlijke vereenigingen gesticht, die als „kaasvereening”, „botervereeniging”, „aardappelvereening” enz. vermaard zijn geworden. De besturen van alle aardappelveelfabrieken, zoowel speculatieve als coöperatieve werden ondergebracht in „de Vereeniging van Aardappelveelfabrikanten”. Deze vereeniging werd bestuurd door den Burgemeester van Veendam, 2 particuliere fabrikanten en den voorzitter en den secretaris van den Bond. Zij stichtte op het Veendamsche gemeentehuis een consentenbureau. Dit bureau verdeelde aanvankelijk de consenten, zonder welke geen uitvoer geoorloofd was. Het kreeg dus niet alleen kijk op de mogelijkheid van buitenlandschen afzet, maar de leden van het bureau kwamen ook in relatie met de in het buitenland gevormde inkoopcombinaties.

De besturen der afzonderlijke fabrieken stonden door een en ander bij het einde der crisisbemoeiingen in 1919, toen de Vereeniging van Aardappelveelfabrikanten haar werkzaamheden staakte, voor een geheel nieuw arbeidsveld. Oude voordeelen van goede verbindingen, die haast iedere fabriek voor zich meende te bezitten, waren verdwenen, toen de handel in aardappelveel weer werd vrijgegeven. De concurrentie van het Duitsche meel was voorloopig van de baan. Kortom de omstandigheden voor de stichting van één verkoopcentrale waren gunstig.

Op 11 September 1919 richtte de Bond tot de aangesloten fabrieken een circulaire, waarin deze werden opgewekt een contract te teekenen, waarbij zij zich verplichtten het in het tijdvak 1 Aug. 1919–31 Juli 1920 te fabricereen meel „in gemeenschap te brengen om voor gemeene rekening te verkoopen”. De verkoop zou geschieden door het Bestuur van den Bond.

Deze circulaire werd niet door alle bij den Bond aangesloten fabrieken met evenveel enthousiasme ontvangen.

In de Bondsvergadering van 18 Sept. 1919 werd het bestuursvoorstel, om als onderdeel van den Bond een verkoopbureau voor aardappelveel te stichten, ampeel besproken. Tenslotte verklaarden vertegenwoordigers van 11 fabrieken zich er voor, 5 fabrieken stemden tegen en 2 blanco. De zaak werd toen aan de voorstemmers in handen gegeven, om haar verder voor te bereiden.

Dat degenen, die den meelverkoop wilden centraliseeren den Bond niet wilden tegenwerken, volgt voldoende uit het feit, dat in de concept-statuten van het verkoopbureau was bepaald, dat alleen leden van den Bond deel van de verkooporganisatie zouden kunnen uitmaken.¹⁾

Toch is het verkoopbureau de aanleiding tot de ontbinding van den Bond geweest. Natuurlijk ging het bureau zijn eigen verkooppolitiek volgen en trad het op als concurrente van de fabrieken, die zich niet aansloten.

De meerderheid van het Bondsbestuur bestond uit bestuursleden van het verkoopbureau. Deze moesten als Bondsbestuur ook – ten aanzien van den meelverkoop – de belangen behartigen van de fabrieken, die zij, gezeten in een vergadering van het verkoopbureau, als hun concurrenten beschouwden en behandelden.

Dat leidde tot onmogelijke situaties. Wel overwoog het Bondsbestuur om af te treden, doch dan zou de toestand geboren worden, dat het nieuwe bestuur zou bestaan uit afgevaardigden van fabrieken, die slechts een minderheidsgroep vormden. Dat kon ook niet.

Er zat daarom niets anders op dan den Bond te liquideeren, waartoe de leden der ten opzichte van den meelverkoop verbonden fabrieken op 19 Juni 1920 het voorstel deden. De Bond was toen trouwens reeds over zijn hoogtepunt heen.

Terwijl in 1916 alle 21 coöperatieve fabrieken waren aangesloten, had de centralisatie van den meelverkoop reeds 2 fabrieken („Onder Ons” en „De Drie Provinciën”) doen besluiten voor het lidmaatschap te bedanken, terwijl „Oude Pekela”, welke combinatie te klein was gebleken, met winst was geliquideerd. Op 29 Juli 1920 werd tot ontbinding van den Bond van Boeren-aardappelmeelfabrieken besloten.

* * *

Het „Avebe”.

Als resultaat van de onderhandelingen van de fabrieken, die de noodzakelijkheid van een verkoopcentrale voor het meel inzagen, kwam ten slotte tot stand de „Coöperatieve Vereeniging Coöperatief Aardappelmeelverkoopbureau”, hierna steeds naar

¹⁾ Bij de definitieve vaststelling der statuten was voor deze bepaling echter geen meerderheid te verkrijgen.

haar telegramadres „Avebe” genoemd. De oprichtingsacte werd 11 Nov. 1919 notarieel verleden; 12 fabrieken sloten zich aan; 8 bleven er dus buiten. In de statuten staat als zetel vermeld Groningen, doch het kantoor is eerst te Sappemeer en later te Veendam in een eigen gebouw gevestigd.

Het doel der vereeniging was het aardappelmeel, waarover haar leden de beschikking hebben, of krijgen en dat niet door de leden bestemd wordt als grondstof voor industrieele verwerking in eigen fabriek, of voor verpakking in hoeveelheden van minder dan 1 kg, te verkoopen, of te doen verkoopen.

Leden der Vereeniging kunnen zijn alle in de 4 Noordelijke Provinciën gevestigde vereenigingen en naamlooze vennootschappen op coöperatieven grondslag, die tot doel hebben de fabriekmatige verwerking van aardappelen harer leden (art. 4 der statuten).

Ieder lid is verplicht het door hem geproduceerde aardappelmeel binnen een week na de productie ter beschikking te stellen van het „Avebe” om door zijn tusschenkomst te worden verkocht (art. 11 der statuten).

Alle handelsrelaties der leden werden gecedeerd aan „Avebe”. Daardoor kwam de Hollandsche meelhandel bijna onmiddellijk grootendeels in één hand, waardoor direct werkelijk invloed werd uitgeoefend op de aardappelmeelprijzen op de wereldmarkt.

Op betrekkelijk eenvoudige wijze werd een regeling aangegeven, waarnaar al het ingebrachte aardappelmeel werd gewaardeerd en betaald, tot nog toe tot tevredenheid der aangesloten fabrieken.

Er werd ingesteld een „Keuringscommissie voor Aardappelmeel” bestaande uit drie keurmeesters-deskundigen en een plaatsvervangend lid, gerecruteerd uit de administrateurs der aangesloten fabrieken.

De keuringscommissie ontvangt de monsters meel van de directie van het „Avebe”. De herkomst is niet te zien. Elk monster is genummerd als eenig herkenningsteeken. De keuringscommissie vergelijkt de monsters van het afgeleverde meel met de vooraf samengestelde *standaardmonsters* Supra, Prima, Prima-Secunda en Secunda. De waarde van de ter beoordeeling aangeboden monsters meel wordt uitgedrukt in procenten méér of minder, dan de standaardmonsters. De prijsverhouding tusschen de vier voornoemde soorten wordt telken jare opnieuw vast-

gesteld, doch is overigens constant. In Aug. 1924 was deze bijv.: 100:95:90:82. De betaling geschiedt overeenkomstig de uitkomsten der keuring.

De vroeger door velen verkondigde bewering, dat de eene fabriek wat *haar ligging* betreft een grooten voorsprong heeft op een andere, geldt bij de thans bestaande regeling zeker niet.

Wordt bijv. naar Twenthe, dat wegens de aldaar bestaande katoenindustrie een belangrijk afzetgebied is, meel verkocht, dan zal dit veelal door de Zuidelijke fabrieken kunnen worden geleverd. Daarentegen leveren „Ter Apel”, „De Centrale” en „Musselkanaal” gemakkelijk naar de Duitsche grens en bijv. naar Zwitserland, Tsjecho-Slowakije, enz. „De Woudbloem” ligt dicht bij Groningen en Delfzijl. Uit Veendam kan worden geleverd aan de stroop-, glucose- en dextrinefabrieken in de oude Veenkoloniën. Per spoor kan worden verzonden door fabrieken, die in de buurt van een station liggen, enz.

Trots de door het verschil van ligging veroorzaakte onregelmatige afname van het fabrikaat is, wat de uitbetaling betreft, nooit een fabriek bij een andere ten achter. De ingekomen gelden toch worden ponsd-ponsgewijze – naar het aantal geproduceerde balen meel – verdeeld over de fabrieken.

Als verdere voordeelige factoren voor het „Avebe” kunnen worden genoemd:

De mogelijkheid van verkoop in 't klein. Men beschikt over de gezamenlijke relaties der aangesloten fabrieken. Deze relaties konden worden benut om zich degelijk op de hoogte te stellen van bijna alle buitenlandsche markten en koopers, ook van de kleinere. Al heel spoedig begon men dan ook met den klein-verkoop; elke week opnieuw worden honderden balen meel en detail geplaatst naar alle oorden.

Constante levering. Het slagen van den verkoop van kleine partijen wordt ten zeerste bevorderd, doordat het bureau alle soorten meel – zoowel van de hoogste als van mindere kwaliteit – voortdurend kan leveren in alle gevraagde hoeveelheden en steeds aan koopers of verbruikers constant *dezelfde kwaliteit* meel kan waarborgen.

Verkoop in 't groot. Deze is mogelijk, omdat over groote quantums wordt beschikt. Herhaaldelijk gelukt het een groote partij in eens te verkoopen. Een enkele fabriek kan zich daaraan

moeilijk wagen, gesteld al dat haar voorraad zoo groot is, omdat een fabriek niet halverwege het seizoen uitverkocht kan zijn. Zij zou dan het contact met de afnemers geheel verliezen.

Samenladingen en vrachtreducties. Het spreekt van zelf dat, waar wekelijks een aanzienlijk aantal partijen en partijtjes worden verkocht, door uitzoeken en bijeenvoegen zoodanig kan worden verzonden, dat besparing van vrachtprijzen in belangrijke mate mogelijk is, terwijl door de groote hoeveelheid, die verzonden wordt, het telkens voorkomt, dat het Bureau belangrijke reductiën op de vrachtprijzen kan bedingen. Met verschillende stoomvaartlijnen heeft het „Avebe” speciale tariefovereenkomsten afgesloten.

Bovendien kan een schip bijna altijd worden volgeladen, al is het meel ook slechts gedeeltelijk verkocht. Zeilende worden telkens hoeveelheden van de hand gedaan.

Uit den wensch, om zoo vlug mogelijk aan den consument te leveren, is gevolgd het leggen van „*lagers*” in verschillende landen onder toezicht van vertrouwde agenten, wat zeer goede resultaten oplevert. Ook vanuit die lagers wordt voortdurend bij kleine hoeveelheden afgeleverd, terwijl de klant vlug kan worden bediend.

De wereldprijzen van het aardappelmeel gaan op en neer. De verkoop gaat dientengevolge onregelmatig. Wanneer de markt willig is, schijnt ieder te willen koopen en omgekeerd. Vooral in tijden, dat er weinig vraag is en de prijzen dus afbrokkelen, is het van groot belang, dat men als machtig handelslichaam kan optreden. De markt moet per slot van rekening gevolgd worden en de prijzen dienen voortdurend te worden teruggebracht tot het niveau, waarop wederom zaken kunnen worden gedaan. Men is evenwel gevrijwaard voor handelingen van de fabrieken afzonderlijk, die *uit vrees* nog snel meel op de markt werpen en deze daardoor geheel overvoeren, zoodat de balans doorslaat naar 't allerlaagste punt. Hierdoor is dikwijls buitengewoon veel schade berokkend.

Het „Avebe” moet zich natuurlijk volkomen op de hoogte stellen van de markt en van den afzet van het product, maar ook moet worden nagegaan, welke hoeveelheden en kwaliteiten elders worden geproduceerd en onder welke omstandigheden die worden voortgebracht. De voelhorens van „Avebe” (dat in alle werelddeelen levert) moeten ook tot zóóver worden uit-

gestrekt. Het moet voortdurend op de hoogte zijn van alle afzetgebieden en daarmee zijn voordeel doen. Vallen sommige afzetgebieden weg, dan dient men te concurreeren door den prijs te verlagen, of te trachten elders waar het mogelijk is, meer te plaatsen. Als bewijs, dat dit onderdeel van de taak niet is verwaarloosd, kan worden vermeld, dat toen Japan door zijn goedkoope meeloffertes den handel hier haast radeloos maakte, een der employé's van het bureau naar dat land is gezonden om door eigen onderzoek een oordeel te verkrijgen over de mate, waarin men voor die Japansche concurrentie bezorgd moest zijn.

Door voorts uit de gezamenlijke agenten de beste te kiezen en die in staat te stellen meer dan vroeger te verkoopen en dus meer te verdienen, komen deze veelal dichter bij den producent („Avebe") te staan, dan eertijds het geval was. Toen toch stond de agent dikwijls dichter bij den koper, dan bij den verkooper. Ook speelde hij de niet verbonden fabrieken, waar hij te kust en te keur kon gaan, tegen elkaar uit. Nu de fabrieken vereenigd zijn, zal een agent zich wel tweemaal bedenken, alvorens zich met chicanes op te houden. Het aantal meelagenten kon belangrijk worden ingekrompen. De minstwaardige zijn er thans uitgeschift.

Al deze voordeelen zouden het volledigst kunnen worden benut, wanneer alle fabrieken zich aansloten. Gelukkig is het „Avebe" versterkt geworden, nadat het ruim een jaar werkzaam was geweest, door toetreding in Maart 1921 der fabrieken „Alteveer", „Oostermoer", „Pekela e. o." en „Wildervank e. o."; vier andere blijven thans nog er buiten. Het pleit zeker voor de levenskracht van het „Avebe", dat van de 8 fabrieken, die zich aanvankelijk afzijdig hielden, er 4, op een tijdstip, dat de toestanden op de meelmarkt allerellendigst waren (de meelprijs was in ruim één jaar van f 40 op f 20 per baal gevallen, en alle stroop- en dextrine-fabrieken stonden in Febr. 1921 stil) haar toevlucht bij het „Avebe" kwamen zoeken.

„Avebe" heeft niet alleen „naar buiten" gewerkt, doch ook de noodzakelijkheid gevoeld, om te komen tot een betere *onderlinge* vergelijking der behaalde resultaten en om bij de fabrieken technische en administratieve verbeteringen aan te brengen.

Al heel spoedig is getracht te komen tot een *uniforme boekhouding*. Een commissie werd benoemd, die een model heeft

ontworpen, dat met enkele kleine wijzigingen in gebruik is genomen bij alle leden. Zooals vanzelf spreekt, is het doel hiervan door vergelijking van de kosten der verschillende bedrijfsonderdeelen te komen tot de voordeeligste wijze van werken.

Zeer spoedig na de instelling van „Avebe” deed zich de behoefte gevoelen, *uniforme zakken* te gebruiken, al of niet van een merk voorzien. Hieruit is als 't ware vanzelf voortgevloeid, dat het bureau de koper der zakken werd, dus aan alle fabrieken dezelfde soort verstrekke. Het is daarbij gebleken, dat doorgaans voordeliger kan worden gekocht door de grootere hoeveelheid. Reeds daarmede alleen kan een groot gedeelte der onkosten, veroorzaakt door de instelling van het bureau, worden betaald. Deze gezamenlijke inkoop van zakken heeft zich heel spoedig uitgebreid tot gezamenlijken aankoop van zijde, katoen, drogerijlinnen, raspzaagjes, zwavel, enz., waarop eveneens belangrijke bedragen konden worden bespaard.

Op het bureau worden alle soorten meel geregeld met elkaar vergeleken. Juist in deze onderlinge vergelijking zit een zeer machtige factor, om de kwaliteit van het product vooruit te brengen; en het spreekt wel vanzelf, dat deze gelegenheid door het bestuur met beide handen is aangegrepen en dat het heeft gedaan wat in zijn vermogen was, om de slechtst werkende fabrieken vooruit te helpen.

Al spoedig bleek het dan ook gewenscht een aparte ambtenaar aan te stellen om de diverse methodes, volgens welke aan de fabrieken werd gewerkt, na te gaan en de leden, die zulks wenschten, voor te lichten bij het doen aanbrengen van eventueele veranderingen. Talrijk zijn de bezoeken door dezen ambtenaar en enkele bestuursleden gebracht aan de aangesloten fabrieken en de hiermede behaalde resultaten zijn vaak verrassend geweest.

Het onmiddellijk gevolg der door hen gegeven aanwijzingen toch is geweest, het doen aanbrengen van tal van verbeteringen tot in alle onderdeelen. En daarnaast is het voor de bestuursleden der fabrieken een prikkel geweest zich zelve grondig in te werken in het bedrijf.

Goed handelsmeel dient 20% vocht te bevatten. Bevat het meer, dan is de waarde er van geringer. Is het meel droger dan voelt het „stoffig” aan en is het minder gewild. Bovendien levert bij verkoop de fabriek dan onnoodig te veel kilogrammen.

Het „Avebe” past nu een korting toe, zoowel als het meel te nat, als wanneer het te droog is. Met een scheikundig bureau is een collectief contract voor de analyses gesloten. Daardoor wordt een sterke drang naar een zoo rationeel mogelijke werkwijze uitgeoefend.

„Avebe” tracht dus op de meest economische en de meest directe manier het aardappelmeel te plaatsen bij den consument op de wereldmarkt. Maar tevens ook, om alle aangeslotenen inderdaad met raad en daad bij te staan; om de meelproductie hooger op te voeren, deze *goedkoop* te maken en een *beter* product te leveren.

De bestudeering van de totstandkoming en werking van het „Avebe”, waarvoor het bestuur en de directie mij ruimschoots gelegenheid hebben geboden, heeft mij de overtuiging gegeven, dat de telers van fabrieksaardappelen de nuttige werking van deze verkoopcentrale niet licht te hoog kunnen aanslaan.

Natuurlijk is er critiek op het „Avebe” geleverd; op de hooge salarissen der ambtenaren, die doen wat de boekhouders en bestuursleden der fabrieken net zoo goed zouden kunnen; op het dure kantoorgebouw, enz. Die critiek heeft mijn oordeel niet gewijzigd.

Uit den aard der zaak profiteeren ook de 4 nog niet aangesloten fabrieken van het werk van het „Avebe” (en ook de particuliere fabrieken voor zoover zij het meel, dat zij produceeren, niet voor de vervaardiging van stroop, dextrine of glucose behoeven).

Als deze maar varen in het kielzog van het „Avebe” en zorgen een kwartje beneden zijn prijzen te blijven, kunnen zij heel wat besparen. Iedere coöperatie heeft nu eenmaal tot gevolg, dat ook buitenstaanders van haar werking profiteeren, zonder in het risico te deelen. Iedere coöperatie bestrijdt daardoor a. h. w. zichzelf.

Maar de buitenstaande fabrieken missen in elk geval het voordeel der eerste klasse-agenten, der voordeelige vrachttarieven, enz., alles hierboven uitvoeriger vermeld.

In tijden dat de markt stabiel is, heeft men voor den verkoop een centrale minder noodig. Doch juist in veel bewogen tijden is het van het allergrootste belang, dat het meel in één hand is — nu nog net zoo goed als in de tijden van „Eureka” — en dat prima menschen, uitnemend van de geheele marktconstellatie

op de hoogte, en die zich hun verantwoordelijkheid zijn bewust, het hebben te zeggen, of het Nederlandsche aardappelmeel op de wereldmarkt zal worden gebracht, of niet, en zoo ja hoeveel en tegen welke prijzen.

Dit geldt zoowel bij een sterk dalende, als bij een sterk stijgende markt.

Natuurlijk schuilt hierin een gevaar. Men kan *zijn kracht licht overschatten*. Nederland is niet de eenige producent van aardappelmeel. Aardappelmeel kan worden vervangen door maismeel en andere artikelen. De bestuurders zouden overmoedig kunnen worden.

Het feit evenwel, dat toen het „Avebe” begon te werken de meelprijs f 41.— was en ruim een jaar later deze prijs tot op *de helft* was gedaald, terwijl, nadat in Augustus 1921 de prijs prijs weer f 30.— was geweest, in November 1922 het meel f 13.— noteerde, zonder dat er ongelukken zijn gebeurd, ja waarbij zelfs 4 nieuwe fabrieken haar toevlucht bij het „Avebe” hebben gezocht, bewijst voldoende, dat althans de tegenwoordige bestuurders zich van de mate, waarin zij de wereldmarkt kunnen beïnvloeden, een juiste voorstelling hebben gemaakt.

Doch er is meer. In kalme tijden ligt m. i. het zwaartepunt van het „Avebe” niet meer in den centralen meelverkoop, doch in het onderling contact der aangesloten fabrieken, in de voorlichting op technisch en administratief gebied.

Dank zij de uniforme boekhouding kunnen de bedrijfsresultaten der verschillende fabrieken worden vergeleken. De oorzaken van ongunstige resultaten kunnen worden opgespoord. Men verbergt elkaar niet meer, als vroeger zooveel doenlijk; men helpt elkaar zooveel mogelijk, omdat de ongezonde onderlinge concurrentie goeddeels is vervallen.

Van verscheidene minder goed werkende fabrieken is de kwaliteit van het meel daardoor opgevoerd tot dat der als de beste bekend staande fabrieken. Duizenden guldens zijn daardoor verdiend.

Als men in de systematisch gerangschikte, gespecificeerde onkostenrekeningen der 16 fabrieken over 1922/23, een jaar dus dat iedere fabriek, dank zij den overvloedigen oogst, een flinke campagne kon maken, ziet, dat één fabriek bijv. per geproduceerde 100 kg meel uitgaf aan brandstof \pm 26.5 cent en een andere fabriek \pm 80 cent; dat de per 100 kg meel betaalde loonen varieerden van \pm 86 cent tot \pm 152 cent; dat de totale

exploitatiekosten van verschillende fabrieken schommelden tusschen 349,69 en 585,59 cent per baal meel . . . dan spreken deze cijfers meer dan lange betoogen.

Er is door het „Avebe” in de slechtst werkende fabrieken reeds zeer veel verbeterd, doch er kan nog oneindig veel meer worden gedaan, voordat *ieder onderdeel van elke fabriek* inderdaad zoo goed werkt, als het werken kan. Ook de normalisatie van de in gebruik zijnde werktuigen en machines is een punt, dat bijv. nog de aandacht vraagt.

Om dat te bereiken is de outillage van het „Avebe” thans nog niet voldoende. Sommige fabrieken willen nog niet voldoende deze richting uit. En naar mijn meening is dit toch noodzakelijk om met de minste kosten uit de aardappelen het hoogst mogelijke rendement te halen. Dat is van het allergrootste belang voor de boeren in de Veenkoloniale streken, wier inkomsten voor meer dan 50% van de aardappelen moeten komen.

Een afzonderlijke particuliere fabriek en een alleenstaande coöperatieve kunnen nooit bereiken, wat de samenwerkende coöperatieve fabrieken, die elkanders resultaten van a-z kennen, die voor gemeene rekening nieuwe vindingen kunnen probeeren, kunnen. Op dit stuk kunnen de coöpererende Veenkoloniale boeren nog wel iets leeren van de goed werkende Zuivelbonden, al is de toestand in de laatste jaren reeds veel verbeterd en al steekt deze zeer gunstig af, bij wat in de cartonindustrie voorvalt.

Het is ongetwijfeld buitengewoon moeilijk geweest, om de boekhouders en bestuurders der afzonderlijke fabrieken tot de overtuiging te brengen, dat zij, ter wille van het belang hunner leden, moesten afstand doen van het belangrijkste deel van hun werk, den meelverkoop.

Veel openlijk en bedekt verzet is overwonnen moeten worden. Doch het „Avebe” staat naar mijn meening thans stevig op zijn beenen tot profijt der landbouwers.

Op één ding dient te worden gelet. Men zet bij deze wijze van verkoop veel op één kaart. Daarom zorge men er voor, dat de leiding aan de hoogste eischen voldoet; dat het bestuur bestaat uit mannen, die het vertrouwen der leden hebben, en die de capaciteiten bezitten om leiding te geven aan en toezicht te houden op een groote zaak. En dat men als uitvoerders der bestuursbesluiten steeds de bekwaamste ambtenaren heeft. Want „Avebe” is een groote zaak en dient als een groote zaak

bestuurd te worden; door eerste klasse menschen met eerste rangs hulpkrachten. In dit opzicht mag in 't geheel niet worden toegegeven aan eventueele wenschen van hen, die zoo vaak meenen, dat met een kleiner aantal, of met minder dure krachten de zaak ook wel kan worden gedreven.

Men zou hier de vraag kunnen stellen, of het belang der Nederlandsche consumenten door de oprichting van „Avebe” niet in aanmerkelijke mate is geschaad, en of deze organisatie, bezien van een algemeen maatschappelijk standpunt, niet als een on- of minder gewenschte trust moet worden beschouwd. Dit is echter geenszins het geval.

Aardappelmeel is een wereldartikel. De invoer van buitenlandsch aardappelmeel in ons land is *vrij*. Het hier geproduceerde meel is, evenals de er uit vervaardigde derivaten, zooals uit latere bladzijden zal blijken, voor het leeuwendeel een exportartikel.

Ons aardappelmeel zal dus, zoowel hier als elders, de wereldprijzen moeten volgen. Daarop vermag „Avebe” weinig invloed uit te oefenen en voor zoover het dit tijdelijk al eens kan, is het het buitenland, dat de verhoogde prijzen voor het overgrootste deel betaalt.

Dat onder invloed van „Avebe” een kleiner aantal tusschenpersonen tusschen producent en consument een bestaan vindt, is evenmin als een economisch nadeel te beschouwen.

* * *

Nog een Coöperatieve Vereeniging.

Aan pogingen om den wassenden stroom der coöperatie, die de particuliere fabrieken van de voor haar bedrijf noodzakelijke grondstoffen beroofde, te keeren, heeft het ook na de dagen van „Eureka” niet ontbroken.

Vermoedelijk moeten we als zoodanig ook beschouwen de coöperatieve vereeniging in 1905 door de FIRMA W. A. SCHOLTEN opgericht voor de exploitatie van haar in Nederland gelegen aardappelmeel-, stroop-, gom- en sagofabrieken.

De nieuwe coöperatie kreeg den naam „Coöperatieve Vereeniging Scholten's aardappelmeelfabrieken”.

Mr. E. M. MEIJERS ¹⁾ heeft den heer J. E. SCHOLTEN gevraagd, waarom deze vereenigingsvorm toch was gekozen, waarop SCHOLTEN te kennen heeft gegeven, „dat de coöperatieve vorm aanvaard was, omdat de toekomst der aardappelmeel-industrie nu eenmaal in de coöperatie schijnt te liggen”. In de 7 jaren, die na de stichting der eerste coöperatieve fabriek waren verlopen, had de coöperatie zich dus reeds zoo buitengemeen sterk ingeburgerd, dat de weinige jaren te voren op dit gebied nog zoo machtige FIRMA SCHOLTEN tot haar haar toevlucht nam, om althans van een gedeelte van de voor de fabrieken benoodigde grondstof verzekerd te zijn.

Doch deze maatregel van SCHOLTEN had even weinig succes als zijn aanbod van weleer, om op zetmeelgehalte, op participatie-voorwaarden, of tegen de prijzen der coöperatieve fabrieken te ontvangen.

Overigens was het een zeer merkwaardige coöperatie, waarvan de acte van oprichting op 27 Juni 1905 notarieel werd verleden. Het maatschappelijk kapitaal was gefixeerd, wat trouwens bij de coöperatieve aardappelmeelfabrieken een gewoon verschijnsel was en is. Het bedroeg f 1.150.000, verdeeld in 4600 aandelen van f 250.—, waarvoor de FIRMA SCHOLTEN haar aardappelmeel-, stroop-, gom- en sagofabrieken, benevens de machinereparatiewerkplaats te Zuidbroek inbracht. Deze aardappelmeelfabrieken hadden in een normale campagne toendertijd een capaciteit van 1.800.000 hl.

Op ieder aandeel moest 500 hl aardappelen worden geleverd, zoodat 3600 aandelen voldoende zouden zijn geweest. Doch daar ook de stroop-, gom- en sagofabrieken waarde hadden, werd de inbreng vastgesteld op 4600 aandelen van f 250.—.

De leden der vereeniging waren voor haar verbintenissen *niet verder aansprakelijk, dan tot het bedrag hunner aandelen*. Een bepaling, die sommige rechtsgeleerden ²⁾ langen tijd niet, anderen wel in strijd met de coöperatie-wet hebben geacht, doch die toch zeker, evenals de bepaling van het *vaste kapitaal*

¹⁾ Landbouwcoöperatie in Nederland pag. 59.

²⁾ Zie Mr. W. L. P. A. MOLENGRAAFF, Leidraad bij de Beoefening v. h. Ned. Handelsrecht, 5e druk, pag. 257. Na de verschijning van dezen druk heeft de Hooge Raad op 28 Dec. 1923 uitgewezen, dat in dergelijke gevallen een strijd met de wet, die *nietigheid der statuten* tot gevolg heeft, aanwezig is (Ned. Jurispr. 1924, pag. 200).

en de hierna te noemen wijze van beheer, niet behoorde bij het beeld, dat de ontwerpers der coöperatiewet zich van een coöperatieve vereeniging hadden gevormd. Bovendien kon de ledenvergadering de uittreding van leden *beletten*, wat de Wet verbiedt. Het Bestuur bestond uit *één persoon*, de Directeur, wat volgens POLAK niet in strijd is met de coöperatiewet.¹⁾

De Directeur stond onder toezicht van ten hoogste 12 commissarissen. In de Algemeene Vergadering had ieder aandeel recht op het uitbrengen van *één stem*. Geen aandeelhouder mocht echter meer dan zes stemmen uitbrengen behalve de leden der firma W. A. SCHOLTEN, die, zoolang zij te zamen meer dan $\frac{1}{3}$ deel der aandeele in hun bezit hadden, op iedere vergadering de helft van het aantal stemmen mochten uitbrengen, van dat wat door de overige aandeelhouders te zamen op die vergadering uitgebracht kon worden (art. 37 der statuten)!!

Zelfs het gebruik van stroomannen was dus grootendeels overbodig gemaakt!

Gelukkig is deze „coöperatie” niet lang in stand gebleven. Reeds in 1909 werd zij omgezet in een naamlooze vennootschap, in een vorm dus, die voor deze zaak paste.

* * *

De Vertrouwenscommissie.

Als een meer gelukkige poging om het vertrouwen der aardappelteilers te behouden (of te verkrijgen), is te beschouwen de instelling van een *vertrouwenscommissie*, waartoe de heer J. E. SCHOLTEN in 1912 het initiatief nam. Daaraan verleende de Veenkoloniale Boerenbond zijn volle medewerking en weldra sloten zich nagenoeg alle particuliere aardappelmeelfabrieken daarbij aan.

In deze commissie werden 3 landbouwers benoemd door den Veenkolonialen Boerenbond, 3 fabrikanten door de aangesloten fabrieken, terwijl deze 6 leden gezamenlijk een onpartijdig persoon tot zevende lid en voorzitter verkozen. Deze vertrouwenscommissie had tot taak te bevorderen, dat de landbouwers het geld ontvingen, dat hun toekwam en de fabrikanten zooveel aardappelen, als zij betaalden.

Ieder, die tusschen boeren heeft verkeer, weet, dat het

¹⁾ Zie Mr. M. POLAK. Handboek voor het Ned. Handels- en Faillissementsrecht, 1e deel, 3e druk, pag. 458.

wantrouwen tegen de bepaling van het gewicht der waren, die zij afleveren, onder hen groot is, en ieder, die met het bestuur eener coöperatieve vereeniging, 't zij aankoop-, verkoop- of productievereeniging, bekend is, weet ook, dat er steeds klachten van leden zijn over de werking der weegwerktuigen, al zijn dit ook de meest betrouwbare automaten.

Op pag. 40 hebben wij van den anderen kant reeds een paar voorbeelden gegeven van twijfel der vereeniging aan de eerlijkheid der leden bij de levering.

Het lag dus voor de hand, dat toen de vertrouwenscommissie door de contrôle, die zij uitoefende op de weegwerktuigen en op de zetmeelbepalingen, bewees in een behoefte te voorzien, ook de Bond van Boeren-aardappelmeelfabrieken tot de instelling eener dergelijke commissie overging (1914). Zij kreeg den naam van *Contrôlecommissie* en werkte geheel in navolging der Vertrouwenscommissie.

Toen in den herfst van 1918 de aardappeloogst tot eigendom der Regeering werd verklaard en deze laatste de toewijzing van aardappelen aan fabrieken en drogerijen geheel in haar hand nam, bleek een Rijkscmissie noodzakelijk, die den arbeid, tot nu toe alleen met betrekking tot de aardappelmeelfabrieken verricht, ook uitstrekte tot de talrijke plotseling verrezen aardappeldrogerijen ¹⁾.

Deze commissie werd samengesteld uit:

- a. twee particuliere fabrikanten, elk met een plaatsvervanger;
- b. twee landbouwers, elk met een plaatsvervanger;
- c. drie onpartijdige leden.

Toen de regeeringsbemoeiingen met de aardappelmeelindustrie geëindigd waren, was men blijkbaar over het werk dezer laatste commissie zoo tevreden, dat de Veenkoloniale Boerenbond, de Bond van Boeren-aardappelmeelfabrieken en de Bond van particuliere fabrieken besloten de commissie bij onderling contract te continueeren.

De taak der commissie was, en is, de belangen — zoowel van leveranciers als van ontvangers — te bevorderen naar recht en billijkheid.

Zij houdt daartoe in de eerste plaats toezicht op:

- a. *het wegen der aardappelen aan de fabrieken;*
- b. *het bepalen van het zetmeel.*

¹⁾ Verslag der Vertrouwenscommissie over de campagne 1918/19.

De commissie heeft het recht personeel aan te stellen ten behoeve van het door haar uit te oefenen toezicht.

De fabrikanten, die hun inrichtingen onder contrôle der commissie hebben gesteld, moeten te allen tijde gedoogen, dat de leden der commissie, of haar personeel, haar fabrieksgebouwen betreden. Zij zijn verplicht de veranderingen in het wegen en bepalen van het zetmeelgehalte aan te brengen, welke de commissie noodig acht. Zij moeten de uitkomsten van weging en zetmeelbepaling noteeren, overeenkomstig door de commissie te geven voorschriften.

De vóorschriften voor de zetmeelbepaling zijn zoodanig, dat wanneer op een willekeurig moment, hetzij overdag of des nachts, een controleur de fabriek invalt, de monsters (die 24 uur, voorzien van een nummer, bewaard moeten blijven) en de genoteerde gewichten steeds tot zijn beschikking staan, zoodat hij daarop hercontrôle kan toepassen.

Ook de werking der automaten wordt nauwgezet nagegaan. En het moet gezegd: meermalen zijn reeds ontoelaatbare dingen geconstateerd. Een dergelijke fabriek krijgt dan een flinke waarschuwing. Het dreigend gevaar van door de vertrouwenscommissie van de contrôle te worden uitgesloten, is tot nu toe voldoende geweest, om het aantal overtredingen binnen redelijke grenzen te houden.

Tevens dient te worden vermeld, dat het bijna altijd het lagere fabriekspersoneel is, dat zich enkele afwijkingen veroorlooft. Op het eerste gezicht lijkt het, of het er voor een coöperatieve fabriek weinig toe doet, of bijv. een gewichtenbak van een automaat wat wordt bezwaard. Het voordeel komt aan de fabriek en daarin deelen alle leden.

Dit zou juist zijn, als de afwijking in de weging constant was, doch dat is in de praktijk niet zoo. Deze leert, dat des nachts de kans om ongestraft een of ander te kunnen doen, wat niet oirbaar is, grooter wordt geacht dan overdag, zoo dat, werden de afwijkingen niet voorkomen, het eene lid boven het andere zou worden bevoordeeld.

Als motief voor pogingen om in het voordeel der fabriek te wegen, of het zetmeelgehalte zoodanig te bepalen, kan bij de boerenfabrieken alleen gelden, het werken op een iets hoogere tantième – wat echter m. i. van geheel ondergeschikte beteekenis is – doch vooral het streven, om in vergelijking met andere

fabrieken met een gunstig rendement, en daardoor hoog uitbetalingscijfer, voor den dag te kunnen komen.

Door het bovenstaande mag niet de indruk worden gewekt, dat het alleen, of in hoofdzaak opzettelijk veroorzaakte afwijkingen zijn, welke worden geconstateerd. Gelukkig behoort het meerendeel tot de te goeder trouw, of zelfs buiten menschelijk toedoen ontstane fouten (bijv. fouten in het telwerk van automaten).

Dit maakt het toezicht van het vertrouwenscommissie evenwel niet minder nuttig.

* * *

Vóór- en nadeelen der coöperatieve fabrieken.

Het is zeker een merkwaardig verschijnsel, dat de coöperatieve fabrieken de speculatieve in zoodanige mate hebben kunnen verdringen, dat deze laatste in normale jaren, nog slechts over een luttel quantum grondstof kunnen beschikken.

Een verklaring voor dat verschijnsel te geven, is niet gemakkelijk. Dat in het laatst der vorige eeuw eenige coöperatieve fabrieken verrezen, lag min of meer voor de hand.

De dwang, dien „Eureka” op de verbouwers van aardappelen uitoefende, was te groot; de toestand der landbouwers was door de lage prijzen précair geworden, zoodat een uitweg gezocht moest worden.

Dat na het succes, dat de eerste coöperatieve ondernemingen hadden, later in de randgebieden, in streken dus ver verwijderd van het centrum der particuliere industrie, in Zuidelijk Westerkwartier, in Westerwolde, bij Beilen en in de nieuwste Drentsche Monden, toen de aardappelteelt zich daar voortdurend uitbreidde, boerenfabrieken werden gesticht, is verklaarbaar door de vrachtbesparing, welke op deze wijze kon worden verkregen, gevoegd bij het goede voorbeeld der eerste coöperatieve fabrieken.

Maar dat ook in de eigenlijke Groninger Veenkoloniën de coöperatieve industrie haar tegenwoordige beteekenis heeft kunnen krijgen, is wel zeer opmerkelijk.

Want het gros der Groninger boeren coöpereert alleen, omdat het daarin ziet, of er althans van verwacht, een *direct* financieel voordeel. Andere overwegingen spelen slechts een zeer ondergeschikte rol. De weinigen, waarop dit niet van toepassing is, bevestigen slechts den regel.

Zeker hebben boerenfabrieken een en ander voor op de speculatieve, en wel:

1. de zekerheid van de grondstof;
2. geen commissiennairskosten;
3. besparing op vrachten, doordat het gros der aandeelhouders in de buurt der fabriek woont;
4. ruim en goedkoop crediet.

Daartegenover staan evenwel ook nadeelen, als:

1. de veelhoofdigheid van het bestuur;
2. de kleinere bewegingsvrijheid bij het beheer;
3. het ontbreken van overwegend eigenbelang bij de besturen en directeuren;
4. de hogere eischen, die de leden aan een eigen coöperatie stellen, dan aan een particulieren aardappelkooper.

Het eerste als nadeel genoemde punt spreekt voor zich zelf. In den handel is vlug denken en doen vaak een gebiedende eisch om succes te hebben. Vooral indien het bestuur van zijn bevoegdheden weinig of niets overdraagt aan een directeur, staat de coöperatie op dit stuk aanmerkelijk achter bij den particulier. Ook waar het niet gaat om snelle beslissingen, doch om het volgen eener vaste lijn, staat een eenhoofdig gezag sterker. Ik heb het in het bestuur eener coöperatieve vereeniging meermalen meegemaakt, dat ten aanzien van een onderdeel, waarover enkele bestuursleden geen vaste opinie hadden, in achtereenvolgende bestuursvergaderingen geheel tegenstrijdige besluiten werden genomen, doordat niet steeds alle leden aanwezig waren.

Het onder 2 genoemde is van groote beteekenis. Een coöperatie is gebonden aan de voorschriften van statuten en reglement. De leden verwachten van haar een coulant optreden, doch vergeten meestal dit tegenover de vereeniging ook zelf in toepassing te brengen. Dit hangt met het onder 4 genoemde samen.

Bij het nemen van besluiten moeten bestuursleden zich meermalen afvragen, niet: wat is in het werkelijke belang der vereeniging? doch: welken indruk zal ons besluit op de leden maken? Dit komt aan de zaak niet ten goede. Dat een coöperatieve fabriek haar grondstof krijgt van haar leden, terwijl zij aan die zelfde leden verantwoording voor haar daden verschuldigd is, leidt tot allerhande kleinere en grootere geschillen, waarvan een particulier zich veel gemakkelijker kan afmaken, dan het bestuur eener coöperatie.

Hoeveel tijd zou er gemiddeld per coöperatieve fabriek worden besteed aan zaken van organisatorischen aard, die met het bedrijf in engeren zin niet te maken hebben?

Met betrekking tot het onder 3 genoemde worden weinig klachten vernomen, doch dat er in het algemeen iets van waar is, zal door weinigen worden ontkend. Een behoorlijke salaris-regeling met verhooging, naarmate een hoogere prijs kan worden uitbetaald, kan hier gunstig werken, mits er voor worde gemaakt, dat afschrijvingen en reserveeringen niet in de knel komen. Het voordeel van een bepaald salaris als basis met verhoogingen, die afhankelijk zijn van de uitkeeringen, is, dat de salariering dan op en neer gaat met de bedrijfsresultaten der leden. Voor een goeden geest in de vereeniging is dat gewenscht.

Dat de bovenopgesomde voordeelen grooter zijn dan de nadeelen, is in vele gevallen aan te nemen. Doch ik kan bezwaarlijk aannemen, dat het voordeel van het coöperatieve *stelsel* zoo groot is, dat daaruit verklaard kan worden, dat ook in het centrum der industrie goed werkende en goed beheerde particuliere fabrieken de concurrentie met de boerenfabrieken hebben moeten opgeven.

Verbittering over de door „Eureka” aangenomen houding in de laatste jaren der vorige eeuw en een zekere *zucht tot navolging* van de eerste boerenfabrieken zullen ook een rol gespeeld hebben.

In het algemeen zijn de boerenfabrieken, ondanks de gebreken, die de organisatie vaak aankleefden, en niettegenstaande het gemis aan ervaring, dat uiteraard aanvankelijk bij de bestuurders aanwezig was, geslaagd; al heeft ook menige fabriek moeilijkheden in de eerste jaren gehad. Men kan er over strijden welke factoren in de eerste plaats tot dit succes hebben geleid. Het zijn vooral 1. *de omstandigheden*, 2. de met het beheer belaste *personen* en 3. de voordeelen inhaerent aan het *stelsel* der coöperatie.

De invloed der personen schijnt mij grooter dan die van het stelsel. Komen niet de goede personen aan het hoofd te staan, dan is kans op slagen uiterst gering. De meening, dat de zaak wel marcheerden zal, *omdat* het een coöperatie is, treft men nog te veel bij de boeren aan. Het is duidelijk, en in de laatste jaren overtuigend gebleken, dat zij geheel onjuist is.

Ik ben geneigd aan de omstandigheden den grootsten invloed toe te kennen.

Domheden der particuliere fabrikanten deden de coöperatieve fabrieken verrijzen. De vooruitgaande tijden waren oorzaak, dat de aardappelteelt zich uitbreidde, en dat de meeste coöperaties, ondanks gemis aan ervaring en ondanks onvoldoende afschrijvingen en reserveeringen, sterk konden worden.

Dit geldt echter nog niet voor alle aardappelmeelfabrieken. De N. V. „Inter Nos” te De Krim, die wegens wanbeheer geliquideerd moest worden en omgezet is in de N. V. „Onder Ons”, kan onbesproken blijven, daar „Inter Nos” nauwelijks tot de boerenfabrieken mocht worden gerekend. Doch kort vóór en tijdens den oorlog zijn eenige fabrieken gebouwd, welke veel te duur kwamen. Daarbij werden zij, naar veler oordeel, ondoelmatig ingericht en waren zij, in verband met de grondstof, waarvan zij verzekerd zijn, veel te groot. Bovendien liggen juist deze fabrieken in streken met weinig kapitaalkrachtige boeren, waarvan verschillende den strijd om het bestaan reeds hebben moeten opgeven, zoodat enkele fabrieken meerdere leden hebben moeten uitboeken, daar deze toch geen aardappelen konden leveren en van hen niets te halen viel.

Van deze fabrieken moeten in de eerste plaats worden genoemd „Ter Apel e. O.” te Ter Apel en „Oranje” te Beilen.

Beide fabrieken hebben zeer oneconomisch gewerkt en hoewel door de hulp van „Avebe” vele technische verbeteringen zijn aangebracht, houden zij voorloopig hun tekort aan grondstoffen, zoodat zonder aankoop van aardappelen een economische exploitatie uitgesloten is.

Beide fabrieken zijn gelegen in streken, waar de aardappelcultuur nog voor sterke uitbreiding vatbaar is.

Voor haar financiering hebben beide toevlucht gezocht en gevonden bij de Coöp. Centrale Raiffeisen-bank, die niet alleen goedkoop crediet verleent, doch tevens aan een conservatief financieel beleid van de besturen de hand houdt.

„Oranje” heeft door van de leden een bijstorting op de aandeelen te vragen haar positie reeds versterkt, terwijl zij door een gunstige arbitrale uitspraak in een geschil met de Regering, voortspruitende uit de bereiding van veevoeder in de crisisjaren, eveneens wat sterker is komen te staan.

Toch dient door de leden van beide genoemde fabrieken wel

te worden overwogen, of er niet een middel is om den groei van het ledental, waaraan deze fabrieken zulk een sterke behoefte hebben, te bevorderen.

Dat middel is te vinden in het reduceeren van de boekwaarde van de vaste goederen tot een normaal bedrag. De som daarvoor benoodigd, moet worden omgeslagen over de tegenwoordige leden in verhouding tot de aandeelen. Kunnen de aandeelhouders dien omslag betalen, dan is dit het best.

Waar dit echter voor vele leden der bovenvermelde fabrieken hoogst bezwaarlijk zal zijn, kan de weg worden gevolgd, die voor de Coöp. Zuivelfabriek te Marum in Hoofdst. IV meer uitvoerig zal worden geschetst. De daar gemaakte restrictie, dat een dergelijke maatregel alleen geoorloofd is, als men overtuigd is een onder normale omstandigheden levensvatbaar bedrijf te hebben, geldt uiteraard ook hier.

In de moeilijkste omstandigheden verkeert thans „De Drie Provinciën” te Oostwold, gemeente Leek. Deze fabriek ligt in het Zuidwesten der provincie Groningen, dus buiten de eigenlijke Veenkoloniën. Haar leden wonen in Groningen, Friesland en Drente en bestaan voor een groot deel uit kleine boeren met een gemengd bedrijf, die betrekkelijk weinig aardappelen verbouwen. Zij zijn *hoofdelijk* aansprakelijk!

Reeds bij den opzet der fabriek was in mijn oogen de voorzichtigheid zeer onvoldoende betracht. De aandeelen waren slechts f 20 groot, zoodat, toen de fabriek reeds klaar was, het totale aandeelenkapitaal f 7979.50 bedroeg! Er waren toen 160 leden, die te zamen een leveringsplicht hadden van 160.000 hl aardappelen, terwijl de capaciteit der fabriek drie maal zoo groot was. Deze leveringsplicht is bovendien na latere statutenwijziging absoluut onvoldoende omschreven. De leden konden toen n.l. ook volstaan met aan het bestuur op te dragen de aardappelen aan te koopen.

In de oorlogsjaren en ook in de eerste jaren na 1918 liep de zaak wel. Er werden veel aardappelen verbouwd en de fabriek kon flink uitbetalen. Men heeft zich daarna op allerhande zijwegen begeven door een aardappeldrogerij, een veevoederfabriek en later glucose-, sago- en dextrinefabrieken te bouwen. Dit heeft den schuldenlast der vereeniging zeer verzwaard, en tevens verliezen van beteekenis opgeleverd. In de laatste jaren kon deze fabriek minder voor de aardappelen betalen, dan de goede fabrieken.

Het veehoudersbedrijf was bovendien zeer loonend en vele leden vonden in den laatsten tijd in deze beide feiten aanleiding om een gedeelte van hun bouwland tot grasland te maken.

De hoeveelheid grondstof, welke de fabriek moest aankooopen, werd steeds grooter. In het vorige jaar is men daarmee zeer ongelukkig geweest, zoodat de balans over het boekjaar 1923/'24, welke juist vóór het afdrucken dezer bladzijden bekend wordt, een uiterst somber beeld vertoont.

De vaste goederen staan voor ruim *f* 830.000 te boek, terwijl aandeelenkapitaal en reserve te zamen nog geen *f* 300.000 bedragen.

In de vorige campagne kreeg de fabriek slechts circa 200.000 hl aardappelen van de leden. Dit jaar zal dat weinig meer bedragen; terwijl de fabriek 2 à 3 maal dit quantum zou kunnen verwerken.

Een zéér ingrijpende reorganisatie is thans onvermijdelijk. De vraag is, of deze zal slagen. Want, anders dan „Oranje” en „Ter Apel”, staat deze fabriek in een streek, waar gemakkelijk een groot deel der landerijen tot grasland kan worden gemaakt en waar bovendien de aardappelen grootendeels geschikt voor consumtie zijn.

De leden zullen dus ernstig hebben te overwegen, of zij een absoluten leveringsplicht van ten minste 400 hl per aandeel op zich kunnen nemen. Is de groote meerderheid der leden daartoe, alsmede tot een storting in eens van bijv. *f* 500 per aandeel, niet bereid, dan wordt de zaak naar mijn meening niet gezond gemaakt.

Tot een ernstige crisis is het ten slotte aan de coöperatieve fabriek „Westerwolde” te Veelerveen gem. Bellingwolde gekomen. Deze fabriek had haar eerste campagne eveneens in 1914. Zij was goed gebouwd, doch duur. De vaste goederen stonden na het eerste boekjaar op de balans voor *f* 636.233, bij een capaciteit der fabriek van 500.000 hl. De fabriek trof direct zeer goede jaren, doch beging m.i. ook de fout allerlei zaken, die met de aardappelverwerking slechts in indirect verband stonden, mede in den kring harer bemoeiing te trekken.

De vereeniging kocht uitgestrekte landerijen. Bovendien werden een turfstrooiselfabriek en een aardappeldrogerij gebouwd. Wel werd op een en ander flink afgeschreven, doch, naar later bleek, voor deze oorlogsbedrijven toch niet voldoende. Het bestuur

liet den directeur blijkbaar groote vrijheid. Hij was op 't gebied der administratie uitstekend thuis en genoot het volle vertrouwen van het bestuur, wat voor de vereeniging noodlottig is geworden.

Behalve dat hij was directeur der fabriek, was hij in privé nog bij tal van andere ondernemingen betrokken, waarmede hij groote verliezen leed.

Het boekjaar 1920/21 werd voor de vereeniging het rampjaar. Brand vernielde de drogerij, die nog voor *f* 376.000 te boek stond, welk bedrag niet volledig uit de assurantie-uitkeering kon worden afgeschreven. De voorraad turf was voor jaren voldoende; de waarde-daling daarvan was, evenals die van de andere aanzienlijke voorraden, zeer groot, terwijl ook op de debiteuren aanmerkelijke verliezen werden geleden. Door deze buitengewone omstandigheden sloot het boekjaar 1920/21 met een verlies van *f* 138.000.

Dit verlies, ontstaan door buitengewone omstandigheden, waarvoor niet voldoende voorzieningen waren getroffen, kon niet over de aardappelleveranciers van dat jaar worden omgeslagen.

Van deskundige zijde werd aangeraden het in eenmaal om te slaan over de aandeelhouders, doch het bestuur kon tot dien radicalen maatregel niet besluiten; het nadeelig saldo zou over 6 jaar worden verdeeld.

Er waren in dat jaar nog 45 nieuwe aandeelen door de leden genomen, die *f* 3375 agio deden!

De statuten omschreven niet duidelijk den leveringsplicht. Ofschoon de bedoeling had voorgezeten den leden te verplichten tot de levering van 200 hl per aandeel van *f* 100 werd in 1920/21 bij een aandeelen-kapitaal van *f* 230.900, waarbij dus geleverd zouden moeten worden 461.800 hl, slechts 370.000 hl geleverd. En na het bekend worden van het verlies van *f* 138.000, dat voor $\frac{1}{6}$ deel op ieder der eerst volgende 5 jaar zou drukken, viel de levering der leden over de campagne 1921/22, zonder dat het bestuur daaraan iets kon doen, terug op minder dan 200.000 hl.

Dit alleen had, als die toestand eenige jaren had voortgeduurd, de vereeniging reeds den nekslag kunnen geven. Doch er was meer.

Naar later is gebleken, moet de feitelijke toestand der vereeniging in 1921 reeds zeer slecht zijn geweest. Pas in den herfst van 1922 kwam dit echter volledig aan het licht. De

gedragingen van den directeur, die reeds gedurende eenigen tijd wantrouwen hadden gewekt, werden in den loop van 1922 steeds meer verdacht.

Reeds was in opdracht van het bestuur een accountant naast hem gesteld, om de administratie van a – z te controleren, toen hij in October 1922, zoogenaamd voor een zakenreis naar Italië, doch in werkelijkheid om zich aan de justitie te onttrekken, naar Griekenland verdween.

Al ras bleek, dat op de meest geraffineerde wijze oplichting op groote schaal was gepleegd en dat de directeur op kosten der fabriek speculeerde in aardappelmeel, waarmede groote verliezen waren geleden, en dat het verlies f 750.000 bedroeg!

Een en ander wekte groote beroering in de geheele provincie en de coöperatievrees, of coöperatiemoeheid, waarvan de laatste jaren meermalen werd gewaagd, vinden haar oorzaak voor een groot deel in deze *débacle* aan „Westerwolde”.

Ernstig is overwogen, wat na het bekend worden der ramp diende te geschieden.

Liquidatie der vereeniging zou wellicht een storting van f 750 per aandeel van de leden noodzakelijk maken.

Reorganisatie, waarbij de boekwaarde der bezittingen tot een normaal bedrag werd teruggebracht, zou, er rekening mede houdende, dat verschillende leden niet solvabel zouden blijken, een storting van f 375 per aandeel nodig maken.

De vereeniging zou dan met goede kans op succes een nieuw leven kunnen beginnen.

In overleg met een commissie uit de leden werden – nog vóór dat er leden hadden kunnen uittreden (de uittreding kon krachtens de statuten alleen *bij het einde van het boekjaar* geschieden) – onder leiding van de Centrale Raiffeisen-bank de statuten herzien.

Het ontwerp, waarin de mogelijkheid van de heffing van een omslag, ook buiten het geval van vereffening van den boedel, evenals een goed omschreven leveringsplicht waren opgenomen, werd in Maart 1923 met overgroote meerderheid aangenomen.

De Raiffeisen-bank verklaarde zich bereid een crediet, gedeeltelijk op langeren termijn, te verleen, mits jaarlijks een bepaald bedrag werd afgelost.

Deze bijstorting van f 375 per aandeel is vrij wel algemeen

zonder verderen dwang geschied. Een deel der leden bleek inderdaad insolvelabel; tegen enkelen moest worden geprocedeerd.

De geraamde bijstorting bleek voldoende te zijn. De vereeniging is gereconstrueerd. De fabriek staat thans niet hoog te boek, doch op de uitgestrekte landerijen dient nog zoo spoedig mogelijk flink te worden afgeschreven.

Bij een aandeelen-kapitaal van \pm f 200.000 is de fabriek verzekerd van een levering van ongeveer 400.000 hl aardappelen. De capaciteit bedraagt 500.000 hl, zoodat jaarlijks \pm 100.000 hl moeten worden bijgekocht. Hierin, en in de aan de fabriek behorende en door haar geëxploiteerde boerderijen, zit nog extra-risico.

Blijft het straffe toezicht van tegenwoordig bestaan, dan zal bij een zuinig beheer, als binnen enkele jaren de onrust wat is bedaard, en inmiddels op de landerijen het noodige is afgeschreven, het ledental wel weer toenemen, waardoor de gedwongen aankoop – het grootste huidige bezwaar – automatisch zal verminderen.

* * *

Beteekenis der Aardappelmeelindustrie.

Als we tenslotte nog eenige cijfers willen aanvoeren ter illustratie van de beteekenis der aardappelmeelindustrie, kan allereerst gevraagd worden naar de kapitalen, welke in dezen tak van nijverheid emplooi vinden.

In het Rapport der Commissie voor de Reiniging van het Afvalwater van Stroocarton- en Aardappelmeelfabrieken, ingesteld bij besluit van den Min. v. Landb., Nijverheid en Handel d. d. 22 Juni 1908, wordt daarvan een schatting gemaakt.

Het kapitaal gestoken in de particuliere fabrieken is niet bekend. Van de coöperatieve vereenigingen zouden de kapitalen en obligatieleeningen zijn na te gaan, doch dit is niet het geval met de andere belangrijke credieten, welke die vereenigingen genieten.

De commissie neemt aan, dat een aardappelmeelfabriek met een wekelijksche capaciteit van 40.000 hl aan bouwkosten en terrein een uitgave vordert van f 200.000 en aan bedrijfskapitaal bovendien f 250.000.

Bij het samenstellen van het rapport (1911) hadden de toen aanwezige fabrieken een capaciteit van 1.105.000 hl, zoodat

men komt tot een kapitaal voor bouwkosten van

$$\frac{1.105.000}{40.000} \times f 200.000 = f 5.525.000 \text{ en voor bedrijfskapitaal}$$

$$\frac{1.105.000}{40.000} \times f 250.000 = f 6.906.250, \text{ dus te zamen bijna 12.5} \\ \text{miljoen gulden.}$$

Als men bedenkt, dat, nadat dit rapport verscheen, nog zijn gebouwd de groote en meerendeels zeer dure fabrieken „Oranje”, „Musselkanaal” (2e fabriek), „De Twee Provinciën”, „De Drie Provinciën”, „Westerwolde” en „Ter Apel e. O.”, dan moet deze schatting thans heel wat hooger worden gesteld.

„Westerwolde” bijv. kostte bij een weekcapaciteit van 50.000 hl, aan terrein, fabriek en machines, toen de fabriek klaar was, ruim 5 ton; dat is dus tweemaal zooveel als de commissie als uitgangspunt neemt.

En de „Drie Provinciën” stond met een weekcapaciteit van 50.000 hl in 1923, na dus 8 jaar gewerkt te hebben, en geen rekening houdende met de gebouwen en machines voor de vervaardiging van nevenproducten, na aftrek van de reserve nog te boek voor ruim $f 523.000$, terwijl „Ter Apel e. O.” met inbegrip van het bevoeiingsterrein en de drooginstallatie, doch zonder schepen, nog voor bijna $f 1.000.000$, op de balans staat.

Bij een totale weekcapaciteit der fabrieken van 1.415.000 hl mag het kapitaal, dat daarin vast ligt, dus thans wel gesteld worden op 8 à 9 miljoen.

De met aardappelen beteelde oppervlakte bedroeg in:

	1910	1924
Groningen	20899 ha	21751 ha
Drente	17767 „	24261 „

Als we de helft van de stijging in Drente op rekening der consumtieaardappelen zetten, is dat zeker hoog. We houden dan een vermeerdering van den verbouw van fabrieksaardappelen van $\pm 6500 \text{ ha} \text{ à } 350 \text{ hl} = 2.275.000 \text{ hl}$ of $\pm 20\%$ van de hoeveelheid, die omstreeks 1910 werd vermalen.

Omtrent het aantal *arbeiders*, dat in de aardappelmeelindustrie werk vindt, geeft bovengenoemde commissie de volgende schatting.

Voor de campagne, die van half Sept. tot einde November duurt, 2000 personen; in het voorjaar bij het vezelmalen 1250

arbeiders en in de periode, dat na het vezelmalen de fabrieken stilstaan, 625 man.

Toen gold nog de 11-urige werkdag, thans de 8-urige. Dus zijn 25% meer arbeiders noodig. Er moet in goede jaren thans bovendien 20% meer vermalen worden, zoodat $\frac{125}{100} \times \frac{120}{100} = 1\frac{1}{2}$ maal zooveel personeel noodig zou zijn.

Deze raming klopt uitstekend met de gegevens, die het Centraal Bureau voor de Statistiek ¹⁾ heeft verschaft. Daarin vinden we voor 1919 tijdens de campagne aangegeven als werkzaam uitsluitend in de aardappelmeelindustrie 3066 personen.

Gegevens, mij verschaft door een bestuurslid eener coöperatieve fabriek, maken ook een becijfering van de uitbetaalde loonen mogelijk.

Door 16 fabrieken werd in de campagne 1922/23 per 100 kg geproduceerd meel gemiddeld uitbetaald aan loon f 1.31.

1 hl aardappelen levert ± 11 kg. meel, zoodat per hl gemiddeld aan loon is uitbetaald $1.31 \times \frac{11}{100} = 14.4$ cent.

In de campagne 1922/23 werden ruim 14.6 millioen hl vermalen, zoodat aan loon toen is uitbetaald ruim 2.1 millioen gulden, bij een uurloon van bijna 44 cent. Daarenboven is aan aardappelvrachten (welke ook overwegend als loon moeten worden beschouwd) betaald 6.08 cent per hl, of over 14.6 millioen hl ruim f 887.000.

Voor de campagne 1924/25 zijn de loonen 13% lager dan over 1922/23. Deze laatste campagne was echter zeer groot, zoodat voor een normale campagne van bijv. 12 millioen hl thans per hl zeker nog 13 ct. of in totaal f 1.560.000 aan arbeidsloon wordt uitbetaald.

De waarde van het geproduceerde aardappelmeel becijferde Kok in 1910 op ruim 10–12 millioen gulden.

Een goede campagne levert thans ongeveer 1.300.000 baal meel à 100 kg, waarvan de waarde voor de campagne 1923/24 kon worden gesteld op $\pm f 18.-$ per 100 kg. of op ruim 23 millioen gulden.

¹⁾ Maandschrift 1923, afl. 10.

Het aardappelmeel wordt in ons land in de eerste plaats gebruikt voor verwerking op derivaten, n.l. op dextrine, glucose, of aardappelstroop, sago- en pakmeel, terwijl het voorts vooral voor de volgende doeleinden wordt gebezigd:

- a. in textiel fabrieken voor appreteerdoeleinden en voor het sterken der garens;
- b. in papier- en carton fabrieken als plakmiddel;
- c. in kleefstoffen fabrieken;
- d. voor de bereiding van vermicelli, macaroni en pudding-poeders.

Volgens het Centraal Bureau voor de statistiek (Maandschrift Oct. 1923) werd in de jaren 1919/1920 en 1920/1921 ongeveer 20 % van het geproduceerde meel op nevenproducten verwerkt.

De rest bleef beschikbaar voor andere industrieën en voor den handel.

De uitvoer van aardappelmeel bedroeg in 1923 in totaal 90.271 ton.

De landen, waarheen meer dan 1000 ton ging, waren:

Groot Brittanië	met 20.440 ton
Frankrijk	„ 14.354 „
België	„ 13.699 „
Italië	„ 10.197 „
Japan	„ 6.856 „
Vereenigde Staten	„ 5.529 „
Duitschland	„ 4.524 „
Spanje	„ 3.918 „
Keizerrijk Indië	„ 2.156 „
Finland	„ 1.868 „
Zwitserland	„ 1.867 „
Noorwegen	„ 1.721 „

Vergelijken wij ten slotte onze aardappelmeelindustrie met die in andere landen, dan kunnen we ons bepalen tot Polen, Duitschland en Japan.

Polen is onze oude concurrent. In en onmiddellijk na den oorlog door de aldaar heerschende ongeregelde toestanden tijdelijk uitgeschakeld, kwam het in 1922/'23 weer overal met het Nederlandsche aardappelmeel in concurrentie.

We moeten onderscheid maken tusschen het vroegere Duitse Polen (de vroegere prov. Pommeren en Posen) en het vroegere Russische gebied (Congres Polen).

In het vroegere Deutsche Polen treft men 31 aardappelmeelfabrieken aan (Scholten stichtte er meerdere!) waarvan 17 kleinere, die grootendeels slechts nat meel maken.

Vele van de kleinere fabrieken behoren bij landgoederen en verwerken alleen aardappels van eigen bedrijf. Voorts vindt men in Duitsch Polen nog circa 250 aardappelvlokkenfabrieken en een groot aantal branderijen. De productie van aardappelmeel werd in 1922 geschat op ruim 500.000 baal ¹⁾ (Nederland 1.600.000 baal).

In Congres Polen bevinden zich een dertigtal kleine fabriekjes, waarvan er in 1922 28 droog meel en 2 nat meel maakten.

De gezamenlijke productie van 1922 werd geschat op 130.000 baal; bovendien treft men er, evenals in Duitsch Polen, een groot aantal vlokkenfabrieken en spiritusbranderijen aan.

Al wekken de cijfers van 500.000 baal en 130.000 baal wellicht den indruk, dat onze industrie van veel grooter beteekenis is dan de Poolsche, bedacht moet worden, dat dit land over zeer veel grondstof beschikt (in 1922 werden ruim 33 mill. ton en in 1923 ruim 26 mill. ton aardappelen geoogst) en dat, als de vlokkenfabrieken en de branderijen ten deele werden omgezet in meelfabrieken, de verhouding heel anders zou worden.

Duitschland is eveneens reeds sedert langen tijd een belangrijk productieland van aardappelmeel. Dat de industrie daar reeds vroeg wortel heeft geschoten, blijkt wel uit een in 1765 door Frederik den Groote uitgegeven ordonnantie, waarin er van gesproken wordt dat:

„aus den Erdtoffeln eine sehr gute Stärke, die der von Weitzen zubereiteten nichts nachgibt, verfertiget werden könne ²⁾”.

Aanvankelijk bleef het nog geruimen tijd bij huisindustrie. Door de opkomst der Deutsche Papier- en Textielindustrie in de jaren van 1830-'40 ontstond evenwel een grootere vraag naar aardappelmeel en werden in die jaren de eerste werkelijke „fabrieken” gebouwd.

Welk een opgang de industrie in Duitschland nadien heeft genomen, volgt hieruit, dat aan het eind der negentiende eeuw in Duitschland bestonden 663 aardappelmeelfabrieken, waarvan

¹⁾ Handelsberichten van 21 Aug. 1924. Volgens de voorloopige berekeningen bedroeg de productie van de campagne 1923/24 slechts 50 à 60 ⁰/₁₀ van die in 1922/23.

²⁾ Prof. Dr. O. SAARE. Die Fabrikation der Kartoffelstärke, pag. 1.

441 fabrieken uitsluitend nat-meel fabriceerden, 194 fabrieken droog-meel en 28 fabrieken droog-meel, glucose en dextrine.

Nadien zijn nog enkele nieuwe fabrieken gebouwd, doch de gezamenlijke capaciteit is niet noemenswaard meer toegenomen.

Het overgrootste deel der fabrieken zit in handen van grootgrondbezitters of coöperaties (Genossenschaften), n.l. 87 % van het totaal *aantal* bedrijven. Slechts 13 % der fabrieken behoort aan particuliere fabrikanten.

Na de stichting der Poolsche Republiek, waarbij bijna de geheele provincie Posen en een klein gedeelte van de provincie Pommeren aan Polen kwamen, ging een belangrijk deel der fabrieken van Duitschland aan Polen over.

Van welke beteekenis de Deutsche aardappelmeelindustrie is, blijkt wel daaruit, dat SAARE de totale productie in Duitschland aan het eind der negentiende eeuw schat op $2 - 2\frac{3}{4}$ miljoen balen à 100 kg droog aardappelmeel. ¹⁾

Gedurende en na den wereldoorlog is de aardappelmeelindustrie in Duitschland om redenen, verband houdende met de volksvoeding, belangrijk ingekrompen. De „Zwangswirtschaft” heeft tot Mei 1924 geduurd, in welke maand tot liquidatie van het Kartoffelstärke-Syndikat werd besloten. Voor de daaropvolgende campagne zijn alle belemmerende bepalingen opgeheven en de fabrieken zijn thans weer vrij, zooveel grondstof te verwerken, als aan haar ter beschikking staat.

In de jaren der „Zwangswirtschaft” kon Duitschland, dat steeds een belangrijk exportland was geweest, niet in eigen behoefte voorzien en moest het *inplaats van exporteeren, importeeren*.

Nu in de campagne 1924/25 de Deutsche industrie zich weer naar eigen verkiezing kan ontplooien, is een uitbreiding der productie te verwachten en valt te voorzien, dat Duitschland niet alleen voldoende voor eigen gebruik zal produceeren, doch dat het daarnaast ook nog een niet onbelangrijk quantum voor export disponibel zal hebben. De Deutsche industrie zal zeker trachten het verloren afzetgebied van vroeger – zij het niet in zijn geheel – dan toch gedeeltelijk, te heroveren.

Met *Japan* is dat anders gesteld. In den oorlog bestond bij de Japansche regeering het streven den aardappelooft zooveel

¹⁾ Prof. Dr. O. SAARE. Die Fabrikation der Kartoffelstärke, pag 6.

mogelijk op te voeren, opdat de aardappelen als menschelijk voedsel ten deele de rijst zouden kunnen vervangen.

Er zijn uitgestrekte gebieden, waar klimaat en bodem voor de aardappelteelt zeer geschikt zijn en nog vele van die streken liggen er geheel braak.

Aardappelmeel en stijfzel worden er zoowel uit de gewone aardappelen, als uit de zoete aardappelen bereid. De fabricage geschiedt echter met zeer primitieve hulpmiddelen, hoogstens in zeer kleine fabriekjes, doch hoofdzakelijk bij wijze van *huis-industrie*. Het natte meel wordt meestal in de zon gedroogd.

Daar Japan geen waterwegen heeft, moet het vervoer der grondstof geheel per as of per pakpaard geschieden, terwijl de loonen er in de laatste jaren aanmerkelijk zijn gestegen. Onder die omstandigheden is een blijvende uitbreiding van de productie van aardappelmeel van zoodanige kwaliteit, dat dit meel in het buitenland als een ernstige concurrent van het onze optreedt, niet te duchten.

In de eerste na-oorlogse jaren heeft een surplus aan Japansch meel, dat ten deele reeds tijdens den oorlog naar Europa was verscheept, de zeer hoog gestegen meelprijzen met groote snelheid doen ineenstorten. Op het tegenwoordige prijsniveau is men in de kringen der aardappelmeelindustrieelen voor Japansche concurrentie in Europa en Amerika niet meer bevreesd.¹⁾ Blijkens de hierboven vermelde exportcijfers ging er in 1923 zelfs reeds 6856 ton Nederlandsch meel naar Japan.

Voorloopig geeft ons kleine land over de geheele aarde ten aanzien van de aardappelmeelindustrie den toon aan.

¹⁾ In 1923 bedroeg de uitvoer van aardappelmeel uit Japan slechts ruim 1000 ton (Handelsber. 19 Juni 1924)!

HOOFDSTUK II.

Stroocartonindustrie.

Ontwikkeling der particuliere fabrieken.

De stroocartonindustrie in ons land is aanmerkelijk jonger dan de aardappelmeelindustrie en meer nog dan deze laatste is zij een zuiver Groningsche tak van nijverheid. Buiten deze provincie hebben weliswaar stroocartonfabrieken bestaan, doch deze zijn alle weder verdwenen.

De eerste fabriek in ons land stond in Leeuwarden. In 1867 gaf J. G. KUIPERS den stoot tot de stichting. Aanvankelijk werd zij gedreven door de firma KUIPERS & MIEDEMA, later door de firma J. G. KUIPERS & Co., terwijl in 1882 de exploitatie werd overgenomen door de NAAMLooZE VENNOOTSCHAP LEEUWARDER STOOMCARTONFABRIEK, v.h. J. G. KUIPERS & Co.

Deze fabriek betrok het meeste stroo uit Groningen en was dus niet bijzonder gunstig gelegen. Toch werkte zij aanvankelijk goed, doch later is daarin verandering gekomen. In Februari 1899 is zij grootendeels afgebrand, maar weder herbouwd. In 1910 moest surséance van betaling worden aangevraagd, waarop faillissement volgde. In April 1911 kocht de heer J. E. SCHOLTEN de gebouwen, om daarin een fabriek voor de vervaardiging van melkproducten (Lyempf – zie hoofdstuk IV –) te vestigen.

De tweede fabriek was die van de heeren HOOITES en BEUKEMA te Hoogezand.

De fabriek werd in 1869 gebouwd, aanstonds behoorlijk modern ingericht en is nog steeds in bedrijf. Zij wordt thans onder den firma-naam HOOITES BEUKEMA geëxploiteerd.

Reeds vóór 1867 bestonden in Oost-Friesland een 7-tal stroocartonfabrieken, o. a. te *Emden*, *Leer* en *Papenburg*, die soms een gedeelte der benodigde grondstof uit Groningen betrokken. Daarom behoeft het geen bevreemding te wekken, dat ondernemende landbouwers in het Oosten van deze provincie, waar het stroo in de Dollardpolders zoo weinig waarde had, dat men

het geregeld verbrandde, pogingen aanwendden om dit, evenals aan de andere zijde der grens, productief te maken.

In de vergadering der Afd. Beerta van het Genootschap ter bevordering der Nijverheid van 5 Maart 1868 werd door een commissie rapport uitgebracht over de fabriekmatige verwerking van verschillende grondstoffen. Dit rapport gaf aanleiding tot de instelling van een onderzoek naar geschikte werktuigen om stroopapier of stroocarton te vervaardigen.

Het resultaat van dat onderzoek was de stichting van een stroocartonfabriek in 1870 te *Nieuweschans* op een gunstig gelegen terrein tusschen den Oldenburgschen spoorweg en de Westerwoldsche A.

De stoot tot stichting dezer onderneming was dus uit landbouwkringen gegeven. We zullen hieronder zien, dat dit later meermalen is geschied, in afwijking van wat vóór 1897 bij de aardappelmeelfabricage viel te constateeren.

De fabriek te Nieuweschans werd opgericht door 5 personen (waarvan 4 landbouwers), die ieder f 10.000 stortten. Directeur werd de heer P. S. POTS en gedelegeerde uit de aandeelhouders de heer K. EBELS te Kroonpolder. De inrichting der fabriek was evenwel niet „up to date”. Het stroo werd met stoom gekookt in groote houten vaten. De moderne kokers ontbraken en eveneens de droogcilinders. Het carton werd buiten de fabriek in de zon gedroogd, hetzij door het blad voor blad op een bleekveld uit te spreiden, hetzij door het – evenals waschgoed – met klemmen aan boven het gras gespannen lijnen op te hangen. Bij opkomende regenbuien moest alles snel naar binnen worden gehaald. Op regendagen en des nachts werd gedroogd in door kachels verwarmde schuren.

Het was een continubedrijf. Men werkte dag en nacht en had twee ploegen van 30 à 35 man personeel. Per etmaal kon \pm 500 kg stoo vermalen worden. De kwaliteit van het carton was goed. In de eerste jaren kwam het voor, dat het te Londen \pounds 13 per ton opbracht! Het stroo kostte vóór de oprichting der fabriek \pm f 4 tot f 6 per 1000 kg. In het jaar van genoemde hooge cartonprijzen vloog het op tot f 28. De fabriek rendeerte het eerste jaar uitstekend. Een hoog dividend kon worden uitbetaald, maar dit is de eenige rente, die de oprichters van hun geld hebben gekregen.

De werking van de fabriek was niet regelmatig. Vaak kwamen

stagnaties voor. Vooral na het overlijden van den heer K. Ebels in 1871 ging de zaak achteruit. Men is doorgesukkeld tot 1881. Toen werd alles verkocht en bleek, dat niet alleen het gestorte kapitaal verloren was, maar dat de deelgenooten ieder nog f 5000 moesten bijbetalen.

Het terrein werd gekocht door den heer Halbach, die te Leer (O. Friesland) reeds een cartonfabriek had, en ook in Nieuweschans wilde beginnen. Aan dit voornemen is echter nooit uitvoering gegeven.

Ook in het Noord-Westen van Groningen werden weldra pogingen aangewend om de nieuwe industrie ingang te doen vinden.

In *Ulrum* werd in 1873 door een combinatie van landbouwers een stroocartonfabriek gebouwd. Deze fabriek heeft nooit anders dan een kwijnend bestaan gevoerd. Het aandeelenkapitaal van f 60.000 bleek geheel onvoldoende, en dit stond aan een goede inrichting der fabriek en een commercieele leiding in den weg. Ondanks de voor de cartonindustrie zeer gunstige tijden moest in 1891 gereorganiseerd worden. Het aandeelenkapitaal was toen bijna geheel verloren.

Men trachtte in 1891 f 150.000 nieuw kapitaal bijeen te brengen, doch kon niet verder komen, dan tot de plaatsing van 224 aandelen van f 500.—, waarvan ongeveer de helft door landbouwers werd genomen. Men vergrootte de fabriek en begon weer met nieuwen moed. Werkelijk schijnt het toen een tijdlang goed te zijn gegaan, doch na een paar jaar begon het gesukkel opnieuw.

In 1899 heeft men nog getracht de zaak meer op coöperatieve grondslag te stellen (zie pag. 113), maar ook dit middel slaagde niet. De fabriek kon niet meekomen.

In den herfst van 1905 werd alles verkocht aan de N. V. Cartonfabriek „Ceres” te Oude Pekela. Op haar beurt heeft deze weer heel wat aan de fabriek ten koste gelegd; evenmin met succes. De fabriek is in 1916 op afbraak verkocht, nadat de machines reeds gedeeltelijk naar Oude Pekela waren overgebracht.

De bedoeling dergenen, die in 1873 de fabriek stichtten, was in de eerste plaats *het verwerken van hun eigen stroo*, om daarvoor op die wijze loonenden afzet te vinden. En in de tweede plaats het maken van winst door het vervaardigen van carton uit van buitenstaanders aan te koopen stroo.

De ligging van de fabriek was gunstig. Grondstof was in den

ómtrek genoeg te krijgen en als brandstof konden goedkope kolen uit Engeland worden aangevoerd.

De hoofdoorzaak van de mislukking schijnt gezocht te moeten worden in het water, dat eenigszins brak was, waardoor het vervaardigde carton aan de lucht vocht tot zich trok en dan spoedig slap werd en schimmelde.

De mislukking dezer fabriek, waarin tal van boeren betrokken waren, heeft tot gevolg gehad, dat in die streek van de provincie jarenlang de landbouwers den schrik voor eigen fabrieken te pakken hadden. Pas met de oprichting van „De Halm” in 1914 heeft de coöperatieve industrie in deze streek weer leden gekregen.

In 1875 werd de eerste cartonfabriek in *Oude-Pekela* gesticht. Het geld kwam vooral uit de kringen van reeders en scheepsbouwers, die zooals reeds op pag. 6 is uiteengezet, in dien tijd voor hun kapitaal en hun werkkracht ander emploti moesten vinden.

De streek was voor deze industrie zeer geschikt. Turf voor brandstof kon in de onmiddellijke nabijheid worden verkregen; de Dollardpolders leverden overvloed van stroo; de bestaande kanalen maakten den aanvoer van stroo en turf goedkoop, de arbeidskrachten waren er niet duur en het water bleek voor de vervaardiging van een goed product geschikt te zijn. De fabriek kreeg den naam „Aastroom” en kwam onder leiding van de heeren MULDER en EDENS.

De financieele resultaten waren eerst vrij goed. Er werd achtereenvolgens 5, 7¹/₂ en 8% dividend uitgekeerd, doch de verstandhouding tusschen de leden van de combinatie, die de fabriek had gesticht, liet te wenschen over. Zij werd in 1880 ontbonden. MULDER kreeg toen de fabriek alleen. Zij is instand gebleven tot 1917, toen zij op afbraak werd verkocht.

De heer W. A. SCHOLTEN, de machtige aardappelmeelfabrikant, ging zich in 1879 eveneens toeleggen op de cartonindustrie. Een aan hem behoorende, te Sappemeer staande branderij werd tot cartonfabriek verbouwd.

Een bijzonder succes is deze industrie voor den heer SCHOLTEN nooit geweest. Misschien lag dat ook aan het gebouw, dat voor zijn nieuwe bestemming niet heel geschikt geweest moet zijn ¹⁾.

¹⁾ Ook moet de heer SCHOLTEN naar mij door personen, die met hem hebben samengewerkt, is verzekerd, nooit veel verwachting van deze industrie gehad hebben. In zijn hart was en bleef hij aardappelmeelfabrikant.

In 1898 werd een der cartonmachines van Sappemeer overgebracht naar Klazienaveen, in de Drentsche veenkolonien dus, met het doel daar turfcarton te fabriceren. De fabriek te Sappemeer behield een capaciteit van 135 ton carton per week. Deze proef is op een mislukking uitgelopen.

In 1904/'05 is achter de oude fabriek te Sappemeer een geheel nieuwe, modern ingerichte fabriek gebouwd, die werd ingebracht in een afzonderlijke N. V. n.l. „Carton- en Papierfabriek v.h. W. A. SCHOLTEN.” Deze fabriek werkt tot nu toe met zeer bevredigende resultaten.

Inmiddels was in een geheel ander deel van ons land, n.l. in *Alkmaar* een cartonfabriek gebouwd.

Aan mij welwillend door den gemeente-archivaris dier stad verstrekte inlichtingen, ontleen ik, dat op 28 April 1882 PIETER DIJKSEN, koopman te Alkmaar, aan B. en W. vergunning vroeg voor de stichting van een cartonfabriek aan de Wognumsche buurt.

Deze vergunning werd 1 Mei 1882 verleend. Volgens het verslag van den toestand der gemeente Alkmaar over 1887 behoorde de fabriek tot de grootere in de gemeente, die in het algemeen vrij gunstig werkte.

In 1890 is het bedrijf evenwel omgezet in een stroopakpapierfabriek, die in 1892 het bedrijf heeft gestaakt. ¹⁾

De machines werden gekocht door bovengenoemden heer MULDER, eigenaar van de „Aastroom”, die deze naar Oude Pekela deed vervoeren, waar ook DIJKSEN later in betrekking kwam.

In 1882 ontstond te Oude Pekela een nieuwe combinatie, die in 1883 de „Union” bouwde. Deze fabriek heeft schitterende jaren gehad.

In de eerste jaren kwam het wel voor, dat het carton te Londen £ 8.— kostte en men het stroo voor f 8.— had inge-

¹⁾ Mij is van verschillende zijden medegedeeld, dat ook te *Kampen* in die jaren een cartonfabriek bestond. Deze fabriek maakte echter niet het product, dat men gewoonlijk den naam carton geeft; althans de gemeente-archivaris van Kampen deelde op mijn verzoek mede, dat in het register van krachtens de Hinderwet van 1875 verleende vergunningen een dergelijke fabriek niet genoemd wordt en evenmin in de notulen van den Raad van vóór 1875; wel heeft te Kampen een papierfabriek bestaan en wel aan de IJseikade (directeur C. KALFF). In het algemeen kan men zeggen, dat stroopapier per m² minder dan 150 à 160 g weegt, carton meer.

kocht! ¹⁾ Als men de productiekosten op *f* 25 à *f* 30 stelt, blijkt de zeer groote winstmarge. En meermalen moest den aandeelhouders op het hart worden gedrukt, de bedragen, die als dividend werden genoten, toch geheim te houden, om geen concurrentie te doen ontstaan.

Ook aan deze fabriek liet ten slotte de samenwerking tusschen de leden der directie te wenschen over. Daarom werd de zaak in 1903, toen de duur, waarvoor de vennootschap was opgericht, was verstreken, verkocht.

De heer H. VAN RUSSEN, één der directeuren, die voor dit doel reeds een consortium had gevormd, kocht bij verrassing de fabriek.

Daar inmiddels ook in de cartonindustrie de coöperatie haar intrede had gedaan en men reeds zag, hoe in de aardappelmeel-industrie deze vereenigingsvorm grooten opgang maakte, achtte men het geraden de teekenen des tijds goed te verstaan en ook de „Union” voortaan door een coöperatieve vereeniging te doen drijven. (Zie pag. 123).

Aangelokt door de schitterende resultaten van de „Union”, stichtte dezelfde groep van personen in 1888 de fabriek „Albion”, eveneens te Oude Pekela.

Ook met deze fabriek zijn aanvankelijk beste zaken gemaakt. Na den dood van den eersten directeur werden de resultaten minder, wat gedeeltelijk ook aan de omstandigheden was te wijten.

Zowel particulieren als coöperaties hadden nieuwe fabrieken gebouwd en traden als concurrenten op. Later, in de voor de cartonindustrie zoo moeilijke oorlogsjaren, rendeerde de zaak niet. Men stond bovendien voor groote vernieuwingen, zoodat van een zeer gunstige gelegenheid gebruik gemaakt werd, om de zaak over te doen aan een combinatie, die de fabriek den naam gaf van „Neo Cartona”.

¹⁾ Cartonprijzen worden berekend per Engelsche ton van 1016 kg. Strooprijzen steeds per 1000 kg. Als illustratie van de beteekenis, die de overheid hechtte aan de ontwikkeling dezer nieuwe industrie, moge dienen, dat Gedeputeerde Staten aan den heer EDENS, die opzichter bij den Prov. Waterstaat te Groningen was, toestonden om tegelijkertijd te Oude Pekela cartonfabrieken te bouwen. Ondanks het verzet van zijn chefs, keurden Gedeputeerde Staten in het belang der goede zaak goed, dat E. technisch adviseur bleef, waarvoor hij iederen Zaterdagmorgen naar Pekela ging. Ook verloven van langeren duur, bijv. voor het bezoeken van cartonhandelaren te Londen, werden hem meermalen verleend. Later is E. naar Winschoten overgeplaatst, om dichter bij het centrum der cartonindustrie te wonen.

Men wilde voortaan de fabriek gebruiken om op oud courantenpapier een ontinktingsprocédé toe te passen, waardoor het oude papier weder als grondstof voor nieuw courantenpapier zou kunnen worden aangewend. Deze pogingen zijn mislukt. De fabriek is thans verhuurd aan de N. V. „Erica”, die er weder carton in vervaardigt.

De bovenvermelde stichting van de „Albion” door de eigenaren van de „Union” opende de oogen der overige, kapitaalbezittende dorpsgenooten. Wat de eerste groep van personen kon, moesten ook anderen kunnen. En de resultaten van de „Union” konden in het dorp geen geheim blijven.

En zoo werden nog 4 combinaties gevormd, die successievelijk de „Erica” (in 1889), de „Wilhelmina” (in 1896), de „Ceres” (in 1898) en „De Kroon” (in 1901) stichtten.

Alle fabrieken in Oude Pekela werden gebouwd door combinaties van personen, die voor dit doel een N. V. stichtten. De aandelen werden op naam gesteld, terwijl het aantal aandeelhouders zeer beperkt was. Veel geld was er voor de stichting eener fabriek toen trouwens nog niet noodig.

De eerste werkten slechts met één baan. De stichtingskosten beliepen voor een dergelijke fabriek f 60 tot f 80.000. Dit bedrag werd door de aandeelhouders gefourneerd. Voor bedrijfskapitaal was ongeveer een zelfde som noodig, die door den kassier werd verstrekt tegen borgtocht van de aandeelhouders.

Na 1900 kwamen in Oude Pekela feitelijk geen andere combinaties tot oprichting van nieuwe cartonfabrieken meer tot stand. Wel werd in 1903 nog de FIRMA E. FREE EN Co. opgericht, die een cartonfabriek deed bouwen, doch de leden dier firma waren alle aandeelhouders der N. V. „Union” geweest en zij gingen slechts tot stichting eener nieuwe fabriek over, omdat de oude Vennootschap was ontbonden en een der directeuren de fabriek had gekocht (zie pag. 100).

De N. V. *Britannia*, die in 1913 de nieuwste fabriek te Oude Pekela bouwde, had weer tot kern van aandeelhouders de leden der FIRMA E. FREE EN Co.

Bij het uitbreken van den grooten oorlog stonden in Oude Pekela, een dorp met op 1 Jan. 1914 7157 zielen, 9 stroocartonfabrieken, een opeenhooping, die, toen in de oorlogsjaren de malaise zich in deze industrie deed gevoelen, voor de financiën dier gemeente

funeste gevolgen heeft gehad. In het belastingjaar 1922/'23 had Oude Pekela voor inkomens van 3-, 4- en f 5000 den zwaarsten belastingdruk van alle Nederlandsche gemeenten ¹⁾).

Niet alleen in Oude Pekela leidden de goede resultaten der bestaande fabrieken tot de stichting van nieuwe.

In het verslag der *Landbouwcommissie* ²⁾ schrijft de rapporteur voor de gemeente Finsterwolde:

„Op de beste kleigronden wordt het overtollige stroo geregeld verkocht om te dienen voor de fabricatie van kartonpapier. Het feit, dat de eigenaren der enkele fabrieken, die in deze omgeving bestaan, telken jare gemeene zaak maakten om in overleg met elkander den prijs te bepalen, die voor het stroo zou worden aangeboden en die dan geregeld *niet* uitviel in het voordeel der boeren, trok voor een paar jaar de aandacht van de afdeeling Beerta van het Genootschap van Nijverheid in de prov. Groningen, die al spoedig uit haar kas een zeker bedrag ter beschikking stelde van eenige jonge boeren, leden der afdeeling, ten einde een onderzoek in te stellen naar de rentabiliteit van zulk eene onderneming, zoo mogelijk bestuurd door en ten behoeve van landbouwers. Dit onderzoek heeft geleid tot de oprichting van eene fabriek te Nieuweschans, die eerlang in werking zal worden gebracht. Het benoodigde kapitaal van meer dan f 100.000 is meest door de landbouwers in aandeelen bijeen gebracht; het stroo wordt door de aandeelhouders en andere boeren in de buurt geleverd”.

Deze in 1888 gestichte fabriek ontving den naam „*De Dollard*”.

Wel was zij een door boeren op touw gezette onderneming, doch den naam van „boerenfabriek”, die voor verschillende als N. V. georganiseerde aardappelmeelfabrieken werd gebruikt, past voor haar toch evenmin als voor de Ulrummer fabriek, omdat deze fabrieken het stroo zoowel van aandeelhouders als van buitenstaanders tegen een vasten prijs kochten.

Het succes van „*De Dollard*” is zeer gering geweest. Terwijl de bedoeling had voorgezeten, in de eerste plaats stroo van aandeelhouders te verwerken, bleek alras, dat, toen de fabriek eenige jaren niet mee kon komen met den prijs, de aandeelhouders niet voldoende solidair waren om allen hun stroo in hun fabriek te doen verwerken. Zij verkochten hun stroo aan den meest biedenden commissionair. En „*de Dollard*” moest als iedere andere fabriek haar stroo op de vrije markt koopen. Daarbij bleek, dat zij inderdaad niet „*konkurrenzfähig*” was. De oorzaak daarvan werd door velen gezocht in de bedrijfsleiding, die voor haar taak niet berekend was (de directeur was

¹⁾ Belastingdruk 1923/'24. Uitg. v. h. Centraal Bureau voor de Statistiek, pag. 6.

²⁾ Benoemd bij K. B. van 18 Sept. 1886. Hoofdstuk XIX, pag. 14.

een oud-scheepskapitein) en onvoldoende doorzicht had. Zoo liet men de fabriek jaren lang met de halve capaciteit werken, om een betere kwaliteit carton te krijgen.

In 1897 waren de aandeele reeds voor 20% der nominale waarde te koop en de zaak had ongetwijfeld spoedig moeten liquideeren, als niet de Transvaalsche oorlog was uitgebroken, waardoor de cartonprijzen in buitengewone mate stegen.

In 1901 is het eerste dividend uitbetaald (10%) en in 1902 nogmaals 10%.

Toen in 1903 een pas opgerichte coöperatie aanbood, de fabriek te koopen met alle lusten en lasten, en aandeelhouders voor hun aandeele zooveel konden krijgen, dat zij hoofdsom en gedeerde rente (gerekend naar 4%, intrest op intrest) konden terug krijgen, werden de aandeele aan de coöperatie overgedragen.

In 1896 werd door Mr. F. F. BEUKEMA, die deel had uitgemaakt van de firma HOOITES en BEUKEMA te Hoogezand, een nieuwe fabriek gebouwd, die aanvankelijk met die van den heer J. E. SCHOLTEN voor gezamenlijke rekening der beide heeren werd gedreven. In 1899 werd de combinatie BEUKEMA-SCHOLTEN verbroken en zette de heer BEUKEMA zijn fabriek voor eigen rekening voort. Thans wordt zij door de N. V. BEUKEMA & Co. geëxploiteerd.

De heer DIJKSEN, die in 1882 een cartonfabriek in Alkmaar had gebouwd (zie pag. 99) en later in Oude Pekela kwam, stichtte in 1906 met zijn zoon en anderen een nieuwe fabriek te Appingedam. Maar hier was het resultaat nog minder gunstig dan vroeger in Alkmaar. Het schijnt, dat de oorzaken hiervan vooral bij de leiding der onderneming en bij het te kleine crediet, waarover de zaak kon beschikken, moeten worden gezocht.

De fabriek was gunstig gelegen en een in haar onmiddellijke nabijheid in 1909 gebouwde coöperatieve fabriek werkte prachtig.

Toen in de oorlogsjaren de prijzen van machinerieën een ongekende hoogte bereikten, is de fabriek „uitgeslacht”.

Tegen het begin dezer eeuw kwam, zooals Ir. J. P. KOERTS, oud-directeur der N. V. Erica, het in een in Oct. 1919 voor de Groninger Ingenieursvereening gehouden lezing uitdrukte, „voor de fabrikanten het spook der coöperatie opzetten”.

Alvorens over de totstandkoming en verdere ontwikkeling van de coöperatieve fabrieken wat meer mede te deelen, moeten eerst eenige opmerkingen van meer algemeenen aard worden gemaakt.

De grondstof voor het carton.

Voor de bereiding van stroocarton komt practisch alleen *graanstroo* in aanmerking; dus stroo van rogge, tarwe, haver, kanariezaad en gerst.

Wel heeft men andere stroosoorten, waaronder mosterdstroo, als grondstof beproefd, doch zonder succes. Toen in de oorlogsjaren de cartonfabrieken, wat de hoeveelheid grondstof betreft, waren gerantsoeneerd, hebben eenige een gedeelte van het stroo vervangen door riet. Ook deze proef is echter op een mislukking uitgelopen.

De waarde van de verschillende stroosoorten voor de cartonbereiding is niet precies bekend. Vroeger betaalde een fabriek, als zij voor gerstestroo $f x$ per 1000 kg besteedde, voor haver $x + f 2$, voor tarwe- en kanariezaadstroo $x + f 3$ en voor roggestroo $x + f 4$.

Deze verhouding wordt nog door sommige fabrieken aangehouden, terwijl andere daarin wijziging hebben gebracht. Uniformiteit ontbreekt geheel, hoewel, gerangschikt naar de waarde, de volgorde bij alle fabrieken wel is: rogge-, tarwe-, kanariezaad-, haver- en gerstestroo.

De provincie Groningen is niet altijd een in hoofdzaak akkerbouw-drijvende landstreek geweest. Nog in de tweede helft van de 18^e eeuw was de veeteelt hoofdzaak. De telkens terugkeerende, groote verwoestingen aanrichtende, besmettelijke veeziekten (runderpest, longziekte), te zamen met de allengs beter wordende ontwatering van een groot deel van dit gewest, en de, vooral in den Franschen tijd, hooge graanprijzen, waren echter oorzaak, dat de akkerbouw in verreweg het grootste deel der provincie de veeteelt sterk heeft teruggedrongen. Elders heb ik dit uitvoeriger uiteengezet.¹⁾

Terwijl gedurende een deel der vorige eeuw het koolzaad het voornaamste gewas der kleistreken was, is, nadat deze teelt hoe langer hoe minder rendabel werd, de beteekenis van den graanbouw nog toegenomen.

De groote crisis van de 80er en 90er jaren heeft in vele deelen van ons land groote verandering gebracht in de bedrijfsinrichting. Deze verandering beteekende vooral een inkrimping van den graanbouw ten koste van andere gewassen. Deze inkrimping is

¹⁾ G. MINDERHOUD. Het Landbouwbedrijf op de Groninger klei, pag. 17-27.

zoo sterk geweest, dat, ondanks de vermeerdering van de totale bebouwde oppervlakte, de graanteelt achteruit gegaan is.

In 1881 t/m. 1890 werd in ons land gemiddeld met granen en kanariezaad beteeld 453.069 ha; in 1911 t/m. 1920 444634 ha. Een *vermindering* van bijna 2 %.

Voor de provincie Groningen is het beeld anders. In 1881 t/m. 1890 werd in Groningen gemiddeld 66806 ha bebouwd met granen en kanariezaad en in 1911 t/m. 1920 68481 ha, een *vermeerdering* dus van 2 1/2 %.

Het zou mij te ver voeren, de oorzaken daarvan hier alle na te sporen. Maar één er van is ongetwijfeld deze, dat de groote daling der graanprijzen hier althans eenigermate werd gecompenseerd door de hoogere geldswaarde, die het stroo juist in die jaren door de opkomende cartonindustrie verkreeg.

Nu zou het effect van deze waardevermeerdering niet zoo groot zijn geweest, indien niet een andere gebeurtenis daarmede ongeveer was samengevallen.

Deze laatste was de ervaring, dat men door het gebruik van *kunstmest* den *stalmest* geheel, of zoo goed als geheel, kon missen.

Toen omstreeks 1870 de eerste cartonfabrieken verrezen, was het gebruik van *kunstmest* nog niet, of slechts nauwelijks bekend. Op de zand- en zavelgronden, alsmede op de uit klei, veen en zand bestaande bedrijven van het Oldambt werd toen veel meer vee gehouden dan thans. Dit vee *moest* gehouden worden, omdat men *stalmest* diende te produceeren. Niet alleen fok- en melkvee werd gehouden; in vele streken had men bovendien 's winters de stallen aangevuld met mestossen.

Men beschouwde dit als een noodzakelijk kwaad; noodzakelijk om de vruchtbaarheid der akkers op peil te houden.

Toen met de oprichting der eerste fabrieken de strooprijzen geweldig rezen (hierboven is voor de Dollardpolders een stijging van f 6 op f 28 per 1000 kg vermeld), vond het toenmalig Genootschap ter bevordering van Nijverheid het noodig, zijn afdelingen te verzoeken, rapport uit te brengen over de vraag:

„Van welken invloed is de verhoogde waarde van het stroo op den landbouw in de prov. Groningen? Geeft het ook aanleiding tot rooibouw en welke maatregelen moet dan iedere landbouwer voor zich daartegen nemen?

De rapporten zijn opgenomen in de Handelingen van het Genootschap over het jaar 1872/73. Daaruit blijkt, dat de vrees

voor rooibouw niet enkel voortsproot uit de gedachte, dat men te veel plantenvoedsel uit het bedrijf zou voeren, doch vooral, omdat men voorzigtig, dat, verlost door de hooge strooprijzen, gevoegd bij de toen nog hooge graanprijzen, de graanbouw te sterk zou worden uitgebreid ten koste van den wisselbouw; ten koste vooral van de klaverteelt.

De meerderheid van de afdelingen vreesde dien rooibouw evenwel niet. Vermeld werd, dat in de jongere Dollardpolders voor betrekkelijk korte jaren een groot deel van het stroo „als overtollige ballast aan de vlammen werd prijsgegeven”.

Op de oudere gronden had men wel is waar de veestapels ingekrompen, doch den ontbrekkenden mest vervangen door woelklei en Dollardslib.

Van de zavelgronden werd destijds nog betrekkelijk weinig stroo verzonden en OTTO PITSCH, toen nog leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Warfum, zette in een rapport uiteen, dat men door het stroo te verkoopen een veel grootere hoeveelheid plantenvoedsel in anderen vorm terug kon koopen. Naar zijn oordeel werd er veel te veel stroo in den mest verwerkt. Hij adviseerde daarom, om het overvloedige stroo te verkoopen en kunstmest, of nog beter krachtvoeder, terug te koopen.

Dit laatste deel van het advies is niet opgevolgd, doch het eerste in des te sterkere mate, zij het ook niet onmiddellijk.

Daartoe bestond ook minder aanleiding, omdat de ongekend hooge strooprijzen van korten duur waren en weldra weer voor meer normale moesten plaats maken.

Het aanbod van stroo was zoo groot, dat in de behoefte van de weinige kleine fabrieken gemakkelijk kon worden voorzien; vooral uit de jonge Dollardpolders, waar, naast een geringe vraag voor consumtie, de cartonfabrieken feitelijk de eenige afnemers van stroo waren.

Ruim 10 jaar later liet de *Landbouwcommissie* van 1886 ten behoeve van haar rapport landbouwkundige beschrijvingen van verschillende gemeenten samenstellen.

Uit die beschrijvingen valt op te maken, dat omstreeks 1887 in het Oosten der provincie de verkoop van stroo aan cartonfabrieken reeds een aanmerkelijk grootere beteekenis had gekregen.

Toch sprong men ook toen nog heel wat royaler met het stroo om, dan tegenwoordig. De rapporteur van Bellingwolde schrijft b.v.:

„Des zomers loopen de werkpaarden bij de landbouwers in groote onoverdekte hokken vrij rond, worden daar in open bakken met gemaaide roode klaver gevoederd en eveneens met stroo gestrooid. Dit strooisel wordt echter niet uitgehaald, maar de eene laag over de andere gestrooid, totdat het een mesthoop vormt, dien men den zomermest noemt”.¹⁾

Ook de rapporten uit andere Groningsche gemeenten gewagen van een ruim gebruik van stroo als strooisel, hoewel de strooverkoop toen reeds in vele streken van beteekenis was; vooral in die streken, waar de mestbehoefte van den grond het geringst was.

Enkele rapporteurs hebben zich de moeite gegeven te onderzoeken, hoeveel stroo er werd verkocht. Vermeld wordt bijv. voor het jaar 1888 voor de gemeente Bellingwolde, dat van de 22 bedrijven ter grootte van 30 – 40 ha door 13 landbouwers 168.000 kg stroo werd verkocht; 9 Landbouwers verkochten dus toen nog geen stroo (9.000.000).²⁾

Voor Finsterwolde, welke gemeente voor een groot deel uit besten poldergrond bestaat, werd door 54 landbouwers 3.664.000 kg stroo verkocht (5.040.000). Voor Bierum staat opgegeven 1.262.000 kg (7.012.000).

De cijfers voor Finsterwolde en Bierum zijn reeds vrij hoog. Men dient daarbij te bedenken, dat in 1888 de strooprijzen weer zeer hoog waren, n.l. f 25, terwijl zij in de voorafgaande jaren meer dan de helft lager waren. Naarmate voor het stroo een hoogere prijs kon worden bedongen, werd natuurlijk meer verkocht.

Zoals reeds is vermeld, ontstond het groote overschot van stroo, nadat het gebruik van kunstmest algemeen ingang had gevonden. Stalmest kon toen gemist worden. Het houden van vee voor den mest werd overbodig en, daar men de veehouderij steeds als een noodzakelijk kwaad had beschouwd, in een groot deel der provincie achterwege gelaten. (De Veenkoloniën werden, inplaats van afnemers van groote hoeveelheden stalmest, streken, waar eveneens een overschot van stroo kwam.)

Het is daardoor mogelijk gebleven, dat de zich snel uitbreidende industrie tot het begin dezer eeuw voldoende grondstof vond, zonder dat de prijs daarvan noemenswaard hooger werd, zooals kan blijken uit de strooprijzen, die een landbouwer te

¹⁾ Hoofdstuk XVIII, pag. 32.

²⁾ De tusschen haakjes geplaatste cijfers geven aan hoeveel naar schatting van eenige deskundige landbouwers in 1923 uit die gemeente is verkocht.

Bellingwolde in de jaren 1882 tot 1900 maakte ¹⁾ (vóór 1882 werd geen stroo aan een fabriek verkocht).

Prijs voor haverstroo (buitenstroo)

1882	f 9.50	1887	f 10.—	1892	f 14.—	1897	f 17.—
1883	- 8.—	1888	- 24.—	1893	- 18.—	1898	- 9.—
1884	- 8.—	1889	- 10.—	1894	- 11.—	1899	- 7.—
1885	- 9.—	1890	- 10.—	1895	- 9.—	1900	- 7.—
1886	- 8.—	1891	- 11.—	1896	- 9.—	(voor verdere prijzen zie pag. 116).	

Het sterke gebruik van kunstmest, speciaal van stikstofmeststoffen, heeft de hoeveelheid stroo, die per ha wordt geoogst, aanmerkelijk doen toenemen.

Ook de andere rassen, die men thans verbouwt, hebben, trots het werken van de kweekers op rassen met kort stroo, een verhoogde stroo-opbrengst per ha te weeg gebracht.

Men gaat in de laatste 25 jaar in de Groninger boerderijen met graanstroo uiterst zuinig om. Als voerstroo wordt erwten- en boonenstroo gebezigd, alsmede kaf. Het strooien geschiedt zoo spaarzaam mogelijk en bijna uitsluitend met minderwaardige stroosoorten (karwij-, koolzaad-, mosterdstroo) en afval.

Daardoor en doordat de ontginning van dalgronden steeds verder ging, van welke ontgonnen gronden \pm de helft met granen werd beteeld, is het, ondanks het feit, dat ook in de meeste streken der provincie de graanbouw weinig toenam, mogelijk, dat in een hoekje van ons kleine vaderland voldoende stroo over is, om de 18 cartonfabrieken van grondstof te voorzien. Daardoor is ons land de grootste, of althans een der grootste producenten van stroocarton, terwijl jaarlijks ook nog een vrij groote hoeveelheid stroo (welke overwegend wordt beheerscht door het meer of minder goed slagen van den hooioogst in West-Europa) voor consumptiedoeleinden wordt weggevoerd.

Groningen ligt echter betrekkelijk ver verwijderd van groote steden, welke groote hoeveelheden stroo vragen, dat dienst moet doen als ligstroo, als fourage, of als verpakkingsmateriaal, Het vervoer van een volimuneus product als stroo naar Amsterdam of Rotterdam is te duur, om daarvoor, behoudens in tijden van abnormale schaarschte, voor de verbouwers flinke prijzen te kunnen verwachten.

¹⁾ Gron. Landbouwblad, 10 Nov. 1923.

Ten slotte moet hier worden opgemerkt, dat de verbouwers, doordat zij voor het overgrootste deel eigen boeren zijn, over hun stroo *de vrije beschikking* hadden.

In de oudere pachtcontracten – en helaas in andere deelen van ons land ook nog in vele van recenten datum – werd de verkoop van stroo aan de pachters verboden. In streken met veel pachters had een cartonindustrie zich dus niet kunnen ontwikkelen.

Op het voorbeeld van de eigengeërfde boeren, die hun stroo zonder nadeel voor hunne landerijen verkochten, waardoor de de bedrijfswaarde der boerderijen werd verhoogd, is voor verpacht wordende boerderijen in Groningen thans algemeen het verbod van verkoop van stroo uit de pachtcontracten verwijderd.

* * *

Oorzaken en aanleiding van het ontstaan van coöperaties.

Met den aankoop van stroo werden door de fabrikanten z.g. *commissionnairs* belast, die bij de boeren rondgingen en het stroo per 1000 kg kochten. Deze *commissionnairs* vertegenwoordigden ook de fabriek bij de aflevering en het wegen van het stroo, wat aan de boerderij plaats vond. Zij werden door de fabriek betaald.

Om vracht te besparen werd het stroo door middel van *handpersen* samengeperst. Dit persen geschiedde onder toezicht van den *commissionnair* voor rekening van de fabriek.

De landbouwer verplichtte zich, het stroo zoo goed mogelijk, speciaal zoo *droog* mogelijk, te bewaren. Dit punt liet echter veelal te wenschen over.

De Groninger schuren bieden in het algemeen niet voldoende ruimte om den geheelen oogst te bergen. Een gedeelte wordt buiten geplaatst. Het losse stroo nam na het dorschen veel ruimte in, zoodat het voor een groot deel buiten bewaard moest worden. Vooral in een regenrijken herfst werd een deel van het stroo nat.

Van fabrikantenzijde werd het vaak voorgesteld, dat de boeren het stroo opzettelijk nat lieten regenen, omdat het natte stroo meer woog dan droog stroo.

Daarvan zal soms wel iets waar geweest zijn. De boer had bij een goede bewaring onvoldoende belang, terwijl de com-

missionnair zoowel als de persers en de voerlieden, die het stroo kwamen afhalen, eveneens belang hadden bij het gewicht van het stroo, daar zij per 1000 kg werden beloond.

Het doen opkopen van stroo door commissionnairs is tot heden gewoonte gebleven, doch de oude handpersen zijn in de eerste jaren dezer eeuw vervangen door *stoompersen*, die onmiddellijk achter de dorschmachine worden geplaatst. Het stroo van de strooschudders komt nu direct in de pers terecht, terwijl deze door middel van een riem van af een riemschijf van de dorschkas wordt gedreven.

Dit geeft besparing van arbeidskrachten en bovendien het groote voordeel, dat het gedorschte stroo dadelijk een veel kleiner volume inneemt, zoodat een veel grooter quantum in de de schuren kan worden opgeborgen.

De fabrikanten koopen tegenwoordig slechts geperst stroo, zoodat de boer thans het persloon betaalt.

Niet al het stroo wordt door de commissionnairs der fabrikanten opgekocht. Vooral in latere jaren heeft ook de handel in consumtiestroo beteekenis gekregen, met het gevolg, dat zich in deze provincie een vrij groot aantal stroohandelaren heeft gevestigd. Ook deze koopen stroo bij de boeren aan huis op en verkoopen dit niet zelden weer aan een of andere cartonfabriek.

Evenals in den aardappelhandel, is ook in den stroohandel het stelsel van *in 't voren koopen* gewoonte geworden en de leiders der eerste cartonfabrieken zouden geen goede handelaren zijn geweest, indien zij er niet spoedig toe waren overgegaan, om ten aanzien van de prijzen, waarmede zou worden uitgekomen, onderling overleg te plegen. Het betrekkelijk klein aantal fabrikanten vergemakkelijkte dit overleg.

De fabrikanten konden met het stellen der strooprijzen evenwel niet zooveel invloed uitoefenen als de aardappelmeelfabrikanten met den prijs van aardappelen. Deze laatste werden in het voorjaar door de fabrikanten juist zóó hoog gesteld, dat men in verband met de prijzen der andere landbouwproducten den verbouw van een oppervlakte, voldoende om genoeg grondstof voor de fabrieken te verkrijgen, mocht verwachten. Voor de cartonfabrieken ging dat niet, omdat het stroo slechts een *bijproduct* is, waardoor niet in de eerste plaats de waarde van den graanoogst wordt bepaald, terwijl bovendien de grootste

oppervlakte granen reeds in den herfst van 't vorig jaar wordt gezaaid.

Hooge voorkooprijzen konden daardoor op de hoeveelheid grondstof, die beschikbaar zou komen, weinig invloed uitoefenen.

Het eerste verweermiddel, dat tegen de prijsafspraken der fabrikanten werd toegepast, bestond in de stichting van cartonfabrieken door de boeren zelf. Reeds de in 1873 te Ulrum gestichte fabriek (zie blz. 97) had dit karakter. En nog sterker trad dit naar voren bij de oprichting in 1888 van „De Dollard” te Nieuweschans (zie blz. 102).

Deze voorbeelden werkten echter niet zeer animeerend voor degenen, die zich aan de gevolgen der prijsvereenkomsten van de fabrikanten wenschten te onttrekken. Immers de financiële resultaten lieten zeer veel te wenschen over.

Inmiddels had in vele streken een gebruik ingang gevonden, dat later ook aanleiding tot vele klachten heeft gegeven, n.l. de gewoonte, om aan een commissionnair van een bepaalde fabriek reeds in 't voren het stroo toe te zeggen, zonder een bepaalden prijs overeen te komen, doch eenvoudig op voorwaarde, dat betaald zou worden dat wat de prijs later zou blijken te zijn.

Ook werd wel een bepaalde *minimumprijs* vastgesteld, onder voorwaarde, dat, als de fabriek vóór Nieuwjaar met hoogere prijzen uitkwam, de verhooging ook voor de te voren afgesloten koopen zou gelden.

Het ligt voor de hand, dat dit laatste, bij het meer algemeen worden dier gewoonte, spaak moest loopen. Slaagde een fabriek er in op deze voorwaarden voldoende stroo voor de werking der fabriek tot bijv. Februari te verkrijgen, dan ging zij er in de laatste maanden van het jaar niet licht toe over om den strooprijs te verhoogen. Zij wachtte daarmede tot nà Nieuwjaar, ook al kochten in de laatste maanden des jaars andere fabrieken tot hoogere prijzen.

Natuurlijk gaf dit aanleiding tot protesten dergenen, die in goed vertrouwen hadden verkocht en werkte deze wrijving de oprichting van coöperatieve stroocartonfabrieken, in navolging van de inmiddels onder dwang van „Eureka” ontstane coöperatieve aardappelmeelfabrieken, in de hand.

Dat het welslagen der eerste zuivere boeren-aardappelmeelfabrieken tot navolging met aanverwante fabrieken uitlokte, kan geen verwondering wekken.

De toestand der boeren was verre van rooskleurig. Verscheidene particuliere stroocartonfabrieken maakten prachtige zaken. De personen, die eenmaal met de resultaten van de cartonfabrieken in Oude Pekela hadden kennis gemaakt, gingen voort nieuwe fabrieken te bouwen. Andere combinaties ontstonden daarnaast. En de strooprijzen bleven als gevolg van de prijsafspraken der fabrikanten laag.

Daartegenover stonden andere factoren, die de oprichting van coöperatieve cartonfabrieken minder dringend maakten, dan de oprichting van boeren-aardappelmeelfabrieken.

In de eerste plaats is stroo een product, dat *gemakkelijker houdbaar* is. Vóór den tijd, dat al het stroo machinaal werd geperst en dus een groot deel van het stroo buiten moest worden opgeborgen, was het dat wel is waar in mindere mate dan thans, doch ook, al kochten de fabrieken in den herfst traag, dan geraakte men met het stroo ook toen nog niet direct verlegen. De cartonfabrieken kunnen bovendien het geheele jaar doorwerken, zoodat men niet bevreesd behoefde te zijn, dat een vroeg invallende vorst de verdere verwerking onmogelijk zou maken.

In de tweede plaats is stroo, hoewel een bijproduct van beteekenis, *nergens een hoofdproduct*. Het wel en wee van den boer hing niet hoofdzakelijk van den strooprijs af.

Ten derde *kostte* een cartonfabriek van eenigszins moderne inrichting heel wat meer, dan een aardappelmeelfabriek.

De eerste coöp. aardappelmeelfabriek bijv. kostte *f* 63.900; zij kon 200.000 hl aardappelen verwerken, waarvan de prijs in de 5 aan de oprichting voorafgaande jaren \pm 70 cent per hl was geweest. De waarde der grondstof was dus jaarlijks *f* 140.000, terwijl de fabriek *nog niet de helft dier waarde kostte*.

De eerste coöp. stroocartonfabriek kostte, toen zij klaar was, *f* 434.000 en kon verwerken 12 mill. kg stroo, waarvan de waarde in de 5 voorafgaande jaren, \pm *f* 10 per 1000 kg was geweest. De waarde der grondstof was dus *f* 120.000, terwijl de fabriek 3 à 4 maal dat bedrag kostte. Een gansch andere verhouding dus.

Hierbij kan gevoegd worden, het bovengenoemde feit, dat de fabrieken, waarvan de aandeelhouders hoofdzakelijk uit boeren bestonden, *geen succes* geweest waren, terwijl in de vijfde plaats men in de meeste streken, althans in de laatste jaren

der vorige eeuw nog, het stroo desnoods *in den mest* productief meende te kunnen maken, zooals dat vroeger algemeen gebruikelijk was geweest.

Dit laatste gold het minst voor de jongere Dollardpolders, waar vóórdat er cartonfabrieken waren, het stroo grootendeels werd verbrand.¹⁾ En het is misschien dan ook niet uitsluitend toeval, dat de plannen tot stichting eener coöperatieve fabriek het eerst daar tot rijpheid kwamen.

Aan de stichting der eerste coöperatieve fabrieken zijn uit den aard der zaak heel wat protestvergaderingen van boeren, die gevoelden, dat zij geheel afhankelijk van de fabrikanten waren, vooraf gegaan.

Eenheid ten aanzien van de richting, die gekozen moest worden, om aan den druk der fabrikanten te ontkomen, bestond evenwel niet.

Een deel der ontevredene, in zoogenaamde „stroobonden” vereenigde landbouwers, richtte zijn grieven hoofdzakelijk tegen het koopen van stroo, zonder dat direct een vaste prijs werd bepaald. Men wenschte *overleg* over den prijs, dien de fabrieken zouden besteden, waarbij de cartonprijs als basis zoude dienen.

Coöperatie lag niet aanstonds in hun bedoeling; een redelijke *participatie* werd door sommigen bepleit, al mikten anderen ook hooger en stelden deze laatsten een zuivere „boerenfabriek” als doel van hun streven.

De fabrikanten van Oude Pekela, weinig in aantal, reageerden op de protesten der stroobonden niet en al spoedig bleek, dat zij zich beter aan de onderlinge afspraken hielden dan de leden der stroobonden.

De fabriek te Ulrum (zie pag. 97), die reeds gedurende haar gansche bestaan met gebrek aan kapitaal en crediet te worstelen had gehad, paste het eerst de coöperatie in de cartonindustrie toe, om op die wijze haar bestaan te rekken.

Zij bood aan een combinatie van landbouwers haar fabriek *te huur* aan. De strooprijzen waren in 1899 zeer laag. Veel riskeerden de landbouwers, die te zamen de fabriek huurden ter verwerking van hun stroo, dus niet. Oplopende cartonprijzen

¹⁾ Mr. E. M. MEIJERS stelt het in „Landbouwcoöperatie in Nederland”, pag. 60, voor, alsof vóór de oprichting der cartonfabrieken het stroo *algemeen* werd verbrand. Dit is onjuist. Het verbranden van graanstroo vond slechts in enkele streken, waar geen veehouderij van beteekenis was, plaats.

wären oorzaak, dat deze landbouwers de eerste jaren meer uit hun stroo maakten, dan degenen, die het verkochten. Doch aan de fabriek en aan de leiding kleefden te groote fouten. Door toepassing van coöperatie genazen die natuurlijk niet, zoodat weldra de coöperators minder voor hun stroo kregen, dan de vrije boeren. Het gevolg was, dat reeds in 1905 het contract met de fabriek niet werd vernieuwd, waardoor èn deze coöperatie èn de fabriek haar levensvatbaarheid verloren.

* * *

„De Toekomst.”

Een der combinaties in Oldambt vatte de zaak degelijker aan. Toen bleek, dat *coöperatieve verkoop van stroo* geen voldoende resultaat gaf, werd op een eigen fabriek aangestuurd. Een coöperatieve vereeniging werd in 1899 opgericht, met het doel een *fabriek te bouwen*.

Tijdens de voorbereiding van de plannen kwam nog een aanbod van de N. V. „Union” in, die haar bedrijf voor *f* 200.000 ter overname aanbood. Daar de jonge vereeniging evenwel een *nieuwe fabriek* wilde hebben, werd op dit aanbod niet ingegaan.

Groot was het ledental der vereeniging niet, n.l. 75, en hetzelfde gold voor het maatschappelijk kapitaal. Ieder lid moest daarin één aandeel van *f* 1000 nemen en verkreeg daardoor het recht en den plicht om al het door hem verbouwde stroo te leveren.

Met een kapitaal van *f* 75000 werd dus in zee gegaan. De fabriek werd modern ingericht en kostte kant en klaar met inbegrip der directeurswoning *f* 434.616.18½.

Er bestond derhalve een zeer abnormale verhouding tusschen het kapitaal der vereeniging en haar bezittingen. Men moest dan ook een obligatieleening van *f* 500.000 sluiten, en niet te verwonderen valt het, dat ondanks de in de statuten vastgelegde onbepaalde aansprakelijkheid der leden het voor het plaatsen der obligatiën noodig werd geacht, dat de leden zich bovendien bij afzonderlijke acte persoonlijk borg stelden voor betaling van hoofdsom en rente.

De verhouding tusschen eigen kapitaal en geleend geld was bij deze fabriek een geheel andere, dan bij de aardappelmeele-fabrieken, waar, althans bij de oudere fabrieken, er steeds naar

is gestreefd het aandeelenkapitaal zoo groot te maken, dat de vaste goederen daarmede konden worden betaald.

De oorzaak zat vooral in de op pag. 112 vermelde verhouding tusschen de waarde der te verwerken grondstof en de kosten der fabriek.

Al was het fundament der zaak dus oogenschijnlijk niet zoo stevig, daar stond tegenover, dat van den beginne af behoorlijk is afgeschreven. De uitloting der obligaties was zoodanig geregeld, dat de leening in 25 jaar geheel zou zijn afgelost, terwijl de voor aflossing bestemde bedragen als exploitatiekosten moesten worden geboekt. Aan dit beginsel is ook bij het aangaan van latere leeningen steeds vast gehouden.

De fabriek begon overigens onder gunstige omstandigheden. Zij was zeer goed gelegen in de onmiddellijke nabijheid harer leden, die alle tamelijk groote bedrijven hadden, zoodat per bedrijf gemiddeld 130.000 kg stroo werd geleverd. De cartonmarkt werkte zeer mede, zoodat de resultaten van het eerste jaar reeds zoodanig waren, dat zij in de geheele provincie groot opzien verwekten. Dat de fabrikanten tot dien tijd goede zaken hadden gemaakt, was wel bekend. Doch dit precies onder cijfers te brengen, was niet mogelijk.

Later, toen men zijn eigen cijfermateriaal had, is dit wel geschied.

De voorzitter van „De Toekomst”, de bekende voorvechter der coöperatie, F. J. Oosthoff, heeft voor dit doel onderstaande gegevens verzameld, waarbij voor de berekening der „cartonwaarde” van het stroo (dit is dus de prijs, dien een cartonfabriek er voor zou hebben kunnen betalen), is uitgegaan van een bedrag voor exploitatiekosten, met inbegrip van de vracht naar Londen en de gebruikelijke korting van $2\frac{1}{2}$ % van het factuurbedrag, van f 28.— per ton. Bovendien werd aangenomen, dat voor het produceeren van één ton carton 1250 kg stroo noodig was.

De exploitatiekosten van f 28.— waren voor de bestaande fabrieken wel juist genomen, doch een stroocijfer van 1250 kg is voor een speculatieve fabriek te laag. Het stroo, dat de speculatieve fabrieken kregen, was van veel mindere kwaliteit, dan dat wat „De Toekomst” na 1900 van zijn leden ontving. Ik ben daarom geneigd aan te nemen, dat om zoo dicht mogelijk bij de waarheid te komen, de verschillen uit onderstaande tabel met 10 % van den prijs, die ieder jaar voor het stroo werd betaald, verminderd moeten worden.

Ook dan nog is er tot 1900 een respectabele winstmarge, want ongeacht de winst, die met het beplakken en het kleven van het carton kon worden gemaakt, geven onderstaande cijfers van 1888 tot 1900 een marge van f 11.14 per 1000 kg stroo aan.

	Cartonprijs onbeplakt c. i. f. Londen.		Strooprijzen, betaald voor de fabrikanten.) glds.	Carton waarde per 1000 kg glds.	Verschil glds.	Leden der Toekomst ontvingen glds.	Leden kregen meer dan niet-leden glds.
	£	glds.					
1888	6.10.0	78.—	25.50	40.—	14.50		
89	5.2.6	61.50	9.50	26.80	17.30		
90	4.7.6	52.50	8.50	19.60	11.10		
91	4.5.6	51.—	10.50	18.40	7.90		
92	4.10.0	54.—	12.50	20.80	8.30		
93	5.17.6	70.50	11.50	34.—	22.50		
94	5.0.0	60.—	11.50	25.60	14.10		
95	4.5.6	49.50	8.50	17.20	8.70		
96	4.5.0	51.—	9.—	18.40	9.40		
97	4.15.0	57.—	17.—	23.20	6.20		
98	4.2.6	49.50	8.50	17.20	8.70		
99	3.10.0	42.—	6.25	11.20	4.95		
1900	4.0.0	48.—	11.50	16.—	4.50		
01	4.16.3	57.75	6.20	23.80	4.50	14.47	8.27
02	4.15.2	57.10	20.50	23.28	17.60	26.37	5.87
03	4.3.9	50.25	11.25	17.80	2.78	19.97	8.72
04	3.17.6	46.50	8.60	12.40	6.55	19.02	10.42
05	3.15.0	45.—	18.55	13.60	3.80	22.30	3.75
06	4.5.6	51.30	20.20	18.65	+ 4.95	24.83	4.63
07	4.2.6	49.50	17.87	23.68	+ 1.55	21.63	3.76
08	3.15.2	45.80	11.92	13.68	5.88	16.95	5.03
09	3.7.2	40.30	9.58	9.84	1.76	11.61	2.03
1910	4.5.0	51.—	18.40	18.40	—	21.03 ^{1/2}	2.63 ^{1/2}

Tot en met 1902 gelden de prijzen voor ongeperst, daarna voor machinaal geperst stroo.

De oprichting der coöperatieve fabrieken bracht ook voor dit product, zooals uit bovenstaande tabel volgt, een aanmerkelijke beperking der winstmarge voor de fabrikanten en wel tot gemiddeld f 3.33 in de volgende 11 jaar. Ook hier werkte de coöperatie dus zowel voor haar leden als voor de niet-leden. Maar in dit geval toch voor de leden in de voornaamste plaats.

4) De gemiddelde prijs, die door de particuliere fabrieken wordt betaald, is een zeer lastig vast te stellen grootheid. In de Verslagen en Mededeelingen der Dir. v. d. Landb. worden van 1900 af gemiddelde strooprijzen gepubliceerd. Deze cijfers kloppen niet geheel met de cijfers uit deze rubriek. Vermoedelijk zijn de laatste nauwkeuriger dan de „officieele”, omdat zij hebben gediend voor de berekening van de tantièmes der directeurs, en eerst na een vrij omvangrijk onderzoek door het Bestuur werden geaccepteerd.

Deze kregen volgens de tabel in de eerste 10 jaar van haar bestaan gemiddeld f 5.50 meer dan niet-leden.

Ook al wordt op dit cijfer een correctie toegepast, waarover op pag. 140 nog nader wordt gehandeld, dan nog blijkt het bevredigend.

De fabriek werkte technisch zeer goed en ook economisch. Zij was wel is waar duur gebouwd, waardoor vrij veel rente moest worden opgebracht, doch door de groote capaciteit en het gunstige rendement – in de jaren 1901 – 1914 bedroeg het stroocijfer gemiddeld slechts 1245 kg – bleven de totale exploitatiekosten per ton carton toch laag.

Het ledental der vereeniging nam dan ook weldra, ondanks het verhoogen van den koers van uitgifte van nieuwe aandelen, toe. Voor een sterke toename was dit evenwel niet vatbaar.

De fabriek kon ruim 11 miljoen kg stroo per jaar verwerken. In de eerste beide jaren leverden de leden ruim 8 miljoen, doch daarna steeg het in 1902/'03 door toetreding van 10 nieuwe leden, die hun aandelen tegen 200%₀ betaalden, tot ruim 11 miljoen. De fabriek kon dus niet meer leden gebruiken. In 1906/'07 werd ruim 13 miljoen en het volgend jaar 16 miljoen kg stroo door de leden geleverd.

Er moesten dus stappen voor uitbreiding worden gedaan. En men nam toen zeer radicale maatregelen door naast de oude fabriek er nog een van dezelfde capaciteit te bouwen. Het gebouwen- en machinekapitaal steeg daardoor met f 466.559,11 tot ruim f 890.000.

De capaciteit was verdubbeld en dus moest de vraag overwogen worden, of men ook uitbreiding van het ledental zou bevorderen.

Een sterke strooming in de vereeniging wenschte niet te gemakkelijk nieuwe leden toe te laten, en daar op de leening van 1900 reeds f 175.000 was afgelost, werd de koers van uitgifte op 300%₀ bepaald.

Vermoedelijk zou die koers alleen nog geen beletsel zijn geweest voor verschillende landbouwers, om alsnog toe te treden, doch tevens werd bepaald, dat per nieuw aandeel niet meer dan 130.000 kg tegen den vollen prijs mocht worden geleverd. Op wat meer dan dit quantum werd geleverd, zou 10 %₀ korting van den uitbetalingsprijs worden toegepast.

Daar inmiddels ook de gelegenheid was geopend, om lid van

andere coöperatieve cartonfabrieken te worden, zijn deze bepalingen oorzaak geweest, dat het ledental niet noemenswaard meer toenam, zoodat voortaan slechts ongeveer 60 % van het benodigde stroo door de leden werd geleverd, of zooals de term luidt: de fabriek voor ongeveer 40 % speculatief werd.

Dit is door velen sterk veroordeeld en deze toestand moet inderdaad ongewenscht geacht worden, al gebiedt de billijkheid te erkennen, dat de zaken bij de cartonindustrie iets anders staan dan bij de aardappelmeel- en de suikerindustrie.

De laatste zijn *seizoenbedrijven*. Wordt veel grondstof verwacht, dan kan de campagne iets eerder worden begonnen, en wat langer worden voortgezet.

De cartonfabrieken hebben evenwel een continubedrijf. Leveren de leden zooveel stroo, dat de fabriek dit in normale jaren kan verwerken, dan kan bij enkele opvolgende groote stroo-oogsten de voorraad stroo te groot worden, wat schadelijk is.

Daarom is het te verdedigen, dat een coöperatieve cartonfabriek niet meer leden aanneemt, dan totdat de hoeveelheid stroo, welke deze in overvloedige stroojaren leveren, gelijk is aan de capaciteit der fabriek.

In normale en stroo-arme jaren moet dan wat stroo worden bijgekocht. Zoolang de fabriek *een kleine* hoeveelheid stroo moet aankopen, kan dit niet zelden voordelig gebeuren, doordat rustig een tijdstip kan worden afgewacht, waarop het stroo in verhouding tot de cartonprijzen goedkoop is. Een tweede voordeel is, dat men door zoo nu en dan wat stroo te koopen, goed op de hoogte blijft van de strooprijzen; wat bepaald noodzakelijk is, omdat de stroo- en de cartonprijzen met elkander in nauw verband staan.

Bij „De Toekomst” was de hoeveelheid stroo, die moest worden bijgekocht, na 1908 echter veel te groot. *Wel bewust* hebben de leden de toetreding gesloten, om te zamen te verdienen aan de verwerking van het stroo, dat van anderen werd bijgekocht. Dit is in mijn oogen een ongewenschte toestand, waarop ik later nog terug kom. Juist gezien was het om de winst (en eventueel het verlies), die (dat) ontstond door de verwerking van bijgekocht stroo niet te verrekenen in den gewonen strooprijs, doch deze (dit) om te slaan over de leden.

De leden leverden immers niet alle dezelfde hoeveelheid stroo per aandeel. Het verwerken van bijgekocht stroo is een zuiver

„speculatief” bedrijf. De resultaten daarvan behooren niet met die van het coöperatief bedrijf te worden vermengd, zooals bij andere fabrieken wel is geschied. ¹⁾

De resultaten met het bijgekochte stroo waren zoodanig, dat in de jaren 1910/11 t/m. 1923/24 drie maal een verlies werd geleden en negen maal winst werd behaald, terwijl in 1917/18 geen stroo werd bijgekocht. Gemiddeld bedroeg de winst op het verwerken van bijgekocht stroo in die jaren per aandeel $f 161.24$, òf, daar er gemiddeld 98 aandeelen waren, $f 161.24 \times 98 = f 15801.52$. Daarbij werd voldoende afgeschreven, n.l. na de stichting der tweede fabriek jaarlijks $f 40.000$, zoodat de balanswaarde van de beide fabrieken, met terreinen, directeurs- en arbeiderswoningen en boerderij met land op 30 Juni 1924 $f 188.000$ bedroeg.

Volledigheidshalve moet nog worden vermeld, dat na den bouw der nieuwe fabriek met niet-leden overeenkomsten werden aangegaan voor de levering van stroo tegen betaling van $f 2.-$ minder dan de ledenprijs. Door deze contracten verzekerde de vereeniging zich jaarlijks van een paar mill. kg stroo.

* * *

„De Dollard.”

De goede resultaten door „De Toekomst” in de eerste jaren behaald, en de ongeneigdheid der fabrikanten om met de stroobonden overleg over de prijzen te plegen, maakten ook elders den wensch wakker het stroo coöperatief te verwerken.

In de omgeving van Nieuweschans openbaarde deze wensch zich het eerst, doch in die plaats stond reeds een fabriek, waarvan de aandeelen zich vrijwel geheel in landbouwershanden bevonden (zie pag. 102).

Deze landbouwers wilden uiteraard niet gaarne medewerken tot de oprichting eener nieuwe fabriek, daar zij hun belangen als aandeelhouder daardoor rechtstreeks zouden schaden. Na eenige onderhandeling kwam men overeen, dat de nieuwe coöpe-

¹⁾ Bij de jongste statutenwijziging is bepaald, dat een verlies op bijgekocht stroo op nieuwe rekening wordt overgebracht. Coöp. fabrieken betalen in het algemeen geen dividendbelasting; ook niet voor de rente, die op het aandeelenkapitaal wordt betaald. Van de winst, gemaakt op bijgekocht stroo, moet wel dividendbelasting betaald worden. Men bespaart nu aan belasting door eventueele verliezen op nieuwe rekening over te brengen.

ratie de fabriek van de N. V. zou overnemen en reeds op 1 Mei 1903 werd „De Dollard” door de coöperatie in bezit genomen en in exploitatie gebracht.

De statuten der vereeniging waren op dezelfde leest als die van „De Toekomst” geschoeid; ieder der leden moest één aandeel van f 1000 nemen en was verplicht al zijn stroo te leveren. Een obligatieschuld van de oude N. V. werd overgenomen en een nieuwe leening groot f 265.000 uitgegeven. Ook hier stelden de leden zich persoonlijk borg voor de bij die leeningen aangegane verplichtingen. Het is gelukkig geweest, dat de basis dezer vereeniging aanstonds zeer solide is gelegd, n.l. met onbeperkte aansprakelijkheid der leden, leveringsplicht en een zeer beperkte uittredingsmogelijkheid der leden. ¹⁾

Over het hoofd der jonge vereeniging zijn n.l. in de eerste jaren zware stormen gegaan. Doch dank zij de mogelijkheid, om steeds op aannemelijke voorwaarden crediet te verkrijgen en dank zij de toewijding van het bestuur, dat zich zoo veel mogelijk beijverde, om van den gang van zaken goed op de hoogte te komen, heeft de vereeniging de crisis doorstaan.

De gang van zaken was al aanstonds zeer onbevredigend. De fabriek bleek in verschillende opzichten verouderd, waardoor de exploitatiekosten veel te hoog werden. De kwaliteit van het carton liet te wenschen over, wat vooral werd veroorzaakt door het in het water aanwezige zout. Dit had tevens tot gevolg, dat de stoomketels veel brandstof en veel onderhoud eischten. En over de technische leiding der fabriek was het bestuur evenmin tevreden.

De bestuursleden stonden dus reeds onmiddellijk voor een zeer moeilijke taak. Ervaring hadden zij niet; de tijd om zich geleidelijk in de zaken in te werken, ontbrak en de leden lieten hen niet met rust. In 1905 werd de rekening en verantwoording slechts met een meerderheid van 1 stem aangenomen. Het bleek noodzakelijk de statuten te herzien, teneinde de boete op het niet-leveren van stroo te verzwaren en de uittreding van leden zoodanig te beperken, dat per jaar ten hoogste $\frac{1}{40}$ van het aantal leden kon uittreden.

¹⁾ Uit wat Mr. MEIJERS in „Landbouwcoöperatie in Nederland”, pag. 61, vermeldt, zou men kunnen afleiden, dat de leden *hoofdelijk* onbeperkt aansprakelijk waren. Dit was niet het geval. De leden waren (en zijn) krachtens de statuten bij liquidatie voor gelijke deelen aansprakelijk.

In die moeilijke omstandigheden werd een besluit genomen, dat haast overmoedig scheen, n.l. om de inrichting der fabriek vrijwel geheel te moderniseeren, de capaciteit – mede door het aanleggen van een derde baan, die ook voor de vervaardiging van dun carton geschikt zou zijn – te verhoogen, een nieuwe stoommachine en nieuwe ketels aan te schaffen en een nieuwe waterleiding aan te leggen, waardoor goed water zou kunnen worden verkregen. Het resultaat dezer maatregelen beantwoordde grootendeels aan de verwachtingen. De productie der bestaande banen steeg van ± 145 ton per week tot ongeveer 200 ton; de nieuwe baan gaf ± 125 ton, zoodat een totale productie van 320 à 330 ton per week werd verkregen.

In de technische leiding werd tevens verandering gebracht en het gevolg van een en ander was, dat, niettegenstaande het geheele plan $\pm f 250.000$ had gekost, waarmede de schuldenlast was toegenomen, door de meerdere productie de kosten van rente en aflossing per ton daalden. Bovendien was de kwaliteit van het carton sterk verbeterd. Slechts op één punt was het resultaat niet bevredigend, n.l. ten aanzien van het brandstofverbruik. Wel was dit van $f 9.31$ per ton carton in 1903/'04 teruggebracht tot $f 6.56$ in 1906. Maar in vergelijking met andere fabrieken bleef het toch nog te hoog.

Daarom werd een tweede plan voor vernieuwing op touw gezet, hoofdzakelijk bestaande in een geheel nieuwe ketelinstallatie met nog een nieuwe stoommachine. Hiermede was een bedrag van $f 100.000$ gemoeid, terwijl het geheele bedrijf weer eenige weken stil lag. Het doel werd echter bereikt; het exploitatiecijfer voor brandstoffen daalde tot $f 4.72$ per ton carton.

Tegenover een aandelenkapitaal van $f 134.000$ stonden toen echter obligatieleeningen tot een gezamenlijk bedrag van meer dan $f 600.000$. Ook financieele hervormingen werden daarom wenschelijk geacht. De aandelen van $f 1000$ werden gereduceerd tot $f 200$ en het in de boeken vrijkomende kapitaal gebruikt tot afschrijving van geleden verliezen.

Ook in de moeilijkste jaren werd een voorzichtig financieel beleid gevoerd. De aflossing van alle obligatieleeningen was zoodanig geregeld, dat deze bij het einde van den termijn, waarvoor de vereeniging was aangegaan, geheel zouden zijn gedelgd. Bovendien werd alles, wat noodig was, om de fabriek

op peil te houden, uit de exploitatie bestreden, terwijl voor onverwachte verliezen een reserve werd gevormd.

Ook de dagelijksche leiding werd in de moeilijke beginjaren veranderd. De aanwezige directeur vroeg ontslag en van deze gelegenheid werd gebruik gemaakt om den invloed der leden op den gang van zaken te versterken.

Een der bestuursleden werd n.l. als gedelegeerde van het bestuur met een gedeelte der dagelijksche leiding belast. Zijn salaris werd met zijn werkzaamheden in overeenstemming gebracht. De directie werd opgedragen aan een administratief-directeur en een technisch-directeur, *die echter ondergeschikt werden gemaakt aan het gedelegeerd bestuurslid.*

Over deze wijze van beheer, waarbij „iemand uit eigen kring” feitelijk de leiding in handen heeft, is men aan deze fabriek zeer tevreden. Of dit nu een gevolg is van het feit, dat de eigenlijke leider „*uit eigen kring*” komt, dan wel inderdaad „*iemand is*”, valt moeilijk uit te maken.

Ik ben geneigd aan te nemen, dat het laatste de hoofdzaak is, al erken ik volmondig, dat het in een coöperatieve vereeniging met onbepaalde aansprakelijkheid en vollen leveringsplicht der leden zeer nuttig is, dat in moeilijke tijden deze leden weten *wie* met de dagelijksche behartiging hunner belangen is belast. *Vertrouwen* in de algemeene en dagelijksche leiding is dan van ontzaglijke beteekenis. Op dit punt kom ik in Hoofdstuk V terug.

In 1923 is het systeem van twee directeuren onder een gedelegeerd bestuurslid zoodanig gewijzigd, dat men één administratief directeur kreeg en een bedrijfsopzichter.

Bij „De Dollard” is door de beschreven maatregelen alles ten goede gekeerd. Reeds in het 4e boekjaar was de fabriek „*konkurrenzfähig*” en zij is dit later steeds gebleven. Meermalen stond zij zelfs, wat de uitgekeerde strooprijzen betreft, aan de spits.

Het verlies, dat de aandeelhouders hadden geleden door reduceering hunner aandeelen tot 20% is later gedeeltelijk hersteld, door in de statuten de bepaling op te nemen, dat op deze aandeelen een dividend van 25% kan worden vergoed.

Daar de hoeveelheid stroo, die geleverd wordt, bij deze vereeniging niet evenredig is aan het kapitaal, dat ieder lid in de vereeniging heeft gestoken (grootte en kleine leden hebben alle

één aandeel) was dit een billijke maatregel. Het afgeschreven deel van het kapitaal is in den vorm van een extra-reserve later weer op de balans gebracht. Er is bovendien een belegde reserve van bijna f 50.000, terwijl de fabriek een boekwaarde heeft van f 264.000. Doordat eenerzijds in het begin van den oorlog eenige Duitsche leden zijn uitgetreden en anderzijds door vergrooting der fabriek in 1924 (waardoor per week circa 40 ton stroopapier zou kunnen worden vervaardigd) de stroobehoeftte is vergroot, is de fabriek in vrij sterke mate speculatief geworden. In 1922 en 1923 werd n.l. van de leden telkens 13 mill. kg stroo ontvangen, terwijl de fabriek thans 21 mill. kg noodig zal hebben.

Daarom tracht men thans meer leden te krijgen. De koers der aandelen is bepaald op 250 %₀. Onder de nieuwe toetredende leden bevindt zich een aantal Oost-Friezen.

* * *

„Union”.

De derde coöperatieve stroocartonfabriek was „Union”, waarvan op pag. 100 reeds vermeld werd, dat deze bij het verstrijken van den vereenigingsduur der N. V. in 1903 eenigszins bij verrassing werd gekocht door één der directeuren, die namens een voor dit doel opgerichte combinatie van personen optrad.

Aangezien coöperatie „in de lucht zat” en bij het toenemen der coöperatieve fabrieken de concurrentie voor de particuliere fabrieken zeer zwaar zou kunnen worden, werd voor de exploitatie der fabriek een coöperatieve vereeniging gevormd, waartoe in de eerste plaats de leden der „combinatie” toetraden, terwijl voorts landbouwers lid konden worden. De „combinatie” bracht haar fabriek met een winst van f 50.000 in de nieuwe vereeniging in.

Toetredende landbouwers moesten ten minste één aandeel groot f 500 van de leden der combinatie overnemen en konden daarop 55000 kg stroo leveren.

In het eerste jaar traden ongeveer 20 landbouwers toe, die ± 1 miljoen kg stroo leverden. De rest van het stroo moest door de fabriek voor rekening en risico der „combinatie” worden aangekocht en werd dan coöperatief verwerkt. De vereeniging was dus op verre na geen „boerenfabriek”.

In Aug. 1904 waren 41 landbouwers lid; in 1905 trad nog een 5-tal toe, doch toen was het uit.

De fabriek was oud; zij kon met de prijzen niet geheel meekomen en de volbloed coöperatoren zorgden er wel voor, dat het halfslachtige karakter der vereeniging algemeen bekend werd.

De leden der „combinatie” werden in 1908 bereid gevonden, om uit te treden, waardoor de fabriek geheel in boerenhanden zou kunnen komen.

Op 1 Aug. 1908 vond de uittreding van alle niet-strooleveranciers plaats.

Ook in de eerstvolgende jaren had de vereeniging in haar werking nog een sterk speculatief karakter, daar een aanmerkelijk deel van het stroo (veel meer dan bij de andere, toen bestaande fabrieken het geval was), moest worden aangekocht.

De organisatie der vereeniging deed ook nog veel meer aan die eener N. V., dan aan die eener C. V. denken, ook al was aan de eischen der coöperatiewet voldaan.

Zoo had men hier, wat de directie betrof, een regeling, die vrijwel diametraal stond tegenover die van „De Dollard”. De statuten bepaalden n.l., dat het bestuur der vereeniging bestond uit één of twee directeuren, waartoe ook niet-leden der vereeniging konden worden gekozen. Deze was, of waren, belast met en verantwoordelijk voor het technische en administratieve beheer.

Op dit één of tweehoofdige bestuur werd toezicht uitgeoefend door een college van commissarissen, dat ten minste eens in de drie maanden moest vergaderen.

De taak der commissarissen bepaalde zich tot het houden van toezicht op en controleering van de handelingen der directie.

De resultaten van de „Union” bleven meermalen beneden die der anderen coöperatieve vereenigingen. Daarom werd in 1913, in welk jaar 75 nieuwe leden toetraden, besloten de geheele fabrieksinrichting radicaal te verbeteren. De capaciteit der fabriek werd gebracht op ± 250 ton carton per week. Het aantal leden was onderwijl zoo ver gestegen, dat ongeveer $\frac{3}{4}$ deel van het benodigde stroo door hen werd geleverd, zoodat $\frac{1}{4}$ deel moest (en nog moet) worden bijgekocht.

Na de verbouwing heeft „Union” nog met veel teleurstellingen te kampen gehad. Door het uitbreken van den oorlog kwam de nieuwe inrichting veel te laat gereed. In 1916 brak aan de fabriek een staking uit, die 5 maanden duurde. Doordat de vereeniging in Engeland een agent had, die geen vergunningen voor

invoer in Engeland kon krijgen, geraakte zij daar tijdelijk van de markt. Om zich te verzekeren van brandstof kocht de fabriek veen, waarvan de turf veel te duur bleek, terwijl in 1920 een staking, die 13 weken duurde, groote schade veroorzaakte.

Deze laatste schade was vooral *indirect*. Voor de directe schade was door een groote groep van fabrieken, waartoe alle coöperatieve behoorden, een onderlinge regeling getroffen (zie blz. 147).

Tijdens de staking liepen de cartonprijzen evenwel sterk terug. Van het carton, dat reeds verkocht, doch nog niet afgeleverd was, werden wegens niet-levering de contracten door de koopers geannuleerd, terwijl het aanwezige onverkochte carton natuurlijk ook in de pakhuizen bleef liggen en sterk in waarde verminderde.

Deze tegenslagen hebben gemaakt, dat de „Union” niet tot de voor de leden voordeeligste fabrieken behoort. Gelukkig is steeds voldoende afgeschreven en eischen ook de statuten een voldoende afschrijving.

De fabriek staat thans, met inbegrip van drie woonhuizen voor f 260,845 te boek, een bedrag dat geen beletsel voor goede uitbetalingen in de toekomst kan zijn.

* * *

Het contract van Free & Co.

Met zorg zagen de aandeelhouders der „speculatieve” fabrieken in de eerste jaren van deze eeuw het spook der coöperatie groeien.

De zaken gingen tot dusverre prachtig bij de behoorlijk beheerde fabrieken ¹⁾. Er was nog wel voldoende grondstof voor enkele meerdere fabrieken, doch wie durfde nog een nieuwe fabriek te bouwen? Als „De Toekomst” in de eerste jaren succes had, zou het wellicht gaan als in de aardappelmeelindustrie, waar de eerste boerenfabrieken zeer spoedig door meerdere werden gevolgd.

Deze overweging heeft den heer E. Free en eenige andere heeren, die aandeelhouders waren geweest van „Union”, doch die na de zeer voordeelige overdracht van deze fabriek

¹⁾ „Erica”, een fabriek, die een middelmatig succes heeft gehad, keerde in de jaren 1888 – ’97 gemiddeld 15 $\frac{0}{10}$ dividend uit. De campagne 1897/’98 bracht een verlies, doch daarop volgden vier vette jaren, met resp. 22 $\frac{1}{2}$, 40, 25 en 20 $\frac{0}{10}$ dividend!

in 1903 kapitaal vrij kregen, er toe gebracht, een *participatie-overeenkomst* met de landbouwers aan te gaan, waardoor een nieuw te bouwen fabriek althans voor een aanzienlijk gedeelte van haar grondstof verzekerd zou zijn.

De firma E. FREE & Co. vond ruim zestig landbouwers, die ook wel wat van de winsten der cartonfabrikanten wilden beuren, zonder het risico, verbonden aan het lidmaatschap eener coöperatieve fabriek te loopen, bereid met haar een overeenkomst voor 10 jaar aan te gaan, mits uit de leveranciers een drietal personen in de firma zou worden opgenomen, en mits de boeken der zaak jaarlijks door een commissie uit de leveranciers, bijgestaan door een accountant, konden worden gecontroleerd.

Op dit punt werd overeenstemming bereikt en de landbouwers teekenden de overeenkomst, waarbij zij zich verplichtten al hun verbouwde stroo aan de firma te leveren – met uitzondering van datgene wat zij in eigen boerderij zouden gebruiken – „tegen den gemiddelden marktprijs, die door de speculatieve cartonfabrieken wordt betaald”.

De firma verbond zich, aan de landbouwers te betalen hun „aandeel in de zuivere winst, die door de fabriek *in een jaar* wordt gemaakt”.

De „zuivere winst” zou worden berekend door van de brutowinst af te trekken de prijzen der grondstoffen, de fabricagekosten, de loonen van het personeel, de reiskosten en alle andere voor een behoorlijke uitoefening der onderneming gevorderde kosten, alle lasten en belastingen, zoomede de assurantiepremiën, kosten van onderhoud en herstelling der fabriek, renten van verschuldigde kapitalen, algemeene kosten, en f 4000 als salaris aan den firmant E. FREE, 5 % voor afschrijving op gebouwen en machinerieën, tot een max. bedrag van 50 % van het gestorte kapitaal.

De op die wijze verkregen zuivere winst zou worden verdeeld als volgt:

„Aan ieder der vennoten 5 % van hunne inbrengsten. Van wat er dan overblijft, ontvangt de vennoot FREE 5 %, terwijl de helft der restante winsten en dus 47½ % zal worden uitgekeerd aan de contracteerende strooproducenten, onder wie de winst zal worden verdeeld in evenredigheid van het door hen in het afgelopen boekjaar geleverde kilogrammen stroo.”

Indien onverhoopt mocht blijken, dat in twee achtereenvolgende jaren geen winst werd gemaakt, kreeg de firma het recht de overeenkomst te ontbinden.

Door dit contract verzekerde de firma zich van circa 5 miljoen kg stroo, of ongeveer de helft van de benoodigde hoeveelheid.

Reeds spoedig bleek echter, dat „de gemiddelde marktprijs, die door de speculatieve fabrieken wordt betaald” een grootheid was, die niet met zekerheid was vast te stellen.

Daarom werd in plaats van deze clause bij onderling overleg gesteld:

„de gemiddelde prijs, die door de firma E. FREE & CO. voor het door haar aangekochte stroo gedurende het loopende boekjaar wordt betaald, met uitzondering van twee millioen kg vóór- of nakoop en al 't gekochte buitenlandsche stroo”.

Deze grootheid viel wel vast te stellen; maar nu deed zich een ander bezwaar voor. Van het aangekochte stroo telde 2 mill. kg van het duurst gekochte niet mede voor het berekenen van den grondprijs der participatiecontracten. De participanten leverden circa 5 mill. kg, zoodat de firma nog slechts ruim 3 mill. kg behoefde bij te koopen, waarvan de gemiddelde prijs ook zou gelden voor de participanten. Dit kleine quantum werd nu hier en daar bij kleine hoeveelheden tegen betrekkelijk lage prijzen opgekocht, zoodat de basis, waarnaar de participanten uitbetaald kregen, steeds laag was. Dit wekte wantrouwen.

Aan den anderen kant hing er voor de firma veel van af, hoe duur zij die 3 mill. kg kocht, want feitelijk moest zij voor iedere 3 kg, die zij voor een bepaalden prijs kocht, ook nog 5 kg tegen dien zelfden prijs aan de participanten betalen.

Daardoor aarzelde de firma vaak lang met koopen; naar het oordeel der participanten ten nadeele van de zaak.

In de praktijk werd dan ook vaak de hand gelicht met de bepalingen van het contract en werd in den herfst in onderling overleg de prijs, die voor het stroo betaald zou worden, vast gesteld, terwijl aan het eind van het boekjaar de participanten nog $47\frac{1}{2}\%$ van de zuivere winst kregen.

De bedoeling, die bij het aangaan der overeenkomst heeft voorgezeten, n.l. de fabriek van een groot deel van het benoodigde stroo te verzekeren, werd in het algemeen bereikt op eene wijze, welke ook een groot deel der andere betrokkenen bleek te bevredigen.

Na het verstrijken van het 10-jarig contract werd dit dan ook door velen verlengd en ging het ook voorloopig verder goed, totdat het boekjaar 1916/17 met een *verlies* sloot. Op *verlies* was niet gerekend. De oorspronkelijke firmanten hadden twintig

jaar de „Union” gehad. Van verlies was nooit sprake geweest. Daarom was die mogelijkheid bij het contract niet voorzien.

De firma wilde de participanten voor $47 \frac{1}{2} \%$ doen deelen in dat verlies, of het verlies op nieuwe rekening overbrengen, doch daartegen verzetten deze laatsten zich, er zich op beroepende, dat er in het contract geen sprake was van het deelen in het verlies en dat het nieuwe boekjaar daarmede ook niet belast mocht worden, omdat zij recht hadden op een deel der zuivere winst, die „in een jaar wordt gemaakt”.

Het volgend jaar was het verlies nog grooter. Langs minnelijken weg bleek geen overeenstemming over de strekking van het contract te bereiken. Daarom werd het met algemeen goedvinden ontbonden verklaard, waardoor de N. V., waarin de firma inmiddels was omgezet, geheel hetzelfde karakter kreeg als dat der andere vennootschappen, die cartonfabrieken exploiteerden.

Hiermede was het eenige participatie-contract, dat, voor zoover mij bekend is, in de cartonindustrie heeft bestaan, verdwenen.

* * *

„De Vrijheid.”

Het behoeft niet te verwonderen, dat ook in de Veenkoloniën, waar men den druk der aardappelmeelfabrikanten zoo sterk had gevoeld en waar de boeren-aardappelmeelfabrieken reeds met succes werkten, de schitterende resultaten van de stroocartonfabriek „De Toekomst” zeer de aandacht trokken en tot navolging uitlokten.

Een combinatie van personen uit Nieuwe Pekela pleegde dan ook reeds in 1902 overleg met een combinatie van boeren uit de omgeving van Nieuweschans voor de stichting van een coöperatieve cartonfabriek.

Tot overeenstemming kwam men evenwel niet. Terwijl laatstgenoemde combinatie dezelfde lijn als bij „De Toekomst” wilde volgen, n.l. alle leden één aandeel van f1000 en de verplichting voor de leden om al hun stroo te leveren, wilden de veenkolonialen analoge beginselen, als voor de boeren-aardappelmeelfabrieken golden, volgen, n.l. ieder lid neemt per 10000 kg stroo, die hij wenscht te leveren, één aandeel. Hij is verplicht zooveel maal 10.000 kg stroo te leveren, als hij aandeelen heeft, mits hij dit stroo heeft verbouwd. Wat hij meer heeft verbouwd, mag hij verkoopen.

Ook waren de meeningen zeer verdeeld over de waarde, die het stroo voor de cartonbereiding had. Ieder der groepen meende, dat het stroo uit zijn omgeving het meeste waard was.

Toen overeenstemming niet mogelijk bleek, gingen de Oldambter landbouwers aansturen op een overname van „De Dollard”, wat hun gelukte en zochten de landbouwers uit Nieuwe Pekela contact met groepen, die zich ook reeds elders in de Veenkoloniën⁸ hadden gevormd, n.l. te Sappemeer en Borgercompagnie, met het resultaat, dat 8 April 1903 de acte van oprichting van de coöp. stroocartonfabriek „De Vrijheid” te Ommelandervijk, gem. Veendam, kon worden verleden. Er waren toen reeds 180 leden, die ruim 500 aandelen in het kapitaal der vereeniging hadden genomen. Dit ledental is geleidelijk toegenomen, zoodat op 1 Juli 1904, nadat de fabriek op 1 Januari van dat jaar was begonnen te draaien, het aandelenkapitaal f 214.000 bedroeg, terwijl de fabriek c. a., inclusief oprichtingskosten voor ruim f 360.000 op de balans stond.

Als men de verhouding van boekwaarde der vaste goederen tot aandelenkapitaal bij „De Toekomst” en „De Dollard” (na de vernieuwingen) eenerzijds vergelijkt met die bij „De Vrijheid” aan den anderen kant, valt de vergelijking zeer in het voordeel van de laatste uit. Deze vereeniging kon dan ook volstaan met een obligatieleening van f 200.000. Hierbij dient in het oog te worden gehouden, dat de draagkracht van de leden van eerst genoemde fabrieken heelwat grooter was, dan die van de laatste.

Terwijl „De Vrijheid” aanvankelijk een capaciteit had van \pm 180 ton per week, is deze door den bouw van een derde baan in 1908 en een vierde in 1914 thans opgevoerd tot 320 ton per week.

Aanvankelijk was in de statuten bepaald, dat jaarlijks 2 % der netto opbrengst van de producten in het reservefonds zou worden gestort en ten hoogste 7 % der netto-opbrengst voor afschrijving zou kunnen worden besteed; later is dit laatste cijfer op 10 % gebracht.

Er is regelmatig en voldoende afgeschreven, waardoor de vaste goederen aan het einde van het boekjaar 1923/24 na aftrek van afschrijvingen en reservefonds te boek stonden voor f 128.176, bij een aandelenkapitaal van f 431.250. Daarbij heeft de fabriek met haar uitbetalingen bijna steeds mede vooraan

gestaan, ondanks het feit dat zij hoofdzakelijk stroo van Veenkoloniale gronden ontvangt, dat voor de cartonbereiding minder goed heet, dan stroo van kleigronden.

Zij heeft bovendien, in afwijking met de eerder beschreven verenigingen, het ledental regelmatig laten klimmen met de stroobehoeftte, zoodat aankoop van stroo nooit in beteekenende mate behoefte plaats te vinden.

* * *

„D. O. S.”

De stichting van coöperatieve fabrieken ging inmiddels door.

Op „De Vrijheid” volgde in 1907/08 te Coevorden de stichting van „De Coöp. Drentsch-Overijsselsche Stroocartonfabriek” (D. O. S.). Bij de stichting dezer fabriek is men zeer lichtvaardig te werk gegaan.

De van elders komende boeren, die zich in Z.-O. Drente, te Dedemsvaart en te Vroomshoop vestigden, konden aanvankelijk hun stroo geregeld tegen behoorlijke prijzen verkoopen aan de veeboeren der omringende of naburige zandstreken en aan den consumtiehandel. Doch de voortgang der ontginning in die streken bracht een verhoogde stroo-productie en de uitbreiding van het kunstmestgebruik op de zandgronden deed de behoefte aan aankoop van stroo voor mestvorming verminderen of geheel ophouden. De afzet van stroo van de ontginningsbedrijven ging daardoor moeilijker, zoodat bij de meest vooruitstrevenden het plan voor de stichting eener coöperatieve fabriek rijpte.

Dit plan werd krachtig gesteund door toonaangevende Coevordenaren, die hun stad vooruit willende helpen, daadwerkelijken steun verleenden.

Als men weet, dat tot den bouw der fabriek werd besloten, toen er nog slechts 321 aandeelen à f 250 waren geplaatst, zoodat zeker nog f 300.000 geleend zou moeten worden, terwijl de fabriek slechts van 3.21 mill. kg grondstof van de leden was verzekerd (dit was ruim 1/3 deel van wat de fabriek, werkende met één baan, noodig zou hebben), en dat deze fabriek, toen zij klaar was, circa f 500.000 bleek te kosten, dan is zeker de uitspraak gerechtvaardigd, dat lichtvaardig was te werk gegaan.

Men had een fabriek gebouwd, waarin plaats was voor twee, desnoods drie banen, ook al kon voorhands met één baan ruimschoots worden volstaan.

Van de 321 aandeelen zaten ook nog verscheidene in handen van Coevordenaren, zoodat de deelneming der eigenlijke stroo-producenten zeer beperkt bleef.

De fabriek, die niet alleen duur, doch bovendien nog ondoelmatig was gebouwd, heeft van meet-af zeer slecht gewerkt.

Het Bestuur liet veel over aan den directeur, waarover het later harde verwijten te hooren heeft gekregen. Het was in het aankopen van stroo en het verkoopen van carton zeer ongelukkig, zoodat geflatteerde balansen op den duur zelfs niet in staat waren, om den ongunstigen toestand voor de leden te verbergen.

Zoolang de cartonmarkt behoorlijk op peil bleef, rolde de zaak nog, doch tegen de malaise in de cartonindustrie, die omstreeks 1913 ontstond, bleek deze slecht gefundeerde onderneming niet bestand, zoodat liquidatie moest volgen; doch daarover later. (Zie pag. 148).

* * *

„De Eendracht.”

In het Noorden der provincie had de coöperatieve carton-industrie zich nog geen terrein kunnen veroveren. Wel had men er hier en daar „stroobonden”, die hun stroo bij inschrijving verkochten. In 1908 besloot men echter in Appingedam om naast de daar werkende particuliere fabriek een coöperatieve te stichten. „De Eendracht” kwam in Mei 1909 gereed en kostte toen f 550.000. Zij had een capaciteit van 240 ton per week. Deze fabriek, die op het voorbeeld van „De Dollard” onder leiding kwam van „iemand uit eigen kring”, doch die men hier, wat in mijn oogen juist is, den titel gaf van directeur, heeft van den beginne af zeer gunstig gewerkt. Zij geldt nog in velerlei opzicht als een voorbeeld voor de andere. De capaciteit is thans opgevoerd tot 345 ton per week. De fabriek werkt geheel coöperatief. In stroorijke jaren moet zelfs stroo verkocht worden.

De gunstige werking heeft het bestuur in staat gesteld, flink af te schrijven, zoodat de vaste goederen aan het eind van het boekjaar 1923/24, bij een geplaatst aandeelenkapitaal van f 400.000, na aftrek der reserves voor f 90.000 op de balans stonden.

* * *

„*Ons Belang.*”

Op „*De Eendracht*” is in 1910 gevolgd „*Ons Belang*” te Stadskanaal, in de nieuwere Veenkoloniën dus.

Deze fabriek heeft niet zoo voorspoedig gewerkt, als „*De Eendracht*”. Zij heeft nog al te lijden gehad onder mutaties van het leidende personeel. Het stroo uit haar omgeving bevat voorts minder vezel en is daardoor voor de cartonbereiding minder goed. De kwaliteit van het vervaardigde carton liet tot voor kort te wenschen over, terwijl er in de fabricage langen tijd fouten hebben bestaan, die pas onlangs zijn ontdekt en opgeheven.

Evenals zwakkere individuen vatbaarder zijn voor ongunstige levensvoorwaarden, zoo hebben ook slechtere bedrijfsomstandigheden de grootste uitwerking op de zwakste vereenigingen.

De moeilijkheden in de cartonindustrie in het algemeen en de gevolgen voor de verschillende fabrieken worden hierna nog besproken (zie pag. 143 e.v.). Hier zij alleen medegedeeld, dat de fabriek van „*Ons Belang*” thans nog voor f 652.300 te boek staat bij een wekelijksche capaciteit van circa 300 ton.

Gelukkig behoeft niet veel stroo bij gekocht te worden (van de 18 millioen, die benoodigd zijn, wordt 14 mill. kg door de leden geleverd) en is het aandeelenkapitaal vrij groot, n.l. f 346.000.

Van de schulden is een zoodanig deel gefundeerd, dat de fabriek het vrijwel zonder bankcrediet kan stellen.

De gevoelige slagen, die de vereeniging heeft geleden, zijn op bevredigende wijze doorstaan, zoodat – vooral nu de kwaliteit van het product aanmerkelijk is verbeterd – door de betrokkenen de toekomst met vertrouwen wordt tegemoet gezien.

* * *

„*Reiderland.*”

1914 is een jaar geweest, waarin de coöperatie in de landbouwindustrie een grooten sprong heeft genomen. Het leek toen wel, of het spoedig met de particuliere ondernemers zou zijn gedaan.

Zes coöperatieve aardappelmeelfabrieken werden gebouwd, of van particulieren overgenomen. Te Groningen bouwde men een reusachtige suikerfabriek. Het spreekt van zelf, dat ook de cartonindustrie door den tijdgeest werd beïnvloed.

Het hierboven vermelde contract met de FIRMA FREE EN Co., liep in 1914 af. Verschillende landbouwers, die de voordeelen der coöperatieve fabrieken zagen, gaven thans de voorkeur aan het lidmaatschap eener coöperatie, boven het halfslachtige participatie-contract.

Evenwel de bestaande coöperatieve fabrieken waren op dat tijdstip niet zeer gemakkelijk in het toelaten van nieuwe leden. Men stelde den koers van uitgifte van nieuwe aandeelen zoo hoog, dat velen daarvoor terugschrikten en er de voorkeur aan gaven, met anderen een nieuwe fabriek te bouwen.

Op 23 Juni 1913 werd de acte van oprichting van „Reiderland” te Winschoten gepasseerd. Er waren toen 109 leden met 361 aandeelen en 9 mill. kg stroo.

Als een bewijs, hoe bijkans iedereen in dat jaar van de coöperatie heil verwachtte, zij medegedeeld, dat reeds in 't begin van 1914 214 leden het register hadden geteekend voor 755 aandeelen met \pm 19 mill. kg stroo.

Hoewel de opzet was een fabriek met twee banen, had men onder invloed van de toestrooming van leden het plan reeds vergroot en op drie banen gebracht met een capaciteit van \pm 22 mill. kg stroo.

Daarom besloot men reeds toen de fabriek nog niet half klaar was, de toetreding van leden *stop te zetten!*

Welk een verandering, vergeleken bij de eerste coöperatieve fabrieken! En welk een tegenstelling met de coöperatievrees en coöperatiemoetheid van thans!

De fabriek begon op den gedenkwaardigen datum van 1 Augustus 1914 te draaien. En de moeilijkheden, veroorzaakt door de oorlogsomstandigheden bleven niet uit. Behalve die, waarvan de geheele industrie te lijden had, had „Reiderland” nog een aantal bijzondere, voortvloeiende uit het feit, dat zij verscheidene Duitsche leden had.

De vrees bestond, dat door het stroo van deze leden te verwerken, de fabriek op de *Engelsche „zwarte lijst”* geplaatst zou worden en geen carton in Engeland zou mogen importeeren. Daarom werd met 25 Duitsche leden, die 152 aandeelen hadden, d. i. $\frac{1}{5}$ van het totaal aantal uitgegeven aandeelen, in 1916/17 overeengekomen, dat hun lidmaatschap zou eindigen.

De Duitsche overheid heeft dit echter beschouwd als een inbreuk op de rechten harer onderdanen. Het gevolg was, dat

de fabriek op de *Duitsche* zwarte lijst kwam en ondanks haar vertoogen daarop tot het eind van den oorlog is gebleven. Dat heeft haar ontzaglijke moeilijkheden bij de voorziening van materialen bezorgd. Desondanks heeft de fabriek zeer goed en gelukkig gewerkt.

Door de uittreding der *Duitsche* leden is de fabriek meer speculatief geworden; dit is nog verergerd door den bouw van een vierde baan in 1922 en door vergrooting der bestaande banen in 1924, waardoor de capaciteit op 500 ton per week kwam en de stroobehoeftte dus $\pm 500 \times 50 \times 1250 \text{ kg} =$ ruim 31 mill. kg werd.

Na de uitboeking der *Duitsche* leden (89 aandeelen werden op naam van Nederlanders overgeschreven) bleven er 696 aandeelen over. Als op ieder aandeel 25000 kg wordt geleverd (indien meer wordt geleverd, wordt 10 % op den prijs gekort), dan wordt dat in totaal $\pm 17\frac{1}{2}$ millioen, zoodat bij een volle campagne circa 14 mill. kg moet worden bijgekocht. Op dezen aankoop schijnt flink verdiend te zijn. Ondanks goede uitkeeringen (het stakingsjaar 1921 uitgezonderd), is er sterk afgeschreven, sterker dan aan eenige andere fabriek.

De vaste goederen, die in 1914 f 1.230.000 kostten, staan thans, 10 jaar later, na aftrek van aanwezige reserves, te boek voor f 200.000, dus op liquidatiewaarde.

Men wil, nu de fabriek voor een zoo belangrijk deel speculatief is geworden, thans wel weer nieuwe leden hebben, doch de prijs bij uitgifte der aandeelen is bepaald op f 700, bij een nominale waarde van f 250.

Dit, en de sedert 1914 zoo sterk veranderde geest onder de landbouwers, maakt, dat het ledental voorloopig waarschijnlijk niet sterk zal stijgen, al hebben de goede resultaten der laatste campagnes in de jongste maanden reeds enkelen tot toetreding doen besluiten.

* * *

„De Halm.”

Tegelijk met de stichting van „Reiderland” werd in het Noord-Westen der provincie de bouw van een zeer groote fabriek voorbereid.

De zeer gunstige werking van „De Eendracht” te Appingedam en de heerschende meening, dat coöperatie hetzelfde beteekende

als verdeeling onder de boeren van de winsten der fabrikanten, verwekten ook hier een grooten toevloed van leden.

Deze fabriek, „De Halm”, werd te Hoogkerk bij Groningen gebouwd. Zij begon haar bedrijf in 1914. Het is de nieuwste en tevens de grootste der bestaande fabrieken.

Zij heeft een capaciteit van 550 ton carton per week, overeenkomende met een stroobehoeftte van \pm 35 millioen kg, die bijna geheel door leden-stroo wordt gedekt. Toen deze fabriek gereed was, was de groote oorlog reeds uitgebroken.

De werking dezer fabriek is niet altijd even gunstig geweest. De stichtingskosten werden hoog (circa 1,5 mill. gld.) en vooral in de moeilijke oorlogsjaren was het hoogst bezwaarlijk de zeer groote hoeveelheid carton, die de fabriek produceerde, tegen behoorlijke prijzen te plaatsen. Ook de kwaliteit van het product is meermalen als niet prima betiteld. Op dit stuk schijnt door wijziging in het fabricageproces evenwel verbetering te zijn ingetreden.

Ondanks de gevoelige tegenslagen, vooral in het jaar 1921 (zie pag. 150) is in totaal behoorlijk afgeschreven, zoodat het vaste goed aan het einde van het boekjaar 1923/24, na aftrek der reserve, nog voor ruim f 862.013 op de balans stond.

Dit cijfer is zeker in vergelijking met de meeste andere coöperatieve fabrieken nog zeer hoog, doch daar tegenover staat, dat het eigen geld, waarmede de vereeniging werkt (aandeelenkapitaal), ook groot is, n.l. f 790.250, terwijl de capaciteit grooter is, dan die van eenige andere fabriek.

Indien „De Halm” dan ook slechts in staat is, even economisch te werken, als de andere fabrieken, is de hooge boekwaarde der vaste goederen geen beletsel voor behoorlijke uitkeeringen voor het stroo der leden.

* * *

„Ceres.”

Hoewel met den bouw van „De Halm” het tijdperk van den bouw van nieuwe fabrieken is afgesloten, dient ten aanzien van één fabriek, n.l. „Ceres” nog een en ander te worden vermeld.

Deze fabriek werd gesticht in 1898 te Oude Pekela. Zij begon in een gunstige periode, want de Transvaalsche oorlog, die de cartonfabrikanten zulke groote winsten heeft bezorgd, stond voor de deur.

Het aandeelenkapitaal bedroeg f 105.000, waarover in de eerste 3 jaar resp. 10, 19.9 en 14.7 % dividend werd uitgekeerd, terwijl de reserve tot meer dan f 200.000 steeg.

Daarmede was echter de grootste bloei achter den rug. In volgende jaren is de reserve successievelijk verdwenen. Vooral de aankoop van de Ulrummer fabriek (zie pag. 97) leverde een schadepost op, zoodat de aandeelhouders blijde waren, dat zij hun aandelen (het aandelenkapitaal was inmiddels verdubbeld; er was een tweede fabriek bijgebouwd) op 1 Jan. 1915 à pari konden overdoen aan een nieuw opgerichte coöperatie.

In de 16 jaar van haar bestaan als speculatieve fabriek heeft „Ceres” gemiddeld 8.73 % dividend uitgekeerd.

De coöperatieve vereeniging, die de fabrieken zou overnemen, volgde daarbij een bijzondere methode.

Zij nam n.l. zelf van de aandeelhouders der N. V. alle aandelen op èèn na over, terwijl een bestuurslid der coöperatieve vereeniging het laatste aandeel op zijn naam kreeg. Na 1 Jan. telde de N. V. „Ceres” dus slechts twee aandeelhouders, n.l. de coöperatieve Vereeniging „Ceres”, plus een natuurlijk persoon.

De N. V. verhuurde nu haar terreinen en fabrieken aan de coöperatieve vereeniging „Ceres”, die het geheel exploiteerde.

Deze manoeuvre werd op touw gezet, om de zeer hoge overdrachtskosten – de fabriek stond op aan de stad Groningen toebehoorenden grond, waardoor bij verkoop, behalve de gewone mutatierechten, ook nog 5 % van de koopsom als stadsrechten zou moeten worden betaald – te ontgaan en om te voorkomen, dat de concessie-voorwaarden zouden worden verzwaard.

Deze ingewikkelde toestand heeft geduurd tot 1922. Een der beide fabrieken was voor goeden prijs verkocht; met de stad Groningen kon toen een billijk accoord worden aangegaan, zoodat de bij de overdracht te betalen kosten aanmerkelijk waren gereduceerd. De fabriek is toen op naam der coöperatieve vereeniging gekomen.

Deze jonge coöperatie heeft ook reeds vele moeilijkheden ondervonden. In den loop van het boekjaar 1923/24 is de leiding in andere handen gekomen, waarvan men gunstige gevolgen verwacht en ook reeds ten deele heeft gezien.

De fabriek, die de laatste jaren een weekcapaciteit van 115 ton had, is onder leiding van den nieuwen directeur reeds gekomen op een capaciteit van 140 ton, zonder dat verbouwingen van beteekenis zijn uitgevoerd. Zij heeft na aftrek der reserve thans een boekwaarde van f 171.800.

Totale capaciteit.

Recapitulerende, kunnen wij het volgende overzicht van den stand van zaken, thans en 10 jaar geleden, geven. Daaruit blijkt, dat, hoewel de totale capaciteit niet veel is toegenomen, er een aanmerkelijke verschuiving in de richting der coöperatieve verwerking heeft plaats gevonden.

	Gebouwd in	1914		1924	
		spec.	coöp.	spec.	coöp.
N. V. Stroocartonfabriek „De Aastroom” te Oude Pekela	1875	150	—	gesloopt	—
„ „ „Albion” te O. Pekela.	1888	75	—	—	— 1)
„ „ „Appingedam” te Appingedam	1906	230	—	gesloopt	—
„ Beukema & Co., te Hoogezand	1896	250	—	225	—
„ Stroocartonfabriek „Britannia” te Oude Pekela	1913	280	—	280	—
C. V. „ „ „Ceres” te O. Pekela	1898	—	130	—	140
„ „ „De Dollard” te Nieuweschans	1888	—	320	—	350
Coöp. Drentsch-Overijss. Stroocartonfabriek te Coevorden	1908	—	220	—	gesloopt
C. V. Stroocartonfabriek „De Eendracht” te Appingedam	1909	—	320	—	345
N. V. „ „ „Erica” te O. Pekela	1889	160	—	150	—
N.V. v/h. E. Free & Co., te Oude Pekela	1904	220	—	220	—
C. V. Stroocartonfabr. „De Halm”, te Hoogkerk	1914	—	—	—	550
Firma Hooites Beukema te Hoogezand	1869	220	—	220	—
N. V. Stroocartonfabriek „De Kroon” te Oude Pekela	1901	225	—	230	—
„ „ „Neo Carton” te Oude Pekela	—	—	—	70	—
C. V. „ „ „Ons Belang” te Stadskanaal	1910	—	320	—	300
„ „ „Reiderland” te Winschoten	1914	—	—	—	500
N. V. Carton- en Papierfabriek, v/h. W. A. Scholten te Sappemeer	1879	340	—	360	—
C. V. Stroocartonfabriek „De Toekomst” te Midwolda	1900	—	360	—	330
„ „ „Union” te O. Pekela	1883	—	240	—	240
„ „ „De Vrijheid” te Veendam	1904	—	300	—	320
N. V. „ „ „Wilhelmina” te Oude Pekela	1896	110	—	— 2)	—
		2260	2210	1755	3075
		4470		4830	

ton carton per week.

1) Zie blz. 100 en 148.

2) „Wilhelmina” staat de laatste jaren stil; de machines zijn ged. verwijderd.

Aannemende, dat voor de vervaardiging van één ton carton 1300 kg stroo noodig is, en het werkjaar der fabriek stellende op 50 weken, waren in 1914 de fabrieken dus in staat ruim 290 millioen kg stroo te verwerken en thans 314 millioen ¹⁾)

Volgens gegevens, mij welwillend verstrekt door de Carton- en Papierfabriek v/h. W. A. SCHOLTEN, bedroeg de gezamenlijke capaciteit van alle cartonfabrieken in 1900 1850 ton per week, in 1914 bij het begin van den oorlog 4500 ton, terwijl het maximum werd bereikt in 1916 met 5365 ton. Thans is de capaciteit weder gedaald tot 4830 ton per week.

* * *

Resultaten van speculatieve fabrieken.

De hoeveelheid stroo, benoodigd voor de vervaardiging van 1 ton carton, bedraagt voor de particuliere fabrieken gewoonlijk 1250–1400 kg.

Voor de coöperatieve fabrieken vindt men vaak een cijfer, dat lager is dan 1250 kg, terwijl een cijfer boven 1300 kg als zeer ongunstig geldt. Van waar dit verschil?

Meerdere redenen kan men daarvoor vernemen, al naar de plaats, waar men zijn oor te luisteren legt.

Van fabrikanten-zijde wordt veelal wantrouwen gekoesterd in de wijze van wegen van het stroo aan sommige coöperatieve fabrieken en ook in het coöperatieve kamp worden meermalen namen genoemd van fabrieken, waar men een bijzondere wijze van wegen zou toepassen.

Om maar met een mooien eindprijs te kunnen uitkomen, zou de weging aan de fabriek opzettelijk *te licht* geschieden. De leden zouden daarin berusten, omdat ze daarvan toch geen schade hebben, als maar allen over één kam worden geschoren.

Dat dit misbruik inderdaad voorkomt, valt moeilijk te bewijzen. Onmogelijk te gelooven is het voor dengeen, die weet, welke ervaringen men in de aardappelmeelindustrie heeft opgedaan (zie blz. 79) en lettende op de in sommige jaren raadselachtige rendementen, zeker niet.

¹⁾ Te Ommelandervijk, gem. Veendam, staat bovendien de fabriek „Phoenix”, die stroo verwerkt tot stroostof, wat weer dient als grondstof voor de witpapierbereiding. De „Phoenix” kan per jaar circa 7 mill. kg. stroo verwerken.

Bij het vergelijken van resultaten van speculatieve fabrieken en coöperatieve moet ook bedacht worden, dat de eerste gemiddeld een *slechtere kwaliteit* stroo krijgen dan de laatste.

Ik wees er hiervóór reeds op, dat de zorg van den boer voor het eenmaal verkochte stroo vaak veel te wenschen overliet.

Doordat ook de commissionnairs en de persers belang hadden bij een groot gewicht, viel het den fabrikanten niet gemakkelijk tegen de slechte bewaring streng op te treden. De boeren, die het stroo het droogste bewaarden, kregen minder gewicht betaald, dan degenen, die het nat lieten regenen. Dit werkte het kwaad in de hand en is een der motieven geweest, waarmede de oprichting van coöperatieve fabrieken werd gepropageerd.

Het moet gezegd, dat de coöperatieve fabrieken inderdaad op dit stuk een *opvoedende werking* hebben uitgeoefend.

Flinke kortingen, toegepast op partijen, die in natten toestand werden ontvangen, hebben gemaakt, dat de leden voor herhaling daarvan bevreesd werden en dat degenen, die geregeld hun stroo zorgvuldig bewaarden, niet langer daarvan nadeel onder-vonden.

De eerste coöperatieve fabrieken „De Toekomst”, „De Dollard” en „Union” verwerkten uitsluitend of overwegend stroo van kleigronden.

Hoewel over de waarde voor de cartonbereiding van stroo van verschillende grondsoorten geen exacte gegevens bekend zijn, staat toch wel vast, dat uit 1000 kg stroo van kleigrond meer carton kan worden vervaardigd, dan uit 1000 kg stroo van de nieuwere Veenkoloniën, die stroo leveren met weinig vezel. Ook dit dient bij het vergelijken van bedrijfsuitkomsten te worden bedacht.

Ir. J. P. KOERTS schatte in zijn op pag. 103 aangehaalde lezing het „stroocijfer” voor een coöperatieve fabriek om deze redenen wel 150 kg lager, dan dat eener speculatieve. Heeft een coöperatieve fabriek per ton carton 1200 kg stroo noodig, dan staat een verschil van 150 kg gelijk met 12.5 $\frac{0}{10}$, zoodat alleen daardoor bij een strooprijs van f 25 een coöperatieve fabriek f 3.12⁵ per 100 kg meer zou kunnen uitbetalen dan een speculatieve. Daarbij dient in aanmerking te worden genomen, dat de eerste geen commissionnairs in dienst behoeft te hebben, waardoor zij f 0.50 per 1000 kg bespaart en bovendien in den regel temidden van haar strooleveranciers (althans ten opzichte daarvan zeer

gunstig) ligt, wat een vrachtbesparing geeft, die ook op f 0.50 per 1000 kg wordt gerekend.

Ten slotte moet er rekening mee worden gehouden, dat de coöperatieve fabrieken het stroo pas na het eind van het boekjaar betalen; zij geven weliswaar een voorschot aan de leden, doch daarvoor wordt dezen bij verschillende fabrieken rente in rekening gebracht. De particuliere fabrieken betalen het stroo na ontvangst.

Neemt men dit alles in aanmerking, dan zou, indien een coöperatieve fabriek en een particuliere overigens even goed werkten, de eerste ruim f 4.— per ton stroo meer kunnen betalen, dan de tweede.

Deze redeneering wordt door coöperatoren niet geheel onderschreven. In de eerste plaats achten zij het verschil van 150 kg stroo per ton carton veel te hoog aangenomen; bovendien hebben de coöperatieve fabrieken, in stede van commissionnairs hun controleurs, die \pm 20 cnt. per 1000 kg stroo kosten, terwijl bij de meeste fabrieken van het voorschot, dat de leden ontvangen, geen rente in rekening wordt gebracht.

Hoe dit ook zij, vast staat, dat de coöperatieve fabrieken in de eerste jaren dezer eeuw meer betaalden, dan de speculatieve. En het aantal propagandisten voor de coöperatie was groot genoeg en hun stemmen hadden voldoende gezag, om meer en meer de meening ingang te doen vinden, dat de particuliere fabrikanten zich verrijkten ten koste van de producenten van de grondstof.

De speculatieve fabrieken hebben in de jaren van den Transvaalschen oorlog en onmiddellijk na het einde daarvan inderdaad nog een periode van ruime winsten gehad. Doch daarop volgde plotseling een inzinking.

Naar het schijnt, is de kans op geregelde hooge winsten ook voor de cartonfabrikanten thans voorgoed voorbij.

De productie van stroocarton nam na 1900 sterker toe dan de vraag, waardoor de prijzen vaak werden gedrukt. Anderzijds ontstond weldra een zekere krapheid aan grondstof, waardoor het stroo uit tamelijk ver van het centrum der nijverheid gelegen streken moest worden aangevoerd. Deze transportkosten drukken op een volumineus product als stroo zeer zwaar.

Voor de fabrieken, die de grootste kosten per ton vervaardigd carton hebben, is de strijd om het bestaan dan ook

zeer moeilijk geworden, waardoor in de laatste jaren meermalen een gedeelte der fabrieken stil stond, of niet met volle capaciteit kon werken. Hiertoe hebben ook de abnormale omstandigheden, die tijdens en onmiddellijk na den grooten oorlog golden, medegewerkt. Maar ook afgezien daarvan zijn vele „insiders” van oordeel, dat, indien alle thans bestaande fabrieken met volle kracht werken, eenerzijds de productie de vraag naar carton zal overtreffen, terwijl anderzijds de beschikbare grondstof daarvoor alleen in jaren met groote stroo-oogsten voldoende is.

Dat reeds vóór den oorlog ook de niet-leden van coöperatieve fabrieken voor het stroo gemiddeld ongeveer een prijs, overeenkomende met de waarde, die het voor de cartonbereiding had, ontvingen, kan ook blijken uit het volgende :

De N. V. „Erica” ging in 1908 met een dertigtal landbouwers een overeenkomst aan, waarbij werd bepaald, dat voor het te leveren stroo een prijs gegeven zou worden, die het gemiddelde was van de strooprijzen, welke werden uitgekeerd door de coöp. fabrieken „Union”, „De Dollard” en „De Toekomst”, verminderd met *f* 1.75 per 1000 kg stroo. De fabriek verzekerde zich door dat contract van de geregelde levering van circa 3 mill. kg stroo, terwijl de contractanten zich voor *f* 1.75 per 1000 kg van de voordeelen der coöperatie verzekerden. ¹⁾

Dit contract heeft wederzijds wel aan de verwachtingen beantwoord. Het heeft 9 jaren gelooopen. In die jaren betaalden de drie genoemde coöperaties gemiddeld *f* 21.58 per 1000 kg uit. „Erica” moest dus aan de contractanten gemiddeld *f* 19.83 betalen, terwijl de gemiddelde prijs van het stroo, door haar in die jaren op de vrije markt gekocht, *f* 19.21 was.

Het contract had haar dus zekerheid van een deel der grondstof, doch geen directe winst gebracht.

Als we aannemen, dat de andere fabrieken gemiddeld tegen dezelfde prijzen als „Erica” kochten, ontvingen de niet-coöpere-

¹⁾ Meermalen wordt beweerd en geloofd, dat men die *f* 1.75 per 1000 kg moet stellen tegenover het risico, verbonden aan het lidmaatschap eener coöperatie. Dit is maar ten deele juist. Men moet die korting stellen tegenover het risico der aansprakelijkheid bij liquidatie.

Lijdt de coöperatie groote verliezen, dan krijgen de leden weinig of niets voor hun stroo. Zij, die contracteerden op de basis van deze uitkeeringen, deelen wel ter dege in *dit* risico.

rende boeren in die jaren dus gemiddeld $f 21.58 - f 19.21 = f 2.37$ minder, dan de leden der drie genoemde fabrieken.

Als wij in aanmerking nemen de strengere keuring van het stroo aan de coöperatieve fabrieken, de wijze van uitbetalen en het vrachtverschil, dan mag wel geconcludeerd worden, dat ook de niet coöpererende boeren een prijs, die overeen komt met de werkelijke waarde van het stroo, hebben ontvangen.

Ir. J. P. Koerts heeft dit in zijn reeds meermalen aangehaalde rede gedemonstreerd aan de door „Erica” gemaakte winsten. Meermalen bedroeg in de aan den oorlog voorafgaande jaren de winst op de vervaardiging van gewoon carton niet meer dan $f 1.-$ per ton, of bij een productie van 8000 ton per jaar $f 8000$. Dit bedrag was natuurlijk niet toereikend om daaruit de noodige afschrijvingen te doen en een behoorlijk dividend uit te keeren.

Men had echter een tweede bron van winst in het met wit papier beplakken van carton en in het vervaardigen van dik carton, wat geschiedt door twee of drie vellen gewoon carton door middel van waterglas op elkaar te „klevan”. Voor deze extra bewerkingen werden ruime vergoedingen gegeven.

Door zich speciaal toe te leggen op orders voor deze soorten, kon in het geheel een behoorlijke winst worden verkregen.

Men kan trachten nog op andere wijze te berekenen in hoeverre de speculatieve fabrieken het stroo naar zijn gebruikswaarde betaalden en wel door voor ieder jaar te nemen den gemiddelden prijs, dien de coöperatieve fabrieken uitkeerden en dit gemiddelde te vergelijken met den voor ieder jaar door de statistiek vermelden gemiddelden strooprijs. Hoewel ik de beschikking had over de gemiddelde strooprijzen, die iedere coöperatieve fabriek jaarlijks heeft uitbetaald, heb ik van het opnemen van een algemeen gemiddelde moeten afzien, omdat de verschillende fabrieken haar doorsnee-uitkeering niet op uniforme wijze berekenen en het aanbrengen van correcties niet voldoende nauwkeurig kan geschieden. Anderzijds leenen de door de speculatieve fabrieken betaalde prijzen, zooals deze van 1900-1916 werden vermeld in de rubriek: „Gemiddelde prijzen van diverse artikelen” in de „Verslagen over den Landbouw” der Directie van den Landbouw, zich niet voor het berekenen van een gemiddelden prijs van alle stroosoorten door elkaar.

Om een overzicht te geven van den loop der strooprijzen moge daarom worden volstaan met te laten volgen de gemid-

delde prijzen, uitgekeerd door „De Vrijheid”. Deze zijn berekend, door jaarlijks het voor uitkeering aan de leden beschikbare bedrag te deelen door het totaal aantal van de leden ontvangen kg. stroo.

Daarbij is het gewicht van ieder pak stroo, wegens het zich daaraan bevindend ijzerdraad, verminderd met $\frac{1}{2}$ kg, terwijl de leden van hun aandeelen 4 % rente ontvingen. Deze moeten het stroo aan vlot vaarwater leveren, indien het per schip wordt afgenomen. Een groot deel van het stroo wordt evenwel per as bij de leden aan huis afgehaald. Afschrijvingen en reserveeringen zijn zoodanig geweest, dat de fabriek na aftrek der reserves thans voor liquidatiewaarde te boek staat.

Gemiddelde uitkeering voor geperst stroo per 1000 kg (alle soorten door elkaar)

oogst	oogst	oogst	oogst
1903 f 14.15	1908 f 13.09	1913 f 21.20	1918 f 39.29
1904 „ 22.05	1909 „ 19.95	1914 „ 13.60	1919 „ 70.—
1905 „ 22.14	1910 „ 22.47	1915 „ 38.01	1920 „ 28.25
1906 „ 19.18	1911 „ 23.50	1916 „ 50.05	1921 „ 20.—
1907 „ 15.65	1912 „ 26.92	1917 „ 40.05	1922 „ 36.84
			1923 „ 29.—

* * *

Moeilijkheden in de cartonindustrie.

De steeds grooter wordende productie van carton leidde reeds vóór 1914 tot moeilijkheden, doordat reeds het vooruitzicht van een aanmerkelijk grootere productie, die het gevolg zou moeten zijn van de stichting van drie nieuwe fabrieken („Britannia”, „Reiderland” en „De Halm”) en vergrooiting van „Union”, de koopers van carton zeer terughoudend deed zijn.

Nu viel deze reden tot prijsdaling in de cartonindustrie samen met de ineenstorting der „Vereeniging van Cartonfabrikanten”, die in 1913 bepaalde minimumverkoopprijzen voor haar leden was gaan vaststellen.

De door deze vereeniging gevolgde taktiek schijnt mij niet zeer doelmatig te zijn geweest. Toen de orders op carton te lang uitbleven, viel de organisatie uiteen en de eene fabriek deed haar koopers nog grootere prijsconcessies dan de andere.

Of deze prijsval in carton ook zou zijn ontstaan, indien de prijsafpraak der fabrieken niet had bestaan, of indien de „Krach” in de fabrikantenvereniging niet was gekomen, valt moeilijk met zekerheid te zeggen. Vermoedelijk zou de daling eveneens hebben plaats gevonden, omdat de oorzaak lag bij het vooruitzicht op een vermeerderd aanbod van carton, juist in een periode van malaise voor de Engelsche textielnijverheid, een der grootste afnemers van het product. Maar de daling zou dan waarschijnlijk veel geleidelijker zijn verlopen.

Het uitbreken van den oorlog bracht eensklaps geheel andere factoren in het spel. Een oorlog, waarbij Engeland is betrokken, is in den cartonhandel steeds een krachtig hausse-motief geweest, omdat de vraag naar carton dan steeds zeer sterk was. Dat was ook het geval in 1914, toen de eerste vrees voor het betrekken van ons land in den wereldoorlog en de financieele moeilijkheden van de eerste weken van Augustus, waarin vele fabrieken het bedrijf hadden moeten staken, voorbij waren.

De oorlog bracht eveneens een sterke vraag naar stroo uit Duitschland en ten behoeve van ons leger.

Weliswaar had de Regeering reeds op 1 Aug. 1914 den uitvoer van hooi en stroo verboden, doch van dit verbod werd vrij gemakkelijk dispensatie verkregen.

Natuurlijk was het voor de strooproducenten van groot belang, dat er veel stroo de grens overging. Niet alleen werd dit stroo goed betaald, doch de voorraad werd daardoor hier kleiner, waardoor ook na den oorlog – want niemand schatte den duur daarvan op langer dan enkele weken – de beschikbare hoeveelheden kleiner zouden zijn, wat aan de cartonprijzen ten goede moest komen.

Het belang der coöperatieve fabrieken liep uiteraard parallel met dat der boeren, doch de speculatieve bezagen de zaak heel anders,

Of het stroo en carton duur, dan wel goedkoop zijn, is voor hen een quaestie van den tweeden rang. Hun eerste zorg geldt voldoende grondstof en een behoorlijke *marge* tusschen stroo- en cartonprijzen.

Weldra richtten zij zich dan ook tot de Regeering met het verzoek, geen stroo meer het land uit te laten, omdat anders stopzetting der bedrijven zou moeten volgen. De landbouworganisaties bepleitten natuurlijk het tegenovergestelde. Het gevolg

was een compromis, waarbij aan consent voor uitvoer de voorwaarde werd verbonden, dat een hoeveelheid, gelijk $\frac{2}{3}$ van de uit te voeren hoeveelheid ter beschikking van speculatieve cartonfabrieken moest worden gesteld.

Van dat oogenblik af tot het einde der distributiemaatregelen waren beide groepen in 't geweer om haar (tegenstrijdige) belangen bij de crisis-autoriteiten te bepleiten.

1915 bracht aanvankelijk moeilijkheden, veroorzaakt door gebrek aan de voor het koken van het stroo benodigde kalk, die steeds uit het buitenland werd betrokken, en van andere voor het bedrijf noodzakelijke artikelen, gepaard met matige cartonprijzen. Doch in de tweede helft van het jaar herleefde de industrie door sterk gestegen cartonprijzen.

Op 1 Aug. 1915 werd de stroo-uitvoer geheel stopgezet. Desondanks stegen de strooprijzen, door de groote vraag voor consumptiedoeleinden, tot boven *f* 40.

In 1916 begon echter de cartonafzet veel moeilijker te worden. Het scheepvaartverkeer over de Noordzee ging hoe langer hoe bezwaarlijker. Engeland ging den cartoninvoer limiteeren en vooral de brandstofvoorziening werd voor enkele fabrieken moeilijk.

In hetzelfde jaar daalden de strooprijzen dan ook van *f* 40 tot *f* 12 en werden drie fabrieken wegens financieele moeilijkheden stopgezet, terwijl andere, hetzij wegens gebrek aan brandstof, hetzij door andere bezwarende omstandigheden, de productie moesten verminderen.

Begin 1917 stonden reeds 7 fabrieken stil en eind September 15 van de 21.

Engeland had inmiddels den invoer tot op 25% van het normale quantum beperkt, zoodat de pakhuizen der fabrieken vol geraakten. Ook de coöperatieve fabrieken, die tot dien tijd, doordat zij van voldoende stroo verzekerd waren, een aanmerkelijken voorsprong op de speculatieve hadden, moesten grootendeels stoppen.

Ten behoeve van de binnenlandsche consumptie verbood de Regeering in den herfst van 1917 het vervoer van graanstroo, geschikt voor consumptie-doeleinden, naar de cartonfabrieken en ook gedurende 1918 en 1919 was de aanvoer van stroo aan vrij bezwarende bepalingen onderworpen.

Groot-Britannië bleef, ook na het sluiten van den wapenstilstand, weinig carton vragen, waartegen ontstane vraag uit

Duitschland en Zwitserland geen voldoende compensatie vormden.

Onze binnenlandsche vraag was gedurende den oorlog, als gevolg van schaarschte aan blik en daardoor levendige vraag naar ander verpakkingsmateriaal, sterk vergroot, waarvan vooral de fabrieken, die meer op binnenlandschen afzet waren ingericht, profiteerden.

In het algemeen kan men zeggen, dat de crisistijd zware eischen gesteld heeft aan het weerstandsvermogen der fabrieken.

Stilstaan beteekent voor een cartonfabriek groote verliezen. Van een der nieuwere coöperatieve fabrieken is mij bekend, dat deze voor rente, afschrijvingen, reserves, vast personeel, enz. ook bij stilstand der fabriek een uitgave heeft van f140.000 per jaar. Bij volle werking der fabriek wordt dit f10 per ton carton. Staat de fabriek een half jaar stil, dan drukt dit bedrag per ton carton met f20.

Ook reeds het „voor het pakhuis werken” is in den regel zeer nadeelig, omdat carton in zeer veel verschillende maten en zwaarten wordt gevraagd. De omschrijving hiervan, de z.g. *specificaties*, worden dan ook geregeld na het sluiten van den koop, door den koper opgegeven, alvorens met de uitvoering van een order wordt begonnen.

Moet een fabriek draaien, zonder dat ze voldoende specificaties heeft, dan kunnen alleen enkele courante maten vervaardigd worden. De praktijk leert, dat men in vele gevallen daarvoor later niet den vollen prijs kan bedingen.

Daarom, en omdat het bij de sterk gestegen grondstoffen en productiekosten veelal moeilijk was om voldoende crediet te krijgen, ging men er zeer ongaarne toe over op groote schaal „voor het pakhuis” te werken.

In de jaren 1919 tot 1922 was de toestand nog verre van normaal. De cartonprijzen daalden van f220 loco fabriek in 1918 tot f65 in 1921 en zelfs tot f55 in 1922.

De oorzaak lag in de benarde omstandigheden, waarin de Engelsche industrieën, die de voornaamste afnemers van ons carton zijn, zich bevonden.

De exploitatiekosten waren zeer sterk gestegen. Voor „De Toekomst” bedroegen deze b.v. zonder stroovracht en persloon, doch met inbegrip van rente, afschrijvingen, reserveeringen en tantièmes over de jaren 1901 t/m 1913 gemiddeld f18.83 per ton carton.

In 1918/'19, toen slechts $\frac{1}{3}$ van de normale hoeveelheid werd geproduceerd, waren deze gestegen tot $f86.61\frac{1}{2}$, terwijl zij in de beide volgende jaren resp. $f64.59$ en $f69.68$ bedroegen. In die laatste jaren werd het percentage, dat de arbeidsloonen hiervan uitmaakten, hoe langer hoe grooter.

Voor de jaren 1901/'13 bedroeg het bedrag voor loonen en salarissen $f4.42$ per ton carton; voor 1918/'19 $f16.97$ en voor de beide volgende jaren $f19.33$ en $f22.32$.

In 1920/'21 was derhalve $\frac{22.32}{69.68}$ of $\pm 35\%$ der productiekosten arbeidsloon.

De factoren, die bij de aardappelmeelindustrie uitvoerig zijn besproken, waren ook hier oorzaak, dat verscheidene coöperatieve fabrieken van oordeel waren, dat de loonen reeds veel te hoog waren geworden en zeker niet verhoogd konden worden.

Niet alle fabrieken betaalden dezelfde loonen; de streek waar de fabriek is gelegen, gaf daartoe aanleiding. Voor het Oosten der Provincie golden de volgende loonen voor ongeschoold personeel: September 1918 $f18$ per week; Mei '19 $f20$ per week; Juni '19 $f21$; Juli $f21.50$; Sept. $f23.50$. In Nov. 1920 werd een verhoging met $f3$ per week verleend, waarmede het hoogste punt was bereikt.

De loonquaesties hebben in 1920 geleid tot een zeer langdurige staking, die aanvankelijk beperkt bleef tot twee, doch zich weldra tot 8 fabrieken uitbreidde. Die staking heeft door bijzondere omstandigheden schatten gelds gekost.

Dat de staking geld zou kosten was natuurlijk tot op zekere hoogte te voorzien. Daarom hadden de fabrieken een onderlinge overeenkomst gesloten, waarbij de doorwerkende fabrieken aan die, welke de spits afbeten, bepaalde schadeloosstellingen verzekerden.

Het tot stand brengen van een dergelijke overeenkomst heeft uiteraard heel wat voeten in de aarde, omdat Nederland het eenige land ter wereld is, dat stroocarton exporteert. De hoogte der exploitatiekosten is voor een particulieren fabrikant dus tot op zekere hoogte onverschillig, indien slechts alle fabrieken die kosten hebben.

Nu was de toestand van verschillende particuliere fabrieken in Oude Pekela niet zeer rooskleurig („De Kroon” stond zelfs geheel stil), zoodat deze wel naar lagere exploitatiekosten, dus

minder benodigd bedrijfskapitaal, haakten. Van de drie buiten Pekela bestaande particuliere fabrieken onttrok echter een zich geheel, terwijl de beide andere ieder voor 50 % participeerden.

De staking, die van begin Juni tot 15 Sept. duurde, heeft op zich zelf reeds groote schade berokkend, doch veel grooter was voor de stilstaande fabrieken de indirect teweeggebrachte. De cartonprijzen daalden snel. Aanwezige voorraden konden niet worden verscheept. Loopende contracten werden door de afnemers wegens niet-levering geannuleerd, enz. (zie ook blz. 125).

Deze catastrophe heeft dan ook verschillende fabrieken in ernstige financieele moeilijkheden gebracht. Zonder nochtans tot liquidaties te leiden.

De zwakste fabrieken waren tengevolge van moeilijkheden in vorige jaren reeds verdwenen, terwijl de nog bestaande, deels door het nemen van ingrijpende maatregelen, het hoofd boven water hebben weten te houden.

Gelukkig zijn de laatste jaren voor de carton-industrie betrekkelijk rustig verlopen.

* * *

Opgeheven bedrijven.

De fabrieken, die in den loop der jaren het bedrijf niet hebben kunnen volhouden, zijn ten deele gesloopt en voor een ander deel voor andere doeleinden ingericht.

Het zijn de „Aastroom” te Oude Pekela (1917), de Leeuwarder stoomcartonfabriek (1911), de Ulrummer stroocartonfabriek (1916), de fabriek van DIJKSEN te Alkmaar (1890), „Appingedam” (1917), „D. O. S.” te Coevorden (1917), „Albion” te Oude Pekela (1917) en „Wilhelmina” te Oude Pekela (1923).

„Albion” is, na onder den naam „Neo Cartona” gedurende eenigen tijd in gebruik te zijn geweest als inrichting tot het ontinkten van courantenpapier, in 1923/24 weer als cartonfabriek in bedrijf gesteld.

In handen van coöperaties zijn overgegaan „De Dollard” (1903), „Union” (1903) en „Ceres” (1915).

* * *

Liquidatie „D. O. S.”

Wat de oorzaken zijn geweest van het mislukken der fabrieken, is moeilijk met zekerheid vast te stellen.

De leiding der zaak, oneconomische inrichting der fabriek, verkeerd water, gebrek aan voldoende geldmiddelen om moeilijke tijden door te komen, gebrek aan grondstof door concurrentie van de coöperatieve fabrieken zijn alle factoren, die hun invloed hebben doen gelden.

Met zekerheid vast te stellen welke dier factoren de voorname is geweest, is ondoenlijk, omdat bijv. de leiding eener zaak, waaraan het publiek bijna steeds de schuld geeft, iets is, waarover een objectieve beoordeeling haast nooit mogelijk is.

Ik zal dan ook alleen iets meer mededeelen van „D. O. S.“, aangezien dit de eenige coöperatieve fabriek is geweest, die ondanks de onbepaalde aansprakelijkheid der leden bij liquidatie der vereeniging, dus groote credietwaardigheid, finaal te gronde is gegaan. Van den roekeloozen opzet dier vereeniging en van den slechten gang van zaken is reeds op pag. 130 een en ander vermeld.

In 1913 werd nog een matige uitkeering op het door de leden geleverde stroo gedaan, doch met onvoldoende afschrijvingen. In 1914 moesten de leden hun stroo leveren en bovendien nog bijbetalen, in 1915 en 1916 eveneens, zoodat liquidatie het eenig mogelijke slot was. Want de leden verlieten zonder toestemming van de Alg. Vergadering de vereeniging, terwijl de niet-stroo-verbouwers onder de leden ophielden met stroo te leveren. Wel vervielen zij daardoor in de bij de statuten op het te weinig leveren van stroo gestelde boete ad f 20 per 1000 kg, doch dit was voor hen voordeliger, dan stroo aan te koopen en dit te laten verwerken door de fabriek, met het zekere vooruitzicht, dat er toch geen geld voor uitbetaald zou worden.

Door een commissie van deskundige personen is nog een onderzoek ingesteld naar den stand van zaken. Ook deze commissie kwam slechts tot zeer algemeene conclusiën als: de stroo-voorziening was zeer onvoordeelig; er moest veel en tegen hoogen prijs worden bijgekocht; de post „rente” is abnormaal hoog, mede omdat de afschrijvingen nog niets te beteekenen hebben gehad; de middenprijs van het verkochte carton was laag, enz.

In Juni 1917 werd tot liquidatie besloten. Een poging van het bestuur om de zaken voort te zetten door een nieuw op te richten coöperatie mislukte, waardoor de cartonindustrie buiten Groningen weer tot het verleden kwam te behooren. De liquidatiebalans wees een tekort van f 486.750 aan.

De liquidatie van deze vereeniging is nog niet geëindigd. Wel hebben de leden reeds per aandeel van *f* 250 *f* 1100 moeten bijbetalen (waarvan later *f* 90 is gerestitueerd), doch tegen enkele oud-leden, die zonder toestemming van de Alg. Vergadering waren uitgetreden, wordt nog geprocedeerd.

Voor dergelijke leden bevatten n.l. de statuten de clausule:

„Hij blijft niettemin aansprakelijk voor zijn aandeel in de schulden en verliezen der Vereeniging en voor de door haar aangegane verbintenissen (waaronder te te begrijpen zoowel de voor als na het uitreden gecontracteerde) alsof hij niet uit de vereeniging ware getreden”.

De rechtbank ontzegde den eisch der vereeniging in liquidatie, contra degenen, die langer dan één jaar vóór de liquidatie hun lidmaatschap hadden opgezegd met toepassing van Art. 14 der Coöperatiewet (afleggen van een verklaring ter griffie van het kantongerecht), tot betaling van hun evenredig deel van het tekort. De vereeniging heeft echter appèl aangeteekend. Of het Hof te Arnhem deze oud-leden zal veroordeelen, moet worden afgewacht.

* * *

Buitengewone maatregelen van coöperaties.

Al zijn bij geen enkele andere fabriek de gevolgen van de crisis zoo fataal geweest als bij de „D. O. S.” toch heeft het ook in andere coöperatieve vereenigingen duchtig gekraakt en het staat voor mij vast, dat meerdere den weg van de Coevorder fabriek hadden moeten volgen, indien niet de statuten de onbeperkte aansprakelijkheid der leden bij liquidatie (of een, die daarmede practisch is gelijk te stellen), hadden vastgesteld, waardoor een groote credietwaardigheid der vereeniging aanwezig was en bleef.

Het boekjaar 1920/’21 sloot bijv. voor „De Halm” met een verlies van *ruim 1 miljoen gulden*. Aan de leden was als voorschot op stroo reeds uitbetaald *ruim f* 300.000. De algemeene vergadering besloot deze uitgekeerde voorschotten van de leden terug te vragen en bovendien per aandeel een bijdrage van *f* 200.

Hoewel krachtens de statuten de leden alleen bij vereffening van den boedel tot betaling van een omslag verplicht waren, hebben slechts zeer enkelen geweigerd te betalen.

Het volgend jaar sloot wel met een winstcijfer van *ruim*

f 138.000, doch dit werd nog noodig geacht voor afschrijving op debiteuren.

Daar een omslag van f 200 per aandeel gelijk stond met een bijbetaling van f 20 per 1000 kg stroo, hebben de leden van „De Halm” één jaar hun stroo moeten leveren met f 20 per 1000 kg bijbetaling en daarna nog een jaar zonder betaling, om het geschokte bedrijf weer gezond te maken.

„*Ons Belang*” betaalde over 1920/’21 en ’21/’22 wel is waar resp. f 12.45 en f 11.60 per 1000 kg stroo uit, doch van de leden moest een omslag van f 180 per aandeel (van f 100, waarop 4000 kg stroo moest worden geleverd), geheven worden. Deze maatregel is echter veel minder afdoende geweest, dan bij „De Halm”.

„*Reiderland*” betaalde over 1920/’21 niets voor het door de leden geleverde stroo, doch was in staat de rest van het verlies uit gevormde extra-reserves te dekken.

„*Ceres*” liet de leden per aandeel van f 100 een zelfde bedrag storten om het bedrijf weer op rationeële basis te stellen en debiteerde voorts ieder der leden per aandeel voor een bedrag van f 140.

Over de beteekenis van het instellen van een rekening „leden-schuld”, of „ledenkapitaal” wordt in hoofdstuk V uitvoeriger gesproken.

* * *

Organisatie in de cartonindustrie.

Men zou verwachten, dat de leiders eener industrie, die geconcentreerd is in een klein hoekje van ons land en die bovendien haar afzetgebied bijna uitsluitend vindt in Engeland, terwijl feitelijk geen enkel ander land ter wereld export van beteekenis van stroocarton heeft, spoedig tot het inzicht zouden zijn gekomen, dat in samenwerking hun kracht lag.

Wat op dit stuk ten aanzien van aardappelmeel is vermeld, geldt in nog sterkere mate voor stroocarton. Toch kan van organisatie in de stroocarton-industrie nauwelijks worden gesproken.

Wel maakten de particuliere fabrikanten, vóór dat er coöperatieve fabrieken waren, bepaalde afspraken over de strooprijzen, waarmede zij zouden uitkomen, doch meermalen sprong een hunner uit den band en tot een bond, als „Eureka” in de aardappelmeelindustrie, is het nooit gekomen.

Ook de coöperatieve cartonfabrieken hebben zich op een geheel ander standpunt, dan de coöp. aardappelmeelfabrieken gesteld.

Iedere fabriek heeft van de beginne af op zich zelf gestaan en heeft een andere coöperatieve fabriek even goed als haar concurrent beschouwd, als een particulieren fabrikant.

Overleg over verschillende belangrijke zaken, zooals door de coöp. aardappelmeel- en zuivelfabrieken regelmatig plaats vond, werd en wordt tusschen de coöperatieve cartonfabrieken slechts occasioneel en dan nog bovendien zeer onvolledig gepleegd.

Onderlinge naijver van de vereenigingen en meer in 't bijzonder van de leidende personen daarin, heeft bijna altijd een vertrouwelijke, openhartige bespreking van de gemeenschappelijke belangen onmogelijk gemaakt.

Een uitzondering moet tot op zekere hoogte worden gemaakt voor een periode kort vóór en een gedurende den crisistijd.

In 1912 werd, dank zij het volhardingsvermogen van enkelen, opgericht een „Vereeniging van Stroocartonfabrikanten” gevestigd te Winschoten, waarvan zoowel coöperatieve als speculatieve fabrieken lid konden zijn, met de bedoeling „een goede verstandhouding tusschen de stroocartonfabrikanten te verkrijgen (ik citeer de statuten!) en de belangen der stroocartonfabricage te bevorderen in den ruimsten zin.”

In het concept reglement kwam een artikel voor luidende: „over stroo en basisprijzen van carton kunnen geen bindende besluiten worden genomen.”

En toch is dit geschied; wat ook wel voor de hand ligt. Dit zijn de punten, die allen het nauwst aan het hart liggen. Alle andere zijn zaken van den tweeden rang. In de latere statuten kwam dan ook onder de middelen, waardoor de vereeniging haar doel trachtte te bereiken, voor: „het vaststellen van bindende bepalingen nopens te bedingen prijzen en verkoopsvoorwaarden voor carton.”

Uniforme verkoopvoorwaarden worden in vele takken van handel algemeen toegepast, en bewijzen daar zoowel aan koopers als verkoopers dagelijks diensten.

Het maken van prijsafspraken zal minder algemeen sympathie ontmoeten. Toch was ook hiervoor, bezien uit een oogpunt van algemeen belang, wel iets te zeggen.

De cartonhandel kent, meer misschien dan eenige andere handel, geweldige prijschommelingen. Zóó is de handel nog

levendig en plotseling blijven de orders uit. De prijzen dalen, het aanbod wordt dringender, niemand durft uit vrees voor nog verdere daling te koopen en de fabrieken gaan met hun prijzen zoo laag, als maar mogelijk is.

Komt er behoefte aan carton, dan slaat de balans om; de vraagprijzen worden direct verhoogd, de biedingen worden uit angst voor nog hoogere prijzen dringender, waardoor gemakkelijk weder een ander uiterste ontstaat.

Deze heftige schommelingen worden natuurlijk ten zeerste in de hand gewerkt, doordat èn het productie- èn het afzetgebied van het stroocarton zeer beperkt zijn.

Bestonden voor ons carton meer afzetgebieden, en kon de Engelsche industrie het benoodigde carton ook uit andere streken dan Groningen betrekken, dan zou een overschot *hier* allicht een tekort *elders* neutraliseeren, en malaise in één streek zou in sterkere mate dan thans door levendigheid in zaken in een ander land kunnen worden gecompenseerd.

Konden de fabrikanten er door onderlinge afspraak in slagen de prijzen meer te *stabiliseeren*, dan was dit tot op zekere hoogte een algemeen belang. En kon men door onderlinge afspraken den prijs *opvoeren*, zonder de vraag in beteekenende mate te verminderen, dan was dit uiteraard van groote beteekenis voor de strooproducenten en indirect ook voor ons land, daar de cartonindustrie overwegend exportnijverheid is.

Dat dit laatste somtijds mogelijk is, daaraan twifelen vele „insiders” niet.

Meermalen werd mij door hen in den loop van dit jaar verteld, dat, indien, bij de toen heerschende marktconstellatie, *alle* fabrieken den prijs met *f* 10 per ton verhoogden er geen vel carton minder zou worden gebruikt.

Bij het beschouwen van den hierachter opgenomen staat van uitvoer naar de verschillende landen moet wel de vraag rijzen, waarom neemt Engeland 80–90 % van ons carton?

Het carton, dat naar Engeland gaat, wordt daar gebezigd als verpakkingsmateriaal; voor een klein deel ook voor het maken van boekbanden. Export van onbewerkt carton uit Engeland vindt, in strijd met wat veelal hier te lande wordt gemeend, weinig plaats. Bij een systematische bewerking van andere landen der oude en nieuwe wereld moet dus m. i. verruiming van afzetgebied mogelijk zijn. Dat zoo iets beter geschiedt door een

lichaam, dat niet bevroesd behoeft te zijn, dat de kosten, die voor het bewerken van een nieuw afzetgebied noodzakelijkerwijs eerst moeten worden gemaakt, onmiddellijk mede ten goede komen aan een concurrent, dan door op zich zelf staande fabrieken voor wie dit bezwaar wel geldt, ligt voor de hand. Zie verder over dit punt blz. 163.

De eerste poging tot de stichting van één gemeenschappelijk verkoopkantoor voor carton ging – voor zoover ik heb kunnen nagaan – ongeveer 25 jaar geleden uit van de Leeuwarder cartonfabriek. In 1909 werd deze poging door het „Trust- en Syndicaatkantoor Nijst” te Nijmegen, eveneens optredend voor de Leeuwarder fabriek, herhaald. Dit kantoor ontwierp een schema voor een verkooporganisatie, maar kwam verder niet.

Eerst met de oprichting van de bovenvermelde „Vereeniging van Stroocartonfabrikanten” kwam er een meer blijvend contact tusschen de verschillende fabrieken. De vereeniging ging in den aanvang voorzichtig te werk en slaagde er in eenige goede zaken tot stand te brengen.

De boven reeds genoemde uniforme verkoopvoorwaarden regelden ook den termijn van het crediet voor de koopers, die meermalen 3 en soms zelfs 4 maanden bedroeg. Daarin school een groot gevaar, vooral omdat de groothandel in carton in Engeland in handen van betrekkelijk weinig personen zit. Door van verscheiden fabrieken carton te koopen, stonden deze handelaren soms bij de gezamenlijke fabrieken voor enorme bedragen debet. Door faillissementen geleerd, hebben de fabrikanten het beperken van den termijn van crediet tot uiterlijk twee maanden op waarde leeren schatten.

Ook over de werking der arbitage bij klachten was men tevreden.

Doch de in 1913 getroffen overeenkomst nopens een minimumprijs voor carton werd voor de vereeniging noodlottig.

Aanvankelijk ging het prachtig. Koopers erkenden zelfs de waarde van een stabiele cartonmarkt. Maar de behoefte in Engeland werd minder. In Juli 1913 werd besloten den prijs te handhaven tot 1 Nov. 1913 op £ 4/15 f. o. b. Harlingen. Voor dezen prijs werden nog flinke contracten afgesloten. In Oct. werd de termijn weder voor één maand verlengd en daarna nog eens voor twee maanden, dus telkens voor een *korten termijn*. Dit bleek achterna een groote fout te zijn. De koopers waren op die wijze allerminst verzekerd van een stabiele markt.

Integendeel, zij waren zeer goed op de hoogte van de destijds op handen zijnde uitbreiding der industrie en zij zagen in den korten tijd, waarvoor de verlenging der overeenkomst telkens gold, een bewijs, dat de fabrikanten zich zwak gevoelden en eerlang prijsconcessies zouden doen. Dientengevolge kwamen de orders traag in en naarmate de orders langer uitbleven, maakten sommige fabrieken zich meer ongerust over de gevolgen van de prijsafpraak.

Op 9 Jan. 1914 vergaderde de vereeniging ter bespreking van de wenschelijkheid om haar organisatie hechter te maken door het vast stellen van boetes bij overtredingen, enz. Doch reeds den volgenden dag bedankten twee fabrieken voor het lidmaatschap der vereeniging. Leiden was nu in last.

Na eenige besprekingen met de twee fabrieken verklaarden deze zich bereid lid te blijven, mits de prijzen voor *langeren tijd* werden vastgesteld.

Een commissie werd naar Londen afgevaardigd om den toestand aldaar te bestudeeren. Doch vreemd genoeg ging de directeur eener coöperatieve fabriek, die sterk om werk was verlegen, eveneens en zonder medeweten der commissie naar Engeland.

Natuurlijk speelden de cartonhandelaren beide partijen tegen elkaar uit, waardoor de vereeniging uit elkaar vloog. Het werd voor vele fabrieken, die met groote voorraden zaten, een „sauve qui peut”.

Van £ 4/15 f. o. b. Harlingen in Januari daalde de cartonprijs in Mei reeds tot £ 3/7/6 c. i. f. Londen, wat een prijsverschil maakte van $\pm f 18$ per ton carton of $\pm f 14$ per 1000 kg stroo. Is het wonder, dat in de provinciale bladen onder den titel: *stroo-misère* tal van ingezonden artikelen over deze aangelegenheid verschenen?

Maar daardoor was de catastrophe, zooals het in die ingezonden stukken heet, niet uit de wereld.

Wel zijn nog pogingen gedaan om de fabrieken weer bij elkaar te brengen o. a. door „Pionier”, die in Juni 1914 in een brochure statuten voor een verkooporganisatie ontwierp en publiceerde en door F. J. OOSTHOFF, die in Maart 1915 de poging herhaalde, doch het vertrouwen was geschokt en bleef geschokt.

Door de moeilijkheden van den oorlog, waarmede zij allen te

kampen hadden, vonden de fabrieken elkaar weer, doch tot een verkoopbureau zijn daarna geen serieuze pogingen meer gedaan. Deze zaak verkeert thans in een stadium, waarin iedere fabriek, die in die richting de eerste stappen onderneemt, door de andere fabrieken als zwak staande wordt beschouwd.

De zich sterk gevoelende fabrieken vreezen bovendien, dat, als met hun medewerking alle fabrieken met volle kracht werken, de markt al het carton niet zal kunnen opnemen.

Is men vereenigd in een bond, dan, zoo vreezen zij, zullen eventueel alle leden voor een evenredig deel hun productie moeten beperken. Die kans wenschen zij niet te loopen.

Blijven alle fabrieken vrij, dan zullen die, welke in de ongunstigste omstandigheden verkeerden, het eerst moeten stoppen, wat de sterkere gaarne zien. Ook worden de bezwaren tegen het taxeerden van de verschillende soorten en kwaliteiten carton, noodig bij een gecentraliseerd verkoop, breed uitgemeten. Hetzelfde is geschied ten aanzien van aardappelmeel vóór de stichting van het „Avebe” en toch is daar zonder groote moeilijkheden een bevredigende oplossing voor dit vraagstuk gevonden.

Van meer gewicht is m.i. dan ook het argument, dat in de cartonindustrie een veel grooter deel der productie in handen is van particulieren. Hun belangen strijden in menig opzicht met die der coöperaties, waardoor samengaan in één verkooporganisatie niet wel mogelijk zou zijn, terwijl anderzijds een bond van enkel coöperatieve fabrieken te veel met de speculatieve fabrieken rekening zou moeten houden, en daardoor op groote moeilijkheden zou stuiten.

Een verder argument van de sterkere fabrieken is, dat men, door tot een verkoopbureau toe te treden, zijn handelsrelaties prijs geeft en, mocht enkele jaren later de verkooporganisatie worden ontbonden, anderen in de gelegenheid heeft gesteld met de goede verbindingen op de hoogte te komen. Anderzijds wordt echter aan deze verbindingen weinig waarde toegekend, daar de adressen der carton-afnemers algemeen bekend zijn. Belangrijker is in mijn oogen het feit, dat verscheidene coöp. cartonfabrieken in vrij sterke mate speculatief zijn. Deze hebben niet, zooals de fabrieken, die geen stroo behoeven bij te koopen, onvoorwaardelijk belang bij hooge strooprijzen.

De zaak is ongetwijfeld moeilijk, doch ik ben overtuigd, dat, indien er een nauwer contact tusschen de coöperatieve fabrieken

kwam, waardoor deze steeds één lijn trokken en zich „en bloc” stelden naast en zoo noodig tegenover de speculatieve fabrieken en tegenover de afnemers, dit een groot voordeel voor den boerenstand zou zijn.

De zoo zeer geprezen *vrije concurrentie*, die de energie zoo prikkelt, zou zich dan terug moeten trekken van den verkoop. Insteede van elkaar op dit terrein te beconcurreren zou *gezamenlijk* getracht moeten worden een ruimer afzetgebied te vinden.

Er blijft dan evenwel nog voldoende terrein voor onderlinge concurrentie over. De fabrieken zouden met elkaar kunnen wedijveren in het produceeren van het beste carton met de minste onkosten uit een zoo klein mogelijk quantum stroo.

Indien op dit gebied wordt gewedijverd met onderlinge vergelijking en bespreking van de gevolgde werkwijzen en de bereikte resultaten, zullen naar mijn overtuiging niet uitsluitend de zwakke fabrieken profiteeren. Ook de beste zijn niet volmaakt; ook deze zullen nog haar voordeel kunnen doen met de ervaringen van andere fabrieken.

De ondervinding, opgedaan in de aardappelmeel- en in de zuivelindustrie wettigen deze conclusie.

Hebben ook niet *de beste* zuivelfabrieken leering kunnen trekken uit de periodieke keuringen van boter en kaas van de verschillende fabrieken, door deskundige personen, die de kwaliteiten vergeleken en zoo mogelijk de oorzaak van aangetroffen minder goede kwaliteit aangaven?

Zijn niet eveneens de best geleide aardappelmeelfabrieken nu en dan, wat de kwaliteit van het product betreft, achteruit gegaan? En zijn daar niet vele voorbeelden te vinden van verhelping van bestaande euvels na vergelijking met de producten en de wijze, waarop deze werden verkregen, van andere fabrieken?

Zou dit dan in de cartonindustrie geheel anders zijn? Zouden daar alleen de minder goed werkende fabrieken profiteeren van de lessen, die uit periodieke vergelijking van elkanders producten en *werkwijze* kunnen worden getrokken?

Dit is niet aan te nemen.

Doch bij de bestaande opvattingen van een groot deel der leidende personen in de coöperatieve cartonindustrie valt groote vooruitgang in deze richting nauwelijks te verwachten, tenzij er zeer moeilijke tijden voor deze industrie mochten aanbrenen, en de drang tot samenwerking, komende *uit den boezem der*

leden, zoo krachtig wordt, dat de leiders worden gedwongen over de aanwezige bezwaren heen te stappen.

Evenmin als in de aardappelmeelindustrie zou een dergelijke concentratie strijdig zijn met het algemeen Nederlandsch belang, daar het carton een overwegend exportartikel is (zie pag. 160).

De Vereeniging van Cartonfabrikanten heeft in den crisistijd nuttig werk verricht door de behartiging der gemeenschappelijke belangen tegenover Regeering en crisisautoriteiten, inclusief N. O. T. en N. U. M.

Zij heeft voorts, toen de kalk voor de fabrieken niet langer uit het buitenland kon worden betrokken, weten te bevorderen, dat in Limburg op verschillende plaatsen kalkbranderijen zijn ontstaan, die in de behoefte der cartonindustrie konden voorzien.

Later is men weer tot het gebruik van Duitsche of Belgische kalk overgegaan, doch de aankoop daarvan is gecentraliseerd gebleven.

Overigens is de werking der vereeniging van zeer bescheiden omvang. De vergaderingen worden slechts matig bezocht en sommige (men hoort ook wel eens zeggen: de meeste) vertegenwoordigers van fabrieken gaan er heen met de bedoeling zich zoo weinig mogelijk uit te laten en zoo veel mogelijk van de concurrenten te vernemen.

* * *

Economische Beteekenis.

De beteekenis der stroocartonindustrie ligt vooral in het feit, dat onder haar invloed de graanbouw in ons land zijn tegenwoordige uitgebreidheid heeft behouden. Haar werking is niet tot Groningen beperkt. Werd toch de hoeveelheid stroo, die jaarlijks door de cartonfabrieken wordt vermalen en die wij ruwweg op 300 millioen kg kunnen stellen, op de binnenlandsche markt geworpen, dan zou de prijs van het stroo zoo sterk dalen, dat het financieele resultaat van den graanbouw daardoor aanmerkelijk zou worden beïnvloed.

Er is een complex van redenen, waarom de graanteelt in ons land haar tegenwoordigen omvang heeft. Eén van die redenen is, dat voor *het stroo* gemiddeld een zekeren prijs kan worden gemaakt. Wordt die prijs geringer, dan zal een verschuiving in

de verhouding der met de verschillende cultuurgewassen bebouwde oppervlakten plaats vinden. De graanteelt zal afnemen. Hoeveel is niet te zeggen.

Die invloed zal zich overal in ons land doen gelden, doch in Groningen speciaal. In de eerste plaats, omdat hier de graanteelt van grootere beteekenis is dan elders in ons land. En in de tweede plaats, omdat de Groningsche landbouw direct de profijten trekt van de verwerking van stroo tot carton, en dus ook *direct* het nadeel zou te dragen krijgen, indien dit niet langer mogelijk ware. De invloed voor streken, die geen stroo aan de cartonfabrieken leveren, zou slechts *indirect* zijn, n.l. ten gevolge van het feit, dat de marktwaarde van het stroo daalde door abnormaal groot aanbod.

Elders ¹⁾ heb ik uitvoerig uiteen gezet welke beteekenis de graanbouw voor het gebied, waaruit het meeste stroo komt, heeft en het streven, dat daar bestaat, om deze teelt te vervangen door meer intensieve cultures.

Factoren van economischen, zoowel als van bedrijfstechnischen aard werken in de richting van vermindering der graanteelt.

Als we aannemen, dat gemiddeld in Groningen 3500 kg stroo per ha wordt geoogst, is, bij een gemiddelden strooprijs van *f* 20 (dit is de prijs, die gemiddeld ongeveer in de 10 aan den oorlog voorafgaande jaren werd betaald), de stroo-opbrengst *f* 70 per ha.

De gemiddelde opbrengst van tarwe en rogge bedroeg in die jaren resp. 34.5 hl en 31 hl per ha, zoodat, om bij deze beide gewassen te blijven, de strooopbrengst gelijk staat met ruim *f* 2 per hl graan.

Daalde de waarde van het stroo tot op de helft, dan zou de prijs van het broodkoren met *f* 1 per hl moeten stijgen, om dezelfde geldelijke uitkomst te verkrijgen.

En aangezien er geen enkele reden is om verband te zoeken tusschen het dalen van strooprijzen en een stijging der graanprijzen, zou een daling der eerste tot op de helft ongeveer hetzelfde effect hebben als een daling der broodgraanprijzen met *f* 1 per hl.

Over de jaren 1901 t/m. 1913 waren aan de Groningsche beurs de tarwe- en roggeprijzen per hl gemiddeld resp. *f* 6.12 en *f* 5.07,

¹⁾ Het Landbouwbedrijf op de Groninger klei (Uitgave van A.E. E. Kluwer te Deventer, 1917).

zoodat een daling van f 1 per hl gelijk zou staan met 16, resp. 20 % prijsdaling.

Was het stroo, zooals vóór 1870 in sommige streken, waardeloos, of zoo goed als waardeloos geworden, dan werd het verschil dubbel zoo groot.

Nu zijn onze arbeidskrachten (en onze grond) ongetwijfeld veel te duur om te mogen verwachten, dat, zelfs bij een daling der broodgraanprijzen met 16 à 20 %, dezelfde oppervlakte met dezelfde intensiteit zou zijn bebouwd. Voor de andere granen geldt m.m. hetzelfde.

Het zou mij te ver voeren, indien ik wilde nagaan — gesteld al, dat dit met eenige mate van betrouwbaarheid mogelijk zoude zijn — wat er zou hebben vastgezeten aan een ingrijpende wijziging van het bouwstelsel in een zoo belangrijk cultuurgebied, als de streek, waaruit de carton-industrie haar grondstof betreft, is.

Dat die gevolgen belangrijk zouden zijn geweest en dus de beteekenis der carton-industrie groot was, zal ieder willen erkennen. En tevens dat dit ook nog geldt voor het heden en voor de toekomst, voor zoover we ons over de laatste een oordeel kunnen aanmatigen.

Ook uit andere hoofde heeft deze tak van nijverheid beteekenis. Zij is naar schatting voor circa 90 % export-industrie. De waarde van het geëxporteerde carton bedroeg in de jaren 1919 t/m. 1923 gemiddeld f 20,255.800, terwijl de invoer verwaarloosd kan worden. Voor onze *betalingsbalans* heeft een uitvoersaldo van ruim f 20 millioen ongetwijfeld belang, al is het bedrag in verhouding van onzen totalen uitvoer (over 1923 zonder munt en muntmateriaal 1303 mill. gld.) gering. Immers het geldt hier een artikel, waarvoor de grondstof hier te lande wordt voortgebracht.

Ook als *werkgelegenheid* dient de cartonindustrie te worden genoemd. In het Rapport der Commissie voor de Reiniging van het Afvalwater ¹⁾ wordt aangenomen, dat in 1912 in deze industrie circa 2200 fabrieksarbeiders een bestaan vonden. Neemt men de uitbreiding der industrie en de verkorting van de werkweek na 1912 in aanmerking, dan mag dit aantal thans zeker op circa 3000 worden geschat.

¹⁾ Ingesteld bij Besluit van den Minister van Landb. Nijv. en Handel, d. d. 22 Juni 1908.

Verder verschaft deze industrie dagelijksch brood aan zeer velen, schippers en voerlieden, die het stroo aanvoeren en schippers, die het carton naar de havenplaatsen brengen, waarbij nog komen degenen, die door het vervoer van het carton over zee, of door de scheepswerven en machinefabrieken, die voor de cartonindustrie werken, worden gebaat en voorts een aanmerkelijk aantal veenarbeiders, die de door de fabrieken als brandstof benoodigde turf graven, of vervoeren.

Bovengenoemde commissie maakte ook een raming van de kapitalen, welke in de stroocarton-industrie worden gebruikt. Hoewel het niet geheel duidelijk is, wat zij daaronder verstaat (vermoedelijk het kapitaal, dat benoodigd zou zijn om alle bestaande fabrieken c. a. thans aan te koopen en in bedrijf te houden), mogen haar cijfers hier toch vermeld worden.

Zij zegt¹⁾: „Wanneer wij echter naar enkele fabrieken, waarvan wij enkele details kennen, te rade gaan, komen wij tot de conclusie, dat aan fabrieks-inrichtingen en bedrijfskapitalen in dezen tak van nijverheid gestoken is per 1000 kg carton wekelijksche productie p.m. f 2500, zoodat dus bij een totale wekelijksche capaciteit van 3.880.000 kg een totaal kapitaal in deze industrie gevestigd is van $3880 \times f 2500 = f 9.700.000.$ ”

De weekcapaciteit mag thans worden aangenomen op \pm 4800 ton, zoodat we daardoor al zouden komen op 12 millioen.

Houden we er echter rekening mede, dat de fabrieken, die na 1912 zijn gebouwd, en de uitbreidingen, die aan bestaande fabrieken na 1912 hebben plaats gevonden, zeer duur kwamen (ook per ton productie) en dat door de stijging der exploitatiekosten meer bedrijfskapitaal benoodigd is, dan is een cijfer van 15 millioen gulden ongetwijfeld aan den lagen kant.

Nederland is (met uitzondering van Japan, waar carton uit rijststroo wordt vervaardigd) het eenige land, dat *stroocarton* in hoeveelheden van beteekenis exporteert. En daar met den Japanschen export weinig rekening behoeft te worden gehouden, heeft onze industrie een zeker *monopolie*.

De waarde daarvan mag niet worden overschat, doordat in verschillende landen stroocartonfabricage voor binnenlandsche behoefte bestaat (Duitschland, België, Frankrijk, Oostenrijk, Ver. Staten), terwijl in andere landen in plaats van stroo, lompen

¹⁾ Pag. 10.

of houtstof als grondstof voor de bereiding van carton, resp. van z.g. grijsbord en van houtbord wordt gebezigd.

Volgens de „Fourteenth Census of the United States”¹⁾, bedroeg de productie van strawboard in de Ver. Staten in 1919 228.248 ton ter waarde van \$ 12.229.837. Voor deze productie was 353.399 ton stroo noodig, of per ton circa 1540 kg.

Volgens mededeelingen van de afd. Handel en Nijverheid van ons Departement van Arbeid, Handel en Nijverheid, ontvangen juist vóór het afdrukken dezer bladzijden, bedroeg de productie in 1899 157.534 ton en in 1921 186.124 ton. In 1923 waren 25 „companies in the U. S. engaged in the manufacture of strawboard and strawpaper”. Hoeveel fabrieken er waren, is uit de ontvangen berichten niet op te maken. Evenmin zijn betrouwbare gegevens omtrent den uitvoer uit de Ver. Staten te verkrijgen, daar de Amerikaansche statistiek van in- en uitvoer „paperboard and strawboard” als één rubriek vermeldt.

Volgens door de Ned. Landb. Handelskamer op mijn verzoek ingewonnen inlichtingen zou de stroocartonproductie van België jaarlijks 120.000–140.000 ton bedragen; 10 fabrieken zouden zich er met de fabricage bezig houden.

In Zweden zou geen enkele fabriek stroo tot carton verwerken en in Engeland evenmin. Over de productie van Duitschland en Oostenrijk was het mij niet mogelijk betrouwbare gegevens te verkrijgen.

Eenige beteekenis heeft bovengenoemd monopolie toch wel; en het zou die in verhoogde mate kunnen verkrijgen, zooals in de vorige bladzijden reeds is vermeld, indien er meer samenwerking tusschen de fabrikanten was.

Het stroocarton dient hoofdzakelijk voor verpakkingsmateriaal, waarvoor het in cartonagefabrieken geschikt gemaakt wordt. Ook voor boekbanden is nog al wat benoodigd. Van het dunne carton wordt z.g. golfcarton gemaakt, voor de verpakking van breekbare voorwerpen.

Uit onderstaand overzicht van den uitvoer blijkt, dat in 1923 83 % van den export naar Engeland ging. Het is vooral de textielnijverheid, die het carton vraagt. Daarnaast zijn ook de zeep-, schoenen- en chocoladefabrieken groote afnemers en voor de dunnere soorten eveneens de sigarettenfabrieken.

¹⁾ Vol. X, pag. 558 en 562.

Deze industrieën treft men ook buiten Engeland aan. De beteekenis ervan moge niet zoo groot zijn, toch moet de vraag rijzen: waarom blijft onze cartonafzet zoo overwegend beperkt tot Groot-Britannië?

Voor sommige landen ligt het antwoord in de tariefpolitiek, welke die landen voeren (de Ver. Staten bijv. heffen een invoerrecht van 10 % der waarde), doch voor andere landen hebben de bij de cartonindustrie betrokkenen, mij geen bepaalde redenen kunnen opgeven.

Enkelen verklaarden ronduit, dat *de gewoonte* een groote rol speelde en dat de onderlinge concurrentie met de kans, dat de resultaten toch spoedig gemeen goed zouden worden, belette andere landen intensief te bewerken.

Tot slot moge nog volgen een overzicht van de landen, waarheen ons carton werd verzonden in de jaren 1890, 1900, 1910 en 1923. Het jaar 1920 is weggelaten, omdat de geweldige uitvoer in dat jaar (194435 ton) onder invloed verkeerde van zeer abnormale omstandigheden, n.l. van opgehoopte voorraden, ontstaan doordat in 1918 slechts 56435 ton en in 1919 slechts 118.635 ton kon worden geëxporteerd.

UITVOER UIT HET VRIJE VERKEER VAN BORD- EN KAARTPAPIER
IN 1000 KG.

(Vóór 1916 was stroocarton ondergebracht in de groep Bord- en Kaartpapier, waarvan het 90 à 95% uitmaakte. Het cijfer voor 1923 heeft betrekking op stroocarton.)

	1890	1900	1910	1923
Afrika, O.kust			12	4
Algiers				189
Angola				7
Argentinië				3676
Australië			979	
België	463	239	3824	3398
Brazilië			595	83
Bulgarije				16
Chili			38	193
Columbia, Ecuador, Venezuela			2	5
Cuba			16	
Denemarken	36	75	130	153
Transp. . . .	499	314	5596	7724

	1890	1900	1910	1923
Transp. . . .	499	314	5596	7724
Egypte			363	3004
Eng. Indië (Keizerrijk Indië)			545	7382
Frankrijk	1	10	65	2
Griekenland	2	19	557	397
Gr. Britannië	32469	66851	135082	148632
Guyana (Ned.)	230	6	36	
„ (Eng.)		9	63	
Hamburg en Bremen	194	2382	2527	
Ierland			3021	3056
Italië	172	2	547	14
Japan			11	1
Malakka			10	80
Malta			6	—
Marokko				232
Ned. O. Indië	24	73	884	690
Noorwegen	80	84	108	188
Oostenrijk-Hongarije			39	1
Peru, Bolivia			18	3
Portugal	96	210	538	1201
Pruisen	87	4	3591	2
Rio d.l. Plata	35		1691	
Rumenië			265	
Servië				101
Spanje		22	38	114
Turkije Eur.)				
„ Az.)	15	567	3843	155
V.S. Noord Am.	46	1	16	4109
Unie Zuid Afr.			49	1755
Zweden	27	235	239	28
Zwitserland				82
Andere landen			97	400
Totaal	33977	70789	159845	179353

HOOFDSTUK III.

Suikerindustrie.

De ontwikkeling der teelt.

Deze tak van nijverheid is in Groningen van veel minder beteekenis, dan de aardappelmeel- en cartonindustrie. Zij is van betrekkelijk jongen datum en hier pas tot ontwikkeling gekomen, nadat in het Zuiden van ons land reeds vele fabrieken gedurende lange jaren hadden gewerkt. Het zelfde geldt voor *de teelt* van suikerbieten. Uit onderstaande, aan de door de Directie van den Landbouw gepubliceerde „Verslagen over den Landbouw” ontleende cijfers, blijkt dat duidelijk. De cijfers voor Friesland zijn mede opgenomen, omdat voor de levering van bieten Friesland en Groningen grootendeels als één geheel beschouwd kunnen worden.

MET SUIKERBIETEN BETEELDE OPPERVLAKTE IN HA.

			Groningen	Friesland	Nederland
1861	t/m	1870	5	2	6587
1871	„	1880	—	—	13904
1881	„	1890	8	30	20320
1891	„	1900	441	1964	36419
1901	„	1910	2003	2376	44922
		1913	4284	2847	60300
		1914	5152	3062	63234
		1915	4871	3009	56513
		1916	5193	3256	64715
		1917	3185	1964	45705
		1918	2909	2182	38367
		1919	5034	3428	53103
		1920	6379	3826	66599
		1921	7943	5235	73615
		1922	5214	3517	55956
		1923	5981	4450	67497
		1924 ¹⁾	7399	4004	71065

In de Veenkoloniën is de aardappelteelt oorzaak geweest,

¹⁾ Voorloopige cijfers.

dat aan den verbouw van suikerbieten minder behoefte is ontstaan, terwijl in de kleistreken de, tengevolge der cartonindustrie, relatief hooge stroopprijzen de graanteelt hebben bevorderd, waardoor ook in die streken minder redenen tot het invoeren van nieuwe cultuurgewassen aanwezig waren, dan elders in ons land.

Toch is de eerste poging, om hier de suikerindustrie en bieten-teelt ingang te doen vinden, reeds vrij oud. Het was de reeds meermalen genoemde W. A. SCHOLTEN, die op zijn reizen in Duitschland had kennis gemaakt met suikerfabrikanten en besloot ook met deze industrie in Groningen te beginnen.

In 1857 zond hij iemand naar België en later naar Duitschland om de suikerfabricage te bestudeeren en in 1859 legde SCHOLTEN te Zuidbroek den grondslag voor een in zijn oogen flinke fabriek. Doch op een reis naar België, om de noodige machines te bestellen, vernam hij, dat hij geen vergunning zou kunnen krijgen, om de ruwe suiker in het zelfde bedrijf te raffineeren en tevens, dat de inrichting, zooals hij zich die had gedacht, en waarbij 60.000 kg bieten per dag zou kunnen worden vermalen, veel te klein zou zijn, om rendabel te wezen.

Tevens had SCH. vernomen, dat de kort te voren te Zevenbergen opgerichte (d. i. de eerste Nederlandsche) fabriek, nog geen succes was.

Een en ander was oorzaak, dat de reeds ten deele ingerichte fabriek, genaamd *Motké*, niet werd voltooid, maar deels voor kandy-, deels voor aardappelmeelbereiding werd ingericht ¹⁾.

Het is niet duidelijk, hoe Sch. zich toenmaals heeft voorgesteld de grondstof voor zijn beetwortelsuikerfabriek te verkrijgen, want 20 jaar later kwam hij tot de conclusie, dat de omstandigheden voor de teelt van suikerbieten hier niet geschikt waren.

De Afd. Beerta van het Genootschap van Nijverheid had toen n.l. kleine proeven doen nemen met de teelt van suikerbieten. Door SCHOLTEN's bemiddeling was zaad van den *Imperiaalwortel* uit Maagdenburg verkregen. Het bleek, dat de bieten gemiddeld een suikergehalte van 10 % hadden.

Naar aanleiding hiervan schreef Sch. aan genoemde Afdeeling :

„Als ik in aanmerking neem, dat de wortels bij Maagdenburg gemiddeld 13 % suiker houden, in Gelderland en Noord-Brabant meen ik gemiddeld 12 %

¹⁾ A. WINKLER PRINS. Uit het leven van een Industrieel, pag. 252/255.

en de laatsten $\pm 7\%$ suiker *geven* en dus 5% in de melasse blijft zitten, dan volgt daaruit, dat de wortelen hier bij 10% suiker voor de fabriek ten eenen male onbruikbaar zijn, en men volgens mijne overtuiging in deze provincie niet aan het verbouwen van beetwortelen, of het oprichten van eene beetwortel-suikerfabriek behoeft te denken.”¹⁾

Het schijnt, dat de landbouwers dezelfde meening als de heer Sch. waren toegedaan, want in de te mijner beschikking staande litteratuur vind ik pas in 1889 melding gemaakt van verdere proeven.²⁾

Toen werden weer door verschillende afdeelingen van het Gen. van Nijv. proeven met de teelt van suikerbieten genomen, die vrij goed slaagden en voor suikerfabrikanten uit het Zuiden van ons land aanleiding waren om contracten af te sluiten met eenige landbouwers in deze provincie, om de proeven meer in het groot te herhalen. Men besteedde toen *f* 10 per 1000 kg, een prijs, die door velen niet voldoende werd geacht.

* * *

Voorbereidingen voor een fabriek.

In de op 25 Juni 1889 gehouden algemeene vergadering van het Genootschap werd dan ook reeds aangedrongen op de stichting van „*onderlinge fabrieken door landbouwers zelf*”, om daardoor circa *f* 3, die de bieten bij vervoer naar Noord-Brabant aan spoorvracht kostten, te kunnen uitwinnen.

Besloten werd een commissie te benoemen, ter bestudeering van dit onderwerp en tevens om de afdeelingen van het Genootschap te doen rapporteeren over de teelt van suikerbieten.

Uit deze rapporten en het daaruit samengestelde resumé³⁾ volgt, dat men over de resultaten der teelt in 1889 nog niet zeer tevreden was, ten deele tengevolge van het feit, dat men met de cultuur nog onvoldoende vertrouwd was, doch daarnaast, omdat de voorwaarden, waarop de bieten werden verbouwd, te ongunstig waren.

De hoofdbezwaren waren: 1e, dat de bieten alleen werden betaald naar het gewicht, zonder dat rekening werd gehouden

¹⁾ Handelingen Gen. v. Nijv. 1873/74, pag. 158. (Cursiveering van mij. G. M.)

²⁾ Handelingen Gen. v. Nijv. 1888/89, pag. 132.

³⁾ Resp. opgenomen in de Handelingen 1889/90, pag. 34-47 en 1890/91, pag. 96-102.

met het suikergehalte en 2e, de hooge transportkosten, die veroorzaakt werden door het vervoer der bieten naar Westelijk Noord-Brabant.

Daarom achtte de commissie, die het resumé samenstelde, het gewenscht de mogelijkheid van de stichting van een fabriek op *coöperatieven grondslag* te doen onderzoeken. Men zou dan overleg kunnen plegen met een commissie uit de Friesche Maatschappij van Landbouw, die reeds benoemd was, om de rentabiliteit en de oprichting eener ruwsuikerfabriek te onderzoeken.

Dit onderzoek werd in 1891 opgedragen aan een commissie, onder voorzitterschap van den heer J. E. SCHOLTEN, den zoon van den grooten aardappelmeelfabrikant.

Op het eerste gezicht lijkt het vreemd een groot-industrieel aan het hoofd te zien van een commissie tot voorbereiding van een coöperatieve fabriek, doch daarbij dienen eenige zaken wel te worden bedacht.

In de eerste plaats was J. E. SCHOLTEN een man met zeer ruimen blik en groote belangstelling voor zaken van algemeen maatschappelijk belang.

Ten tweede waren de suikerbietenteelt en de suikerbieten-industrie onafscheidelijk aan elkaar verbonden.

En ten derde zou een beetwortelsuikerfabriek in Groningen een goede leverancier kunnen worden voor de te Groningen gevestigde *suikerraffinaderij* der firma W. A. SCHOLTEN.

Een beetwortelsuikerfabriek te bouwen, zonder een redelijke mate van zekerheid te hebben, dat er in Groningen en Friesland voldoende bieten zouden worden geteeld, ware evenwel dwaasheid geweest.

Men gevoelde, dat samenwerking tusschen personen, die kapitaal beschikbaar wilden stellen, om een fabriek te stichten en andere, die zich zouden willen verbinden, om geregeld aan die fabriek bieten te leveren, noodzakelijk was.

Men sprak over een *coöperatieve* fabriek, doch maakte zich daarvan een voorstelling, afwijkend van de coöperatieve fabrieken, zooals wij die thans kennen.

De commissie schoot met haar arbeid niet hard op. De tijd was blijkbaar nog niet rijp voor de stichting en de teelt van bieten was nog te weinig bekend.

In 1893 besloot de commissie vooreerst een afwachtende houding aan te nemen, daar men inmiddels in het Noorden der

provincie was begonnen met de teelt van *fabrieksaardappelen* en deze van grooten invloed zou kunnen zijn „op de geneigdheid bij de landbouwers om zich met den verbouw van suikerbieten bezig te houden.” ¹⁾

De cultuur van fabrieksaardappelen vond in de genoemde streek evenwel geen ingang en uit de notulen der vergadering van het Gen. v. Nijv. van 5 Sept. 1894 blijkt dan ook, dat de commissie weer overtuigd was van de noodzakelijkheid en de mogelijkheid van stichting eener ruw-suikerfabriek.

Er werden statuten ontworpen voor een „*Groninger Beetwortel-suikerfabriek*” op coöperatieven grondslag, met daaraan verbonden voorschotbank.

Men stelde zich voor een fabriek te bouwen met een capaciteit van 500 ton bieten per etmaal of 40 mill. kg per campagne en had zich de stichting en exploitatie gedacht door een N. V. met een kapitaal van f 600.000. De aandeelhouders zouden worden verdeeld in twee groepen. Groep A, bestaande uit aandeelhouders, die zelf bieten verbouwden en groep B, bestaande uit aandeelhouders, die de bieten, die zij zouden mogen leveren, zouden aankopen. *Leveringsplicht zou niet worden voorgeschreven*; wel een leveringsrecht, n.l. op ieder aandeel de bieten gegroeid op 1 ha. De aansprakelijkheid der leveranciers was beperkt tot het bedrag der aandeelen.

Aan de vennootschap zou een voorschotbank verbonden worden, om „de bedragen der aandeelen onder behoorlijk onderpand of borgstelling voor te schieten” en „een telken jare vast te stellen bedrag op geleverde beetwortelen uit te betalen”.

Het resultaat der in 1895 gehouden vergadering was, dat niet voldoende kapitaal voor de stichting der fabriek bleek bijeen te brengen, zoodat de voorbereidingen voor een fabriek op dezen grondslag moesten worden gestaakt.

* * *

De Noord Ned. Beetwortel-suikerfabriek.

In de kringen der Brabantsche suiker-industrieelen, die met groote kosten telken jare bieten uit het Noorden betrokken, bestonden in die jaren eveneens plannen tot de oprichting

¹⁾ Notulen der vergadering v. h. Hoofdbest. v. h. Genootsch. v. Nijverheid d.d. 9 Mei 1893.

eener fabriek in een der Noordelijke provinciën, doch begrijpelijkerwijze was men huiverig hiertoe over te gaan, omdat de producenten der bieten zelf plannen voorbereidden voor wat zij noemden een „coöperatieve” fabriek.

Het is toen de heer J. E. SCHOLTEN geweest, die een combinatie heeft weten te vormen van de genoemde industrieelen, de Groninger voorstanders van een coöperatieve fabriek en de Friesche coöperatoren (welke laatste evenmin kans zagen hun plannen alleen tot verwezenlijking te brengen).

Op 12 Sept. 1896 werd opgericht de *N. V. Noord Nederlandsche Beetwortelsuikerfabriek*.

Voor de wijze, waarop men de belangen van verbouwers van bieten en aandeelhouders der vennootschap zou kunnen combineeren, werden als voorbeeld genomen de contracten, die de *Gastelsche Beetwortelsuikerfabriek* in Noord Brabant in 1895 had ingevoerd.

Over deze contracten moge daarom hier een en ander worden vermeld.

Vóór 1895 werden in ons land de bieten alleen naar het gewicht betaald, niettegenstaande het suikergehalte voor de verschillende bietenrassen sterk uiteen loopt, en ook andere dan rasverschillen daarop grooten invloed uitoefenen.

De fabrikanten hadden derhalve, zoolang de bieten alleen naar het geleverde gewicht werden betaald, het grootste belang bij bieten met een hoog gehalte. Daarom verstrekten zij het zaad aan de landbouwers met wie zij contracten voor de teelt afsloten, en gaven zij bovendien verschillende dwingende voorschriften voor de cultuur. De verbouwers hadden alleen belang bij *het gewicht* der bieten en zondigden niet zelden tegen de cultuurvoorschriften.

Uit dezen strijd van belangen tusschen fabrikant en verbouwer is de „*bietenquaestie*” ontstaan, die gedurende verscheidene jaren tongen en pennen in beweging heeft gehouden ¹⁾.

De landbouwers wenschten, dat rekening zou worden gehouden met het gehalte der bieten. De fabrikanten waren daartoe in beginsel niet ongeneigd, doch met de voorwaarden, die zij daaraan verbonden, konden de landbouwers zich niet vereenigen.

¹⁾ Zie bijv. Verslagen van de Landhuishoudkundige Congressen 1889, pag. 109 e. v. en 1890, pag. 284 e. v.

Op initiatief van Dr. G. W. BRUINSMA te Steenberg en werd op 5 Dec. 1894 te Goes een vergadering gehouden, om te komen tot oprichting eener coöperatieve suikerfabriek. Een commissie werd benoemd, plannen werden uitgewerkt, het aantal benoedigde ha was volteekend, doch de door den geldschietter geëischte aansprakelijkheid der deelnemers schrikte de landbouwers daarna af; en de commissie kwam niet verder. ¹⁾

In 1895 publiceerde J. F. VLEKKE, directeur der Gastelsche Beetwortelsuikerfabriek, een door hem na jaren van studie samengesteld contract.

VLEKKE was steeds een *tegenstander* geweest van het betalen der bieten naar het gewicht en het suikergehalte, omdat ook de hoeveelheid *niet-suiker* in het bietensap een factor van belang voor de fabricagewaarde is.

Hij bouwde daarom een ander systeem op, waarbij de bieten door de verbouwers franco aan de fabriek geleverd zouden worden. Daar zouden zij onder contrôle van een vertegenwoordiger der verbouwers gewogen, getarreerd en geanalyseerd worden.

De te betalen prijs zou afhankelijk gesteld worden van:

1. den prijs, waarvoor de suiker gemiddeld werd verkocht;
2. van het suikergehalte der bieten; en
3. van de te maken fabriekswinst.

De fabrieksadministratie kon door een commissie uit de verbouwers worden gecontrôleerd.

Van de gemaakte winst zou, na aftrek van 5 % rente over het maatschappelijk kapitaal der fabriek, de helft aan de verbouwers komen; van daar den naam *participatie-contract* of *deel-contract*.

* * *

Het Participatie-contract van Vierverlaten.

De denkbeelden, door VLEKKE in zijn participatie-contract neergelegd, werden voor een groot deel overgenomen door de oprichters der *Noord-Nederlandsche Beetwortelsuikerfabriek* en ten deele in de Statuten dier N.V. opgenomen. Dit mag als een wijze maatregel worden beschouwd, omdat daardoor zoo duidelijk mogelijk werd te kennen gegeven, dat bij de oprichting der

¹⁾ Bladen voor Suikerbietenteelt, 1897, pag. 29.

fabriek de bedoeling voorzat, zoowel de belangen der aandeelhouders, als die der verbouwers te dienen.

Het maatschappelijk kapitaal der vennootschap bedroeg 1 miljoen gulden, waarvan bij den aanvang $f900.000$ was geplaatst. De directeur was, onder toezicht van een college van commissarissen, met het bestuur belast. Bij de oprichting werd bepaald, dat er 14 met name genoemde commissarissen zouden zijn, waarvan 7 landbouwers. Gedelegeerd commissaris werd J. E. SCHOLTEN. De statuten bepalen voorts, dat de algemeene regelen voor de overeenkomst met de beetwortelleveranciers door het college van commissarissen worden vastgesteld en dat bij voorkeur beetwortelen zullen worden verwerkt, die door de leveranciers verkocht worden tegen een vasten minimumprijs, met recht op aandeel in de hierna te noemen overwinst.

Ten laste der winst- en verliesrekening worden gebracht alle onkosten, daaronder begrepen de algemeene onkosten, de fabricage-onkosten, interest van opgenomen gelden en verder aan obligatiehouders toegekende voordeelen, alsmede alle vaste salarissen. Bovendien afschrijvingen tot ten hoogste 7% van de balanswaarde der fabriek, met een minimum van $f25.000$ per jaar.

Van het naar deze regelen vastgestelde netto winstcijfer wordt een bedrag van zoo mogelijk $f1$ per gefabriceerden zak suiker afgenomen en van het eventueel resteerende wordt 50% uitgekeerd aan de leveranciers van bieten op winst-participatie in verhouding tot elks geleverde hoeveelheid suiker (gewicht \times gehalte.)

Uit het bedrag van $f1$ per gefabriceerden zak suiker, vermeerderd met de eventueel resteerende 50% van het saldo, wordt in de eerste plaats zoo mogelijk 5% dividend over het aandeelenkapitaal uitgekeerd. Het dan overblijvende bedrag wordt verdeeld als volgt: 30% in het reservefonds, 40% aan aandeelhouders als extra dividend (eventueel extra gereserveerd), 10% aan den directeur, 10% aan commissarissen en 10% aan het personeel.

Zoodra en zolang het reservefonds $f300.000$ bedraagt, zal de aan dit fonds toegekende 30% der overwinst voor de helft ten goede komen aan de bietenleveranciers op participatie en voor de wederhelft aan aandeelhouders.

Ieder jaar wordt uit en door de bietenleveranciers op participatie een *commissie van contrôle*, bestaande uit 5 leden,

benoemd, die moet nagaan, of de winst- en verliesrekening overeenkomstig bovenvermelde bepalingen der statuten is opgemaakt. Mocht zij de winst- en verliesrekening niet kunnen goedkeuren, dan beslissen arbiters in hoogste instantie.

Ten slotte zij nog vermeld, dat de artikelen, die de rechten van participanten regelen, slechts kunnen worden gewijzigd in een algemeene vergadering van aandeelhouders, met een meerderheid van $\frac{2}{3}$ der uitgebrachte stemmen.

De voornaamste bepalingen voor het participatie-contract lagen derhalve in de statuten vast.

Het is gebleken, dat men daarin goed had gezien. Wat zeker voor een niet gering deel daaraan te danken is geweest, dat bij den opzet en de leiding samenwerking bestond tusschen mannen, die met de suikerindustrie door ervaring bekend waren en personen, die tot de voormannen der landbouwers behoorden. De fabriek is een succes geweest; ondanks het feit, dat de bouwkosten sterk tegen vielen, zoodat reeds tijdens den bouw het aangaan eener hypothecaire obligatieleening, groot f 500.000, onder vrij bezwarende voorwaarden noodzakelijk was. Met de fabriek zijn de suikerbieten gekomen en de samenwerking tusschen de contrôlecommissie uit de participanten en directie en commissarissen van de fabriek is bijna steeds een zeer goede geweest.

Ieder voorjaar werden de bepalingen van het contract nagegaan en, nadat daarover overeenstemming was verkregen, wekte de contrôlecommissie per circulaire de verbouwers op, om op het nieuwe contract bieten te verbouwen.

Het voornaamste punt van geschil vormde in den regel de schaal voor de prijsbetaling, welke dan ook in den loop der jaren vrij sterk is gewijzigd, zooals moge blijken uit de hieronder vermelde tabellen voor het eerste contract (1897) en het laatste (1924).

Vooraf de in het begin dezer eeuw gewijzigde suikerwetgeving, waardoor de z.g. suikerpremies vervielen, en de abnormale verhoudingen in en na de oorlogsjaren hebben aanmerkelijke wijzigingen noodzakelijk gemaakt.

Wijzigingen van meer ondergeschikt belang, welke in den loop der jaren werden ingevoerd, zijn:

- a. het laten vervallen van de cultuurvoorschriften, die in de eerste contracten voorkwamen;
- b. betaling van een premie per 1000 kg bieten aan leveranciers, die hun bieten aan de fabriek laten tarreeren en wegen;
- c. verhooging van de premiën voor zeer vroege en zeer late levering (resp. vóór 1 Oct. en na 10 Nov.);
- d. verzwaarde kortingen bij aanwezigheid van veel tarra;
- e. nauwkeurige omschrijving van de bevoegdheden der contrôlecommissie;
- f. opneming van de bepaling, dat de prijs der bieten verminderd wordt met 50 % van het verschil tusschen de kosten op bieten, plus exploitatiekosten eenerzijds en de ontvangsten voor nevenproducten anderzijds, voor zoover dit verschil f 3 per 1000 kg bieten te boven mocht gaan. Deze bepaling is opgenomen, omdat in de laatste jaren de opbrengst der nevenproducten veel sneller en sterker is gedaald, dan de exploitatiekosten.

In 1910 werd op verzoek der contrôlecommissie het reservefonds op zijn maximum gebracht, door volstorting uit het extra reservefonds, waardoor het bedrag, dat vroeger aan de gewone reserve werd toegevoegd (30 % der overwinst) voor de helft, aan de gezamenlijke participanten kwam (zie pag 172).

Uit den staat op pag. 201 volgt, dat in het algemeen degenen, die op het participatie-contract verbouwd en een vrij aanmerkelijk voordeel hebben gehad boven hen, die op koopcontract teelden.

Dit resultaat werd bereikt, ondanks het feit, dat er een levendige strijd om de grondstof bleef bestaan tusschen de fabrieken te Vierverlaten en die te Lemelerveld (Overijssel) en in Brabant.

De laatstgenoemde fabrieken kochten hier n.l. alleen *ter aanvulling* van het groote quantum, dat zij in haar omgeving konden krijgen. Al maakten zij op de Groningsche bieten geen directe winst, haar exploitatiekosten per 1000 kg werden er in de jaren, waarin zij anders geen volle campagne hadden, door verlaagd.

Liep de suikermarkt eens in een jaar flink op, dan maakten zij op de gekochte bieten een groote winst. Vierverlaten, die in hoofdzaak participatie had, moest die winst daarentegen voor 50% uitkeeren aan de verbouwers.

Na een jaar met ruime winsten durfden daardoor de fabriek te Lemelerveld en de Brabantsche fabrieken meer risqueeren dan Vierverlaten, waardoor deze laatste fabriek vaak onvoldoende bieten kon bijkopen, niettegenstaande zij natuurlijk het voordeel der goedkoopere vrachten had. Hierbij moet worden opgemerkt, dat verschillende verbouwers liever met Zuidelijke fabrieken contracteerden, omdat deze de bieten vroeger in den herfst afnamen. Hierop waren de Groninger bietenverbouwers zeer gesteld. De Brabantsche fabrieken waren in staat de bieten uit het Noorden in 't begin der campagne te verwerken, omdat de landbouwers in het Zuiden dan nog gedeeltelijk druk met den aardappeloogst bezig waren, waardoor deze weinig bieten aanvoerden. Vierverlaten moest de bieten zoo regelmatig mogelijk over de campagne verdeeld ontvangen, omdat opberging van de bieten spoedig teruggang van het suikergehalte tot gevolg heeft.

Het participatie-contract heeft tot op heden onder de landbouwers tal van warme verdedigers gevonden, die van oordeel waren en zijn, dat het overleg tusschen de contrôle-commissie uit de verbouwers en de fabriek in den regel leidde tot een zoodanig resultaat, dat de verbouwers op redelijke wijze deelden in de fabricagewinsten, zonder veel risico te loopen, en daarbij mede konden profiteeren van de kennis en ervaring van deskundige industrieelen. Dit laatste is m. i. een factor, die door vele volbloed coöperatoren is en wordt onderschat.

* * *

Vorbereidingen voor een coöperatieve fabriek.

Het aantal dergenen, die *de geheele winst voor de verbouwers* wenschten en het risico der fabricage minder telden, nam in het begin dezer eeuw geleidelijk toe.

In Nov. 1911 werd in de afd. Beerta der Gron. Mij. van Landb. en Nijv. opnieuw de vraag besproken, of het wenschelijk en uitvoerbaar zoude zijn, ook in de provincie Groningen een *coöperatieve beetwortelsuikerfabriek* op te richten.

Een commissie van onderzoek werd benoemd, welke reeds in Febr. 1912 rapport uitbracht. Zij wees daarbij op de gunstige resultaten der coöperatieve fabrieken ter verwerking van melk,

aardappelen en stroo, en tevens op het succes der beide coöperatieve beetwortelsuikerfabrieken, die resp. te Sas van Gent (Z.) sedert 1900 en te Dinteloord (N. Br.) sedert 1909 werkten.

Zij betoogde, dat het in een onderneming de meest gewenschte toestand is, wanneer allen, die aan de onderneming deelnemen, een en hetzelfde belang hebben.

Dat was niet het geval bij de fabriek te Vierverlaten, waar zij, die op participatie verbouwden, andere belangen hadden, dan degenen, die een koopcontract hadden gesloten, terwijl de aandeelhouders der vennootschap belangen hadden, die in velerlei opzicht streden met die der verbouwers.

De commissie wees er op, dat de gemiddelde jaarlijksche winst, die onder participanten was verdeeld, van de oprichting der fabriek af ruim *f* 34000 bedroeg. Aandeelhouders hadden van de winst evenveel ontvangen, waardoor het dividend gemiddeld 7.6% had kunnen bedragen, terwijl de vergrooting der fabriek *f* 200.000 had geëischt, en er bovendien *f* 700.000 was afgeschreven en *f* 300.000 was gereserveerd.

Door deze cijfers werden de voordeelen der verwerking van bieten geïllustreerd¹⁾.

De verbouw van bieten bedroeg in 1909 en 1910 gemiddeld in Groningen en Friesland te zamen 5947 ha. Bij een opbrengst van 28000 kg per ha werd dat 165.500.000 kg bieten, terwijl Vierverlaten gemiddeld maar 62 mill. had verwerkt, zoodat er ruimschoots grondstof voor een tweede fabriek aanwezig werd geacht, indien de verbouw constant bleef. Want de commissie meende, dat een te stichten fabriek een capaciteit van 1 mill. kg per dag zou moeten hebben, wat in een campagne van 60 dagen 60 millioen kg bieten eischte. Voor de stichting van een dergelijke fabriek raamde men, met inbegrip van het noodzakelijke bedrijfskapitaal, 1½ mill. gulden noodig te hebben.

Waren er genoeg landbouwers te vinden, om 3000 aandeele te nemen van *f* 500, waarop *f* 200 zou kunnen worden gestort, en een bietenlevering van 20.000 kg verplicht zou rusten, dan was de zaak in orde.

De commissie meende, dat dit mogelijk zou zijn, en stelde voor op verschillende plaatsen in Groningen en Friesland ver-

¹⁾ De commissie vermeldde niet, dat de aandeele meermalen beneden pari te koop waren geweest.

gaderingen te beleggen, om de landbouwers tot deelneming op te wekken.

De afdeulingsvergadering vereenigde zich met de conclusie der commissie. De propagandisten togen aanstonds ijverig aan het werk en ruim een jaar later kreeg de nieuwe coöperatie op een vergadering te Leeuwarden haar beslag.

In vorige hoofdstukken is er reeds op gewezen, hoe sterk de drang naar coöperatie in de jaren 1912-1914 tot uiting kwam, als gevolg waarvan verschillende nieuwe coöperatieve fabrieken verzezen. Alleen bij een dergelijke mentaliteit der landbouwers is het begrijpelijk, dat de poging tot oprichting der suikerfabriek slaagde.

De stichting der eerste coöperatieve aardappelmeelfabrieken was een noodsprong der deelnemers. Ook de eerste coöperatieve cartonfabrieken werden opgericht als verweermiddel tegen de samenwerkende fabrikanten. Doch hier bestond een dergelijke noodzaak niet. Bovendien gold het hier een ongekend groote onderneming, die haar leden niet zou tellen in een zoodanigen kring, dat allen elkaar persoonlijk kenden, doch een onderneming, waarvan de aandeelhouders over twee provinciën verspreid zouden wonen; waarbij allen zich persoonlijk onbepert aansprakelijk moesten stellen voor de verplichtingen der vereeniging, terwijl men de meeste leden niet eens bij name kende ¹⁾.

Bovendien was de suikerbiet een gewas, dat men wel is waar had leeren waardeeren om zijn waarde in het vruchtwisselstelsel, om de financieele resultaten der teelt en om het uitstekende veevoeder, dat het loof vormde, doch nergens nog was deze teelt een der voornaamste cultures; nergens nog werd de rentabiliteit van het bedrijf beheerscht door de resultaten van den bietenbouw. En, last not least, bestond door het participatie-contract van Vierverlaten de mogelijkheid een aandeel in de winst op de verwerking te verkrijgen, zonder risico van beteekenis te loopen, en met de zekerheid, dat de leiding der fabriek beruiste bij mannen van erkende bekwaamheid.

Het geloof in de coöperatie moet dan ook wel een groote rol gespeeld hebben.

¹⁾ De mededeeling van J. HOOGLAND in zijn dissertatie: Landbouwcoöperatie p. 25, dat de aansprakelijkheid beperkt was, of is, is onjuist. Bij de uitwerking van het plan was al spoedig gebleken, dat om verzekerd te zijn van voldoende crediet, beperking der aansprakelijkheid niet wel mogelijk was.

Het aantal aandelen, waarmee men, naar besloten was, in zee zou kunnen gaan, was in het voorjaar van 1913 bereikt.

De vereeniging kon dus geconstitueerd worden en kreeg den naam *Friesch-Groningsche Coöperatieve Beetwortelsuikerfabriek*. Bij de statuten werd bepaald, dat ieder lid tenminste één aandeel van *f* 500 in het kapitaal der vereeniging moest nemen. Per aandeel moest *f* 200 worden gestort. Het bestuur kreeg de bevoegdheid zoo noodig volstorting te eischen. Ieder lid was verplicht per aandeel tenminste 15000 kg bieten te leveren, terwijl hij recht op een levering van ten hoogste 25000 kg had. Leden, die zelf te weinig bieten verbouwden, dienden daarvan kennis te geven aan het bestuur, dat dan de ontbrekende bieten voor en op kosten der betreffende leden zou aankopen.

Leden, die hun verplichting tot levering niet of niet geheel nakwamen, en het bestuur niet in de gelegenheid hadden gesteld, bieten voor hen aan te koopen, verbeurden een boete van ten minste *f* 5 per 1000 kg te weinig geleverde bieten.

Bij opzegging van het lidmaatschap zonder geldige redenen (ter beoordeeling der alg. verg.) verbeurde een lid zijn aandeel aan de vereeniging, en was hij verplicht dit vol te storten, onverminderd zijn verdere verplichtingen voor het loopende seizoen met betrekking tot bietenlevering en boetebetaling.

Wanneer het bestuur het wenschelijk achtte, in een campagne meer bieten te verwerken, dan door de leden werden geleverd, mocht het bieten voor rekening der vereeniging bijkopen.

Art. 16 der statuten bepaalde, dat jaarlijks uit de exploitatie zou moeten worden betaald:

- a. de rente van de obligatieleeningen;
- b. de verplichte jaarlijksche aflossingen op de obligatieleeningen en de jaarlijksche afschrijvingen op gebouwen en machinerieën, te zamen tot een bedrag van ten minste *f* 60.000;
- c. de jaarlijksche storting in het reservefonds tot een bedrag van ten minste *f* 10.000;
- d. $4\frac{1}{2}\%$ rente over het gestorte aandelenkapitaal.

Het aandeel van ieder lid in het onder a, b, c en d genoemde, alsmede in de kosten der brandverzekering voor gebouwen en inventaris werd niet omgeslagen over de geleverde bieten, doch over het aantal aandelen.

Door deze bepaling betaalden degenen, die per aandeel

15000 kg leverden, voor deze vaste kosten evenveel als zij, die per aandeel 25000 kg leverden. Zij beteekende dus een premie voor de levering van meer dan 15000 kg bieten per aandeel, maar was omgekeerd tevens voor nieuwe leden een reden, om niet meer aandeele te nemen, dan beslist noodzakelijk was. Wij zullen hieronder zien, dat bij de jongste statutenwijziging de verdeeling der lasten en lusten naar het aantal aandeele in plaats van in verhouding der geleverde bieten, in verhoogde mate is toegepast.

De prijs der door de leden geleverde bieten werd berekend naar het suikergehalte.

Het artikel, regelende de aansprakelijkheid der leden, had den tekst van art. 19 der coöperatiewet met vervanging van de woorden: „indien bij de statuten niet anders is bepaald, voor gelijke deelen” door „naar verhouding van het aantal aandeele, volgens artikel vier door elk lid genomen”.

Op 27 Juni 1913 waren de voorbereidingen zoover gevorderd, dat tot de benoeming van een directeur, het aangaan eener geldleening, het aankopen van een terrein in de nabijheid der stad Groningen aan het Hoendiep, enz. kon worden overgegaan, terwijl het bestuur door de algemeene vergadering werd gemachtigd verder al de maatregelen te nemen en uit te voeren, die noodig waren voor de stichting en exploitatie der fabriek.

Aanvankelijk bestond het plan een fabriek te bouwen met een capaciteit, voldoende om per etmaal 1.2 mill. kg bieten te kunnen verwerken, om deze capaciteit dan later op 1.8 mill. te brengen. Doch reeds tijdens den bouw werd besloten de fabriek direct op volle capaciteit in te richten.

Terwijl bouw en inrichting nog in vollen gang waren, brak de oorlog uit. De monteurs, bijna allen Duitschers, legden het werk neer en vertrokken naar hun vaderland.

De vereeniging geraakte daardoor in zeer benarden toestand, vooral ook, daar nog verschillende machines en onderdeelen in het buitenland waren en niet vervangen konden worden. Dank zij de energie van directeur en bestuur en medewerking van ons Dept. van Buitenlandsche Zaken, kon na veel moeite de fabriek toch nog behoorlijk op tijd beginnen. Zij bleek uitstekend te werken. Doch bezwaren van geheel anderen aard verzezen.

Onze Regeering verbood den uitvoer van suiker, niettegenstaande hier te lande een groot overschot was. Zij kon weliswaar

overtuigd worden, dat $\frac{2}{3}$ deel der productie hier gemist kon worden, maar de raffinadeurs verzetten zich tegen een uitvoer van ruwe suiker, daar zij dan zonder grondstof zouden komen, aangezien aanvoer uit Duitschland niet mogelijk was. Het resultaat van den belangenstrijd was, dat de Regeering bepaalde, dat 60% der suiker naar het buitenland mocht; hiervan moesten de raffinadeurs echter 42% ter verwerking op raffnade ontvangen, zoodat slechts 18% direct door de ruwsuikerfabrieken geëxporteerd mocht worden.

Ten einde te ontkomen aan den invloed van den trust van suikerraffinadeurs, besloot het bestuur pogingen aan te wenden, om voor haar ruwsuiker een ander afzetgebied in het binnenland te vinden, n.l. bij fabrieken, die gecondenseerde melk, cacao en jam vervaardigden. Deze hebben voor hun bedrijf niet bepaald *geraffineerde* suiker noodig, doch kunnen met minder sterk gezuiverde, z.g. *geaffineerde* suiker volstaan. ¹⁾

Het gelukte een aanzienlijk aantal contracten voor een levering van vijf jaar af te sluiten tegen prijzen, waarbij het bestuur voldoende winst verzekerd achtte, om tot de installatie eener affineerinrichting te besluiten.

Maar door te *raffineeren* zouden nog grootere winsten te maken zijn ²⁾, te meer daar men de dure beenderkool meende te kunnen vervangen door „norit”, dat op zichzelf veel goedkooper is dan beenderkool en waarvoor de regeneratie-installatie niet $\frac{1}{10}$ deel kost van een inrichting tot het regenereren van beenderkool.

Hoewel de affineerderij reeds zeer duur gekomen was, werd besloten er een raffineerderij aan toe te voegen. Aan crediet ontbrak het de vereeniging niet, en aan durf evenmin.

Bovendien was de fabriek verplicht een nieuw systeem voor de zuivering van haar diffusie-afvalwater toe te passen, daar

¹⁾ Bij het affineeren van suiker wordt ruwsuiker in een mengtrog (malaxeur) zoolang in een verzadigde suikeroplossing geroerd, tot het dunne laagje melasse, dat op het kristal zit, verwijderd is. Na deze afwassing wordt de dik brijachtige suikermassa geturbineerd; door snelle ronddraaiing wordt de stroop daarbij weggeslingerd, waarna men een douche oververhitte stoom geeft, die de suiker blank en droog maakt.

²⁾ Bij het raffineeren wordt de suiker „omgesmolten”; de tamelijk geel gekleurde oplossing wordt ontkleurd door middel van beenderkool. Het dan waterheldere suikersap wordt weder omgekristalliseerd op suiker, waardoor men geraffineerd krijgt.

het gemeentebestuur van Groningen steeds krachtiger aandrang op het nemen van meer afdoende maatregelen tegen vervuiling van de openbare kanalen door bedoeld afvalwater.

In de alg. vergadering van 1919 deelde het bestuur mede, van meening te zijn, een verderen stap te moeten doen en de fabriek tevens te moeten inrichten voor de vervaardiging van suikertabletten, suikercubes¹⁾ en poedersuiker. Als motief werd o.a. aangevoerd, dat men daardoor de zusterfabrieken in den economischen wedstrijd zou vóór blijven. Alle soorten suiker konden dan geleverd worden, waardoor ook tegen andere raffi-naderijen concurreerend zou kunnen worden gewerkt.

Bovendien wenschte het bestuur een *pulpdrogerij* te bouwen, om de warmte der afgewerkte rookgassen nog productief te kunnen maken en tevens om de behoefte aan scheepsruimte te verkleinen. De afvoer van de natte pulp eischte n.l. een zoo groot aantal schepen, dat het vaarwater vóór de fabriek er herhaaldelijk geheel door gestremd was, om welke reden het provinciaal bestuur reeds meermalen op den aanleg van een eigen haven had aangedrongen.

Een jaar later werden de leden opnieuw uitgenoodigd belangrijke uitbreidingsmaatregelen goed te keuren.

Met de fabriek te Vierverlaten was n.l. een overeenkomst aangegaan, waarop ik hieronder nog nader terugkom, welke o.m. inhield, dat alle ruwsuiker van Vierverlaten voortaan aan de Fr. Groningsche zou worden geraffineerd.

Door deze overeenkomst was men genoodzaakt een zeer groot suiker-entrepôt met de noodige transportinrichtingen te bouwen, opdat de geheel productie van Vierverlaten zou kunnen worden ondergebracht. Bovendien moesten de melasse-tanks worden uitgebreid en moest de electricische krachtinstallatie aanzienlijk worden versterkt.

Hiermede was aan de uitbreidingsmogelijkheid vrijwel een einde gekomen en was een fabriek verkregen, welker weerga men in Europa tot dusverre tevergeefs moet zoeken.

Maar iedere medaille heeft haar keerzijde, zoo ook deze, zooals wij hieronder zullen zien.

* * *

¹⁾ Onder *tabletten* verstaat men de in café's algemeen gebruikte klontjes, onder *cubes*, de in Engeland en Skandinavië veel gevraagde klontjes in cubusvorm.

Strijd om de grondstof.

Zooals reeds op pag. 180 is vermeld, was reeds tijdens den bouw van de fabriek besloten, haar, in stede van op een verwerking van 1.2 mill. kg bieten per etmaal, direct voor verwerking van 1.8 mill. in te richten.

Daarvoor waren echter ruim 100 mill. kg bieten noodig, terwijl van de verplichte levering der aandeelhouders slechts nauwelijks de helft van dit aantal mocht worden verwacht. Daarom sloot het bestuur op groote schaal ook contracten met derden af en wel, òf voor de levering tegen een vasten prijs per 1000 kg, z.g. *koopcontracten*, òf contracten op dezelfde voorwaarden als die van Vierverlaten (*participatie-contracten*), terwijl ten slotte ook nog gelegenheid werd gegeven, om *naar suikergehalte* te contracteeren.

Van de \pm 108 mill. kg, die de Fr. Groningsche in de eerste campagne verwerkte, waren geleverd:

op koopcontract	\pm 24 mill.;
„ participatie-contr. Vierverlaten	\pm 28 mill.;
„ suikergehalte	\pm 6 mill.;
„ aandelen	\pm 51 mill.

De fabriek werkte dus, zooals de term luidt, slechts voor 51/108 deel coöperatief. De overige benoodigde grondstof moest in concurrentie met de fabriek te Vierverlaten en met de fabrieken uit de Zuidelijke provinciën worden betrokken.

Niet te verwonderen valt het dan ook, dat in de eerste jaren van den oorlog een levendige concurrentiestrijd tusschen de fabrieken bestond.

Vierverlaten maakte haar participatie-contract aanlokkelijker, door reeds in 1914 vóór den zaaitijd bekend te maken, dat boven den gewonen prijs van dit contract voortaan een premie van 30 cent per 100 kg in de bieten te leveren suiker zou worden toegekend (welke premie dus ook de Fr. Groningsche over 28 mill. kg moest betalen) en in 1916, door te garandeeren, dat participanten in de eerst komende 3 jaren in geen geval minder dan 5% beneden den ledenprijs der coöperatieve fabriek zouden ontvangen. De kans op een hoogere uitkeering volgens de bepalingen van het participatie-contract bleef bestaan.

De coöperatieve fabriek streefde vooral naar perfectioneering en uitbouw van haar bedrijf, zooals hierboven uitvoerig is geschetst.

Bij den zeer gunstigen loop der suikerprijzen had de scherpe concurrentie in de eerste oorlogsjaren geen schadelijke gevolgen.

Doch welke zouden de gevolgen zijn, als overal normale prijs-verhoudingen weer zouden intreden?

In verband met deze vraag is het verklaarbaar, dat de directeur van Vierverlaten pogingen in het werk stelde, om met enkele fabrieken uit Zuidelijke Provinciën tot een belangengemeenschap te geraken.

Terwijl de onderhandelingen daarover gaande waren, bleek echter, dat de Westersuikerraffinaderij te Amsterdam, die zich blijvend van een gedeelte der door haar benoodigde ruwsuiker wenschte te verzekeren en die reeds een groot aantal aandelen van Vierverlaten in haar bezit had, de meerderheid der aandelen wenschte te verkrijgen.

Haar aanbiedingen waren van dien aard, dat directie en commissarissen het voorstel ernstig in overweging namen.

Toen dit ter oore van het bestuur der coöperatieve fabriek kwam, liet dit door middel harer bank weten, dat de Westersuikerraffinaderij niet de eenige gegadigde was.

Directie en commissarissen van Vierverlaten hebben daarop de voorwaarden bepaald, waarop ze bereid waren, aandeelhouders aan te raden, hun aandelen te verkoopen. Deze voorwaarden verzekerden het voortbestaan der vennootschap als zelfstandig lichaam, handhaving van het participatie-contract, voorzieningen ten aanzien van het personeel en de mogelijkheid voor alle aandeelhouders, om tot op een bepaalden datum hun aandelen over te doen.

Deze voorwaarden werden aan beide gegadigden medegedeeld, met het resultaat, dat de Westersuikerraffinaderij 265 $\frac{0}{100}$ voor de aandelen bood en de bovenbedoelde bank 290 $\frac{0}{100}$.

Bij dit laatste bod werden evenwel *afwijkende voorwaarden* gesteld, waarin commissarissen van Vierverlaten aanleiding vonden om het bod der Westersuiker te accepteren en aan de aandeelhouders aan te bevelen.

De Westersuikerraffinaderij heeft daardoor het overgrootste deel der aandelen van de Noord Nederlandsche Beetwortelsuikerfabriek verkregen, welk bezit na de tot standkoming der Centrale Suiker Maatschappij (C. S. M.) aan dezen trust is overgegaan, of althans onder diens contrôle is gekomen.

Daar ook de andere fabrieken, die hier geregeld bieten contracteerden, in handen der C. S. M. waren gekomen, stond de Fr. Groningsche dus in 1919 alleen tegenover dit machtige lichaam.

Vooral ten aanzien van twee punten was deze situatie gevaarlijk.

In de eerste plaats was het aantal aandeelen op verre na niet voldoende, om de fabriek van de benodigde bieten te verzekeren. De jaarverslagen vermelden, als aantal geplaatste aandeelen :

1915	3500	1918	5505
1916	4173	1919	5563
1917	4718		

Bij den opzet rustte op ieder aandeel een leveringsplicht van 15000 kg bieten. In 1918 is dit minimum, zonder verzet van beteenis, door de algemeene vergadering gebracht op 20.000 kg. ¹⁾

De fabriek was toen dus verzekerd van een minimum-levering van ongeveer 110 mill. kg, doch de capaciteit was inmiddels van 1.8 mill. per dag opgevoerd tot 2.8 mill. kg, zoodat voor een normale campagne van 66 dagen circa 185 mill. kg bieten benodigd waren. Ongeveer 40 % van haar bieten moest deze coöperatieve fabriek zich dus in concurrentie met den suiker-trust verschaffen !

In de tweede plaats diende de Fr. Groningsche ten behoeve van haar raffinaderij ruwsuiker bij te koopen. In het binnenland was daartoe geen gelegenheid, aangezien op één coöperatieve fabriek in Zeeland (Sas van Gent) en één coöperatieve in Noord Brabant (Dinteloord) na, welke beide een eigen raffinaderij hadden, alle fabrieken zich ten aanzien van de ruwsuikerlevering aan de C. S. M. hadden verbonden.

* * *

Overeenkomst met de C. S. M.

Het bestuur der Fr. Groningsche, gesteld voor de keuze om, of in isolement de kracht der vereeniging te zoeken, of den wachtenden strijd te ontgaan door een overeenkomst met de C. S. M. te sluiten, besloot tot het laatste, toen het daartoe op z. i. redelijke voorwaarden gelegenheid kreeg.

Deze zuiver opportunistische gedragslijn, waarbij de vereeniging haar zelfstandigheid op een der belangrijkste punten (den suiker-verkoop) voor geruimen tijd prijs gaf, heeft heel wat stof opgejaagd, vooral een paar jaar later, toen naast de principieele coöperatoren, die een samengaan met den trust van speculatieve

¹⁾ Niet-bieten-verbouwende aandeelhouders konden echter het bestuur opdragen, de bieten, die zij moesten leveren, *aan te koopen*. De in deze handen zittende aandeelen vergrootten dus de verzekering van grondstof niet.

fabrieken veroordeelden, zich de talrijke over de uitbetalingen ontevredenen schaarden.

Daarom dienen de voornaamste bepalingen der overeenkomst te worden vermeld.

Kort voor het begin der campagne 1919/20 eischte de Regeering de helft van de te verwachten suiker-productie tegen een lagen prijs op, waartegenover dan de andere helft tegen een hoogen prijs vrij mocht worden verhandeld.

De Fr. Groningsche, die reeds een groot deel van haar suiker in het binnenland had geplaatst, liep gevaar door dezen en de er mede samenhangende maatregelen ongeveer 1 miljoen gulden minder voor haar product te maken dan fabrieken, die bij het afkomen der Regeeringsmaatregelen nog niets hadden verkocht.

De eerste voorwaarde van samenwerking was dus: inbreng van alle vooruit verkochte suiker in de gemeenschap, waardoor het nadeelig verschil van f 1.000.000 over de geheele combinatie zou worden verdeeld.

Voorts werd nog in hoofdzaak het volgende overeengekomen: gedurende den geheelen termijn van samenwerking, verwerking van alle ruwsuiker van Vierverlaten door de raffinaderij der Fr. Groningsche op dezelfde voorwaarden, als de Westersuiker-raffinaderij de ruwsuiker der coöperatieve fabrieken in het Zuiden des lands verwerkt;

bij import van ruwsuiker uit het buitenland zal een vast percentage voor de Fr. Groningsche gereserveerd worden;

behoud der vrijheid van de Fr. Groningsche tot het importeeren van ruwsuiker en verkoop van daaruit vervaardigd geraffineerd naar het buitenland;

verkoop voor het binnenland van alle door de Fr. Groningsche geproduceerde suiker door de C. S. M. met benoeming van een vertegenwoordiger der Fr. Groningsche in de leiding van dien verkoop;

met uitzondering der fabriek te Vierverlaten, mag geen der bij de C. S. M. aangesloten fabrieken in het Noorden bieten contracteeren, terwijl de hier verbouwde bieten tusschen de beide fabrieken zullen worden verdeeld in de verhouding 7:4.

De beoogde regeling werd vastgelegd in twee contracten, n.l. A: met de N.-N. Beetwortelsuikerfabriek, de Westersuikerraffinaderij en de Centrale Suikermaatschappij tot samenwerking bij den aankoop en de verwerking van beetwortelen uit Friesland,

Groningen en Drente en langs den IJssel en tot onderlinge raffinage der daarbij verkregen suiker; en B: met de Centrale Suikermaatschappij tot gemeenschappelijken verkoop der verkregen suikers.

Deze overeenkomsten werden aangegaan voor 15 jaar en zware boeten zijn op overtreding der bepalingen gesteld. ¹⁾

Hoewel, zooals op pag. 182 reeds is vermeld, de Fr. Groningsche als gevolg van deze overeenkomsten een duur suikerentrepôt moest bouwen en zij in den suikerhandel haar zelfstandigheid verloor, is door het bestuur toch steeds verzekerd, dat het met deze contracten zeer ingenomen was.

Het is voor een buitenstaander absoluut onmogelijk de voor- en de nadeelen, zooals deze thans bestaan en zooals die gedurende den verderen duur van het contract kunnen ontstaan, tegen elkaar af te wegen. Ik moet mij daarom van een beoordeeling onthouden.

De samenwerking met de C. S. M. heeft echter indirect geleid tot nieuwe, zware lasten voor de Fr. Groningsche. Zooals het staatje op pag. 165 aangeeft, hadden de goede vooruitzichten voor de suikerbietenenteelt tot gevolg, dat de verbouw in 1920 sterk werd uitgebreid, zoo zelfs, dat de beide fabrieken slechts in een zeer lange, zonder stoornis verloopende campagne in staat waren den geheelen oogst te verwerken.

Het bestuur der Fr. Groningsche was van oordeel, dat er alle reden was te vermoeden, dat de teelt een verdere uitbreiding zou ondergaan, waarbij het vooral het oog had op de op dat tijdstip slechte vooruitzichten voor de aardappelmeelindustrie, ten gevolge waarvan het een vervanging van een gedeelte der aardappelenteelt door verbouw van suikerbieten in de Veenkoloniën meende te kunnen verwachten.

Deze vooruitzichten gaven het bestuur aanleiding met de C. S. M. te overwegen, of het niet geraden was, *te zamen een derde fabriek* te bouwen, daar de Fr. Groningsche nauwelijks en de fabriek te Vierverlaten niet van beteekenis meer was uit te breiden. Het verwerken van een te groot quantum bieten is schadelijk. Door de verwerking laat in den herfst en door lange bewaring der gerooide bieten treden heel wat verliezen op. Een derde

¹⁾ Op dit oogenblik ontvangt de Fr. Groningsche de ruwsuiker van Vierverlaten niet. De C. S. M. geeft er blijkbaar de voorkeur aan de daarvoor vastgestelde schadeloosstelling te betalen.

fabriek, gebouwd op een geschikte plaats, zou bovendien besparing van vrachten geven en een uitstekende reserve kunnen zijn, als zich aan een der beide bestaande fabrieken eens een ernstige stoornis tijdens de campagne voordeed. ¹⁾

De C. S. M. had een fabrieksinstallatie over, die voor het doel uitnemend geschikt heette en die op f 900.000 was gewaardeerd.

De *bouwkosten* van een nieuwe fabriek werden op \pm 4 miljoen geraamd.

In zijn rede bij de opening der jaarvergadering in Juni 1920 werd het bovenstaande door den voorzitter vermeld, onder mededeeling, dat de zaak nog nader zou worden onderzocht en overwogen.

Reeds in September van dat jaar ontvingen de leden een oproeping voor een vergadering met slechts twee agendapunten nl.:

1. voorstel van het bestuur om in samenwerking met de Centrale Suikermaatschappij een suikerfabriek te bouwen en, indien dit voorstel wordt aangenomen,

2. het bestuur te machtigen tot het aangaan eener geldleening.

Toelichting bevatte de agenda niet.

In deze vergadering werd het bestuursvoorstel na krachtige verdediging door het bestuur en directie aangenomen; niet echter dan na sterk verzet van leden, die van meening waren, dat zij geheel onvoldoende op de hoogte waren en dat de vereeniging zich begaf op paden, die zij als coöperatie niet mocht betreden.

De nieuwe fabriek zou te Franeker worden gebouwd. Een N. V. „Frisia” zou worden opgericht, in welker aandeelenkapitaal de Fr. Groningsche en de C. S. M. ieder voor de helft zouden participeeren.

* * *

Einde der periode van voorspoed.

Met het jaar 1920 eindigde voorloopig de periode van voorspoed voor de suikerindustrie en speciaal voor de Fr. Groningsche.

¹⁾ De Zuidelijke fabrieken hebben onderling een overeenkomst voor hulp, indien ernstige bedrijfsstoring in een der fabrieken deze noodzakelijk maakt.

Wegens de onmogelijkheid om tijdens de campagne een groot quantum bieten naar het Zuiden te vervoeren, zou een bedrijfsongeval, midden in de campagne, indien de fabriek genoodzaakt werd gedurende eenige weken te stoppen, voor de Groningsche fabrieken een ware ramp beteekenen.

In het najaar van 1920 begon de suikerprijs te dalen; aanvankelijk onregelmatig, doch midden November reeds met groote beslistheid.

In Sept. 1920 kon nog een *moyenneprijs* van *f* 82, of ex accijns (*f* 27) van *f* 55 worden berekend en in Juni 1921 was de prijs ex accijns circa *f* 39. Een verschil dus van *f* 16 per zak, of over de geheele productie der fabriek van $4\frac{3}{4}$ millioen gulden! En nog harder liepen de *melasse* en de uit de melasse gestookte *spiritus* in prijs terug.

Aan den anderen kant waren de exploitatiekosten nog steeds stijgende. Terwijl deze in de campagne 1919/'20 *f* 19.44 per 1000 kg bieten bedroegen, klommen zij in 1920/'21 tot *f* 26.29 per 1000kg, wat een verschil maakt van *f* 6.85 per 1000 kg bieten.

Het is dan ook geen wonder, dat in de jaarrede van den voorzitter in 1921 niet de gewone optimistische toon te beluisteren viel, ondanks het feit, dat de uitzaai van suikerbieten in 1921 zeer groot was, zoodat alle drie de fabrieken („Frisia” zou tegen het begin van den campagnetijd klaar zijn) een volle campagne mochten verwachten.

De toestand van de fabriek was dan ook inderdaad zoodanig, dat eenige zorg voor de toekomst moest bestaan. Het betrof vooral:

- a. den finantieelen toestand;
- b. de voorziening van grondstoffen.

De stichtingskosten der fabriek hadden *f* 2.989.210 bedragen, doch de op de bldz. 180 tot 183 opgesomde uitbreidingen hadden bovendien een uitgave van *f* 3.010.294 geeischt, zoodat de totale kosten aan het einde van het boekjaar 1919/'20 *f* 5.999.504 bedroegen.

Met uitzondering van het eerste jaar was echter geregeld flink afgeschreven, zoodat de fabriek op 1 April 1920 een boekwaarde had van ruim 2 millioen, een cijfer, dat bij een aandeelenkapitaal van *f* 2.635.000 (waarvan *f* 1.230.400 gestort) en een door de onbepaalde aansprakelijkheid der leden practisch onbegrensde credietwaardigheid der vereeniging, geen reden tot ongerustheid kon geven.

De balans op 31 Maart 1921 geeft echter aan kosten van bijgeboekte gebouwen en machines voor het ruwsuiker-entrepot, de pulpdrogerij, de melassetanks, voor transportbanen en uitbreiding ketelhuis *f* 2.491.442 aan, waardoor op dien datum de

boekwaarde *meer dan verdubbeld was*, afgezien nog van het belang, dat de vereeniging had bij de in aanbouw zijnde fabriek te Franeker.

Deze fabriek, met welker bouw zich een groot deel der leden niet had kunnen vereenigen, heeft in 1921 en 1922 heel wat tongen in beweging gebracht. Zij werd gebouwd in den allerduursten tijd. De bouwkosten overschreden de begrooting met 50 %, mede doordat in afwijking van het oorspronkelijke plan de capaciteit van 900.000 kg bieten op 1.5 mill. per etmaal was gebracht en de fabriek tevens voorzien werd van een raffinaderij, waardoor zij haar ruwsuiker grootendeels zelf op witsuiker zou kunnen verwerken.

Door allerlei tegenspoed kon de fabriek eerst 5 Nov. 1921 beginnen te werken, terwijl de geheele eerste campagne in het teeken der misère bleef staan, hoofdzakelijk als gevolg van het zeer droge najaar, waardoor het water, waarop de fabriek was aangewezen, sterk zouthoudend werd. Dit werd zoo erg, dat de ketels hiertegen niet bestand bleken, terwijl de pulp, wegens het hooge zoutgehalte, onder de veehouders aanleiding gaf tot stroomen van klachten.

Het eerste boekjaar van „Frisia” sloot dan ook met een verlies-saldo van f 412.361.

De Fr. Groningsche participeerde in het aandeelenkapitaal dier vennootschap voor 2 miljoen gulden, terwijl ruim 1 mill. in loopende rekening als bedrijfskapitaal was voorgeschoten.

De balans van de Fr. Groningsche aan het einde van het boekjaar 1921/22 vertoonde dan ook een weinig opwekkend beeld.

De totale stichtingskosten der Fr. Groningsche waren gestegen tot 9.6 miljoen gulden, waartegenover afschrijvingen en reserveeringen stonden van 4.1 mill., zoodat de boekwaarde ruim 5.5 mill. gulden was. Tegenover deze 5.5 mill. + 3 mill., gestoken in „Frisia,” totaal ruim 8.5 mill. gulden, stond slechts een gestort aandeelenkapitaal van f 1.268.400 en aan obligatieleeningen f 5.280.000. Een dergelijke toestand kon niet bestendig blijven, zoodat het bestuur in de jaarvergadering van 1922 machtiging vroeg tot het aangaan van een nieuwe obligatieleening tot een bedrag van 2 mill. gulden.

Dit voorstel en de daarover in de jaarvergadering gevoerde heftige discussiën deden een groot deel der leden den schrik om 't hart slaan.

Want ook de voorziening der grondstof was een zwak punt gebleven.

Ondanks het feit, dat het bestuur in Febr. 1922 met de mogelijkheid van een bietenprijs van *f* 17.50 per 1000 kg meende te mogen rekenen, zooals per circulaire aan de leden was medegedeeld, nam de teelt in 1922 sterk af (zie het lijstje op pag. 165), zoodat de fabriek geen volle campagne zou kunnen maken, terwijl in stede van *f* 17.50 slechts *f* 14 bleek te kunnen worden uitbetaald bij een afschrijving van slechts *f* 230.000.

Er waren 1886 leden met in totaal 5458 aandeelen, zoodat de fabriek verzekerd was van een minimum levering van 5458×20.000 kg bieten of circa 110 mill. ¹⁾

De Fr. Groningsche had echter, om met volle capaciteit te werken (deze was inmiddels opgevoerd tot 3 mill. kg per etmaal) bij een campagne van 66 dagen 200 mill. kg noodig, terwijl „Frisia” 100 mill. kg noodig had, waarvan de helft door de Fr.-Groningsche te leveren, zoodat deze laatste moest kunnen beschikken over 200 + 50 of 250 mill. kg.

„Met zijn geheele hebben en houden” aansprakelijk te zijn voor een fabriek — zoo werd het uitgedrukt —, die, voor wat de grondstof betreft, 60 % speculatief is; die voor ruim 3 mill. gulden is geïnteresseerd bij een andere speculatieve fabriek, en daarenboven, wat den verkoop harer suiker aangaat, is gebonden aan den suikertrust, werd bij het overzien van den financiëleen toestand geen begeerenswaardige positie geacht. En vele leden waren dan ook van oordeel, dat krachtige maatregelen dienden te worden genomen om de geschokte positie te herstellen, dat in stede van te leenen, de leden verplicht moesten worden tot volstorting der aandeelen, dat in de eerste jaren krachtig moest worden afgeschreven en dat waarborgen gegeven moesten worden tegen verdere „roekelooze” stappen van bestuur en directie, aan wie men „overmoed” en zelfs „oorlogsgrootheidswaanzin” verweet.

Ik moge er daarbij aan herinneren, dat reeds andere coöperatieve fabrieken de rij der teleurstellingen hadden geopend, waardoor alom een zekere „coöperatievrees”, of „coöperatiemoedheid” bestond. De bestuursvoorstellen werden echter door de algemeene vergadering aangenomen en het bestuur was zoo verstandig

¹⁾ Indien althans alle leden voldoende bieten verbouwden.

toe te zeggen, dat het aan een commissie uit de leden zou verzoeken, een grondig onderzoek naar den stand van zaken in te stellen.

Dat dit niet overbodig was, moge blijken uit het feit, dat verschillende leden per advertentie in de bladen hun aandeeleu gratis, of zelfs „met bijbetaling” aanboden. Het vertrouwen der leden was ernstig geschokt, wat voor een niet onbelangrijk deel moet worden geweten aan de absoluut onvoldoende mate, waarin de leden van den werkelijken toestand op de hoogte werden gehouden.

De leden ontvingen de agenda's der jaarvergaderingen zonder toelichtingen. De jaarverslagen beperkten zich in den regel tot het vermelden van de hoeveelheden bieten, die waren gecontracteerd, van de geproduceerde suiker en de geplaatste aandeeleu. In 1915/'16 ontvingen de leden nog een balans met exploitatierekening, doch in 1917, '18 en '19 bevatte de agenda geen enkele toelichting van financiëelen aard. In 1920, '21 en '22 werden slechts enkele gegevens uit de balans verstrekt.

De leden wisten daardoor van den stand van zaken zoo goed als niets. Dat zij, onbeperkt aansprakelijk als zij waren voor de vereeniging, die in weinige jaren tot een millioenen-zaak was geworden, gemakkelijk in een paniekstemming konden geraken, is dus alleszins verklaarbaar.

Bovenbedoelde commissie heeft haar taak serieus opgevat en, in samenwerking met het bestuur, en met den juridischen bijstand van Notaris Mr. Schadee te Rotterdam zijn in de eerste plaats de statuten aan een herziening onderworpen. Hoewel de oorspronkelijke statuten enkele malen waren gewijzigd, werden deze toch niet langer bruikbaar geacht voor de ingewikkelde onderneming waartoe de fabriek was uitgegroeid.

Wat de organisatie betreft, werd een raad van toezicht ingesteld, welks bevoegdheden nauwkeurig werden omschreven, die toezicht moest uitoefenen op het bestuur, die belangrijke bestuursbesluiten moest sanctioneeren en die tevens bestemd was als schakel tusschen het bestuur en de algemeene vergadering, welke in een vereeniging met circa 1900 leden niet overbodig werd geacht.

Bij het ontwerpen der nieuwste statuten werd gestreefd naar een helderen, logischen opzet. De bedoeling zat voor, de leden tot het leveren van veel bieten aan te moedigen. De

minimum-leveringsplicht der leden bleef 20.000 kg per aandeel. Om de levering van een grootere hoeveelheid per aandeel te bevorderen, werd echter bepaald, dat winsten en verliezen op de suikerraffinaderij, voor zoover aangekochte ruwsuiker werd verwerkt, en van de „Frisia” niet zouden worden omgeslagen over de geleverde bieten, doch over de aandeele. De statuten schrijven daarom het houden van afzonderlijke rekeningen voor die neven-bedrijven voor.

Voorts bepalen de statuten, dat jaarlijks ten minste 7 % der balanswaarde bij den aanvang van het boekjaar van de gebouwen en machinerieën moet worden afgeschreven. Voor deze afschrijving moeten de verwerkte bieten met ten minste f1.50 en ten hoogste f2.50 per 1000 kg worden belast. Is dat bedrag lager dan genoemde 7 %, dan wordt de rest omgeslagen over de aandeele.

Behalve deze afschrijving moet per 1000 kg verwerkte bieten f0.50 in een reservefonds worden gestort en per aandeel jaarlijks nog f10 voor het belang der vereeniging bij „Frisia” worden gereserveerd.

Bovenbedoelde commissie bracht in Febr. 1923 haar rapport uit, waarin zij o.m. constateerde, dat zij had kennis genomen van de contracten met de Noord Ned. Beetwortelsuikerfabriek, de Westersuikerraffinaderij en de C. S. M. en dat zij den indruk had gekregen, dat deze voor de vereeniging aanbevelenswaardig mochten worden geacht, daar beide contracten ten doel hebben in het Noorden van ons land een vernietigende concurrentie bij den aankoop van beetwortelen en den verkoop der producten te voorkomen. Dit denkbeeld heeft ook voorgezeten bij den bouw der „Frisia”. Had de Fr. Groningsche daartoe niet medegewerkt, dan was deze fabriek vermoedelijk toch tot stand gekomen, doch dan in concurrentie met de Fr. Groningsche. De commissie kwam tot de volgende conclusiën: ¹⁾

„1. dat, wordt het voorstel tot statutenwijziging aangenomen, de statutaire grondslag onzer vereeniging eene groote verbetering zal ondergaan, waarmede wij ons, wat de hoofdzaak aangaat, ten volle kunnen vereenigen;

2. dat ook de financieele grondslag niet ondeugdelijk mag worden genoemd en spoedig nog aanmerkelijk zal kunnen worden verbeterd, o. a. door krachtige afschrijving, of reserveering op onze belegging in Frisia, indien de resultaten der beetwortelsuikerindustrie in de naaste toekomst niet al te zeer tegenvallen;

¹⁾ Gron. Landbouwblad van 10 Maart 1923.

3. dat onze vereeniging beschikt over eene der grootste, compleetste en modernste beetwortelsuikerfabrieken, geleid door eene bekwame en naar wij meenen alleszins betrouwbare Directie;

4. dat, naar ons wordt verzekerd, behalve wat de grootte aangaat, hetzelfde het geval is met Frisia, hoewel wij nog geene gelegenheid hebben gehad, ons daaromtrent een eigen oordeel te vormen;

5. dat de vooruitzichten der beetwortelsuikercultuur thans niet ongunstig zijn, zoowel wat de suikerprijzen aangaat, als wat de wereldvoorraden van suiker betreft;

6. dat de berekening van den „ledenprijs” der beetwortelen naar de ontwerpstatuten zoodanig is opgezet, dat er alle kans bestaat op zeer bevredigende resultaten voor de leden-beetwortelenleveranciers.”

Ondanks de kleine campagne (er werden in 1922/'23 slechts 117 mill. kg bieten verwerkt) en ondanks het feit, dat de leden daardoor *f* 2.54 per 1000 kg minder zouden ontvangen dan de participanten van Vierverlaten, werd in de jaarvergadering van 1923 (zij het niet zonder verzet van leden, die dit bedrag veel te hoog vonden) ruim 1 mill. gulden gereserveerd en afgeschreven, mede, omdat het jaar te voren afschrijving en reserveering geheel achterwege waren gebleven.

„Frisia” kon het verlies van *f* 412.361 over de eerste campagne na de tweede campagne geheel afboeken en bovendien nog een ongeveer even groot bedrag voor afschrijvingen bestemmen, zoodat ook deze fabriek op hechtere basis is komen te rusten. Dit en de publicatie der bevindingen van bovenbedoelde commissie, hebben tengevolge gehad, dat de gemoederen der leden weder zijn bedaard.

In 1923/'24 werden door de Fr. Groningsche 130 mill. kg bieten verwerkt. Het gemiddelde gehalte der bieten was evenwel aanmerkelijk lager dan in 1922/'23, zoodat het totaal ontvangen aantal kg suiker minder was. Op de vaste goederen is in het laatste jaar \pm *f* 500.000 afgeschreven, waardoor deze na aftrek van de reserve nog voor rond $4\frac{1}{2}$ mill. gulden te boek staan. Zorg voor deze onderneming schijnt thans niet langer gewettigd, al is men nog niet waar men zijn wil en spoedig hoopt te komen.

De deelneming in de „Frisia” schijnt voorloopig nog een vrij drukkenden last te zullen blijven. De resultaten van deze fabriek waren in de campagne 1923/'24 weder niet gunstig, zoodat de Friesch-Groningsche op haar bezit aan Frisia-aandeelen, nominaal groot 2 miljoen gulden, *f* 400.000 heeft afgeschreven. Ook over 1923/'24 keerde „Frisia” geen dividend uit. De deelneming in deze fabriek beteekende in dat boekjaar voor de

Friesch-Groningsche daardoor een renteverlies van f 150.000 (over 15 maanden in plaats van 12, wegens de verschuiving van den datum van het sluiten der rekening van 31 Maart naar 30 Juni).

Als lichtpunt kan worden gewezen op de versterking der samenwerking tusschen de Fr.-Groningsche, Vierverlaten en C. S. M., die het gevolg is van het feit, dat zij gemeenschappelijk belang bij „Frisia” hebben. Deze samenwerking uit zich o.a. in gemeenschappelijke vaststelling van loonen en schipperstarieven en van aankoop van kolen en steenkalk door de C. S. M. ook voor de Fr.-Groningsche, waardoor deze laatste profiteert van de prijsreductiën, die de machtige C. S. M. weet te bedingen.

* * *

De beteekenis der suikerindustrie.

Zonder suikerfabrieken in het Noorden van ons land is een enigszins uitgebreide suikerbietenteelt in deze streek niet denkbaar. De vervoerkosten van de bieten naar het centrum der industrie zijn daarvoor veel te hoog.

In het begin der negentiger jaren bedroeg de spoorvracht naar Breda circa f 3 per 1000 kg. Bij een waarde der bieten van f 10 à f 12 per 1000 kg drukte deze vracht reeds veel te zwaar. Thans bedraagt de spoorvracht Groningen—Breda circa f 8, wat bij een bietenprijs van ongeveer f 20 de teelt hier onconomisch zou maken.

Bovendien nog kunnen alleen bieten, geteeld op niet te grooten afstand van spoorwegstations, voor dit transport worden gebruikt.

Vervoer te water naar Noord-Brabant is in een jaargetijde met veel slecht weer te risquant, omdat de reis zeer lang zou kunnen duren en door een te lang verblijf van de bieten in het schip verlies van suiker plaats vindt. Dit vervoer zou bovendien, met het oog op de reis over de Zuiderzee, moeten geschieden in schepen van tenminste 90 à 100 ton; doch het aantal plaatsen, waar deze zouden kunnen laden, is zeer beperkt.

Daarom is grootere uitbreiding van de cultuur in ons gebied pas gekomen, nadat hier een fabriek was opgericht. Sindsdien is zij, zooals de tabel op bldz. 165 aangeeft, niet zonder beteekenis geworden. In de oorlogsjaren legde de Regeering haar door een teeltregeling aan banden, doch na de opheffing daarvan volgde weer een sterke uitbreiding.

De val der suikerprijzen in 1920 en '21 veroorzaakte een teruggang van den bietenbouw, maar met de prijsstijging, die daarop volgde, is ook weder de teelt uitgebreid, zoodat in 1924 de drie fabrieken alle een volle campagne hebben gehad.

Het landbouwbedrijf in Groningen is, wat de vruchtopvolging betreft, een „vrij” bedrijf. Vaste vruchtwisselingen worden niet gevolgd, al worden bepaalde regels, om redenen van technischen en van economischen aard, als grondslag genomen. Binnen het raam dezer regels is echter zooveel speling, dat de uitgebreidheid der verschillende teelten vooral bepaald wordt door de financiële vooruitzichten.

De graanbouw neemt nergens in ons land zulk een belangrijke plaats in het bedrijf in als in het Noorden van Groningen.

Uit een technisch oogpunt werden na het verdwijnen der koolzaadteelt in de tweede helft der vorige eeuw *te veel* graanvruchten verbouwd. Het zaaien van twee graanvruchten na elkaar is op de klei- en zavelgronden van Groningen iets zeer algemeen, en het drie jaar achtereenvolgens betelen van een perceel met graan in sommige deelen geen zeldzaamheid. Het is dan ook geen wonder, dat er behoefte bestond aan meer afwisseling in de vruchtopvolging en dat de suikerbiet daarvoor zeer geschikt geacht werd.

Toch stuitte uitbreiding dezer cultuur ook op bezwaren, waarvan de volgende de voornaamste zijn:

a. De teelt is een zeer arbeids-intensieve. Vóór 1914 had men in vele streken dezer provincie meermalen gebrek aan arbeidskrachten, wat de uitbreiding tegenhield.

b. De cultuur moet geleerd worden door boer en arbeiders beiden. Toen ik in 1910 voor het eerst in deze provincie kwam, viel het mij op, hoe onhandig het werkvolk was met het op één zetten, het schoonmaken en rooien der bieten, vergeleken bv. met de Zeeuwsche arbeiders.

c. De bietenoogst duurt tot laat in den herfst. Vele oudere boeren, die gewoon waren op 1 Nov. met het landwerk gereed te zijn, konden er niet gemakkelijk toe komen, dien datum een maand of zes weken te verschuiven, vooral omdat in een natten herfst door het van het land rijden der bieten de bodem in erge mate vertrapt en verreden wordt. Aan paarden en wagens worden dan zware eischen gesteld.

d. De loonovereenkomsten met de landarbeiders loopen omstreeks Mei af. Het afsluiten van nieuwe overeenkomsten is meermalen slechts na een kortere of langere staking of uitsluiting der landarbeiders mogelijk geweest. In dezen critieken tijd valt juist het op één zetten der bieten, een werkzaamheid, welke slechts een kort uitstel gedooft. In jaren, dat stakingen worden gevreesd, beperken velen daarom de bietenteelt, of zien daarvan af.

e. Het vervoer der bieten over langen afstand langs onverharde wegen is in een najaar met veel regenval onmogelijk. Het vervoer per as over verharde wegen is weliswaar mogelijk, doch duur. Daardoor is bietencultuur op groote schaal gebonden aan voldoende scheepvaartgelegenheid. In verschillende deelen der provincie, met name in het Oldambt en in vele jonge Wadpolders, is deze in onvoldoende mate aanwezig. Vele boerderijen hebben in die streken bovendien een zeer smallen en lang-gerekten vorm. Het vervoer der bieten van de verder van den harden weg gelegen perceelen is hoogst bezwaarlijk, soms onmogelijk.

Tegenover deze bezwaren stonden en staan voordeelen, die als volgt kunnen worden samengevat.

a. Van het grootste belang is het financieele resultaat. Een der factoren, waardoor dit beheerscht wordt, de prijs der bieten, kan, voor zoover het koopbieten betreft, reeds vóór het zaaien van het gewas, beoordeeld worden, omdat de prijzen van het koopcontract reeds in het voorjaar bekend gemaakt worden. Ook het participatie-contract wordt steeds vóór den zaaitijd door de agenten der fabrieken aan de boeren aangeboden, zoodat ook daaruit over de bruto-opbrengst bij een normalen oogst een en ander valt af te leiden. De financieele resultaten der bietenteelt zijn, te zamen met de hieronder genoemde motieven, van dien aard geweest (zie de tabellen op pag. 200 en 201), dat de cultuur zich geleidelijk heeft uitgebreid.

b. De vervanging van een deel der graanteelt door bieten geeft een betere verdeling van de werkzaamheden over het geheele jaar, wat voor den boer van beteekenis en voor de arbeiders van het allergrootste belang is. ¹⁾

¹⁾ Aangezien 1 ha bieten gemiddeld f 100 arbeidsloon meer eischt dan 1 ha graan, is het ook voor de landarbeiders van groote beteekenis dat de cultuur in stand blijft, of zich uitbreidt.

c. Niet alleen de biet heeft waarde, doch ook het loof. Dit wordt dan ook zoo zorgvuldig mogelijk verzameld. Op dit stuk bestaat een groot verschil met Zeeland, de Haarlemmermeer en andere streken. Een gedeelte van het loof wordt in groenen toestand vervoederd en het meeste wordt geënsileerd. Dit geënsileerde bietenloof is een uitnemend veevoeder en tal van boeren verbouwen een bepaalde oppervlakte met suikerbieten in de eerste plaats om gedurende den winter over ingekuild bietenloof te kunnen beschikken. Rundvee, schapen, paarden en varkens, alle ontvangen op vele boerderijen geregeld „silo”. Bij het gebrek aan hooi (doordat geen, of althans weinig grasland aanwezig is), maakt deze „silo” het houden van meer vee gedurende den winter mogelijk, wat bij de relatief hoge zuivelprijzen der laatste jaren een factor van beteekenis is.

d. Het nut der bieten in het vruchtwisselstelsel bestaat naast een betere werkverdeling, die daarvan het gevolg is, vooral in de mogelijkheid om door deze cultuur het land goed „schoon” te houden, terwijl in een niet te natten herfst de bodem in uitstekende structuur achterblijft. ¹⁾

Als de balans van voor- en nadeelen, verbonden aan het voor de bietenteelt inruimen van een plaats in de vruchtopvolging, wordt opgemaakt, is de conclusie niet gewaagd, dat door de ontwikkeling der suikerindustrie in deze provincie het landbouwbedrijf voor den boer rendabeler is geworden, technisch op een hooger peil is gekomen, en economisch (door de grootere arbeids-intensiteit) eveneens is vooruit gegaan.

Voor de Veenkoloniën bestaat aan de suikerbietenteelt veel minder behoefte, dan voor de klei- en zavelgronden. De opbrengsten der suikerbieten zijn in de Veenkoloniën gemiddeld lager dan op de laats genoemde grondsoorten. De Veenkoloniën blijven, indien geen abnormale prijsverhouding tusschen aardappelmeel en suiker ontstaat, het gebied der fabrieksaardappelen. Ontstaat een sterk

¹⁾ Bij de bietenverwerking blijft als veevoeder over de *pulp*. Deze pulp is zeer spoedig door de melkveehouders in de weidestrecken van Groningen en Friesland als een zeer goed voeder erkend, en vindt gretig aftrek. Bovendien blijft over de „*schuimaarde*”, een product, rijk aan koolzure kalk ($\pm 40\%$), die heeft gediend voor zuivering der diffusiesappen. Deze schuimaarde is in het Zuiden van ons land vrijwel waardeloos. In het Noorden is ze zeer gezocht, voor bemestings- en grondverbeteringsdoeleinden. Zelfs wordt geregeld schuimaarde uit Noord-Brabant naar Groningen aangevoerd.

gewijzigde prijsverhouding, dan zal vervanging van een deel der aardappelteelt door bietencultuur technisch op weinig bezwaren stuiten.

De suikerbietencultuur heeft in Groningen nog op verre na niet de beteekenis, die deze teelt in Zeeland heeft, waar in 1911/'20 bijv. op Noord-Beveland 21 % van het bouwland door dit gewas werd ingenomen, en in Westelijk Noord-Brabant, waar dit voor 26 % het geval was.

Voor de landbouwgebieden van Groningen, waar de bietencultuur nog het meest wordt aangetroffen, vinden we voor die periode de volgende percentages:

Noordelijk Westerkwartier	5.5
Noordelijke Bouwstreek	8.
Centrale Bouwstreek	4.
Klei-Oldambt	2.
Nieuw-Oldambt	2.

In 1922/23 werden in ons land verwerkt 1668 mill. kg. suikerbieten in 7 coöperatieve en 14 speculatieve fabrieken. In Groningen en Friesland 248 mill. kg in 1 coöperatieve en 2 speculatieve fabrieken.¹⁾

De cultuur is in het Noorden dus ongetwijfeld nog voor groote uitbreiding vatbaar, al zal Groningen steeds in eenigszins ongunstiger positie blijven dan Brabant en Zeeland.

De aanvoerkosten voor de voornaamste hulpmiddelen: steenkolen en kalksteen, zijn voor de fabrieken hier n.l. aanmerkelijk hooger dan voor de Zuidelijke. Ook bij de beoordeeling van achterstaande bedrijfsuitkomsten dient dit in aanmerking te worden genomen. De exploitatiekosten zijn uit dien hoofde, alsmede door de hoogere arbeidsloonen en doordat de Zuidelijke fabrieken, wegens minder gevaar voor vorst, een langere campagne kunnen maken, ± f2.50 per 1000 kg bieten hooger dan in het Zuiden.

Ook is bij dezelfde behandeling en bemesting de opbrengst derzelfde bietensoort op de beste gronden hier steeds niet onbelangrijk, wellicht meer dan 5000 kg per ha, lager dan op overeenkomstige gronden in het Zuiden van ons land. Hoogstwaarschijnlijk is dit hoofdzakelijk een gevolg van het verschil in klimaat.

Tenslotte zal de toekomst der suikerbietenteelt in Groningen vooral afhangen, eenerzijds van de verhouding der

¹⁾ In 1923/'24 361 mill. kg.

suikerprijzen tot de prijzen van granen en andere akkerbouwproducten en anderzijds van de arbeidsloonen. Deze laatste vormen voor deze arbeids-intensieve cultuur een factor van belang.

Wordt de marge tusschen de waarde van hetgeen wordt voortgebracht en hetgeen daarvoor aan loon moet worden betaald, te gering, dan moet de ondernemer wel tot meer arbeids-extensieve cultures overgaan. En voor de bietenteelt is die kans grooter dan voor menige andere cultuur, omdat de bietsuiker op de wereldmarkt heeft te concurreeren met de riet-suiker, welke wordt voortgebracht in tropische en sub-tropische gewesten, waar de loonen der veldarbeiders een veel minder belangrijke factor vormen dan in Europa.

Blijft de verhouding tusschen de verschillende genoemde factoren, welke den omvang der suikerbietenteelt beheerschen, vrijwel ongewijzigd, dan mag niettemin een verdere uitbreiding der teelt worden verwacht. De cultuur is hier nog in opkomst. Naarmate oudere landbouwers het bedrijf verlaten en jongere, die in het algemeen gemakkelijker over de aan de teelt verbonden bezwaren heen stappen, hen opvolgen, wordt – bij overigens gelijke omstandigheden – de kans op een zoodanige uitbreiding der cultures, dat de bestaande fabrieken geregeld een voldoende hoeveelheid grondstof hebben, steeds gunstiger.

* * *

FRIESCH-GRONINGSCH E COÖP. BEETWORTELSUIKERFABRIEK TE GRONINGEN.

Campagne.	Gecontr.ha.	Totaal ontv. kg beetwortelen.	Gemiddeld gehalte.	Totaal ontv. 1) kg suiker.	Opbr. p. ha. 1)		Ledenprijs bij gemiddeld 2) gehalte.
					Beet- wortel kg.	Suiker kg.	
1914/'15	2945	108 969 090	16.12	17 572 523	37 001	5 967	f 15.60
1915/'16	3787	131 999 140	17.10	19 490 329	30 103	5 147	„ 23. –
1916/'17	4784	136 516 500	17.10	23 344 322	28 536	4 880	„ 30. –
1917/'18	3373	120 544 290	16.85	20 316 432	35 738	6 023	„ 31. –
1918/'19	2958	90 081 390	16.10	14 511 306	30 453	4 906	„ 35. –
1919/'20	5616	147 154 460	16.25	23 924 496	26 203	4 260	„ 45. –
1920/'21	7923	219 997 260	17.33	38 139 607	27 767	4 814	„ 30. –
1921/'22	9656	260 083 400	18.04	46 942 148	26 935	4 861	„ 14. –
1922/'23	3785	117 458 833	18.23	21 414 101	31 033	5 658	„ 22. –
1923/'24	5530	129 581 693	15.64	20 281 469	23 432	3 668	„ 21.48
	50357	1444 386 056	17.03	245 936 733	28 681	4 884	26.71

1), 2) Zie pag. 202.

NOORD-NEDERLANDSCHE BEETWORTELSUIKERFABRIEK TE VIERVERLATEN.

Campagne.	Verwerkte bieten in miljoen kg.	Gemiddeld gehalte %.	Bieten per ha ¹⁾ .	Suiker per ha ¹⁾ .	Prijs der suiker.	Totale participatieprijs ²⁾	Koopprijs ³⁾ .
1897/'98	30.1	15.30	28 355	4 309	f 11.10	f 9.92	f 8.50
1898/'99	56.7	15.33	26 772	4 140	„ 11.55	„ 10.08	„ 10. —
1899/'00	62.8	15.60	32 534	5 073	„ 11.25	„ 10.46	„ 9.50
1900/'01	81.9	15.06	32 873	4 921	„ 11.46	„ 10.38	„ 9. —
1901/'02	71.2	16.30	32 174	5 246	„ 9.14	„ 9.85	„ 9. —
1902/'03	48.3	16.63	24 465	4 182	„ 9.27	„ 10.23	„ 8.25
1903/'04	42	15.41	20 800	3 175	„ 9.97	„ 8.64	„ 10. —
1904/'05	45.1	17.86	27 393	4 876	„ 11.25	„ 12.54	„ 9. —
1905/'06	82.2	16.53	32 927	5 432	„ 11.88	„ 12. —	„ 11. —
1906/'07	65.3	16.73	30 255	5 052	„ 10.61	„ 10.85	„ 9.75
1907/'08	62.3	15.91	26 000	4 134	„ 11.18	„ 10.58	„ 10. —
1908/'09	57.3	16.98	30 900	5 175	„ 11.86	„ 12.96	„ 11.05
1909/'10	78.7	15.58	26 600	4 128	„ 12.47	„ 12.46	„ 11.25
1910/'11	77	16.92	27 825	4 694	„ 12.47	„ 14.12	„ 12. —
1911/'12	96.8	17.37	34 128	5 928	„ 13.68	„ 16.44	„ 11.50
1912/'13	132.5	17.50	34 057	5 962	„ 12.24	„ 14.17	„ 13.50
1913/'14	105.9	16.58	29 000	4 808	„ 11.51	„ 12.25	„ 12. —
1914/'15	118.8	16.39	33 600	5 508	„ 13.79	„ 15.22	„ 13. —
1915/'16	70.1	17.51	27 000	4 740	„ 18.43	„ 24.15	„ 14.50
1916/'17	73.8	17.16	25 890	4 445	„ 23.78	„ 30.69	„ 22. —
1917/'18	43.1	17.17	35 650	6 120	„ 22.50	„ 31.46	„ 26. —
1918/'19	52.5	16.69	29 381	4 889	„ 24.50	„ 35.56	„ 26.50
1919/'20	102.2	16.39	25 967	4 262	„ 40.10	„ 45.23	„ 33. —
1920/'21	122.1	17.26	26 963	4 655	„ 29.10	„ 30.49	„ 32. —
1921/'22	139.9	17.57	27 380	4 811	„ 17.30	„ 16.16	„ 22. —
1922/'23	64.6	17.91	29 080	5 201	„ 22.50	„ 24.25	„ 16. —
1923/'24	70.7	15.50	21 842	3 385	„ 20.70	„ 22.21	„ 17. —

BEETWORTELSUIKERFABRIEK „FRISIA” TE FRANEKER.

Campagne.	Totaal verwerkte bieten kg.	Gemiddelde gehalte %.	Opbrengst per ha ¹⁾ .		Frisia ²⁾ coöp. prijs.
			Beetw. kg.	Suiker kg.	
1921/'22	—	18.03	30 416	5 484	f 13.68
1922/'23	66 298 440	18.25	31 865	5 815	„ 20. —
1923/'24	61 074 908	15.56	24 679	3 840	„ 17.05

¹⁾, ²⁾, ³⁾ en ⁴⁾ Zie pag. 202.

1) De in totaal ontvangen kg suiker in den staat der Fr. Groningsche zijn berekend door het gewicht, dat de landbouwers op grond der contracten hebben uitbetaald gekregen, welk gewicht dus gedeeltelijk bij de inlading is vastgesteld, te vermenigvuldigen met het gemiddelde gehalte. De aan de landbouwers betaalde hoeveelheid wijkt steeds af van de aan de fabriek geconstateerde.

Bij de berekening van de bieten- en suikeropbrengst per ha is men uitgegaan van de gecontracteerde oppervlakte, die echter min of meer kan afwijken van de werkelijk beteelde oppervlakte. Vooral ten opzichte van de campagne 1923/24 van „Frisia” geeft de aangegeven opbrengst per ha geen juist beeld van de werkelijkheid, daar de bieten van meer ha geleverd werden, dan gecontracteerd waren. Naar schatting bedroeg de bieten-opbrengst per ha in dat jaar voor „Frisia” niet meer dan 22.000 à 22.500 kg.

2) Deze prijzen werden uitbetaald. Ten laste der exploitatie werden de zeer aanzienlijke afschrijvingen gebracht. Boven den aangegeven ledenprijs werden nog premies voor vroege en late levering aan de leden uitbetaald.

De prijs van 1923/24 geldt bij levering van 20.000 kg bieten per aandeel. Werd 30.000 kg per aandeel geleverd, dan werd f 22.50 per 1000 kg uitbetaald. Het vervoer der bieten per schip of spoor komt voor rekening der fabriek.

3) Deze participatieprijs geldt bij een gemiddeld gehalte en is inclusief het aandeel in de overwinst, doch exclusief de premie voor vroege en late levering.

4) De prijzen der laatste drie campagnes gelden voor bieten met een gehalte van 16⁰/₀ suiker. Het vervoer der bieten per schip of spoor komt voor rekening der fabriek.

5) De Frisia „coöperatie”-prijs is afhankelijk van de bedrijfsresultaten der fabriek. De in het vijfjarig-contract neergelegde bepalingen zijn evenwel ieder jaar in het voordeel van de verbouwers gewijzigd, om deze te animeeren, meer bieten te telen. De cijfers geven aan, wat de verbouwers bij een gemiddeld gehalte ontvingen. De bieten moesten worden geleverd franco in het schip of in den wagon.

HOOFDSTUK IV.

Zuivelbereiding.

De toestand in het laatst der vorige eeuw.

Reeds meer dan 100 jaren is de prov. Groningen in hoofdzaak een akkerbouwgebied. De veehouderij is van veel minder beteekenis, en dientengevolge is ook de zuivelbereiding van onderschikt belang, als men de provincie in haar geheel beschouwt.

De zuivelindustrie in deze provincie heeft weinig of niets specifiek Groningsch en, vergeleken met de zuivelbereiding in ons geheele land, neemt zij slechts een zeer bescheiden plaats in.

Toch dient ook aan dit onderdeel aandacht te worden geschonken, omdat de ontwikkeling der zuivelindustrie in vele deelen der provincie een vrij sterke wijziging van het landbouwbedrijf heeft teweeg gebracht en in die deelen der provincie, waar het grasland overheerscht, is geworden tot een tak van nijverheid, welks resultaten voor de bedrijfsuitkomsten der boerderijen van overwegende beteekenis zijn. Bovendien is op het gebied der zuivelbereiding het eerst de coöperatieve verwerking toegepast, al geschiedde dat dan ook niet aanstonds door naar de wet van 1876 geconstitueerde vereenigingen.

Een halve eeuw geleden was de beteekenis der zuivelbereiding in Groningen nog zeer gering.

Uit den aard der zaak werd ook toen reeds in de *weidestrecken* veel vee gehouden, doch de veehouderij had daar toen in de eerste plaats tot doel vetweiderij. Gefokt werd daar vooral om jongvee te verkrijgen voor de aanvulling van eigen veestapel en voor verkoop naar elders. Melkwinning kwam pas in de tweede of derde plaats. Het melkvee werd reeds op 3 of 4-jarigen leeftijd van de hand gedaan.

In de *akkerbouwstreken* werd een halve eeuw geleden, met uitzondering van de jonge Dollarpolders, ook vrij veel vee gehouden. Doch hier was de veehouderij niet doel, maar middel, n.l. ter verkrijging van stalmest, dien men voor de vruchtbaarheid van den grond niet kon missen.

Het vee, dat men in het Noorden der provincie hield, was

duſ geen zuiver melkvee, doch vee, dat geſchikt was, om vetgemest te worden, hetzij door het in den zomer te weiden, hetzij door het des winters op stal met krachtvoeder te voederen.

De melkwinning stond niet op den voorgrond en een groot deel der melk, die men won, werd in eigen bedrijf aangewend voor den opfok van het jongvee en voor gebruik door de talrijke mannelijke en vrouwelijke arbeidskrachten, die men geheel of gedeeltelijk „op den kost” had.

De melkkoeien werden voorts als regel op 4-jarigen leeftijd, sterk gevoed, als z.g. „Hollandsche koeien” naar elders verkocht. Deze groote uitvoer van vee vereischte het opfokken van een groot aantal kalveren. Dat er onder die omstandigheden niet veel zuivelproducten konden worden verkocht, is duidelijk. Bovendien werd aan de zuivelbereiding onvoldoende zorg besteed, waardoor de boter een te geringen prijs opbracht.

Ditzelfde was ook het geval op de *kleigronden van het Oosten der provincie*. Maar, behalve op de zeer vruchtbare jonge Dollardpolders, werd daar voor de verkrijging van stalmest toch meer *melkvee* gehouden.

Geertsema ¹⁾ geeft aan, dat daar op boerderijen van 40 à 50 bunders in 1868 20 à 30 stuks rundvee werden gehouden, waarvan 6–8 melkkoeien, waardoor het in den zomer noodig was, alle werkdagen te karnen.

De te geringe geldelijke opbrengst der boter (kaas werd slechts sporadisch gemaakt), bracht het Genootſchap van Nijverheid er toe in 1871 aan zijn afdeelingen de vraag voor te leggen, of het mogelijk en wenschelijk was in deze provincie *kaasfabrieken* op te richten.

Uit de in de Handelingen 1871/72 opgenomen rapporten blijkt, dat de melk hier 20% minder waarde had dan in Friesland, waar een veel grooter deel der melk tot boter werd verwerkt en waar dit product van veel betere kwaliteit was.

In de streken, waar betrekkelijk weinig vee werd gehouden en waar de melk nog voor een groot deel in eigen bedrijf werd gebruikt, werd wegens de aan het transport verbonden moeilijkheden fabriekmatige verwerking bezwaarlijk geacht. Anders

¹⁾ C. J. Geertsema, Beschrijving van den Landb. in Oldambt, Westerwolde en Fivelgo, pag. 39.

stond echter de zaak in die streken, waar meer melkvee werd gehouden.

Voorlichting werd evenwel wenschelijk geacht en daarom plaatste het Hoofdbestuur in een drietal bladen de volgende advertentie:

„Iemand, genegen tot het oprichten van een kaasfabriek in de prov. Groningen, en die in een of ander opzicht ondersteuning verlangt tot het doen van onderzoek naar de wijze van inrichting van zoodanige fabrieken in andere gedeelten van ons vaderland of het buitenland, wordt verzocht zich aan te melden bij den secretaris”. 1)

Twee aanbiedingen kwamen in, doch konden niet in aanmerking komen.

In de jaren na 1870 werd in Groningen de veehouderij ingekrompen als oorzaak van:

- a. de hooge graanprijzen, en
- b. de hooge prijzen, die de cartonfabrieken voor stroo betaalden.

We hebben reeds gezien, hoe het Genootschap van Nijverheid tengevolge daarvan met de mogelijkheid van *roofbouw* rekening hield (zie pag. 105).

Na de intreding van de daling in de korenprijzen, gevolg van groote aanvoeren uit Amerika, werd aan de veeteelt en zuivelbereiding weer meer aandacht geschonken.

J. RINKES BORGER besprak in den Almanak v. d. Landbouw in 1879 den toestand van veehouderij en zuivelbereiding 2), die verre van rooskleurig was. Hij gaf aan, hoe, door meer in de melkrichting te fokken, de veehouderij een goede toekomst tegemoet kon gaan en hoe het rundvee, in plaats van te worden beschouwd als een lastpost, dien men alleen om den mest duldde, kon worden een der belangrijkste bronnen van inkomsten.

Doch dan diende ook de boterbereiding te worden verbeterd, om een goede kwaliteit boter te verkrijgen. Daarvoor achtte hij noodig, *dat de bereiding van de boerderijen werd overgebracht naar daarvoor ingerichte fabrieken.*

Hij releveerde de groote gebreken, die aan de bereiding van en den handel in boter in de prov. Groningen kleefden, waardoor de naam van het product zoo slecht was geworden, dat

1) Handelingen 1872/73, pag. 7.

2) Pag. 28 e. v.

de prijs ver beneden dien van de Deensche boter bleef. Het radicale middel, om den toestand te verbeteren, zoo schreef hij, *ligt in vereeniging*.

Ook het Genootschap van Nijverheid zond in 1879 een vraagpunt aan zijn afdeelingen, handelende over de lage zuivelprijzen en over de oorzaken daarvan. In de antwoorden ¹⁾ wordt door enkele afdeelingen de oprichting van boter- en kaasfabrieken eveneens aanbevolen.

In Amerika bestonden toen volgens *Jb. Boeke* ²⁾ reeds duizenden, in Frankrijk, Zwitserland, Denemarken, Zweden, Finland en Noord-Duitschland honderden van dergelijke inrichtingen, die beste resultaten opleverden.

In 1884/85 stelde het Genootschap van Nijverheid zijn afdeelingen de positieve vraag: *Hebben fabrieken voor de bereiding van zuivelproducten in deze provincie een toekomst? Zoo ja, kan het Genootschap iets doen om het oprichten daarvan te bevorderen?*

Deze vraag werd ongetwijfeld gesteld naar aanleiding van het feit, dat in 1884 de eerste zuivelfabriek te Winschoten was opgericht.

Vergelijkt men de uitgebrachte rapporten met die, welke in 1879/80 waren uitgebracht, dan blijkt, dat de wenschelijkheid reeds door een bredere groep werd ingezien, al waren er nog steeds veel ongelooovigen, zooals uit onderstaande aanhalingen moge blijken.

De Afd. Appingedam rapporteerde o. a.

„Het eerste feit dan, dat uwe commissie bij de beantwoording van dat vraagpunt heeft te constateeren, is, voor onzen landbouw, van weinig eervollen aard; wij bedoelen nl., dat er in Groningerland veel te min van eene melkkoe wordt gemaakt. Wanneer wij nagaan, dat onze melkkoeien 's morgens vóór 4 uur, dat is voor 't begin der eigenlijke boerenwerkzaamheden, in der haast en meestal op eene slechte, dikwijls ruwe wijze worden uitgemolken, of half uitgemolken door onze boerenjongens en 's namiddags weer door ander personeel; dat aldus de verkregen melk soms langeren tijd moet worden opgegaard om verwerkt te kunnen worden; dat de ijverige boerin voor dag en dauw opstaat en de minder ijverige de meiden laat begaan om zonder kennis en zonder oordeel en zonder de noodige gereedschappen en inrichtingen die melk, die juist van dat alles voor de verwerking zooveel vereischt, in boter en karnemelk te scheiden met behulp van een paard, dat de boer geen tijd gunt om zijn taak behoorlijk te volbrengen; dat 40 kilo's van de aldus na oneindig veel geharrewar verkregen boter eindelijk aan de Groninger waag de som van f30 kan opbrengen, om daarna een verderen graad van verknoeïing te

¹⁾ Handelingen 1879/80 pag. 92 e. v.

²⁾ Almanak v. d. Landbouw, 1879, pag. 23.

ondergaan door met nog gemeenere Westfaalsche boter vermengd te worden, welke zoo de Groninger boter een naam bezorgt, te leelijk om nog een greintje van het idee over te houden, dat het heerlijke melkproduct, dat terecht het smakelijkste vet der aarde wordt genoemd, anders aan zich pleegt te verbinden, dan meenen wij niet te overdrijven, wanneer wij constateeren, dat de boterbereiding, althans voor verreweg het grootste deel onzer provincie, een ellendige tak is van het boerenbedrijf.

„Volgens onze bescheiden meening is de veehouderij voor verreweg het grootste deel onzer provincie nog steeds, niettegenstaande alles wat men er ook van moge zeggen, een noodzakelijk kwaad, en de reden waarom hier zooveel vee wordt gehouden, ligt geenszins in de omstandigheid, dat de veehouderij op zich zelf voldoende winsten afwerpt, maar in de eerste plaats daarin, dat ons land mest behoeft en vervolgens in de omstandigheid, dat we niet buiten wisselbouw met klaver kunnen, welke klaver niet anders is te gebruiken dan als weide of als voeder voor den stal of bak in de allernaaste omgeving van de plaats; waar het gegroeid is. Bovendien hebben de boeren in Groningen het volk voor een groot deel op den kost en is daarvoor spek en boter noodig, welke beide producten weer uit de boerderij verkregen kunnen worden door eenig melkvee te houden, dat tegelijk kan dienen voor de fokkerij, de boterproducten en de varkensmesterij. Zoo grijpt het een in het ander en wordt het ensemble aanbevelenswaardig, zonder dat iedere tak op zich zelf nu juist zoo bijzonder winstgevend kan genoemd worden.

„Het ligt dus voor de hand, dat de Groninger boer in 't algemeen onder de tegenwoordig bestaande verhoudingen zijn aantal melkbeesten, tot de melkschapen inkluis, zal beperken tot het hoogstnoodige en de geheele melkproductie is gaan beschouwen als bijzaak. Was het voor ons mogelijk om uit een liter melk in plaats van 2.5 cts., 4 of 5 cts. te maken, gaarne zouden we alle middelen in 't werk stellen daartoe te geraken, dat is klaar. Wij voor ons zijn echter overtuigd, dat wij met ons weinigje melk weinig meer kunnen uitlechten dan we doen.”

De overtuiging, dat men in de richting van fabriekmatige zuivelbereiding moest, won niettemin gestadig terrein en weldra verzezen op verscheidene plaatsen zuivelfabriekjes.

Voor vele streken gold de schildering, die de afdeeling Appingedam blijkens het hierboven geciteerde gaf in 1884/'85 al niet meer. De resumé-commissie concludeerde tenminste uit de rapporten. ¹⁾

„Zooals uit het bovenstaande duidelijk blijkt, is Uw commissie met de groote meerderheid der afd. van oordeel, dat zuivelfabrieken voor onze prov. *wel degelijk een toekomst hebben* ²⁾. Wat het eerste gedeelte van het vraagpunt betreft, zouden wij het hierbij dus kunnen laten, ware het niet, dat wij nog gaarne een paar opmerkingen zouden willen maken, die wel niet direct in het vraagpunt liggen opgesloten, maar er toch zeer na mee in verband staan.

„In de eerste plaats dan, wenschen wij te wijzen op het groote belang, 't welk

¹⁾ Handelingen 1885/'86, pag. 113.

²⁾ Cursiveering van mij, (G. M.).

er in is gelegen, dat de leveranciers der melk tevens aandeelhouders zijn in de fabriek. Het produceeren toch van 1e soort zuivelproducten ligt niet alleen aan de behandeling, die de melk in de fabriek ondergaat, maar voor een groot deel ook reeds aan hetgeen vroeger met de melk is gebeurd. Is de melkleverancier niet kraakzindelijk bij het melken en op de melkgereedschappen, en let hij niet reeds bij de voeding op alles wat de koeien wordt voorgelegd, dan is het voor de fabriek onmogelijk prima kwaliteiten te leveren. Is nu de melkleverancier tevens aandeelhouder in de fabriek, dan moet dit hem voortdurend aansporen zijn best te doen en op alles te letten. Dat dit laatste juist van het grootste belang is, is in onze prov. nog veel te weinig bekend.

„Geschikte plaatsen voor zuivelfabrieken zullen er in Groningen voorhands, zoolang er niet meer melkvee wordt gehouden, echter wel niet veel aan te wijzen zijn.”¹⁾

Ruim 3 jaar later was de toestand reeds weer aanmerkelijk veranderd, zooals uit de *Uitkomsten van het onderzoek van den Toestand van den Landbouw in Nederland* ²⁾ blijkt.

Aan de beschrijving van eenige Groningsche gemeenten is het volgende ontleend:

Bellingwolde (hoofdst. XVIII, pag. 33).

„Pogingen om ook hier eene zuivelfabriek op aandeelen op te richten zijn verleden jaar mislukt. Er bestaat echter vooruitzicht, dat deze pogingen opnieuw zullen opgevat worden, omdat men van elders opgerichte fabrieken verneemt, dat zij voordeelig werken voor de ondernemers en de leveranciers en het voor het vrouwelijk personeel een heel gemak oplevert, wanneer zij dadelijk de versche melk aan de fabriek kunnen afleveren.”

Finsterwolde (hoofdst. XIX, pag. 14).

„Op gelijke wijze is voor eenige jaren te Winschoten eene zuivelfabriek tot stand gekomen. De melk wordt voor rekening van de onderneming, in opzettelijk voor dat doel vervaardigde blikken bussen van 10, 20, 30 à 40 liter inhoud, dagelijks bij de leveranciers, landbouwers en daglooners in de omliggende dorpen, per as afgehaald *en met winst* ¹⁾ verwerkt tot boter, kaas, karnemelk en hui.”²⁾

„Niet dan met angstvallige bedachtzaamheid doen de meeste landbouwers dikwijls afstand van aloude gebruiken en gewoonten en daarom is het opmerkelijk hoe spoedig deze zuivelfabrieken het burgerrecht hebben weten te verkrijgen. Meer en meer gaat men tot levering der melk over, hetzij gedeeltelijk, hetzij de geheele hoeveelheid, die gemolken wordt. In het laatste geval neemt men tegen matigen prijs de voor de huishouding en het bedrijf benoodigde karnemelk terug, die te gelijk met de ledige melkbussen kosteloos aan huis wordt bezorgd. De fabriek in Winschoten verwerkte in 1888 ongeveer 1.135.000 liter melk, voor het meerendeel in de gemeenten Beerta en Finsterwolde gewonnen.

„Voor deze melk betaalde de directie aan de leveranciers zuiver eene som

¹⁾ Cursiveering van mij. (G. M.).

²⁾ Ingesteld door de Landbouwcommissie, benoemd bij K.B. van 18 Sept. 1886 No. 28.

³⁾ Hui = wei.

van \pm f 45.000, of bijna 4 cent per liter. Ook in de naburige gemeenten Nieuweschans en Midwolda is men bezig dergelijke fabrieken op te richten.

„Voor zoover de melk nog door de landbouwers zelf wordt verwerkt, geschiedt dit volgens de oude methode, namelijk door de volle melk verzuurd te karnen. De boter wordt meest aan gebruikers in de buurt verkocht. Op de wereldmarkt kan zulk een product bezwaarlijk meer mededingen.

„De karnemelk wordt gebruikt om, met toevoeging van gerst- of roggemeel, varkens vet te mesten en als toegift bij den aanfok van kalveren, zoodra die van de melk ontwend worden.”

Aduard (Hoofdstuk XX, pag. 9).

„De zuivelbereiding heeft tot dusverre geheel op den ouden voet plaats gehad. Zonder kaasbereiding wordt de volle melk gekarnd en de karnemelk aan het jonge vee en de varkens gegeven. Ofschoon in deze methode niet veel verandering was te bespeuren, is hierin echter, en dus in het geheele landbouwbedrijf, eene groote ommekeer gekomen door het stichten, in 1888, eener coöperatieve stoomzuivelfabriek in het dorp Aduard.

„Een groot deel van het werk, en wel het meest lastige en dikwijls ondankbaarste gedeelte, is daardoor aan de boerinnen uit de hand genomen; de daaraan te besteden tijd komt der huishouding ten goede, zoodat het oprichten van dergelijke fabrieken allicht niet zonder invloed op het getal vrouwelijke dienstboden is.

„Aan de fabriek te Aduard wordt alleen boter gemaakt en de melk centrifugaal ontroomd. In den zomer van 1888 werd dagelijks de melk van 250 koeien verwerkt.

„De landbouwers zijn over de opbrengst zeer tevreden. De boter wordt door tusschenkomst van een handelaar naar Engeland verzonden en de prijzen, door de aandeelhouders der fabriek in de laatste 3 maanden van 1888 voor hunne boter bedongen, waren gemiddeld tot f 8 per $\frac{1}{4}$ vat, of 40 kg, hooger dan de middenprijs der boter gedurende denzelfden tijd op de markt te Groningen, waar de boter van de landbouwers verkocht wordt. De bedoelde middenprijs wordt echter op verre na niet altijd door de landbouwers bedongen.

„Een tweede coöperatieve zuivelfabriek is voor eenigen tijd in het Westerkwartier, te Grijskerk, in werking gebracht, en reeds worden pogingen aangewend om er ook op andere plaatsen te stichten”.

Ten Boer (Hoofdstuk XXI, pag. 7).

„Ook ten opzichte van de zuivelbereiding is meer belangstelling merkbaar en wordt aan dit middel tot bestaan meer zorg gewijd. Als bewijs kan dienen, dat in het laatst van 1888 zich eene coöperatieve vereeniging heeft gevormd, die nu 25 leden telt, en voor gemeenschappelijke rekening eene stoom-zuivelfabriek heeft gesticht, aan welke fabriek de bereiding der boter geheel volgens de Deensche methode plaats heeft.”¹⁾

Bierum (Hoofdstuk XXII, pag. 19).

„In de laatste jaren is bij de zuivelbereiding bij velen de aandacht gevallen op de fabriekmatige bereiding van boter en kaas en in vele gemeenten dezer provincie zijn dergelijke fabrieken opgericht, bijna uitsluitend bij wijze van coöperatie. Zoo zal er even buiten deze gemeente, in de gemeente *Delfzijl*, ook spoedig eene verrijzen. Hoofdzaak bij deze fabriek is boterbereiding”.

¹⁾ d. w. z. de melk werd ontroomd in een centrifuge; de room werd 24 uur bij lage temperatuur bewaard en dan in een Holsteinsche karn gekarnd. (G. M.)

Ēenrum (Hoofdstuk XXIII, pag. 18).

„De verzending en verkoop van boter, o. a. door de boterfabriek te *Bafloo*, ondervinden allerlei bezwaren; het product komt daardoor soms in bedorven toestand te Londen aan en belemmert den handel”.

* * *

Ontwikkeling in deze eeuw.

Men kan zeggen, dat in betrekkelijk weinige jaren in het laatst der vorige eeuw de zuivelbereiding zich heeft verplaatst van de boerderij naar de fabriek en dat deze overgang tot gevolg heeft gehad, dat aan de kwaliteit van het product meer zorg besteed kon worden en ook besteed werd.

Vooraf na de instelling van den hieronder nog te noemen Groninger Zuivelbond met zijn boterkeuringen is de boter zeer in kwaliteit vooruit gegaan. De betere prijzen, die de boeren voor hun melk kregen, werkten het houden van meer melkvee in de hand, waardoor de hoeveelheid melk, welke jaarlijks voor verwerking beschikbaar was, aanzienlijk is toegenomen.

Zoo werd in het eerste jaar van het bestaan van het Botercontrôle-station Groningen (1904) door de gezamenlijke fabrieken (slechts enkele der kleinste waren toen nog niet aangesloten) 800.000 kg boter geproduceerd, terwijl de productie in 1923 3.225.940 kg bedroeg. Daarbij dient in aanmerking te worden genomen, dat in laatstgenoemd jaar bovendien vrij wat volle melk tot half-vette kaas en tot melkproducten werd verwerkt.

In het algemeen zijn de eerste fabriekjes gesticht door enkele vooruitstrevende boeren, die in hun streek de melkveehouderij wilden vooruit brengen, zonder dat zij beoogden door de stichting dezer fabrieken rechtstreeks winst te maken.

Voor coöperaties was de tijd toen nog niet rijp. Vrijwel alle boeren te bewegen zich financieel te interesseeren bij de nieuwe ondernemingen was nog onmogelijk. De meer vooruitzienden moesten alleen de zaak aanvatten. Naamlooze vennootschappen werden dus gesticht. Veelal werd het dividend, dat op de aandelen zou worden uitgekeerd, tot een zeer bescheiden bedrag gelimiteerd, omdat, behalve de melk van aandeelhouders, ook die van niet-aandeelhouders voor het bedrijf noodig was en deze laatsten alleen bereid waren te leveren, als zij verzekerd waren vrijwel dezelfde vruchten van de onderneming te plukken als de

aandeelhouders zelf. Van de eerste fabriek (Winschoten) kon het meerendeel der aandelen zelfs niet onder de veehouders geplaatst worden. Inwoners van Winschoten moesten financieel medehelpen en deze deden dat, omdat de fabriek tevens zou werken als melkinrichting, waardoor voldoende consumtiemelk van goede kwaliteit en bovendien boter tegen redelijken prijs beschikbaar zouden komen.

Deze fabriek kocht dan ook de melk tegen een vooraf vastgestelden prijs van de leveranciers, terwijl bij de andere fabrieken den leveranciers werd uitbetaald, wat de boter na aftrek van de exploitatiekosten en het te betalen dividend had opgebracht.

Alle fabrieken uit dien tijd zijn op zeer bescheiden schaal begonnen. In de kleistreken gebruikte men aanstonds *stoom* als drijfkracht. Een machine van \pm 5 P. K. was voldoende voor het drijven van een fabriekje, dat per jaar $\frac{1}{2}$ –1 mill. kg melk moest verwerken. De stichtingskosten kwamen dan op f 10 – 20.000.

Voor de zandstreken waren deze ondernemingen nog te groot. Daar begon men op de meeste plaatsen met *handkrachtfabriekjes*.

Behalve fabrieken, die zoogenaamd op coöperatieven grondslag werkten, waren er ook enkele meer winst-beoogende ondernemingen tusschen, die, hetzij door een groep van personen, of door één enkelen persoon werden gesticht en gedreven.

Vrijwel alle fabriekjes maakten uitsluitend boter. De ondermelk werd aan de boeren teruggezonden.

Enkele werden als zuivere kaasfabriek ingericht, terwijl een paar naast boter ook kaas konden produceeren. Vóór 1916 heeft de kaasproductie in Groningen evenwel weinig te beteekenen gehad.

Bij den aanvang dezer eeuw telde Groningen niet minder dan 50 zuivelfabriekjes, waarvan de helft door handkracht werd gedreven, terwijl slechts 8 fabrieken meer dan 1 mill. kg melk per jaar verwerkten.

In technisch opzicht lieten deze bedrijfjes zeer veel te wenschen over. Het brengen van verbetering daarin was evenwel uiterst moeilijk. De hoeveelheid grondstof was meestal te gering om, zonder den prijs der melk te zeer te drukken, de rente en aflossing van de kosten van noodzakelijke verbeteringen te kunnen vinden. Speciaal aan goede *koelinrichtingen* werd overal sterke behoefte gevoeld.

Slechts voor enkele fabrieken waren de omstandigheden zoo

gunstig, dat zij door een degelijk en zuinig beheer geregeld meer melk naar de fabriek konden trekken en de daardoor noodig geworden uitbreidingen konden bekostigen zonder den schuldenlast der fabriek te zeer te doen stijgen.

Als voorbeeld van een dergelijke fabriek kan genoemd worden die te *Grijpskerk* en tot op zekere hoogte ook die te *Ezinge*.

Voor de andere streken was een dergelijke groei niet mogelijk. Daar moest, om verbetering te krijgen, gestreefd worden naar *combinatie* van meerdere kleine bedrijfjes tot één flinke fabriek.

Hierop zijn de pogingen van den Zuivelconsulent, die wegens het belang, dat de zuivelbereiding inmiddels had gekregen, in 1899 door de Groninger Maatschappij van Landbouw en Nijverheid met subsidie van Provincie en Rijk was aangesteld, dan ook steeds gericht geweest.

Maar een dergelijk streven ondervindt veel bezwaren. Particuliere belangen van directeuren en bestuursleden, zoowel als dorpsbelangen, motieven van godsdienstigen en politieken aard waren oorzaak, dat de resultaten tot 1914 zeer gering bleven, zooals nevenstaand staatje aangeeft.

Wel blijkt daaruit, dat de beteekenis der zuivelbereiding geregeld toenam. Immers er vond een sterke verschuiving plaats in de richting van fabrieken met grootere productie. Handkracht werd steeds meer door stoom vervangen.

HANDKRACHT- EN STOOMZUIVELFABRIEKEN IN DE PROV. GRONINGEN. 1)

	Verwerkte melk tot 1 mill. kg.		Verwerkte melk 1-1½ mill. kg.		Verwerkte melk meer dan 1½ mill. kg.		Totaal aantal fabrieken.
	stoom.	handkracht.	stoom.	handkracht.	stoom.	handkracht.	
1900	17	25	5		3		50
1901	26	21	5		2		54
1902	27	18	4		3		51
1903	25	13	9		2		49
1904	24	11	9		4	1	49
1905	25	9	7		4	1	46
1906	29	7	4	2	4	2	48
1907	25	4	9		8	1	47
1908	18	5	9		10		42
1909	22	4	8		12		46
1910	20	3	9	1	11		44
1911	20	3	10		10	2	45
1912	17	3	9		14	1	44
1913	15	3	7		18	1	44
1914	14	4	8		18	1	45
1915	10	3	9		17	1	40
1916	12	1	4		20	1	38
1917	12	1	8		16		37
1918	17	1	6		11		35
—	—	—	—	—	—	—	—
1923	10	1	6		15		32

Combinatie van bedrijven heeft pas op ruimere schaal ingang gevonden, toen in de eerste oorlogsjaren de productie van kaas en in de latere crisisjaren van *gecondenseerde melk* en *melkpoeder* veel rendabeler werd dan de boterbereiding.

Toen sprongen de voordeelen van moderne inrichtingen, waarin men naar behoefte òf boter, òf kaas en zoo mogelijk ook gecondenseerde melk of melkpoeder kon bereiden, zoo zeer in het oog, dat verschillende nieuwe en grootere fabrieken konden ontstaan, of dat de bestaande en goed werkende fabrieken haar bedrijf flink konden uitbreiden.

1) De cijfers zijn berekend uit de jaarlijks in het Verslag van den Toestand der Prov. Groningen gepubliceerde gegevens. Voor een becijfering voor de jaren na 1918 zijn de gepubliceerde gegevens onvoldoende.

De gegevens voor 1923 zijn ontleend aan inlichtingen van den directeur van het Botercontrôle-station Groningen.

Ook thans nog is het aantal kleine fabriekjes echter te groot. Van de 32 fabrieken verwerkten er in 1923 17 minder dan 1½ mill. kg melk. Slechts 12 hadden meer dan 2 mill. kg, terwijl slechts 5 inrichtingen meer dan 5 mill. kg. verwerkten.

Niettegenstaande verschillende kleinere fabriekjes liggen in streken, waar niet voldoende melk aanwezig is voor één grootere, zou ook thans nog door samenvoeging van enkele, zoowel in technisch als in economisch opzicht, heel wat verbeterd kunnen worden. Als daarvoor in aanmerking komende kunnen worden genoemd: „Marum” - „De Wilp”; „Hellum” - „Slochteren”; „Onnen” - „Noordlaren” - „Glimmen”.

* * *

Bond van Zuivelfabrieken in de Prov. Groningen.

De kwaliteit der Groningsche boter, die vóór de oprichting der fabriekjes ter markt kwam, was meer dan treurig.

RINKES BORGER geeft er de volgende schildering van: ¹⁾

„Als men, nu ongeveer tien jaar geleden, des winters aan de botermarkt te Groningen kwam, dan vond men daar naast de boter, die uit de provincie in vaatjes werd aangevoerd, een groot aantal groote korven, van binnen bekleed met een vuile zak en gevuld met *boter*. Zoo noemde men het tenminste, maar het kostte wel moeite om dien naam te geven aan dien viezen inhoud. In klompen van verschillende vorm in de korven neergesmaakt, vertoonde die boter een bonte mengeling van kleuren, vanaf hoog rood tot smerig wit. Die boter was afkomstig uit het Oosten, uit de gemeenten aan en over de Pruisische grens. Zij werd daar bijeen verzameld door z.g. opkooopers, die ze in genoemde korven te Groningen ter markt brachten. Te Groningen ging de waar over in handen van kooplieden, die meest woonden in de dorpen aan de grens tusschen Groningen en Friesland. Als de koop gesloten was, kwamen eenige vieze mannen en nog viezer vrouwen en pakten die boter over in andere korven of in kisten, waarin ze verder verzonden werd.

„De markt te Groningen wordt gehouden op Dinsdag. Kwam men nu 's Vrijdags daarop te Leeuwarden aan de markt, dan vond men daar dezelfde boter weer, maar ze had eene gedaanteverwisseling ondergaan. Ze was gewasschen, gekneed, gekleurd: de slechte smaak was (naar men zegt) weggenomen door bijvoeging van suiker en — ze was gepakt in vaatwerk, dat het geijkte merk der Provincie Friesland droeg. Te Leeuwarden werd ze verkocht aan handelaren, die ze met hunne partijen Friesche boter en *onder den naam van Friesche boter* naar Engeland zonden.”

¹⁾ J. RINKES BORGER. De Boterkwestie, 1886, pag. 24.

Dat deze kwaliteiten den naam van het Nederlandsche product zeer schaadden, behoeft geen betoog. In de prijzen kwam dat dan ook duidelijk tot uitdrukking.

Zoo was op 26 Mrt. 1886 de noteering te Londen voor Normandische boter 130 Sh.; voor Iersche 114 Sh. en voor Friesche 90 Sh. ¹⁾

Wel is door de oprichting van zuivelfabrieken de kwaliteit der boter vooruit gegaan, doch aanvankelijk niet in die mate, als de eerste propagandisten voor de fabriekmatige verwerking der melk verwachtten. Bovendien kwam een ander misbruik in zwang, nl. *de vermenging van natuurboter met margarine*.

In de laatste jaren der vorige eeuw behield onze boter in Engeland dan ook haar slechten naam en werd zij daar geheel overvleugeld door de Deensche.

Welken invloed dat had op de prijzen, blijkt uit de noteering voor boter te Kopenhagen en Leeuwarden. In 1885 was de gemiddelde prijs per kg der boter te Kopenhagen f 1,34 en te Leeuwarden f 1,23 ²⁾, een verschil dus van 11 cent per kg, of 9 %. Dit verschil werd in de latere jaren nog grooter, tot zelfs 20 cent in 1895 en 19 cent in 1897!

Na 1900 zijn de verschillen spoedig veel kleiner geworden en in 1911 waren de prijzen op beide plaatsen *gelijk*.

Op de kwaliteit van het product is groote invloed ten goede uitgeoefend door de organisaties der coöp. fabrieken. De zuivel wordt geproduceerd voor de wereldmarkt; en daar is de eisch: groote hoeveelheden van gelijkmatige kwaliteit.

Op 8 Mei 1900 kwamen vertegenwoordigers van 37 fabrieken, opgeroepen door den zuivelconsulent, te Groningen bijeen, om de wenschelijkheid van samenwerking te bespreken. De hoofdmotieven waren:

1. de noodzakelijkheid om een goed en uniform product te maken;
2. het belang van gemeenschappelijke bestrijding van knoeierijen in den boterhandel;
3. het voordeel van gemeenschappelijken aankoop van benoedigheden.

Aanvankelijk wilde men alle fabrieken tot den op te richten

¹⁾ J. RINKES BORGER. De Boterkwestie, 1886, pag. 36.

²⁾ O. REITSMA. Organisatie van het Coöp. Zuivelbedrijf, pag. 7.

„Bond” toelaten, mede, omdat de scheiding tusschen „coöperatieve” en „speculatieve” ondernemingen bezwaarlijk kon worden getrokken (immers ook de z.g. coöperatieve fabrieken waren bijna uitsluitend als N. V. geconstitueerd).

Aangezien de Algemeene Ned. Zuivelbond (F. N. Z.) den Groningschen bond niet als lid wilde toelaten, tenzij het lidmaatschap werd beperkt „tot rechtspersoonlijkheid bezittende zuivelfabrieken, die op coöperatieven grondslag werken”, werd dit criterium ten slotte in de statuten opgenomen. De toetreding tot den bond blijkt uit het volgende staatje.

FABRIEKEN, AANGESLOTEN BIJ DEN BOND VAN ZUIVELFABRIEKEN IN DE PROV. GRONINGEN EN VERWERKTE MELK IN MILL. kg.

1901	27	17	1913	23	53
1902	27	21	1914	25	63
1903	27	24	1915	24	70
1904	23	22	1916	24	85
1905	22	23	1917	24	74
1906	24	25	1918	22	51
1907	21	29	1919	19	61
1908	21	36	1920	15	56
1909	21	35	1921	15	58
1910	22	37	1922	15	67
1911	22	38	1923	15	62 ¹⁾
1912	24	48			

Na met een vrij groot aantal leden te zijn begonnen, is dit aantal nooit grooter geweest, dan in het eerste jaar, terwijl het ledental in de laatste jaren zelfs vrij sterk is gedaald. De hoofdoorzaak moet worden gezocht in de opheffing van verschillende kleinere fabrieken door concentratie van bedrijven. Doch ook zijn eenige kleinere fabrieken uitgetreden. De hoeveelheid melk, die door de leden wordt verwerkt, is evenwel aanzienlijk gestegen.

Een der eerste zaken, waarmede de bond zich heeft bezig gehouden, en nog steeds een der voornaamste en nuttigste zijner instellingen, zijn de *boterkeuringen*, die aanvankelijk met grootere tusschenpoozen, doch later regelmatig wekelijks zijn gehouden.

Iedere fabriek zendt wekelijks een pot boter naar Groningen, waar het product door twee deskundigen wordt gekeurd. Het resultaat wordt neergelegd in punten. Iedere fabriek ontvangt

¹⁾ Hierin is de melk van „Stad en Lande”, die geen opgave inzonder, niet begrepen (vermoedelijk ± 7 mill. kg).

mededeeling van den uitslag van de keuring, doch daar de fabrieken op de lijst door nummers zijn aangegeven en iedere fabriek slechts haar eigen nummer kent, kan zij wel het resultaat harer boter zien en nagaan, hoe dit staat in verhouding tot de andere gekeurde potten, doch zij weet niet welke resultaten naburige fabrieken hebben gehad, tenzij de fabrieken over en weer mededeeling doen van het nummer, waaronder zij bij de keuringscommissie te boek staan.

Herhaaldelijk is op volledige publicatie der namen aangedrongen, doch het bondsbestuur heeft daartoe nooit kunnen besluiten, omdat een gedeelte der leden er zich tegen verzette. Het moet erkend worden, dat voor hun motieven iets is te zeggen. Het is gebeurd, dat fabrieken, om leden te winnen, op haar mooie cijfers wezen niet alleen, doch ook de haar toevallig bekende cijfers van zusterfabrieken daartegenover stelden. Voor dat doel zijn de keuringen niet ingesteld.

Jaarlijks worden aan de fabrieken, die geregeld zeer goede boter hebben gemaakt, diploma's uitgereikt.

De keuringen hebben in sterke mate de verbetering van de kwaliteit der boter bevorderd, zoodat deze thans den toets der critiek zeer goed kan doorstaan.

Om de afnemers vertrouwen te doen schenken in de onvervalschtheid van het product, werd vóór de oprichting van de botercontrôle-stations, in ieder vat boter, verzonden door een bij den bond aangesloten fabriek, een garantiebewijs gelegd van den volgende inhoud:

„The purity of this butter is fully warranted, its manufacturing being controlled bij the Dairy Union of Groningen. The chairman of that Union Mr. S. J. E. Rooda at Middelstum and the Dairy Counsellor of the Agricultural Society of Groningen, Mr. J. J. Huisman at Groningen, will be pleased to give at any time reports of samples churned under survey.”

Na de oprichting van het botercontrôle-station is deze primitieve wijze van garantieverleening natuurlijk gestaakt.

De *coöperatieve aankoop* van benodigdheden, waarvan men aanvankelijk groote verwachtingen had, heeft zich niet daaraan evenredig ontwikkeld. In 1923 werd voor f 61.399,90 gemeenschappelijk aangekocht. Van enkele artikelen houdt de bond te Groningen voorraad.

Evenmin als in de aardappelmeel- en cartonindustrie, ontbrak ook in de zuivelindustrie de naijver tusschen de verschillende

fabrieken. Deze openbaarde zich onder meer in pogingen om leveranciers van naburige fabrieken over te halen van fabriek te veranderen en wat daarmee samenhangt. Op dit stuk is de bond regelend opgetreden door de invoering van *kringvergaderingen*, waar dergelijke en andere streekbelangen onder de neutrale leiding van den zuivelconsulent rustig werden besproken en waar bestaande quaesties zoo mogelijk werden opgelost.

Om te voorkomen, dat een fabriek haar prijzen zou kunnen flatteeren, werd ingesteld een *contrôle* op de werktuigen tot weging der melk, op de onderzoekingen van het vetgehalte en op de uitbetalingen der melkgelden.

Evenals bij de aardappelmeelfabricage is hier gebleken, dat een dergelijke *contrôle* niet overbodig is. Het is een gelukkig verschijnsel, dat uit de jaarverslagen van den controleur groote vooruitgang op dit gebied spreekt. ¹⁾

Toen in de oorlogsjaren de productie van kaas beteekenis kreeg, heeft de Bond *kaaskeuringen* ingesteld, waarop door de fabrieken ingezonden kazen door een tweetal deskundigen worden gekeurd. Het resultaat wordt na de keuring in een vergadering van fabrieksdirecteuren besproken.

De gevolgen van deze keuringen zijn verrassend geweest. Het aanvankelijk gemiddeld inderdaad slechte product is met reuzenschreden verbeterd.

In 1915 kwam het bestuur van den bond tot de overtuiging, dat het voor een gezonde ontwikkeling der zuivelindustrie gewenscht was, de als N. V. geconstitueerde boerenfabrieken, om te zetten in *coöperaties*. Het vertrouwen in de vereeniging zou, doordat alle leveranciers ook zeggenschap kregen, grooter worden. Door den invloed van den bond zijn daarop in een paar jaar tijds op 5 na alle boerenfabrieken omgezet in coöperatieve vereenigingen. Vele leveranciers traden als lid toe, waardoor de fabrieken van de levering van een veel grootere hoeveelheid grondstof verzekerd werden.

¹⁾ De hierna nog te noemen, aan de N. V. „Lijempf” behoorende, dus speculatieve fabrieken, hebben zich vrijwillig aan een dergelijke *contrôle* onderworpen. De leveranciers aan de fabriek te Brittil hebben een controleur aangesteld, die *contrôle* uitoefent op de gewichtsbepaling der melk, op het onderzoek naar vetgehalte, op de becijfering van wat iederen leverancier toekomt en op de kwaliteit der producten, welke de leveranciers terugkrijgen. De fabrieken te Tolbert, Doezum en Winsum staan onder *contrôle* van de te Leeuwarden gevestigde Nederl. Vereen. voor Melk*contrôle*.

Tal van andere nuttige zaken zijn door den bond besproken, behandeld en gepropageerd.

Toch zijn niet alle belanghebbenden over de bemoeiingen van den bond voldaan. Men kijkt dan naar Friesland, waar de zuivelbond een machtig lichaam is, waarvan veel en velerlei uitgaat, dat voor den Groninger bond onbereikbaar is, aangezien diens financiën zeer beperkt zijn. De omslag, die wordt geheven ad 10 cent per verwerkte 1000 kg melk, levert n.l. slechts ruim f 6000 contributie op.

Velen meenen, dat de bond een gesalariseerden secretaris moet hebben, die tevens de administratie der fabrieken kan controleeren en als propapandist kan optreden. Naar hun meening zal het nut der bemoeiingen van een dergelijken functionaris ongetwijfel opwegen tegen de kosten en zal de overtuiging, dat de contributie wèl besteed is, gezag en invloed van den bond doen toenemen.

Doch de grootste fabrieken, die het leeuwenaandeel dier kosten te dragen zullen krijgen, gevoelen aan de hulp van een dergelijken ambtenaar minder behoefte. Zij kunnen zich zelf wel redden en sympathiseeren meer met een aansluiting van de verschillende Groninger fabrieken bij den Frieschen bond, wiens hulp men in moeilijke omstandigheden (zie pag. 222 en 230) reeds meer dan eens met succes inriep, en wiens bestaansrecht meermalen overtuigend is gebleken.

Zoo staat de bond thans voor een moeilijke beslissing en valt niet te voorspellen onder welke omstandigheden in 1925 zijn 25-jarig bestaan zal kunnen worden herdacht.

* * *

Het Botercontrôle-station Groningen.

Over de bemoeiingen der Regeering tot bestrijding van knoeierijen bij de boterproductie en den boterhandel in de eerste jaren dezer eeuw is door de Directie van den Landbouw voldoende gepubliceerd, om dit punt hier te kunnen laten rusten.¹⁾

Medegedeeld zij slechts, dat, toen met Rijkssubsidie en Regeeringssteun de oprichting van botercontrôle-stations mogelijk was gemaakt, de Groninger Maatschappij van Landbouw en Nijverheid

¹⁾ Zie o. a. Boterproductie en Botercontrôle in Nederland. Versl. en Med. der Dir. v. d. Landb. 1904, no. 1 en Staatszorg voor den Landb., 1913, pag. 174 e. v.

eveneens tot de inrichting van een dergelijk station overging. De Gecommitteerden uit het Hoofdbestuur van genoemde Maatschappij vormden het bestuur van het station, terwijl daarnaast een commissie van toezicht, waarin 2 door de aangeslotenen aangewezen leden zitting hadden, werkzaam was. De zuivelconsulent trad als directeur op.

In 1908 werd de organisatie in zooverre veranderd, dat bovengenoemde Gecommitteerden het *Algemeen Bestuur* over het station gingen vormen, terwijl daarnaast een *Dagelijksch Bestuur* de loopende zaken behartigde. De zuivelconsulent bleef niet langer directeur, doch werd adviseerend lid van het Dag. Bestuur.

Deze organisatie is tot 1 Mei 1924 ongewijzigd gebleven. Toen de zuivelconsulent, die in 1914 Rijksambtenaar was geworden, op 1 Mei 1924 op wachtgeld werd gesteld, werd hij opnieuw benoemd in de functie, die hij van 1904-1908 ook officieel en van 1908-1924, zij het niet officieel, toch metterdaad had bekleed.

Het station heeft steeds op zeer bevredigende wijze gewerkt. Moeilijkheden van ernstigen aard zijn eigenlijk nooit voorgekomen, al moesten meermalen boetes, wegens geconstateerde te hooge vochtgehaltenes, aan de aangesloten fabrieken worden opgelegd.

Uit nevenstaand staatje blijkt, dat de deelname der fabrieken spoedig algemeen was. Tevens geeft het aan, dat het aantal handelaren, dat zich onder contrôle heeft gesteld, steeds gering is geweest. In den crisistijd werd het voor allen op één na te bezwaarlijk, om te voldoen aan de voor het lidmaatschap gestelde eischen (met name het niet betrokken mogen zijn bij den handel in margarine in den zin der Boterwet). Slechts één handelaar bleef toen onder contrôle.

Na den terugkeer van meer normale tijdsomstandigheden heeft het bestuur van het station er naar gestreefd de handelaren buiten de contrôle te houden, door zware voorwaarden voor de toetreding te stellen.

Dit is in het belang van den goeden naam der contrôle te achten, aangezien bij de meeste handelaren afdoende contrôle op zeer groote moeilijkheden stuit, terwijl de handelaren, die boter, voorzien van het Rijksmerk, en detail wenschen te verkoopen, daarvoor alle gelegenheid hebben, wijl bijna alle fabrieken vergunning hebben verkregen, boter af te leveren, door de fabriek verpakt in van het Rijksmerk voorziene wikkelpapieren.

Aangeslotenen bij het Botercontrôle-station
Groningen.

	Stoomzuivel- fabrieken.	Handkr. fabr.	Hande- laren.	Door aangeslotenen gepro- duceerde boter in 1000 kg.
				±
1904	31	5	4	800
1905	33	6	4	1100
1906	35	6	4	1200
1907	38	4	4	1500
1908	38	4	4	1900
1909	37	4	7	1900
1910	37	3	7	2000
1911	38	2	6	2100
1912	37	2	6	2500
1913	40	2	5	2900
1914	39	2	5	3000
1915	39	2	6	3100
1916	38	2	7	3000
1917	36	1	7	2700
1918	37	1	8	1700
1919	33	1	2	2100
1920	30	1	1	2100
1921	31	1	1	2500
1922	30	1	1	3100
1923	30	1	1	3200

* * *

„Lijempf”.

Omstreeks 1910 begon de reeds vaak genoemde Groninger groot-industrieel J. E. SCHOLTEN zich ook voor de zuivelbereiding te interesseeren en kocht een, grootendeels door hem gefinancierde, combinatie verschillende kleinere zuivelfabrieken in Friesland en Groningen, met het doel deze daarna te moderniseeren. Voor dit doel werd opgericht de N. V. „Lijempf” (Leeuwarder Ijs- En Melk-Producten Fabrieken).

In Groningen begon deze vennootschap haar werk met den aankoop van de zuivelfabriekjes te *Doezum*, gemeente Grootegast en te *Brittil*, gemeente Zuidhorn. De eerste fabriek werd geheel gemoderniseerd en verbouwd tot een inrichting, die zich in elk opzicht mocht laten zien.

Te Brittil werd een geheel nieuwe fabriek gebouwd, die, toen

zij op 20 Oct. 1914 in werking werd gesteld, de het best ingerichte dezer provincie kon worden genoemd; niet alleen voor de bereiding van boter en kaas, doch daarnaast ook voor het maken van melkpoeder en – zelfs in de eerste plaats – voor de vervaardiging van gecondenseerde melk.

Voorts werd in 1917 te *Tolbert*, gemeente Leek, een nieuwe, naar de eischen des tijds ingerichte, boter- en kaasfabriek gebouwd. ¹⁾

Deze drie fabrieken, alle gelegen in het Zuidelijk gedeelte van het Westerkwartier, hadden geen al te groote moeilijkheden om zich van de noodige melk te voorzien, aangezien de zuivelbereiding aan de slecht ingerichte, kleine bestaande boterfabriekjes op een laag peil stond en resultaten opleverde, die slechts de uitbetaling van zoodanige melkprijzen veroorloofden, dat de „Lijempf” met haar moderne, goed ingerichte en beheerde fabrieken daar zonder bezwaar iets boven kon blijven.

* * *

„Marum”.

Herhaalde malen reeds waren in de omgeving van Marum pogingen aangewend om de daar gelegen boterfabriekjes ook voor *kaasbereiding* in te richten. Vooral de Friesche boeren, die zich, naarmate de ontginning van heide tot grasland voortschreed, daar steeds talrijker kwamen vestigen, drongen op kaasmakerijen aan. Zonder deze wilden zij geen lid der fabrieken worden. De Groningers wilden daar echter aanvankelijk niet aan, daar zij de ondermelk voor hun jongvee en varkens terug verlangden. Pas de veranderde prijsverhoudingen na 1914 dwongen hen om – zij het ook zeer eenvoudige, soms zelfs primitieve – kaasmakerijen aan de fabrieken te verbinden.

Maar dit bleek niet voldoende. Langzamerhand werd de meening, dat „Lijempf” den toestand geheel zou gaan beheerschen, meer algemeen.

Onder aandrang van de Friesche boeren uit die streek en op advies van den Groninger Zuivelbond zochten belanghebbenden uit Marum verbinding met den Frieschen Zuivelbond, door wiens medewerking men er inderdaad in slaagde een vereeniging tot stand te brengen, met het doel de oude fabriek te Marum aan

¹⁾ In 1921 werd nog de zuivelfabriek te *Winsum*, tot dien tijd door een coöperatie gedreven, aangekocht.

te koopen en een moderne fabriek er voor in de plaats te stellen.

Dat men zich om hulp wendde tot den *Frieschen* bond was een gevolg van het feit, dat de Groninger bond niet bij machte was, veel hulp te verleenen, terwijl een groot deel der leden de kracht van den Frieschen bond kende.

Dat deze laatste zijn steun toezegde en verleende, vond zijn oorzaak hierin, dat de Friesche coöperaties er veel belang bij hadden, dat de „Lijempf” niet te sterk werd, dus dat haar fabrieken in Groningen niet te gemakkelijk groote winsten konden behalen. Immers winsten, behaald in Groningen, versterkten de vennootschap evengoed als de in Friesland behaalde.

De nieuwe fabriek te Marum werd in de duurste jaren gebouwd. Zij kwam 4 April 1918 in bedrijf en kostte kant en klaar meer dan $4\frac{1}{2}$ ton, dit is 50 % meer, dan de raming had bedragen.

In de hoeveelheid melk, die men meende te mogen verwachten, bleek men zich deerlijk te hebben vergist. De aanvoer bedroeg het eerste boekjaar 2.6 mill. kg en bleef in de drie volgende boekjaren tusschen de 3 en 4 mill. kg.

Met de allergrootste moeite had men met behulp van de Coöp. Zuivelbank in Leeuwarden voor f 390.000 aan obligaties uitgegeven. Alleen door een extra-crediet van die bank slaagde men er in de zaak den eersten tijd te financieren.

Doch het was te voorzien, dat dit op den duur practisch onmogelijk zou worden. De voor rente en aflossing benoedigde bedragen drukten bij een hoeveelheid melk van ruim 3 mill. kg zoo zwaar, dat meerdere toetreding van leden uitgesloten kon worden geacht en juist alleen meer leden en daardoor omslag der kosten van rente en afschrijving over een veel grootere hoeveelheid melk kon de zaak rendabel maken.

Uit een technisch oogpunt liep de zaak evenwel uitstekend. Het eenige bezwaar vormden de veel te zware lasten.

Voor al toen de zuivelprijzen gingen dalen, werd dit den leden duidelijk. Velen sloeg toen de schrik om het hart en verscheidenen bedankten als lid, niettegenstaande zij daardoor, krachtens de statuten, een boete van \pm f 100 per melkkoe aan de fabriek verbeurden.

Het vertrouwen der leden in de zaak dreigde geheel verloren te gaan, indien er geen ingrijpende maatregelen werden genomen.

In overleg met den Frieschen Zuivelbond en de Coöp. Zuivelbank werd besloten aan de algemeene vergadering voor te stellen

de statuten zoodanig te wijzigen, dat over de leden een bedrag van f 300.000 kon worden omgeslagen. Dit bedrag zou op de vaste goederen worden afgeschreven.

Doch het was te voorzien, dat een groot deel der leden zijn aandeel in dien omslag niet zou kunnen betalen. Voor dergelijke personen werd de gelegenheid geopend hun deel geleidelijk af te lossen. Hun aandeel in den omslag werd onder het hoofd „ledenkapitaal” in de boeken opgenomen.

Het debet-saldo dezer rekening in de boeken der vereeniging gaf dus aan het bedrag, dat de vereeniging had te vorderen van de individueele leden.

De oude leden zouden door dien maatregel het bedrag, dat de boekwaarde der fabriek hooger was, dan de aangenomen bedrijfswaarde, voor hun rekening nemen, om het bedrijf daardoor „konkurrenzfähig” te maken, zoodat meer leden met meer melk en daardoor geleidelijk toenemende bloei der vereeniging mochten worden verwacht; want, het zij herhaald: de bedrijfsresultaten op zich zelf waren uitstekend en men wilde de fabriek niet missen, omdat men dan geheel aan de „Lijempff” zou zijn overgeleverd.

De algemeene vergadering nam de voor de genoemde maatregelen noodige statutenwijzigingen met algemeene stemmen aan. Van de waarde der vaste goederen werd f 300.000 afgeschreven. Dit werd per koe \pm f 200.

Voor zoover noodig, zijn de leden voor hun deel gedebiteerd onder het hoofd „ledenkapitaal”. Zij moeten daarvan jaarlijks 5 % rente en 5 % aflossing betalen. Vertrekkende leden moeten hun schuld onmiddellijk aanzuiveren.

Na deze reorganisatie is de fabriek goed blijven werken. Het bestuur achtte het niet wenschelijk, aanstonds te trachten nieuwe leden te werven. De tijden met hun groote coöperatievrees waren daarvoor te ongeschikt. De boeren moesten eerst weer vertrouwen krijgen in de zaak. Daarom begon men losse leveranciers aan te nemen.

En met succes, zooals uit de hoeveelheid verwerkte melk blijkt.

In 1922/23 werd de 4 mill. kg overschreden. In 1923/24 werd bijna 5 mill. kg verwerkt, terwijl men in 1924 op een kleine 6 mill. kg meende te mogen rekenen.

De toestand leek weer gunstig en ongetwijfeld had men in het voorjaar van 1924 weer tal van losse leveranciers door zachten drang als lid kunnen doen toetreden, indien tusschen

de leden en den directeur geen meeningsverschillen waren gerezen.

Vertrekkende leden moesten hun deel in de ledenschuld aanzuiveren. Niet altijd geschiedde dit even vlot. Meermalen moest tegen dergelijke leden krachtig worden opgetreden en hoewel de vereeniging daarbij in haar volle recht was, heeft dit kwaad bloed gezet bij vertrekkende leden en bij familie en vrienden, die nog lid waren.

Aan den anderen kant hadden bestuur en directeur een uiterst zorgvolle en moeilijke periode doorgemaakt. Zij meenden daarvoor recht te hebben op eenige waardeering. De ledenvergadering schonk die naar de meening van den directeur niet in voldoende mate, waarom hij heeft gemeend zijn krachten niet langer aan de vereeniging te kunnen geven. Verwisseling van directeur in dezen moeilijken tijd scheidt voor deze fabriek opnieuw groote onzekerheid.

* * *

„Bedum”.

De merkwaardigste fusie in de zuivelindustrie heeft plaats gevonden in het Noorden der provincie. Daar bevond zich te *Middelstum* een fabriek, die door bereiding van gecondenseerde melk in de aan den oorlog vooraf gaande jaren op zeer goede bedrijfsresultaten kon bogen (hoewel deze, voor zoover dit is na te gaan, niet beter waren dan die der goede Friesche fabrieken).

De fabriek was daardoor geleidelijk uitgegroeid tot een voor deze provincie groote instelling, doch leed onder het bezwaar, dat zij in den winter te weinig melk had voor een geregeld condensbedrijf. Daarom moest in die maanden melk en ondermelk van naburige fabrieken worden bijgekocht. De fabriek had daarin geen voldoende solide basis. Om beter verzekerd te zijn van grondstof, werd de vennootschap, die de fabriek op coöperatieve grondslag had gedreven, in 1916 omgezet in een coöperatieve vereeniging, met de bedoeling het ledental sterk uit te breiden.

Een groote moeilijkheid was dit laatste niet. De fabriek had in de streek een zeer goeden naam. Het was de eenige fabriek van gecondenseerde melk. Bijkans iedere boer wilde gaarne aan „Middelstum” leveren en dus kostte het betrekkelijk weinig moeite verscheidene in de Noordelijke bouwstreek gelegen kleine en onvoldoend ingerichte fabriekjes over te nemen, waarbij de

leden vrijwel „en bloc” mede overgingen, of wel andere fabriekjes tot liquidatie te nopen, waarna de leveranciers zich van zelf bij deze coöperatie met goede reputatie aansloten.

Zoo werden als het ware ingelijfd de leveranciers van de fabrieken te *Baflo*, *Leens*, *Usquert*, *Bedum*, *Loppersum*, *Winneweer* en *Garmerwolde*.

De toetreding als lid was zoo gemakkelijk mogelijk. Aandeelen behoefde men niet te nemen; een entree-geld werd niet gevraagd. Met het teekenen van het ledenregister was men klaar.

In de plaats van de fabriek te Middelstum, die veel te klein was geworden en voor uitbreiding niet vatbaar was, is te *Bedum* een reusachtige nieuwe fabriek gebouwd, berekend zoowel op de fabricage van boter en kaas als op die van gecondenseerde melk en melkpoeder. De productie van gecondenseerde melk is de hoofdzaak.

Daar de melk uit een zeer uitgestrekt gebied moet worden opgehaald, werden te *Den Hoorn* en *Uithuizen* fabriekjes gebouwd, waar de melk zou worden ontvangen en ontroomd. De ondermelk zou dan van deze ontroom-stations naar *Bedum* worden gebracht. De fabriek te *Loppersum*, waarvan „*Bedum*” door de fusie met de daar bestaande coöperatie eigenares was geworden, werd voor hetzelfde doel bestemd.

De nieuwe fabriek is buitengewoon duur geworden. In het voorjaar van 1921 werd zij in gebruik genomen. Op 1 Januari 1922 stonden de gebouwen, terreinen en installaties te boek voor *f* 2.194.904, waartegenover aan reserves *f* 327.248 stond. Er werd in dat jaar ruim 18 mill. kg melk verwerkt; het aantal leden bedroeg ruim 2200.

Bij de beoordeeling van de reusachtige balanswaarde der vaste goederen, dient in aanmerking te worden genomen, dat het hoofdzakelijk een *condensbedrijf* betreft, dat zeer dure installaties eischt. Dit neemt niet weg, dat, ook in verhouding van de hoeveelheid verwerkte melk, de balanswaarde veel te hoog was.

Daar kwam nog bij, dat de opzet der fabriek onvoldoende was voorbereid. Na de stichting zijn groote sommen noodig geweest, om de aan het licht tredende fouten in bouw en inrichting der fabriek te verbeteren.

Op 31 Dec. 1922 was de balanswaarde der vaste goederen gestegen tot *f* 2.461.598, waar tegenover een afschrijvingsfonds

van f 273.864 en een reserve (exclusief die voor dubieuze debiteuren) van f 184.367 stonden.

In dien tijd was de schrik voor de boerencoöperaties op het ergst, en werd dan ook door de ledenvergadering het besluit genomen, alle verdere veranderingen der fabriek uit de exploitatie te bestrijden en onverminderd vast te houden aan de door de statuten geëischte jaarlijksche afschrijving van 3 0/0 op gebouwen en 10 0/0 op inventaris en machines.

Dit is een zeer gelukkig besluit geweest. Door de neven-fabrieken te Den Hoorn, Uithuizen en Loppersum niet langer te laten functionneeren als boter- (en kaas-) fabrieken, doch enkel als ontvangststations der melk, waarna deze – na gereinigd en gekoeld te zijn – naar Bedum werd vervoerd, kon op de exploitatie worden bezuinigd. Door de aanstelling van een bekwaam handelsdirecteur kon de verkoop der producten, die vroeger, wat den handel in Engeland betreft, uitsluitend aan één agent was overgelaten, in betere banen worden gebracht. Door ook melk van losse leveranciers aan te nemen, werd in 1922 ruim 21 mill. en in 1923 bijna 22 mill. kg melk ontvangen.

Door deze factoren zijn weliswaar de voor de melk uitbetaalde prijzen lager dan bijv. de „Lijempf” – na aankoop in 1921 van de fabriek te Winsum de voornaamste concurrent van „Bedum” geworden – betaalde, doch de balanswaarde der fabriek is, na aftrek van de reserves, tot 1.8 mill. gulden gedaald.

De fabriek is thans in orde; de zaak zit in goede handen, zoodat, als zich geen onverwachte tegenslagen voor doen, de toekomst met vertrouwen kan worden tegemoet gezien.

In de dagen van sterke coöperatievrees zijn aan het bestuur der fabriek vele malen ernstige verwijten gemaakt over den roekeloozen opzet.

De vraag rijst nu, of men op het huidige oogenblik er nog spijt van moet hebben, dat deze kolossale fabriek (de grootste Friesche coöperatieve fabriek verwerkte in 1923 „slechts” 10,3 mill. kg melk) is gesticht.

Men dient zich dan af te vragen, hoe de toestand geweest zou zijn, als deze fabriek er niet was geweest.

Dat de bestaande oude fabriekjes meer voor de melk zouden hebben kunnen uitbetalen, is ondenkbaar. Waarschijnlijk had de „Lijempf” aan de fabriek te Winsum aanmerkelijk meer melk gekregen, dan zij thans heeft, doch, indien dan de concurrentie met

Bedum had ontbroken, was de prikkel om flink uit te betalen voor Winsum afwezig gebleven.

Voor de streken met overwegend bouwland en dus relatief weinig melkvee, waardoor de mogelijkheid om er een rendeerende zuivelfabriek te stichten nauwelijks aanwezig is, is m. i. de fabriek te Bedum ondanks alles een gelukkig bezit.

Voor de streken met meer grasland staat dit niet zoo vast. Daar had men misschien aan één of twee goed ingerichte fabrieken, die ieder bijv. \pm 5 mill. kg melk verwerkten, meer gehad, omdat deze streken eveneens de hoge gemiddelde ophaalkosten der melk (\pm 0.75 cent per kg, tegen 0.27 cent per kg gemiddeld in Friesland) moeten betalen, terwijl deze hoge kosten vooral door de weinig veerrijke bouwstreken worden veroorzaakt.

Echter staan hier twee andere zaken tegenover. In de eerste plaats had men bij de stichting van één of meer matig groote fabrieken in de streken met meer grasland geen condensinrichting kunnen hebben, terwijl in de tweede plaats de bouwboerderijen in de wintermaanden veel meer melk leveren, dan de weidebedrijven, en zodoende juist in den tijd, dat het bedrijf veelal het meest rendabel is, een geregelde voortzetting ervan mogelijk maken. ¹⁾

Al is de fabriek door de na de voltooiing gebleken noodzakelijke wijzigingen onnoodig veel te duur geworden, berouw over de tot standkoming behoeven de leden m. i. toch niet te hebben.

Houdt de fabriek in de eerste jaren voldoende melk – en als de zuivelprijzen niet abnormaal laag worden in verhouding tot

¹⁾ Men kan de resultaten van een bedrijf als dat te Bedum niet goed vergelijken met die eener andere zuivelfabriek in deze provincie. Bedum is in de eerste plaats ingericht voor de bereiding van gecondenseerde melk. Daarnaast wordt ook boter en melkpoeder bereid en kan kaas gemaakt worden. Theoretisch kan de fabriek dus datgene maken, wat op een bepaald moment het voordeligst is, doch in de condenseer-installaties zit zooveel kapitaal, dat, zelfs al is tijdelijk kaasbereiding voordelig, het zeer groote bezwaren heeft, om de bereiding van gecondenseerde melk te staken. De kosten van rente en afschrijving der kostbare machines zouden dan door de kaasmakerij gedragen moeten worden, wat alleen bij een zeer abnormale prijsverhouding tusschen kaas en gecondenseerde melk mogelijk zou zijn.

Een bedrijf als dat te Bedum wijkt geheel af van een gewone boter- en kaasfabriek. Al verwerken beide dezelfde grondstof, het eindproduct is anders. Er zijn dan ook perioden, dat de condensfabrieken beste zaken maken, terwijl de boter- en kaasfabrieken slechts weinig voor de melk kunnen betalen. Maar natuurlijk komt ook het omgekeerde voor. Het jaar 1924 is een voorbeeld van hooge kaas- en boterprijzen en zeer lage prijzen van gecondenseerde melk.

die der akkerbouwproducten bestaat daarop veel kans, daar het ledental weer stijgende is en willekeurige uittreding praktisch onmogelijk is (boete bij uittreding f 500 per koe) – dan mag, dank zij de plaats vindende flinke afschrijvingen, worden verwacht dat haar positie weldra gezond zal zijn, en zal deze fabriek een steun voor de veehouderij in het Noorden der provincie blijken.

* * *

„Stad en Lande.”

Dit hoofdstuk mag niet eindigen, zonder dat een en ander is medegedeeld over de lotgevallen van de zuivelfabriek „Stad en Lande” te Groningen.

Deze fabriek werd in 1907 op zeer bescheiden schaal in een gehuurd pand in de stad Groningen ingericht. De leden bestonden uitsluitend uit weinig kapitaalcrachtige veehouders. De zaak ontwikkelde zich in weinige jaren zeer sterk. Een eigen fabriek werd weldra gebouwd.

Vooraf in de oorlogsjaren nam het ledental sterk toe, doordat vele koemelkers, die hun melk vóórdien voor consumtie verkochten, toen meer voor hun melk konden krijgen, indien zij lid van „Stad en Lande” werden. Moeilijk was dit ook hier niet. Men teekende het ledenregister en de zaak was klaar.

Zoo steeg het ledental tot over de 300 en kon een, eveneens te Groningen gevestigde melkinrichting worden overgenomen en in de nabijheid der stad een nieuwe fabriek voor de vervaardiging van melkpoeder en gecondenseerde melk worden ingericht. In weinige jaren was het kleine zaakje tot een groote onderneming gegroeid.

De beenen van bestuur en beheerder hebben deze weelde niet kunnen dragen. De productie van gecondenseerde melk was – naar later is gebleken – niet in orde. Men verkreeg een ondeugdelijk product, waardoor zeer ernstige verliezen zijn geleden.

Reeds in 1920 rees bij een deel der leden bovendien wantrouwen tegen het bestuur en den directeur en werd een enquête-commissie benoemd, om naar de vermoede onregelmatigheden een onderzoek in te stellen.

Het rapport, dat deze commissie uitbracht, was voor directeur en bestuur niet zeer aangenaam. Zoo werd o. m. geconcludeerd, dat de directeur als handelman voor eigen rekening was opgetreden, wat voor de zaak niet anders dan schadelijk kon zijn.

Ook de enorme schuldenlast, waaronder de vereeniging gebukt ging, werd in het licht gesteld, terwijl een ander financieel beheer werd bepleit.

Een motie van het bestuur, waarin verklaard werd, dat het bestuur en den directeur geen blaam trof, werd evenwel met een kleine meerderheid aangenomen. De zaak is toen doorge-sukkeld, tot zij in het voorjaar van 1923 geheel vast liep.

Een commissie van drie, buiten de vereeniging staande personen, n.l. de voorzitter van den Groninger zuivelbond, de secretaris van den Frieschen zuivelbond en de Rijkszuivelconsulent, werd toen benoemd, om een oordeel uit te spreken: *a.* over den stand van zaken der vereeniging, *b.* over de mogelijkheid van voort-zetting van het bedrijf en *c.* over de houding en handelingen van bestuur en commissarissen en van den vorigen beheerder (de directeur was n.l. inmiddels ontslagen). De Friesche zuivel-bond nam tijdelijk op verzoek der leden-vergadering het beheer van het bedrijf over.

Het door de commissie in Sept. 1923 uitgebrachte rapport was vernietigend voor het gevoerde beheer. De administratie bleek geheel in de war te zijn. Valsche boekingen waren ge-schied. De balans aan het eind van het boekjaar 1921/'22 gaf reeds een geheel onjuist beeld van den stand van zaken. Zij wees een *voordeelig* saldo aan van *f* 27.562, terwijl het *nadeelig* saldo tenminste *f* 350.000 was geweest. Het wanbeheer dateerde niet van de laatste jaren, doch had tenminste reeds 5 of 6 jaar bestaan. Het tekort werd, indien de vereeniging kon worden gereorganiseerd, geraamd op \pm *f* 500.000. Moest tot liquidatie en tot verkoop der bezittingen worden overgegaan, dan zou dit uiteraard nog aanmerkelijk grooter worden.

De commissie kwam tot de conclusie, dat liquidatie tot elken prijs moest worden vermeden, aangezien: 1^e een gereorganiseerd bedrijf, mits goed beheerd, zonder twijfel levensvatbaarheid zou bezitten, 2^e bij liquidatie het door de leden aan te zuiveren tekort veel grooter zou zijn, dan bij reorganisatie; 3^e bij liqui-datie een speculatieve onderneming ongetwijfeld het bedrijf zou opvatten, waardoor niet alleen de leden van „Stad en Lande” in de toekomst de nadeelen zouden ondervinden, doch waardoor tevens de geheele zuivelcoöperatie een gevoeligen klap zou krijgen. Men was n.l. overtuigd, dat de „Lijempff” de zaak voor een appel en een ei in handen zou zien te krijgen, waardoor

deze vennootschap een bedreiging zou worden voor andere coöperaties in de omgeving en er onvoldoende concurrentie zou overblijven.

De moeite, welke de commissie zich heeft gegeven om de gewenschte reorganisatie tot stand te brengen, is ongelooflijk groot geweest. Ondanks allen laster en tegenwerking van een groot deel der leden, heeft zij geen middel onbeproefd gelaten om de zaak in stand te houden.

De tegenwerking sproot vooral voort uit haat van een deel der leden tegen den vroegeren directeur en het oude bestuur. Steeds weer werd de *schuldvraag* naar voren gebracht. De directeur en de bestuursleden (als deze schuld hadden) moesten de gevangenis in. Daarvoor diende *eerst* te worden gezorgd.

Wat de reorganisatiecommissie ook deed om de leden duidelijk te maken, dat allereerst gepoogd moest worden de fabriek gaande te houden, het was onbegonnen werk.

Hierbij dient bedacht, dat een groot deel der leden bestond uit weinig ontwikkelde koemelkers, die niet in staat waren de zaak te begrijpen, die absoluut niet in een coöperatie thuis behoorden en zeker nooit lid zouden zijn geworden, als in den crisistijd het lidmaatschap voor hen niet abnormaal voordeelig was geworden. Bovendien lieten eenige dwarsdrijvers geen poging ongebruikt om de leden op te zweepen. In stede van in ledenvergaderingen werd de zaak op de veemarkt in de eerste plaats behandeld.

Ook nadat de directeur in hechtenis was gesteld en zelfs nadat de rechtbank hem wegens wederrechtelijke toeëigening van aan de fabriek toebehoorende gelden en wegens valsheid in geschrifte tot 9 maanden gevangenisstraf had veroordeeld, zette de oppositie haar actie tegen de bestuursleden voort.

Het resultaat is geweest, dat ten slotte de eenige uitweg was, een nieuwe vereeniging te stichten, die de fabriek met installaties van de oude zou overnemen.

Aan een vereeniging met onbepaalde aansprakelijkheid der leden viel onder de gegeven omstandigheden niet te denken. Daarvoor zat de schrik er bij de leden te diep in.

Daarom werd een coöperatie met aandelen ontworpen. Ieder lid is verplicht één aandeel à f 100 te nemen en bovendien voor ieder vol quantum van 15000 kg melk, dat door hem in een jaar wordt geleverd (dus globaal voor iedere 5 koeien), één aandeel meer, met een maximum van 5 aandelen. Op ieder aandeel behoeft slechts

10 % te worden gestort, terwijl de aansprakelijkheid is beperkt tot 5 maal het nominale bedrag der aandeelen.

Om de nieuwe zaak te kunnen beginnen, moest zij van $5\frac{1}{2}$ à 6 mill. kg melk per jaar verzekerd zijn.

Na eidelooze pogingen en door tot het uiterste vol te houden, door allen laster en alle tegenwerking te trotseeren, is de commissie er ten slotte in geslaagd de nieuwe vereeniging „De Ommelanden” te constitueeren en aan haar de fabrieken van „Stad en Lande” tegen taxatie-waarde te verkoopen.

Maar de oppositie in „Stad en Lande” gaf zich daardoor niet gewonnen. De reorganisatiecommissie had voorgesteld een liquidatiecommissie te benoemen voor de overdracht der vaste goederen aan „De Ommelanden” en tevens voor de verdere liquidatie der vereeniging; doch van dit laatste was de oppositie niet gediend, daar zij vreesde, dat dan de schuldvraag op den achtergrond zou komen.

Een besluit tot ontbinding der vereeniging moest krachtens de statuten met $\frac{2}{3}$ van de stemmen van alle leden worden genomen; wijziging dezer clause kon slechts met $\frac{3}{4}$ deel van de uitgebrachte stemmen geschieden. De oppositie is daardoor in staat gebleken een minnelijke liquidatie te voorkomen. Door haar toedoen is „Stad en Lande” ten slotte *failliet verklaard*.

Welke gevolgen dit voor de leden zal hebben, moet nog worden afgewacht. Te vreezen staat, dat velen hun aandeel in de schuld niet in eens zullen kunnen betalen, en de vraag rijst, hoe „De Ommelanden” zich dan zal weten staande te houden.

Deze vereeniging telde op 30 April 1924 172 leden met 350 aandeelen. Op het eind van het boekjaar zal hoogstwaarschijnlijk blijken, dat verschillende leden op grond van de geleverde melk meer aandeelen moeten nemen; mogelijk stijgt dit dan tot 400 à 450. Daar de aansprakelijkheid der leden beperkt is tot f 500 per aandeel, is de maximale credietwaardigheid (voor zooverre deze berust op de aansprakelijkheid der leden) f 200.000 à f 225.000. —

Doch haar leden zijn hoofdzakelijk oud-leden van „Stad en Lande”. Mocht het bankroet dezer vereeniging eveneens het faillieeren van verschillende oud-leden tot gevolg hebben, dan zal de geringe credietwaardigheid van „De Ommelanden” daardoor nog achteruit gaan.

Hier staat tegenover, dat de organisaties van coöperatieve zuivelfabrieken ongetwijfeld de verleening van crediet aan deze

fabriek, welke a. h. w. haar kind is, zoo krachtig mogelijk zullen blijven bevorderen.

Het drama van „Stad en Lande” is echter nog niet ten einde. Wanbeheer van den directeur, crisisverliezen en geheel onvoldoende leiding en toezicht van het bestuur, hebben eerst de ramp doen ontstaan, terwijl onverantwoordelijke drijfverij van een groep opposanten daarna den omvang er van – ondanks alle waarschuwingen – sterk heeft vergroot.

Voor den buitenstaander is er in deze zaak maar één lichtpunt, n.l. de buitengewone wijze, waarop de zuivelorganisaties – en speciaal de Friesche – de noodlijdende vereeniging hebben gesteund.

Was er onder de leden maar iets meer vertrouwen geweest, dan hadden allen gelegenheid kunnen krijgen hun deel van het verlies in termijnen te betalen.

Tegen een berg van achterdocht, haat, kortzichtigheid en tegenwerking als hier onder de leden aanwezig bleek, was evenwel geen kruid gewassen.

* * *

Afzet der producten.

Ten aanzien van den verkoop der zuivelproducten nog enkele opmerkingen.

In de eerste jaren der fabriekmatige boterbereiding werd de boter voornamenlijk verkocht aan Friesche handelaren. Daarnaast hadden de meeste fabrieken een agent in Engeland, wien zij de boter in consignatie toezonden. Op den prijs, dien deze agenten verantwoordden, bestond heel weinig contrôle. Stuk voor stuk waren de fabrieken te klein om deze voldoende uit te oefenen. Merkwaardig was ook, dat de detailhandel in boter door de fabrieken zelf toen nog zoo weinig te beteekenen had.

In de stad Groningen werd omstreeks 1900 zeer veel met margarine vervalschte boter verkocht. Een campagne met behulp der politie en van den Groninger zuivelbond door den zuivelconsulent ingesteld tegen de boterknoeiërs heeft evenwel tot gevolg gehad, dat de oogen van het publiek zijn opengegaan en dat langzamerhand verscheidene fabrieken een belangrijken afzet hunner verpakte boter hebben verkregen voor den detailhandel in de stad Groningen en in die streken der provincie, waar te

weinig vee wordt gehouden, om aan de lokale vraag naar boter te voldoen.

Maar met de toeneming der productie moesten andere maatregelen voor den afzet der boter worden genomen.

Vele fabrieken maakten dan ook geregeld gebruik van de botermijn, die de Algemeene Nederlandsche Zuivelbond (F. N. Z.) in Arnhem exploiteerde en zonden daarheen hun boter; of zij exporteerden deze door middel van de van 1908–1918 in Arnhem werkende afdeling „rechtstreeksche boterverkoop” van den F. N. Z.

De voorwaarden, waarop deze afdeling de boter exporteerde, waren echter onhoudbaar, toen in 1914 bij het uitbreken van den oorlog bleek, dat de risico's van verzending naar het eene land veel grooter waren, dan van export naar andere staten.

Het principe was n.l., dat iedere fabriek haar eigen risico, uit verzending en verkoop voortspruitende, moest dragen.

In 1915 werd die afdeling daarom zoodanig gereorganiseerd, dat de deelnemende fabrieken zich verplichtten tot het gezamenlijk dragen van eventueele verliezen.

Crisisomstandigheden maakten het wenschelijk in 1918 de afdeling „rechtstreeksche boterverkoop” op te heffen en voor de provincie's Groningen, Drente, Gelderland, Overijssel en Noord-Brabant provinciale verkooporganisatiën te stichten, die te zamen de Nederlandsche Coöperatieve Zuivelverkoopcentrale (N. C. Z.) te Amsterdam vormden. Groningen kreeg daardoor haar „Coöp. Zuivelverkoopvereeniging Groningen”, waarvan vrijwel alle fabrieken lid waren.

Dit was, om te kunnen exporteeren, wel noodzakelijk, aangezien ook de ons omringende staten de boter uit ons land *centraal* inkochten.

Na de opheffing der regeeringsbemoeiingen met den zuivel verlangden verscheidene fabrieken echter naar de vroegere zelfstandigheid terug. De N. C. Z. leed door de ingetreden malaise gevoelige verliezen, welke werden verzwaaard, doordat te Zutphen een zeer duur koelhuis was gebouwd, waarvan de stichtingskosten in zeer ongunstige verhouding tot de verkoopwaarde stonden. Fabrieken, welke kans zagen haar producten, hetzij door detailhandel, hetzij door afzet aan binnenlandsche handelaren te plaatsen, wenschten niet meer het risico te helpen dragen van andere, die voor een veel grooter deel op export waren aangewezen en traden uit.

De N. C. Z. bleek tegen deze moeilijkheden niet bestand en moest liquideeren. Met haar moesten de provinciale verkooporganisaties hetzelfde lot deelen.

Een deel der fabrieken, en voor Groningen behooren de voornaamste daartoe, is georganiseerd gebleven in de *Nationale Coöperatieve Zuivelverkoopcentrale*, dit is de gereorganiseerde Nederlandsche Coöperatieve Zuivelverkoopcentrale. De andere verkoopen de boter, òf grootendeels „en detail”, òf aan handelaren, wat tegenwoordig veel minder bezwaar oplevert dan vroeger, omdat de concurrentie der export-vereeningingen den handelaren dwingt tot betaling van concurrerende prijzen en tot coulante behandeling.

De afzet van kaas geschiedt door iedere fabriek zelfstandig, meestal aan inlandsche handelaren, terwijl de gecondenseerde melk en het melkpoeder bijna geheel naar het buitenland gaan, voor welk doel de fabrieken, welke deze artikelen vervaardigen, gebruik maken van in de export-landen gevestigde agenten.

* * *

Betekenis der zuivelindustrie voor het landbouwbedrijf.

De zuivelfabrieken hebben wel haar deel gehad van de tegenspoeden der laatste jaren, maar de zuivelbereiding zal daardoor in deze provincie niet weer worden teruggedrongen tot haar vroegere minderwaardigheid.

De vetweiderij is in de weidebedrijven voor een zeer groot deel vervangen door melkveehouderij. Daarover dienen we ons te verheugen, daar het een rationeele intensivering, dus een vooruitgang beteekent.

In de gemengde bedrijven is het aantal dergenen, die van oordeel zijn, dat eenige rundveehouderij in de laatste jaren voordeelig was, niet alleen wegens de directe inkomsten, doch ook voor de instandhouding van het bedrijf (betere kwaliteit stalmest, meer verbouw van witte klaver), stijgende.

Het voorspellen van de toekomst is onmogelijk. Tenslotte zal alles afhangen van de verhouding van de zuivelprijzen tot die der akkerbouwproducten. Doch wijkt deze niet te zeer af van die, welke vóór den oorlog bestond, dan zijn er verschillende aanwijzingen voor een geleidelijke uitbreiding der melkveehouderij en dus der zuivelfabricage.

Groningen bezit een niet onbelangrijke oppervlakte land, dat

als bouwland positief minderwaardig is, doch dat, indien op oordeelkundige wijze tot blijvend grasland gemaakt, als zoodanig van behoorlijke kwaliteit zal blijken te zijn.

Geleidelijk aan zullen de eigenaren dier gronden m. i. tot de conclusie komen; dat deze landerijen moeten worden groen gemaakt.

De graanteelt wordt, het is reeds eerder gezegd, in vele gebieden van Groningen in te grooten omvang gedreven. Daar, waar de korenbouw gedeeltelijk door suikerbietenteelt kan worden vervangen, mag ook toeneming der melkveehouderij worden verwacht (zie pag. 198).

Verscheidene zuivelbedrijven kunnen thans, of zullen dit althans binnen afzienbaren tijd kunnen, met de best ingerichte fabrieken elders concurreeren. Een dergelijke toestand was vóór den oorlog in de streken met gemengd bedrijf onbekend. Hij zal tot gevolg hebben, dat meer zal worden geweid.

Zoolang de fabriekmatige zuivelbereiding in Groningen algemeen heeft bestaan, werden de tijden voor de landbouwers geleidelijk beter. Het is onder die omstandigheden zeer goed verklaarbaar, dat men de melkrij, die weinig geld opbracht en veel drukte veroorzaakte, vrijwel geheel staaakte, ook omdat men geen goede melkers kon krijgen. Doch als de tijden gelijk blijven, valt te verwachten, dat de concurrentie, zoowel onder de gegadigden voor een landbouwbedrijf als onder de landarbeiders zóó groot zal zijn, dat beide groepen met lage verdiensten tevreden zullen moeten zijn. Gaan de tijden achteruit, dan zal dit in nog sterkere mate het geval wezen.

Dan zal men ook weder melkers en melksters kunnen krijgen, vooral als men dit werk wat extra beloont. En dit laatste zal mogelijk zijn, als ook de boer en zoo noodig zijn familieleden mede helpen bij het melken. Want niet alleen zullen zij zelf dan de koeien goed uitmelken, doch ook het personeel zal dit doen.

Het spreekwoord: „de laatste drop is de boterknop” geeft aan, waarom in een bedrijf, waarin de boer zelf mede melkt en toezicht houdt op het personeel, met voordeel melkvee wordt gehouden, terwijl degene, die deze belangrijke werkzaamheden aan zijn personeel overlaat, daarbij verre ten achter blijft.

Hoe meer de boeren zelf in hun bedrijf zullen medewerken, hoe gunstiger de kansen voor uitbreiding der zuivelbereiding derhalve zullen zijn.

HOOFDSTUK V.

De Organisatie der Coöperatieve Fabrieken.

Uit de vorige hoofdstukken is de belangrijke rol, die de coöperatie in de landbouwindustrie speelt, gebleken. Daarom dienen we thans nog nader de grondslagen dezer coöperatieve fabrieken, n.l. haar statuten, te bekijken.

Veel eerbied voor de statuten hebben de leden in den regel niet. Deze zijn voor hen bijzaak. Toch is het van het grootste belang, dat de statuten zoo goed mogelijk in elkander zitten. Zij vormen het fundament der zaak. Daaraan kan dus niet te veel zorg worden besteed en overleg met een *op dit stuk gespecialiseerden* rechtsgeleerde, alvorens de statuten vast te stellen, of wijzigingen daarin aan te brengen, mag, evenals kennisneming van de statuten der zusterfabrieken, als gebiedende eisch gesteld worden.

De meeste besturen der fabrieken zijn daarvan thans langzamerhand wel overtuigd, omdat zij bij zusterorganisatiën hebben gezien, dat, als de zaken minder goed gaan, goede statuten onmisbaar zijn. Iedere fout daarin kan zich dan wreken.

Zoolang de zaken goed gaan, komt het er minder op aan, wat er in de statuten staat. De leden zijn dan tevreden en de credietgevers maken het de vereeniging in den regel niet lastig. Doch in moeilijke tijden verandert de situatie geheel, zooals verschillende coöperaties in de laatste jaren hebben ervaren.

In het algemeen laten de statuten der coöperatieve vereenigingen, ondanks den wettelijk voorgeschreven notarieelen bijstand, veel te wenschen over. Tal van overbodige, duistere, rechtsonzekerheid latende, zelfs met de wet strijdige bepalingen treft men er in aan.

Het ligt niet op mijn weg deze alle hier te releveeren, hoewel bij het groote belang, dat de landbouwindustrie heeft bij goed gefundeerde vereenigingen, enkele hoofdzaken niet onbesproken mogen blijven.

* * *

Het Kapitaal.

Ten aanzien van het kapitaal der coöperatieve fabrieken kunnen we reeds aanstonds een groot verschil opmerken tusschen

de aardappelmeel-, carton- en suikerfabrieken eenerzijds en de zuivelfabrieken anderzijds.

De eerste hebben een in aandeelen verdeeld maatschappelijk kapitaal, terwijl de laatste deze aandeelen niet kennen.

In de eerste rubriek nemen vele aardappelmeelfabrieken nog weer een bijzondere positie in, doordat bij de statuten de grootte van het kapitaal *is vastgelegd*.

Het verschil met de N. V., dat volgens Polak ¹⁾ vooral hierin bestaat, dat de coöperatieve vereeniging *niet* heeft een bepaald kapitaal, hetwelk in aandeelen is verdeeld, bestaat dus bij de meeste coöperatieve aardappelmeelfabrieken niet.

Ongetwijfeld is dit, zooals reeds op pag. 38 is opgemerkt, een gevolg van een te slaafs navolgen van de statuten van naamlooze vennootschappen, bij gebrek aan goede voorbeelden van statuten van coöperatieve vereenigingen en bij gemis aan deskundige voorlichting.

Dit vaste kapitaal heeft meermalen zijn bezwaren gehad, ook al zijn mij geen onaangename gevolgen bekend van het feit, dat niet voldaan werd aan art. 2 der Coöperatiewet, dat als kenmerk eener coöperatie noemt, dat *in-* en *uittreding* van leden is toegelaten.

Bij een groeiende vereeniging moest het aantal aandeelen voor uitbreiding vatbaar zijn, daar de leveringsplicht en het leveringsrecht van de leden samenhangen met het aantal aandeelen, dat zij bezitten. De statuten der oudste fabrieken moesten dan ook meermalen worden gewijzigd, omdat men het ledental wenschte uit te breiden, waarvoor het maatschappelijk kapitaal moest worden vergroot. ²⁾

¹⁾ M. Polak, Handboek voor het Ned. Handels- en Faillissementsrecht, 3e druk, 1e deel, pag. 347.

²⁾ Een tegenhanger vormt de N. V. Oldambter Zuivelfabriek en Melkinrichting te Winschoten. Deze als N. V. geconstitueerde vereeniging werkt na 1908 geheel op coöperatieven grondslag. Het kapitaal bedroeg steeds f 20.000. Uitbreidingen werden regelmatig uit door afschrijving gevormde reserves bekostigd, doch om verzekerd te zijn van meer melk wenschte men geregeld meer aandeelhouders, die krachtens de statuten leveringsplicht hebben. Men heeft nu eenige malen de statuten gewijzigd en het nominale bedrag der aandeelen verkleind. Houders van oude aandeelen kregen het verschil tusschen de nominale waarde der oude en der nieuwe aandeelen in contanten uitbetaald. Zoo is door het aandeelenkapitaal van 160 aandeelen van f 125 te brengen op 400 aandeelen van f 50 uitbreiding van het aantal aandeelhouders mogelijk gemaakt.

Onder de statuten van jongeren datum treft men er aan, die weliswaar een vast aandeelenkapitaal hebben, doch waarvan bij de oprichting niet alle aandeelen waren geplaatst. Zoo bevatten de statuten van de coöp. aardappelmeelfabriek „Musselkanaal en O.” de bepaling, dat door de gezamenlijke deelnemers een maatschappelijk kapitaal van f 400.000 bijeengebracht zal worden, verdeeld, in aandeelen van f 100; „hiervan zijn 3500 aandeelen geplaatst; de *onuitgegeven aandeelen worden door het bestuur vertegenwoordigd.*”

De invoering eener dergelijke bepaling is een m.i. bedenkelijk lapmiddel. Wat wil het gecursiveerde gedeelte zeggen? Wat verstaat men onder het „vertegenwoordigen” van aandeelen? Welke rechten en welke plichten zijn daaraan verbonden?

Beter is het daarom de vermelding van de grootte van het kapitaal geheel achterwege te laten en alleen voor te schrijven, dat ieder der oprichters en ieder, die later als lid toetreedt, ten minste één aandeel in het kapitaal der vereeniging moet nemen. De grootte der aandeelen kan dan naar omstandigheden worden bepaald en in de statuten worden vastgelegd.

Al valt de vermelding van de grootte van het kapitaal in de statuten dus niet te verdedigen, toch zijn die bepalingen ook *niet geheel* zonder nut geweest.

Zij hebben er toe geleid, dat de leden der oudere coöperatieve fabrieken een vrij groot bedrag bijeen hebben gebracht, alvorens de fabrieken te stichten. Bij „de Eersteling” zat zelfs de bedoeling voor de geheele bouw en de inrichting der fabriek uit het gestorte kapitaal te dekken (zie pag. 39). Pas in de tweede plaats werd op de onbepaalde persoonlijke aansprakelijkheid der leden gesteund.

De credietbehoefte der oudere fabrieken is daardoor aanmerkelijk kleiner dan die van vele vereenigingen van jongeren datum, die bijkans uitsluitend op deze aansprakelijkheid steunen.

Door een bepaalde som als kapitaal in de statuten te vermelden, kwamen de leden er reeds bij den opzet toe, zich een denkbeeld van den omvang der nieuwe onderneming te vormen.

Daarover is bij andere vereenigingen wel eens te licht heen gegleden, wat in de hand gewerkt werd, doordat in de statuten voor het kapitaal geen bepaald bedrag wordt genoemd, terwijl daarenboven de aandeelen vaak klein zijn.

Van het aandeelenkapitaal wordt als regel 4, soms 5 % rente vergoed.

Het is van het grootste belang het maatschappelijk kapitaal der vereeniging zoo groot te nemen, als de omstandigheden gedoogen. De financieele positie der coöperatie wordt daardoor zeer versterkt. Dat daardoor de toetreding van leden min of meer wordt bemoeilijkt, moet er niet te spoedig toe leiden, de grootte der aandeelen kleiner te nemen. Bovendien is het bezwaar van groote aandeelen grootendeels te ondervangen, door geleidelijke bijstorting uit de winst, of uit eigen middelen der leden toe te laten.

Het aandeelenkapitaal eener coöperatie draagt economisch een ander karakter, dan dat van een N. V. De aandeelen van een N. V. koopt men als regel, omdat men de toekomstige dividenden als een goede interest beschouwt van het bedrag, dat de aandeelen kosten.

De aandeelen der hierbedoelde coöperaties doen een vaste jaarlijksche rente; zij zouden dus eerder als obligatiën kunnen worden beschouwd. Doch ook daarmee bestaan, bezien van het standpunt van den geldschieder, belangrijke punten van verschil.

Het nemen van aandeelen eener coöperatie en het storten daarop geschiedt om de vereeniging werk-kapitaal te bezorgen. Men neemt geen aandeelen als doel, doch als *middel*, om het eigenlijke doel, de verwerking zijner producten, mogelijk te maken. De leden ontleenen hun rechten in de vereeniging niet aan het bezit van aandeelen, doch aan het lidmaatschap.

Wat hierboven over het kapitaal der aardappelmeelfabrieken is gezegd, geldt ten deele ook voor de cartonfabrieken en voor de coöp. suikerfabriek. Vaste kapitalen komen daarbij echter niet voor.

De verhouding tusschen de waarde der vaste goederen en het aandeelenkapitaal was bij de stichting van de meeste dezer fabrieken bovendien veel ongunstiger, dan bij de eerste aardappelmeelfabrieken (men vergelijkte bijv. het vermelde over „De Toekomst” en „De Dollard” op pag. 114 e. v. en 121), al treft men ook gunstiger verhouding aan (bijv. „De Vrijheid”, zie pag. 129 en „De Halm”, zie pag. 135).

De suikerfabriek heeft, vergeleken met haar zusterinstellingen in het Zuiden van ons land, een groot aandeelenkapitaal; toch is de boekwaarde van de fabriek met machines, inclusief haar

belang bij „Frisia”, na aftrek van reserveeringen, \pm 5.3 maal zoo groot als het gestorte aandeelenkapitaal.

Bij de coöperatieve zuivelbedrijven, met uitzondering van „De Ommelanden” (zie pag. 232), *ontbreekt het aandeelenkapitaal.*

De statuten der coöp. zuivelfabrieken zijn min of meer getrouwe copieën van de „model-statuten”, die de Bond van Zuivelfabrieken in Friesland voor zijn leden heeft samengesteld.

De navolging dezer modellen heeft het groote voordeel, dat deze statuten veel minder haken en ooggen vertoonen, dan die der aardappelmeel- en cartonfabrieken. Aanvankelijk kwamen mij de Friesche statuten op het punt der kapitaalregeling minder doelmatig voor. Bij het uitwerken van bepalingen, meer in overeenstemming met de andere fabrieken, waarover hierboven is gehandeld, stuit men echter op eigenaardige, haast onoverkomelijke bezwaren.

Ten aanzien van de geldmiddelen bevatten bijna alle statuten van zuivelfabrieken de bepaling, dat, indien kapitaal benoodigd mocht zijn voor den aankoop of de stichting van roerende of onroerende goederen, dit zal worden gevonden door leeningen.

Het bedrijfskapitaal werd vaak gevonden door bij de toetreding van ieder lid per gehouden wordende melkkoe, een bepaald entree te heffen. Dit entree-geld is steeds laag. In vele gevallen wordt het zelfs jaar na jaar op nihil bepaald.

Zoo goed als alles – of zelfs *alles* – wat men noodig had, werd door de coöp. zuivelfabrieken dus geleend. De toetreding van leden wordt op deze wijze wel zeer gemakkelijk gemaakt. En dit is tot zekere hoogte verdedigbaar. Onder de veehouders bevinden zich vele niet-kapitaalkrachtige menschen, die (vaak op land, dat zij per jaar huren) toch relatief veel vee houden. Wil men de coöperatie ook voor deze leden openstellen, dan zal men de voorwaarden voor toetreding uiterst gemakkelijk moeten maken. Overwegende bezwaren bestaan daartegen niet, zoolang het bedrijf bescheiden van omvang blijft. Anders wordt het echter, zoodra men krijgt grootere bedrijven met duurdere vaste goederen, grootere behoefte aan bedrijfskapitaal en meer risico. Dit wordt geleidelijk zoo, als men naast boter ook kaas gaat maken (welke niet direct na de vervaardiging verhandelbaar is) en in veel sterkere mate, als men melkpoeder of gecondenseerde melk gaat bereiden, voor welk doel dure inrichtingen en veel bedrijfskapitaal noodig zijn.

De vraag komt dan ook van zelf op, of voor dergelijke groote inrichtingen, waartoe b.v. de fabriek te Bedum behoort, de coöperatieve vereeniging wel de aangewezen vereenigingsvorm is.

Toch is een andere en betere vorm moeilijk aan te geven. Men kan zich natuurlijk in den vorm van een N. V. (of eventueel ook coöp. vereeniging) wel een vereeniging denken, waarvan de aandeelen in handen zitten van kapitaalkrachtige leveranciers. Doch practisch zou dit denkbeeld zeer moeilijk algemeen te verwezenlijken zijn.

Een groote zuivelfabriek en vooral een fabriek, die gecondenseerde melk en/of melkpoeder maakt, moet verzekerd zijn van een zoo regelmatig mogelijken aanvoer van melk. Een zuivelfabriek is een bedrijf, dat het geheele jaar door wordt uitgeoefend, en melk is niet een artikel, dat men op een bepaald moment in groote hoeveelheid kan koopen, zooals dat bijv. met stroo het geval is. Aan het exploiteeren eener zuivelfabriek zonder leveringsplicht der leveranciers is dus heel wat risico verbonden.

In den regel betalen de z.g. speculatieve fabrieken den zelfden prijs als naburige coöperatieve fabrieken, doch dit systeem is slechts voor toepassing vatbaar, zoolang er coöperatieve fabrieken, waarnaar de speculatieve zich kunnen richten, zijn.

Voor het zich verbinden over langen tijd, zonder een vasten maatstaf voor de uitbetalingen, zijn de meeste veehouders — terecht — niet te vinden. De leveranciers der „Lijempf” bijv. zijn dan ook iederen dag vrij van fabriek te veranderen.

Een dergelijke fabriek staat daardoor geregeld bloot aan de kans een gedeelte harer melkleveranciers aan een andere fabriek te verliezen en dan in de onmogelijkheid te komen melk uit de omgeving te betrekken. Om deze reden heeft de coöperatie met haar leveringsplicht, speciaal in de zuivelindustrie, een aanmerkelijken voorsprong.

Een vereeniging te stichten alleen van veehouders, die voldoende kapitaalkrchtig zijn om in verhouding van hun veestapel het benodigde stichtingskapitaal te fourneeren en de fabriek van voldoende melk te voorzien, is in het algemeen niet uitvoerbaar en althans voor een economisch bedrijf niet aanbevelenswaardig.

Tusschen de meer kapitaalkrchtigen wonen n.l. minder kapitaalkrchtigen. Door alleen de melk van eerstgenoemden te

verwerken, moet deze komen uit een gebied, dat grooter van oppervlakte is, dan noodig zoude zijn, als men ook de melk der tusschenwonenden mee ophaalde. De aanvoerkosten der melk zouden daardoor onnoodig worden opgevoerd. En deze hoge aanvoerkosten komen dagelijks of, als de melk tweemaal daags wordt opgehaald, zelfs tweemaal per dag terug! Het is dus van het grootste belang, dat de weg voor de melk van boerderij tot fabriek zoo kort mogelijk is. Dit is slechts mogelijk als geen veehouders van de levering worden uitgesloten.

Enkele speculatieve fabrieken tusschen vele coöperatieve vormen voor de veehouders geen bezwaar; de eerste zullen zich naar de laatste moeten regelen, daar zij anders hun leveranciers verliezen. Doch daar, waar de coöperatie ontbreekt, of achterlijk is, zijn de veehouders – wegens de onverhandelbaarheid van groote hoeveelheden onverwerkte melk – geheel aan de speculatieve fabriek overgeleverd.

Dreigt die toestand in te treden – en dit gevaar zagen velen, toen de N. V. „Lijempf” begon met haar modern ingerichte fabrieken in deze provincie, successievelijk te Doezum, Tolbert, Brittil en Winsum – dan zal wat het zwaarste weegt den doorslag moeten geven en is het verklaarbaar, dat ook beter gesitueerden het risico aanvaardden om met verscheidene financieel zwakkeren te zamen aan een coöperatie deel te nemen, waardoor in elk geval zekerheid wordt verkregen, dat ieder zijn evenredig deel van de opbrengst krijgt. Voor de kapitaalkrachtigen is deze oplossing minder risquant, dan wanneer alleen zij lid of aandeelhouder zouden zijn en de anderen los leverancier. Toetreding, ook van minvermogenden, versterkt de vereeniging, doordat de verplicht te leveren hoeveelheid melk er door wordt vergroot.

De omstandigheden hebben dus belet, dat de coöp. zuivelfabrieken bij de oprichting over een aanmerkelijk bedrag aan eigen middelen de beschikking kregen. Een aandeelenkapitaal van eenige betekenis kon niet worden gevormd; daarom liet men het eenvoudig geheel weg. Wel spreken de statuten der coöperatieve zuivelfabrieken in den regel van „ledenkapitaal”. Daarmede is echter iets geheel anders dan *aandeelenkapitaal* bedoeld. Ledenkapitaal ontstaat door ten laste van de exploitatierekening den leden een zeker bedrag, evenredig aan de geleverde melk, te goed te

schrijven. Men wenscht dit ledenkapitaal niet tot blijvend eigendom der vereeniging te maken; de bedoeling is, dat het een schuld der vereeniging aan de leden wordt, doch de statuten bepalen steeds, dat (deze schuld) gedurende het lidmaatschap niet opvorderbaar is. Wel wordt den leden er jaarlijks rente over uit betaald. Er is dus een belangrijk verschil tusschen aandeelen en ledenkapitaal ¹⁾.

Sommigen zien in de vorming van ledenkapitaal een reserveering. Door het gereserveerd bedrag in het credit der individueele leden te boeken en het credit-saldo van ieder lid slechts bij het eindigen van het lidmaatschap uit te betalen, zou men, zonder onbillijk te zijn, de vereeniging financieel sterker kunnen maken. Sterke reserveeringen zijn n.l. anders onbillijk tegenover leveranciers, die slechts tijdelijk lid zullen zijn (huurboeren), omdat wat gereserveerd wordt, aan het exploitatieoverschot wordt onttrokken. Heeft men een aandeelenkapitaal, dan komen sterke reserves in den koers der aandeelen tot uiting. Bij gemis aan aandeelenkapitaal vervalt deze mogelijkheid.

Ik kan echter in het ledenkapitaal bezwaarlijk een reserve zien. Het ledenkapitaal is een schuld van de zaak aan de individueele leden. Deze schuld is weliswaar niet opvorderbaar, doch dit zijn de stukken eener obligatieleening evenmin en het voordeel van de aanwezigheid van ledenkapitaal boven een obligatieschuld ontgaat mij dan ook, indien de interest, die op beide soorten schuld moet worden betaald, gelijk is. Alleen als bij vereffening van den boedel een omslag over de leden zou moeten worden geheven, is het gemakkelijker, dat men reeds geld van de leden onder zich heeft, dan dat men het moet invorderen.

Vorming van ledenkapitaal werd door velen (hun aantal is, naar ik meen, afnemende) een bruikbare methode geacht om de leden te doen sparen. Dit is het inderdaad. Maar zij heeft haar bezwaren.

In de eerste plaats is het een gedwongen sparing, die, juist doordat zij gedwongen is, moeilijk populair wordt; te meer niet,

¹⁾ Of juridisch dit ledenkapitaal inderdaad een schuld aan de individueele leden is, wordt door sommigen betwijfeld. In het faillissement van „Stad en Lande” (zie pag. 232) worden de vorderingen der leden op hun aandeel in het ledenkapitaal door de curators betwist.

omdat er op het platte land uitnemende spaargelegenheden verbonden zijn aan de boerenleenbanken.

In de tweede plaats is de administratie van het ledenkapitaal, vooral bij fabrieken met nogal eenige mutatie onder de leden, buitengewoon tijdrovend. Door deze oorzaken is er dan ook slechts aan enkele fabrieken van de vorming van ledenkapitaal iets van beteekenis terecht gekomen.

De Friesche coöperatieve zuivelfabrieken verwerkten in 1923 de melk van 126.704 koeien. Te zamen hadden deze fabrieken aan ledenkapitaal *f* 2.607.841, of *per koe ruim f* 20. Een dergelijke spaarpot beteekent voor de leden uiterst weinig.

Menige fabriek bepaalt dan ook jaar op jaar de door de statuten geëischte bijboeking van ledenkapitaal op nihil.

Een kapitaal op aandeelen heeft, ook al zijn deze klein, bijzondere voordeelen, in die streken waar men weinig wisseling van leden en weinig verandering in de hoeveelheid producten, die ieder lid zal leveren, kan verwachten. Ruimere reserveeringen worden voor de leden aannemelijker — ook voor de pachters — omdat de aanwezigheid van reserves invloed zal uitoefenen op den koers der aandeelen. Bovendien kan men dan den leveringsplicht en de aansprakelijkheid bij liquidatie evenredig stellen aan het aantal aandeelen, dat ieder lid bij het begin van het boekjaar blijkens de boeken der vereeniging heeft.

De administratie over die aandeelen zou bij onze meeste zuivelfabrieken echter zeer tijdrovend worden. Daarvan ben ik pas goed overtuigd geworden, nadat ik uit de administraties van enkele fabrieken heb kunnen zien, hoe groot het aantal leden is, dat het eene jaar een veel grooter (of kleiner) quantum melk levert (dus koeien houdt) dan het jaar te voren. Bovendien treft men onder de veehouders een veel grooter percentage pachters op korten termijn (en daardoor meer mutatie onder de leden) aan dan onder de akkerbouwers.

Men zou ter vereenvoudiging van administratie kunnen bepalen, dat houders van bijv. 1–6 koeien één; houders van 6–10 koeien twee aandeelen zouden moeten nemen, enz. De telken jare noodige omruiling van aandeelen is dan veel geringer. Doch de aansprakelijkheid koppellende aan de aandeelen, moet in ons voorbeeld iemand, die jaarlijks 3000 kg melk levert, bij een eventueelen omslag over de leden evenveel betalen als iemand, die jaarlijks

15000 kg levert. En van een koersstijging der aandeelen profiteert degene, die 1 koe melkt, evenveel als hij, die 5 koeien heeft.

De vraag: àl of geen aandeelen voor coöperatieve zuivel-fabrieken, is derhalve niet in het algemeen te beantwoorden. In Groningen is ze, evenals in Friesland, in negatieven zin opgelost, behalve voor „De Ommelanden”, nadat was gebleken, dat een vereeniging met onbepaalde aansprakelijkheid der leden na de débâcle van „Stad en Lande” niet de minste kans van slagen had (zie pag. 231).

* * *

Leveringsrecht en -plicht.

Ten opzichte van *het leveringsrecht en den leveringsplicht* bevatten alle statuten dwingende voorschriften. Deze loopen vrij sterk uiteen; ongetwijfeld als gevolg van het feit, dat de leveringsplicht de moeilijkst te regelen materie eener coöperatieve productievereeniging vormt. Hier bestaat strijd van belangen tusschen verschillende groepen van leden en meermalen evenzeer tusschen de leden individueel en de gezamenlijke leden (= de vereeniging).

Leveringsplicht der leden is onmisbaar. Het behoorde misschien niet noodzakelijk te zijn dien plicht in de statuten vast te leggen, doch dit is het nu eenmaal wel. De fabriek moet zooveel mogelijk onder alle omstandigheden verzekerd zijn van voldoende grondstoffen.

Daarin hebben de coöperatieve een grooten voorsprong op de particuliere ondernemingen, die de grondstof — als deze althans in voldoende mate aanwezig is, hetgeen menigmaal niet het geval is — moeten laten aankopen, waarmede kosten gemoeid zijn.

De leveringsplicht der leden is meestal evenredig aan het aantal aandeelen, waarvoor ieder lid te boek staat.

Bij de oudere aardappelmeelfabrieken is het bijv. regel, dat voor iedere *f* 100 in het aandeelenkapitaal 200 hl aardappelen moeten worden geleverd.

Bij de nieuwe fabrieken, waarvan er verscheidene zich bevinden in streken met veel pas ontgonnen grond, dus met weinig „gezeten” boeren, is die verhouding wel ruimer genomen, bijv. per *f* 100 aandeelenkapitaal 300 of meer hl aardappelen.

De niet-nakoming van den voorgeschreven leveringsplicht wordt

bedreigd met boetebepalingen. ¹⁾ Men treft deze in soorten aan. Zoo vermelden de statuten van „De Eersteling” van 1899, dat de leden per aandeel van f 500 jaarlijks ten hoogste 1000 hl aardappelen aan de fabriek mogen leveren. Zoolang dit maximum aantal hl niet is geleverd, mogen de leden geen aardappelen verkoopen aan een andere fabriek, op straffe van een boete van f 0.50 voor iederen te weinig geleverden hl.

Een maximale levering per aandeel is natuurlijk gesteld, om te bereiken, dat voor ieder lid ongeveer dezelfde verhouding blijft bestaan tusschen het aantal aandeele en het aantal hl, dat voor hem wordt vermalen.

Deze bepaling laat evenwel toe, dat de leden een grooter of kleiner deel van hun aardappelen voor *consumtie* of voor *veevoeder* verkoopen.

Men hoort dit vaak verdedigen met de redeneering, dat de fabriek er is om de leden den hoogsten prijs voor hun aardappelen te verzekeren. Kan deze gemaakt worden door een grooter of kleiner deel voor *consumtie* te verkoopen, welnu, dat men den leden die gelegenheid niet beneme; „de fabriek is er voor de leden en de leden zijn er niet voor de fabriek.”

Die redeneering kan onder omstandigheden opgaan, doch dit is niet altijd het geval. Vraag naar *consumtie*-aardappelen is er tot op zekere hoogte altijd. Daarmede kan iedere boer rekening houden bij het nemen van aandeele. Doch er kan ook extra-vraag zijn.

Deze zal meestal ontstaan als de aardappelooft in West-Europa slecht is. In den regel is in dat geval de oogst in de Veenkoloniën eveneens klein.

Onder die omstandigheden hebben de meeste fabrieken reeds een campagne, die kleiner is dan voor een voordeelige exploitatie wenschelijk is. Gaat nu een deel der leden veel aardappelen voor *consumtie* verkoopen, dan profiteeren zij daarvan. Doch *de vereeniging* lijdt schade; en die schade wordt voor het grootste deel gedragen door diegenen, die al hun aardappelen aan de fabriek leverden. Daarom is het juister, dat, als er voor *consumtie*-aardappelen – de meerdere onkosten in aanmerking genomen – meer is te maken dan bij verwerking tot meel, *de fabriek*

¹⁾ Het is van belang te bepalen, dat de boete reeds door niet-levering binnen de daarvoor gestelde termijnen, dus zonder dat daartoe een ingebrekestelling of aanmaning wordt vereischt, verbeurd wordt.

aardappelen voor consumtie verkoopt. De voordeelen komen dan ten goede aan de geheele vereeniging.¹⁾

Een tweede, voor de fabriek nog grooter, bezwaar van bovenvermelde clause in de statuten is, dat de leden niet verplicht zijn een bepaalde oppervlakte met aardappelen te betelen. In het centrum der Veenkoloniën moge een dergelijke verplichting overbodig schijnen, omdat er geen gewas is, dat de aardappelen kan vervangen; zelfs daar echter kan de graan- en vooral de bietenteelt worden uitgebreid ten koste van den aardappelverbouw. En in de randstreken geldt dit in veel sterkere mate.²⁾

Gaat het een fabriek een paar jaar minder goed, wat haast bij iedere vereeniging wel eens het geval geweest is, dan kan een minderheid aan de geheele vereeniging groote schade berokkenen door minder aardappelen te verbouwen.

Daarom verdient de voorkeur een bepaling, die later veelvuldig is opgenomen, en die zonder meer inhoudt, dat op ieder aandeel een bepaald aantal hectoliters aardappelen moet worden geleverd, terwijl voor ieder te weinig geleverd mud een boete (voor de verschillende fabrieken varieerend van 15–50 cent) moet worden betaald, welke boetes ten bate van de reservekas komen.³⁾

1) Het verkoopen van consumtieaardappelen door de fabriek heeft evenwel nogal administratieve bezwaren. Een betere oplossing is dan ook het verkoopen van aardappelen voor de consumtie te beboeten, indien door te verkoopen een lid minder per aandeel levert, dan het minimum, dat daarvoor is bepaald. Deze boete kan minder zwaar zijn dan die, welke den leden in geval van verkoop van aardappelen aan een andere fabriek wordt opgelegd.

2) Zoo is in Zuidelijk Westerkwartier, in verband met de hooge zuivelprijzen en de slechte resultaten der coöp. aardappelmeelfabriek „De Drie Provinciën”, dit jaar vrij veel bouwland omgezet in groenland, waardoor de moeilijkheid voor genoemde fabriek om voldoende grondstof te verkrijgen nog werd vergroot.

3) Een duidelijk bewijs van de noodzakelijkheid van klare, helder geredigeerde, niet voor tweeërlei uitleg vatbare statuten, verschaffen de bepalingen over de levering van aardappelen, zooals deze voorkwamen in de statuten van „Westerwolde”, de fabriek, waar in 1922 de groote débâcle plaats vond, waarvan op pag. 85 meer is vermeld.

De bedoeling was, dat op de leden leveringsplicht zou rusten, wat men als volgt had geredigeerd:

„Art. 11. De leden hebben het recht en den plicht telken jare voor ieder hun toebehoorend aandeel tijdig vóór den 15den Nov. aan vlot water ten behoeve van de vereeniging te leveren 200 H.L. aardappelen.

Vóór of op den 15den April zijn alle leden verplicht schriftelijk tegen ontvangstbewijs of per aangeteekenden brief opgave te doen van 't getal hectaren der door hen te verbouwen aardappelen, terwijl de juistheid van deze opgaven door het bestuur kan worden gecontroleerd door zich de velden te doen aanwijzen. Kan

Nog beter is m.i. de bepaling, welke voorkomt in de jongste statuten van „De Woudbloem” en zooals we die soortgelijk ook bij sommige cartonfabrieken kennen, n.l. dat de leden op straffe van een bepaalde boete per aandeel bijv. 400 hl *moeten* leveren, doch het recht hebben om dit kwantum tot 500 hl op te voeren.

Deze bepaling is wat soepeler, vooral als men in de statuten de mogelijkheid openlaat, dat het bestuur in bijzondere gevallen dispensatie van leveringsplicht kan verleenen. De leden hebben dan eenige speling, wat vooral in streken, waar nog al eens vraag naar consumtie-aardappelen is, aanbeveling verdient.

Voor de fabriek heeft de bepaling het voordeel, dat door voor de laatste 100 hl een hooger en of eventueel een lageren prijs dan den doorsnee-prijs in uitzicht te stellen, invloed op de grootte der aanvoeren kan worden uitgeoefend, indien dit nuttig wordt geacht.

Hier moge nog de aandacht gevestigd worden op een indirecte werking der boetebepalingen. Iedere fabriek heeft jaarlijks een grooter of kleiner aantal leden, dat het verplichte quantum niet van eigen boerderij kan leveren. Deze aardappelen worden dan bijgekocht, hetzij door die leden zelf, hetzij door de fabriek. Doch het ligt voor de hand, dat als de meelmarkt een prijs van bijv. f 1 per hl aardappelen zou toelaten, dergelijke leden nog met voordeel f 1.10 kunnen bieden. Dat is dan 10 cent boven de markt. Maar leveren zij niet, dan moeten zij wellicht 5×10 cent boete per hl betalen.

Hetzelfde geldt als de fabriek koopt. Ook deze kan f 1.10 of f 1.20 per hl betalen. Immers zij ontvangt bijv. 50 cent boete per hl, die ze voor leden moet aankopen, zoodat ze tot f 1.50

een lid voor een seizoen niet het volle getal H.L. op zijne aandeelen leveren, dan heeft hij het recht, liefst vóór den 15den Januari, in elk geval vóór den 15den April aan 't bestuur opdracht te geven deze voor zijn rekening aan te koopen. Blijft een lid in verzuim de opgave van het getal H.A. der door hem verbouwde aardappelen te doen en ook om het verplichte getal H.L. op zijn aandeelen te leveren, dan verbeurt hij een boete van 25 cent voor iedere H.L. te weinig geleverde aardappelen,” enz.

Wat gebeurde er nu, toen de leden de donkere wolken zich boven de vereniging zagen samenpakken?

Spoedig was ontdekt, dat alleen boete was bedreigd tegen hen, die èn verzuimden opgave van de met aardappelen bebouwde oppervlakte te doen èn tevens niet leverden. Deed men het eerste wel en het tweede niet, dan gold de strafbepaling niet en was de eerste zin van art. 11 een doode letter geworden! In 1920/21 leverden de leden 370.000 hl; in 1921/22 minder dan 200.000 hl, terwijl het bestuur niets kon beginnen!

per hl kan gaan, vóórdát haar werkelijke kostprijs tot f 1 per hl is gestegen.

Men gevoelt, dat deze bepaling een zware handicap vormt voor de speculatieve fabrieken, die de aardappelen alleen naar den meelprijs kunnen betalen. En dat zij het verkrijgen van voldoende grondstof voor deze fabrieken in jaren met schrale oogsten zeer bemoeilijkt.

Of het beter is, dat een coöp. fabriek de aardappelen, die de leden te weinig leveren, koopt, dan wel, dat die leden dit zelf doen, is een vraag, waarover niet eenstemmig wordt geoordeeld.

Koopen de leden zelf aan, dan zijn zij practisch beperkt tot hun omgeving. Door onderlinge concurrentie kunnen de aardappelprijzen daar dan wel eens onnatuurlijk worden opgedreven. De fabriek bestrijkt een veel ruimer terrein. Zij kan tegen plaatselijk abnormaal hooge prijzen waken. Voor haar echter kan die bijkoop een vrij sterke vermeerdering der administratie beteekenen.

Op bovenstaande typen van voorschriften voor den leveringsplicht aan aardappelmeelfabrieken komen enkele variaties en aanvullingen voor, die we echter zullen laten rusten.

Wat hierboven is medegedeeld aangaande leveringsplicht aan de coöperatieve fabrieken, geldt eveneens voor de als N. V. georganiseerde boeren-aardappelmeelfabrieken. In plaats van leden spreekt men dan van aandeelhouders, die de dubbele functie vervullen van leverancier-producent, evenals bij de coöperatie. Als regel moeten de aandeelhouders voor iedere 200 hl, die zij wenschen te leveren, f 100 aan aandeelen nemen.

Ook bij de cartonfabrieken bestaat algemeen leveringsplicht, doch de wijze waarop deze is uitgewerkt, loopt nog al uiteen. De beide fabrieken „De Dollard” en „De Toekomst”, waarvan elk lid maar één aandeel heeft, schrijven eenvoudig voor, dat de leden al het stroo ~ voor zoover niet benoodigd in eigen bedrijf ~ moeten leveren. Bij de andere fabrieken is een zeker verband gelegd tusschen het aantal aandeelen en het stroo, dat mag en dat moet worden geleverd.

Sommige fabrieken, bijv. „De Eendracht” en „Reiderland” bepalen, dat al het verbouwde stroo geleverd moet worden. Wordt per aandeel evenwel boven een bepaalde grens geleverd, dan wordt op het meerdere een prijskorting toegepast.

Ook de bepaling, dat een zekere hoeveelheid stroo per aandeel moet worden geleverd, *indien deze is verbouwd*, komt bij cartonfabrieken voor (bijv. „De Vrijheid”, „Ons Belang” en „De Halm”). Deze restrictie heeft bij cartonfabrieken minder bezwaren, dan voor aardappelmeelfabrieken, omdat stroo gemakkelijker uit andere streken kan worden aangevoerd, als er in Groningen een te kort mocht blijken te zijn.

Ook de statuten der coöperatieve suikerfabriek schrijven geen absoluten leveringsplicht voor. Verbouwt een lid geen bieten, of te weinig om 20000 kg per aandeel te leveren, dan koopt het bestuur de ontbrekende hoeveelheid voor rekening van het betrokken lid aan. Denkbeeldig is het bezwaar nu niet, dat bij betrekkelijk lage suikerprijzen in verhouding tot die der andere akkerbouwproducten de teelt van bieten zoozeer wordt ingekrompen, dat de fabriek tegen een prijs, welke op den suikerprijs is gebaseerd, niet voldoende grondstof kan aankopen en dus noodgedwongen een kleine campagne moet maken met onevenredig hoge exploitatiekosten per 1000 kg grondstof. Daarom achten sommigen voor een coöperatieve suikerfabriek een minimum-leveringsplicht per aandeel – zonder restricties – wenschelijk. De leden der fabriek zijn daardoor dan gedwongen een bepaalde oppervlakte met bieten te verbouwen, of het ontbrekende zelf aan te kopen.

Deze bepaling treft men aan bij de Zuidelijke coöperatieve bietenfabrieken. Daar was dit blijkbaar geen overwegend bezwaar, omdat de bietenteelt er sedert jaren inheemsch was, toen de coöperatieve fabrieken werden opgericht. Wijziging daarin zou niet licht voorvallen. Voor de boeren was het daardoor minder bezwaarlijk een bepaalde verplichte levering te aanvaarden.

Toen de Friesch-Groningsche Coöp. Suikerfabriek werd opgericht, was de bietenteelt in het noorden echter nog niet voldoende ingeburgerd, om een dergelijk cultuurvoorschrift door de landbouwers te doen accepteren.

De zuivelfabrieken, die geen aandeelenkapitaal kennen, bepalen alle, dat de leden verplicht zijn de melk hunner gezonde koeien te leveren, uitgezonderd alleen de hoeveelheid, die zij voor eigen gebruik noodig hebben, terwijl het bestuur meestal kan toestaan, melk voor huishoudelijk gebruik aan derden te leveren.

Merkwaardigerwijze ontbrak tot begin 1924 in alle statuten de strafbedreiging bij niet nakoming van deze verplichting. Geleerd door de ervaring bij „Stad en Lande”, is in de statuten van „De Ommelanden” (de vereeniging, welke de zaak der gefailleerde vereeniging voortzet) de regeling der boete bij niet-nakoming van den leveringsplicht thans opgenomen.

Men behoort den leveringsplicht niet eenzijdig te bezien uitsluitend van het standpunt der fabriek om dan vast te stellen wat voor *haar* de beste voorschriften zijn. Een landbouwer, die een bepaalde hoeveelheid aardappelen aan zijn aardappelmeelfabriek moet leveren, die zich voorts verbonden heeft voor een bepaalde hoeveelheid stroo, te leveren aan zijn cartonfabriek, en bovendien voor een minimum hoeveelheid bieten aan zijn suikerfabriek, kan door dat alles zoodanig aan banden zijn gelegd, dat hij heel weinig speling meer overhoudt voor de inrichting van zijn bedrijf.

Dit kan een *bezwaar* zijn, en geeft in elk geval een gevoel van afhankelijkheid. Om deze reden mede schijnt mij het voorschrift van een minimum levering per aandeel, met een niet al te groote korting op wat meer geleverd wordt, een redelijke bepaling.

* * *

Het verwerken van grondstof van niet-leden.

Een coöperatieve vereeniging verliest haar karakter niet, indien de statuten haar veroorloven haar werkkring ook tot derden uit te strekken (art. 2 der wet van 1876). Van deze bevoegdheid is door alle fabrieken gebruik gemaakt. Zoo noodig wordt grondstof bijgekocht.

Zoolang dit binnen bescheiden grenzen blijft, is daar weinig tegen te zeggen. Aanvulling van de grondstoffen, totdat een normale campagne kan worden gemaakt, of — bij carton- en zuivelfabrieken — totdat geregeld op volle capaciteit kan worden gewerkt, vermindert de exploitatiekosten per eenheid grondstof, wat aan het geheel ten goede komt.

Deze aankoop kan evenwel bedenkelijke afmetingen aannemen. Er zijn coöperatieve fabrieken, die $\frac{1}{3}$ à $\frac{2}{3}$ deel harer grondstof op de vrije markt moeten aankopen.

Aan dezen aankoop is risico verbonden; meer dan gewenscht is voor de leden, die met hun heele hebben en houden voor de schulden der vereeniging aansprakelijk zijn. Bovendien is het doel

der coöpererende boeren niet om fabrikant te worden, maar om hun producten zoo voordeelig mogelijk te gelde te maken.

Een fabriek, die enkel de producten harer leden verwerkt, kan beter of minder goed werken en beheerd worden; de financiële resultaten kunnen daardoor meer of minder bevredigend zijn, doch, afgezien van grof wanbeheer en fraude, is het werken met *verlies* vrijwel uitgesloten.

Dit is practisch alleen bestaanbaar, als een deel der grondstof moet worden aangekocht. De daarvoor betaalde som kan dan zoo groot zijn, dat de opbrengst van alle producten niet voldoende is, om de exploitatiekosten en de som voor den aankoop benodigd, te dekken. Dan kunnen groote moeilijkheden ontstaan.

De fabrieken, die in moeilijkheden zijn geraakt, hebben dat dan ook hoofdzakelijk toe te schrijven, òf aan behaalde „stropen” met aangekochte grondstoffen, òf aan de onmogelijkheid om een voordeelige campagne te maken, doordat de fabriek te groot en dus ook te duur was voor de beschikbare grondstof.

Nu ligt het voor de hand, dat men bij het stichten eener fabriek deze meestal niet zoodanig kan bouwen, dat de leden van den beginne af voldoende grondstof kunnen leveren.

Niemand koopt voor een kind kleeren, die reeds aanstonds passen. Een nieuwe fabriek moet eenigszins gebaseerd zijn op den groei van de vereeniging; vooral als deze wordt gevestigd in streken, waar de ontginning van dalgronden en heidevelden nog uitbreiding van het cultuurland belooft te brengen, of als deze een product zal verwerken, waarvan met waarschijnlijkheid in de naaste toekomst grootere productie mag worden verwacht, zooals bij de stichting van verschillende zuivelfabrieken en ook bij de oprichting der suikerfabriek het geval was.

In welke mate een fabriek op den groei der vereeniging mag zijn gebaseerd, is in het algemeen niet te zeggen. Zorgvuldig zal dit in ieder afzonderlijk geval overwogen moeten worden en wijs beleid der bestuurderen moet in deze aangelegenheid der vereeniging worden toegewenscht.

Het risico, verbonden aan het lidmaatschap van coöperatieve fabrieken, is m.i. voor Groningen te rangschikken onder het normale boerenbedrijfs-*risico*. Doch indien het betreft het lidmaatschap eener fabriek, die, ook na de kinderjaren te hebben doorgemaakt, in normale tijden steeds een aanmerkelijk deel der grondstof moet aankopen, dan wordt door de leden in gemeenschap

feitelijk naast het boerenbedrijf een ander bedrijf uitgeoefend, n.l. dat van speculatief fabrikant voor de verwerking van aardappelen, stroo, melk, of bieten *van anderen*.

Dit behoort niet tot de taak van de landbouwers. Zij doen beter zulks aan anderen over te laten, of, als men daarvoor gevoelt, voor dit doel een afzonderlijke onderneming te stichten in den vorm eener N.V. Voor een coöperatieve vereeniging met onbeperkte aansprakelijkheid der leden passen geregelde bijkopen op grootere schaal niet.

Dit zullen de meeste coöperatoren wel onderschrijven, maar zij zullen er zich op beroepen, dat niemand vermag de toekomstige ontwikkeling eener onderneming met zekerheid te voorspellen. Men kan op dit stuk meer of minder optimistisch zijn. Voorzichtigheid is in elk geval geboden en overigens moge ik verwijzen naar het wijze beleid, den bestuurderen door mij toegewenscht.

In de kringen van bestuurders en directeuren van coöperaties denkt men over den bijkoop meestal luchtiger dan de gewone leden doen. Daarvoor zijn redenen. Als de fabriek goed werkt, zal er gemiddeld op de bijgekochte grondstof verdiend worden, anders zou een particuliere fabriek onbestaanbaar zijn. Slechts in enkele gevallen is echter voor buitenstaanders precies na te gaan hoeveel die winst gemiddeld bedraagt. Dit is b.v. het geval met de stroo-aankopen van „De Toekomst” (zie pag. 118) en in de laatste jaren met de koopbieten der Fr. Groningsche Beetwortelsuikerfabriek (zie pag. 200 en 201).

De bestuurders en directeuren weten uiteraard, ook al is de administratie daarop niet speciaal ingericht, toch wel ongeveer hoeveel winst met de bijgekochte producten gemiddeld is gemaakt.

De mededeelingen over winst op bijgekochte producten moeten echter in verschillende gevallen critisch worden beoordeeld, omdat er een persoonlijk element bij in het spel komt. Het drijven van eenigen handel heeft voor vele directeuren een groote aantrekkelijkheid. Het verlevendigt de gewone werkzaamheden en is, als men eenig succes heeft, een middel om tot hoogere uitkeeringen — een doel dat meermalen te sterk wordt nagejaagd — te kunnen komen. De leden zullen daarom bij het oordeelen over de vraag, in hoeverre er naar moet worden gestreefd den bijkoop overbodig maken, de persoonlijke eigen-

schappen van bestuur en directeur, en de richting, waarin hun aspiraties gaan, mede in aanmerking moeten nemen.

Het is alleszins verklaarbaar, dat bij de oprichting eener coöperatieve vereeniging, velen, die van het nut en de noodzakelijkheid overtuigd zijn, toch eerst de kat eens uit den boom willen kijken. In de eerste plaats zal men willen weten, waaruit het gezelschap zal bestaan. Komen daaronder veel financieel zwakkeren voor, dan zal het voor een beter gesitueerde bezwaarlijk kunnen zijn, om toe te treden. Want ingeval eener déconfiture moeten de solvabelen ook voor de niet-solvabelen betalen.

Bij de fabrieken waarmede wij ons bezighouden was als regel, zoodra de plannen tot oprichting vastere vorm hadden gekregen, onder de eerste deelnemers een voldoende aantal betrekkelijk kapitaalkrachtige personen, zoodat genoemd bezwaar weinig werd gevoeld.

Daarnaast is echter van beteekenis, over hoeveel grondstof de nieuwe fabriek zal kunnen beschikken, omdat daardoor in hoofdzaak de noodzakelijke bijkoop zal worden bepaald. In verband hiermede is het gebruikelijk den leden gelegenheid te geven eerst als voorloopig lid toe te treden, onder voorwaarde, dat het voorloopige lidmaatschap in een definitief zal worden omgezet, zoodra een zeker ledental met een minimum aantal aandeelen (dus grondstof) zich voorloopig heeft verbonden. Is het minimum bereikt, dan dient onmiddellijk voor tekening van het ledenregister te worden gezorgd.

Reeds de eerste coöperatieve fabriek heeft ondervonden, hoe noodzakelijk dit is (zie pag 39).

* * *

In- en uittreding van leden.

We zijn reeds overgegaan tot het derde belangrijke punt, dat in de statuten degelijk moet worden geregeld, n.l. dat der in- en uittreding van de leden.

De toetreding als lid kan meestal zonder veel formaliteiten geschieden. Het bestuur wordt doorgaans gemachtigd over de toelating te beslissen. Soms wordt geëischt, dat de leden een bepaalde woonplaats hebben. Ook wel, dat zij niet betrokken zijn bij concurrerende ondernemingen.

De uittreding der leden is echter een onderdeel, waaraan niet te veel aandacht kan worden geschonken. De wet eischt (art. 2), dat de in- en uittreding van leden is toegelaten. Onmogelijk kan men dus de uittreding niet maken. Wel is het geoorloofd daaraan bepaalde voorwaarden te verbinden. Dit is dan ook door alle fabrieken geschied en vooral de in de laatste jaren nieuw vastgestelde of gewijzigde statuten hebben op dit stuk vrij draconische voorschriften.

De gewone wijze van uittreding is deze, dat men, nadat het bestuur daarin heeft toegestemd, zijn aandeelen overdraagt aan een of meer landbouwers, die het ledenregister teekenen en dus den leveringsplicht overnemen.

De aandeelen van goede fabrieken werden soms verre boven pari (soms tegen 200–300 %) verkocht, maar er zijn ook andere, die men alleen voor een appel en een ei kwijt kan, of zelfs slechts met bijbetaling van een zekere som. In de laatste jaren met hun coöperatie-vrees en coöperatie-moeheid hebben velen een m.i. sterk overdreven angst gekregen voor de instellingen, die nog weinige jaren geleden als de noodzakelijke steunpilaren van het bedrijf golden.

Onder dergelijke omstandigheden moet het als een paal boven water staan, dat de fabriek verzekerd blijft van twee zaken, n.l. van *grondstoffen* en van *crediet*.

Is de toestand van een vereeniging zoodanig, dat het op een gegeven tijdstip schadelijk zou zijn de zaak voort te zetten, dan besluite men tot liquidatie; doch in geen geval mag aan een minderheid de gelegenheid worden geboden de fabriek, die de meerderheid in stand wenscht te houden, verder in 'tmoeras te jagen.

De statuten bevatten bijna steeds de bepaling, dat bij een opzegging van het lidmaatschap, welke naar het oordeel van het bestuur of der ledenvergadering om niet-geldige redenen of onder voor de vereeniging niet gewenschte omstandigheden geschiedt, het uittredende lid iedere aanspraak op restitutie, mede-eigendom of uitkeering ten bate der vereeniging verbeurt. De bedoeling dezer bepaling is goed, doch de redactie is onlogisch en spruit voort uit een verkeerd inzicht.

De coöperatieve vereeniging is *rechtspersoon*. Als zij bezittingen, vorderingen, schulden of verliezen heeft, zijn dat *haar* bezittingen, vorderingen, schulden of verliezen en geenszins die der gezamenlijke leden. Niemand heeft, zoolang *zij* bestaat, uit

hoofde van zijn lidmaatschap aanspraak op *haar* kapitaal of *haar* goederen. Bij uittreding kan een lid die aanspraak dus ook niet verliezen.

Bij vele oudere fabrieken volgt op eene bepaling als bovengenoemd: „doch blijft hij of zij desniettemin aansprakelijk voor zijn of haar aandeel in derzelve schulden of verliezen.” Ook deze toevoeging is verwerpelijk. De aansprakelijkheid voor schulden en verliezen geeft, als de statuten dit niet uitdrukkelijk anders bepalen, niet het recht tot heffing van een omslag over de leden, zoolang de vereeniging niet liquideert. Het is duidelijk, dat het de bedoeling der aangehaalde bewoordingen is, dat bij vereffening van den boedel de leden en oud-leden zoo noodig zullen moeten bijpassen. Maar de vraag is, of de bepaling daarvoor voldoende is, of n.l. de rechter in een voorkomend geval de aansprakelijkheid van een behoorlijk als lid uitgeboekt persoon *eenige jaren na de uittreding* nog aanwezig zal achten, alleen op grond van het feit, dat in de statuten der vereeniging, waarvan de persoon in quaestie vroeger lid was, bovenvermelde bepaling voorkomt. Daarover zijn reeds jaren lang procedures loopende, die verband houden met de liquidatie der Drentsch Overijsselsche Cartonfabriek te Coevorden (zie pag. 148). De rechtbank te Zwolle heeft, zooals reeds is vermeld, den eisch der coöperatie in liquidatie ontzegd. De kans schijnt groot, dat ook het Hof een dergelijke bepaling — waarbij iemand zich a. h. w. voor zijn leven zou hebben verbonden, ook nadat hij door uittreding alle rechten heeft verloren — als zijnde onzedelijk, voor niet-bindend zal verklaren, en dat zal worden aangenomen, dat de aansprakelijkheid bij een dergelijke redactie van dit punt, niet langer duurt dan den termijn, dien de wet noemt.

Om alle onzekerheid op dit stuk te voorkomen, heeft men in de nieuwe statuten andere voorschriften op de uittreding opgenomen. Dit schijnt ook noodzakelijk. Bij goed nadenken kan geen verstandig mensch toetreden tot een vereeniging, waarbij hij de kans loopt tot zijn dood bij eventueele liquidatie aansprakelijk te blijven voor haar schulden, dus ook voor die verliezen, welke ettelijke jaren na de uittreding als lid zijn ontstaan. ¹⁾

Toch is de geciteerde bepaling zeer algemeen bij onze aardappelmeelfabrieken. Hieruit blijkt, hoe ondoordacht de verplichtingen,

¹⁾ Mr. M. Polak, De Wet van 17 Nov. 1876, pag. 99.

neergelegd in de statuten onzer coöperatieve vereenigingen, doorgaans door de leden worden aanvaard.

Beter is reeds de bepaling, dat jaarlijks ten hoogste een zeker percentage (welk percentage dan klein genomen wordt) der leden kan uittreden. Toch kunnen ook hierop gegronde aanmerkingen worden gemaakt. Bij het minste, waardoor de fabriek in opspraak komt, zullen er leden gaan bedanken, omdat bekend is, dat alleen zij, die er het vlugst bij zijn, zullen kunnen uittreden. Deze bepaling werkt dus niet bevorderlijk voor de rust onder de leden en kan bovendien tot gevolg hebben, dat als het wantrouwen, (gemotiveerd of niet) gedurende eenige jaren aanhoudt, de vereeniging door het ledenverlies vrij veel wordt verzwakt.

Daarom is het gewenscht in de statuten vast te leggen, *wat* iemand per aandeel verbeurt, als hij om niet geldige redenen uittreedt. Deze boete kan vrij hoog zijn. Dit is geen bezwaar. Wie haar te hoog vindt, blijve buiten de vereeniging, of neme minder aandeelen.

Niet ondoelmatig is de bepaling, welke o. a. in de statuten van „Veendam en O.” is opgenomen, en die hierop neer komt, dat bij opzegging van het lidmaatschap zonder geldige redenen (ter beoordeeling van de ledenvergadering), of onder voor de vereeniging nadeelige omstandigheden, moet worden betaald een evenredig deel van het verschil tusschen het actief en het passief der balans (waarbij de fabrieksgebouwen, enz. op afbraakwaarde worden getaxeerd) en bovendien het aandeel in een eventueel nadeelig saldo der exploitatie-rekening. Ook in de statuten van „Westerwolde” komt thans een dergelijke bepaling voor.

Wordt ieder jaar op de aangegeven wijze naast de gewone balans een liquidatie-balans opgemaakt, dan weet ieder lid ongeveer wat uittreding hem zal kosten.

Heeft de vereeniging de gelden, benodigd voor terreinen, gebouwen en machines, geheel of grootendeels verkregen uit de opbrengst van obligatie-leeningen, dan kan ook bepaald worden, dat per aandeel moet worden betaald:

a. het exploitatie-verlies volgens de laatste balans – wat in de praktijk wel hoogst zelden aanwezig zal zijn, indien geen wanbeheer is gepleegd en wanneer de vereeniging niet een abnormaal groot quantum grondstof moet aankopen – en

b. het nog niet afgeloste bedrag der obligatie-leeningen, gedeeld door het aantal geplaatste aandeelen.

De statuten der zuivelfabrieken bevatten bijna zonder uitzondering de bepaling, dat het lidmaatschap eindigt: *a.* door overlijden van het lid; *b.* door besluit van de ledenvergadering op schriftelijk met redenen omkleed verzoek van het lid; *c.* door opzegging en *d.* door ontzetting bij besluit der ledenvergadering. Het verzoek sub *b* wordt toegestaan, als het lid zijn bedrijf eindigt, of naar een andere streek gaat verhuizen. Eindigt het lidmaatschap op één der wijzen, sub *c* en *d* genoemd, dan is het lid verplicht op eerste schriftelijke aanmaning van het bestuur aan de vereeniging te betalen zooveel malen een zeker bedrag (honderd gulden bijv.) als het jaarlijksche gemiddelde bedraagt van het aantal melkkoeien, dat door hem gedurende de laatste 5 jaren van zijn lidmaatschap, of gedurende zijn geheele lidmaatschap, indien dit minder dan 5 jaar duurde, volgens de fabrieksboekhouding werd gemolken.

De leden der coöp. suikerfabriek verbeuren in geval van ontzetting, of van opzegging, anders dan wegens opheffing van het landbouwbedrijf, hun aandeele (nom. groot *f* 500, waarop *f* 200 gestort), welke alsdan onmiddellijk moeten worden volgestort. Bovendien kan het bestuur een boete heffen van ten hoogste het nominaal bedrag der aandeele van het uittredende lid.

Ook in dit geval weet een uittredend lid, waar hij aan toe is. De kennis van het maximum, dat hem de uittreding uit een coöperatieve vereeniging kan kosten, werkt zooals de praktijk leert, in tijden gedurende welke een fabriek — terecht of ten onrechte — in opspraak is, op de leden kalmeerend.

Men moet het gevaar, dat de fabrieken over de tong gaan, niet te licht opvatten. De meest dwaze praatjes hebben in de laatste jaren over sommige fabrieken geloopt en hadden deze, dank zij de onbepaalde aansprakelijkheid der leden, den leveringsplicht en de moeilijke uittreding van leden, niet zeer stevig gestaan, dan was van die relletjes ongetwijfeld een catastrophe het gevolg geweest, die den boerenstand schatten gelds zoude hebben gekost.

* * *

Afschrijving en reserveering.

Een eisch, die aan iedere coöp. vereeniging gesteld moet worden, is, dat er behoorlijk wordt *afgeschreven* en *gereserveerd*.

Dit is een van de zwakke punten bij onze coöperatieve fabrieken.

De meeste ter zake kundige personen zijn van oordeel, dat vele coöperatieve fabrieken in de jaren, „dat het er aan zat”, veel te weinig hebben afgeschreven. Het toepassen van extra-afschrijvingen en de vorming van extra-reserves is volgens deze deskundigen veel te veel nagelaten.

Voorstellen tot ruime afschrijving moeten uitgaan van het bestuur. Van een ledenvergadering mag men ze niet verwachten. Het doorsnee-lid denkt in de eerste plaats aan zijn oogenblikkelijk belang, i.c. aan den prijs, dien hij dat jaar voor zijn product ontvangt. Voor de vereeniging dient het bestuur te zorgen.

Een groot deel der leden acht een flink reservefonds bovendien van zeer ondergeschikt belang. Dit zou goed zijn voor een N. V., doch voor een coöperatie een soort overbodigheid wezen, omdat deze een practisch onbepaalde reserve bezit in de aansprakelijkheid der leden. „Geld opbergen kan ik tenminste evengoed als de fabriek” is het gewone praatje, dat men hoort.

Als evenwel door onverwachte tegenslagen in een jaar eens een in verhouding tot andere fabrieken zeer lage prijs moet worden uitbetaald voor de geleverde grondstof, klagen diezelfde leden ach en wee en krijgen de bestuursleden doorgaans de schuld.

Het is daarom verkeerd in de statuten te bepalen het maximum, dat jaarlijks zal mogen worden gereserveerd en afgeschreven. Juist het minimum dient te worden vastgelegd.

In den regel komt de aanwezigheid van flinke reserves van een fabriek onvoldoende tot uiting in den koers der aandelen, en daardoor is het verklaarbaar, dat pachters, die na afloop der huurjaren niet zeker zijn van de voortzetting van hun bedrijf, steeds op hooge uitbetalingen ten koste der reserveering aandringen, doch de bestuursleden dienen steeds en allereerst de *gezonde positie der vereeniging* in het oog te houden. ¹⁾

Het praatje, dat men niet alleen wenscht te coöpereeren voor zijn kinderen, doch zelf ook wat van de resultaten wil zien, mag op de houding van het bestuur geen invloed hebben. Zoo spoedig mogelijk moet worden getracht, door het volgen van een conservatieve financiële politiek de fabriek voor een bedrag,

¹⁾ In de aardappelmeelindustrie heeft men van de pachters weinig last, omdat regel is, dat de eigenaar, indien hij zijn bedrijf gaat verpachten, lid blijft en de pachter op diens aandelen levert. De pachter heeft dan geen stemrecht. Ook deze toestand heeft zijn bezwaren. Wenschelijk is, dat de leden zooveel mogelijk allen boer zijn.

dat niet grooter is, dan het gestorte aandeelenkapitaal op de balans te krijgen.

En waar men, zooals bij de zuivelfabrieken, geen aandeelenkapitaal heeft, zal men de liquidatiewaarde der fabriek als waarde, welke door afschrijving zoo spoedig mogelijk op de balans moet worden bereikt, voor oogen moeten houden.

Hierboven (blz. 252) is reeds ter loops gewezen op een gevaar, dat de coöperatieve fabrieken bedreigt in streken, waar vele „all round” coöperatoren wonen, die hun aardappelen, hun stroo, hun bieten, hun melk en misschien nog hun granen coöperatief laten verwerken of verkoopen. Deze landbouwers hebben zóó vele verplichtingen op zich genomen, dat een ingrijpende wijziging van het bedrijf haast niet mogelijk is, zonder in conflict te komen met de aangegane verplichtingen.

Nu is het toch mogelijk, al zal het ook niet heel waarschijnlijk zijn, dat bijv. in de Veenkoloniën de aardappelteelt eens sterk moet worden ingekrompen en door een andere cultuur vervangen. Vele leden van coöperatieve fabrieken zouden dan niet aan hun verplichtingen tot levering kunnen voldoen, zoodat de leveringsplicht, aangezien dit een *algemeen* belang zou zijn, zou moeten worden verzacht, met het gevolg, dat de fabriek, òf zou moeten worden verkleind, òf althans een veel kleinere campagne zou krijgen. De gebruikswaarde der fabriek zou dan sterk dalen.

Deze mogelijkheid mag niet uit het oog worden verloren door degenen, die de leer verkondigen, dat een coöperatieve fabriek minder behoeft af te schrijven dan een particuliere. Een particuliere fabriek kan veel gemakkelijker dan een coöperatieve de bakens verzetten, als het getij verloopt.

In de eerste statuten der oudste aardappelmeelfabrieken komt men dikwijls de bepaling tegen, dat er een reservefonds zal worden gevormd tot dekking van eventueele verliezen en ter bestrijding van de kosten van vernieuwing en uitbreiding, welk fonds wordt verkregen door elk jaar 2% af te zonderen van de netto-opbrengst der verkochte producten. Ook vindt men wel genoemd, dat voor afschrijving en reserveering 2 cent per verwerkte hl aardappelen zal worden bestemd. Later is in de meeste statuten vastgelegd, dat er zal worden afgeschreven op de terreinen, fabrieken, machines, enz., en dat er bovendien een reserve-fonds zal zijn. „De Woudbloem” bijv., waar aanvankelijk 2% van de opbrengst voor afschrijving en reserve mocht worden

bestemd, heeft dit percentage thans op ten hoogste 6% gebracht. Het reservefonds, dat vroeger maximaal f 40.000 mocht bedragen, mag thans tot f 75.000 stijgen.

De statuten van 1919 voor „Musselkanaal en O.” bepalen het max. van het reservefonds op f 50.000, te verkrijgen door daarvoor 2% der opbrengst van de producten te bestemmen, terwijl, indien mogelijk, jaarlijks tenminste 5 en ten hoogste 7% moet worden afgeschreven.

„Veendam en O.” schrijft jaarlijks op de gebouwen ten minsten 3% van de aanschaffingswaarde en op de machines ten minsten 7% van de boekwaarde af, totdat deze activa voor 10% van de oorspronkelijke waarde op de balans zullen staan.

Veel eenheid is er niet. In het algemeen staan de oude aardappelmeelfabrieken er financieel zeer goed voor. Onder de nieuwe fabrieken zijn er evenwel verscheidene, die nog hoger op de balans staan, dan wenschelijk ware. Ze zijn te royaal, te groot en te duur gebouwd, terwijl in de goede jaren daarop niet voldoende is afgeschreven. Daaronder lijden de bedrijfsuitkomsten thans.

Het duidelijkst blijkt dit uit de bedragen, die jaarlijks door de verschillende aardappelmeelfabrieken voor rente benodigd zijn. Voor de fabriek, die het kleinste bedrag aan rente moest opbrengen, bedroeg deze post in het boekjaar 1922/23 per 100 kg geproduceerd meel 23.68 cent en voor de fabriek met de grootste credietbehoefte 167.74 cent.

Alleen daardoor kon de eerste fabriek per hl aardappelen 16 ct. meer uitbetalen dan de laatste!

Het komt mij voor, dat een voorzichtig financieel beleid eischt, dat op de fabriek en op de terreinen, zolang de boekwaarde hoger is dan het gestorte aandeelenkapitaal, 3% per jaar wordt afgeschreven en op de machines en losse goederen 10%. Deze regel dient niet alleen voor aardappelmeel-, doch ook voor carton-, zuivel- en suikerfabrieken te worden gevolgd. In zeer goede jaren kan meer worden afgeschreven. Is de genoemde grens bereikt, dan kan wel met resp. 2 en 7½% worden volstaan.

Bovendien moet voor eventueele verliezen enz. een reservefonds worden gevormd. Voor de aardappelmeelfabrieken, die zijn aangesloten bij het „Avebe” en welker risico voor dubieuze debiteuren, doordat dit onderling wordt gedragen, sterk is ver-

minderd, behoeft dit fonds niet zeer groot te zijn. Voor een fabriek met een capaciteit van bijv. 400.000 hl per campagne schijnt mij f 50.000 een redelijk bedrag.

Ten aanzien van de afschrijvingen en reserveeringen onderscheiden zich de cartonfabrieken zeer gunstig van de aardappelmeelfabrieken. In hoofdstuk II is reeds vermeld, dat alleen „Ons Belang” te Stadskanaal nog voor een te hoog bedrag op de balans staat.

Op de krachtige reserveering door de coöperatieve suikerfabriek is eveneens gewezen, terwijl de zuivelfabriek te Bedum, die onder een te hooge boekwaarde lijdt, gedwongen is ruime afschrijvingen te verrichten. De statuten bepalen n.l., dat op gebouwen en terreinen jaarlijks 3°/_o en op machines 10°/_o moet worden afgeschreven. Bovendien moeten, krachtens een besluit der ledenvergadering, alle vernieuwingen uit de exploitatie worden bestreden (zie pag. 227).

* * *

De aansprakelijkheid.

Ten aanzien van het punt, door velen het belangrijkste der statuten geacht, n.l. de *aansprakelijkheid* der leden, kan ik kort zijn. Deze is bij op 2 na alle fabrieken *onbeperkt* en wel evenredig aan het aantal aandelen. ¹⁾ In vele statuten is de redactie van art. 19 der coöperatiewet gevolgd met vervanging van de woorden: „indien bij de statuten niet anders is bepaald voor gelijke deelen” door de woorden: „naar verhouding van elks getal aandelen”.

In sommige statuten treft men nog de bepaling aan, dat bij gerechtelijke of buitengerechtelijke vereffening van den boedel de leden *hoofdelijk* en met onderlinge vrijwaring aansprakelijk zijn voor hetgeen mocht blijken niet verhaald te kunnen worden op de niet-solvabelen.

Waarvoor deze bepaling goed is, is niet geheel duidelijk. Natuurlijk zal bij een eventueele liquidatie deze, als er vele insolvabelen zijn, vlugger kunnen worden afgewikkeld, doch de praktijk leert, dat een dergelijke clause voor het crediet der

¹⁾ Een beperkte aansprakelijkheid hebben: a. de Aardappelmeelfabriek „Ter Apel en O.” (f 1000 per aandeel van f 100, plus bovendien onbeperkt voor dat, wat niet verhaald kan worden wegens insolventie van leden) en b. de Zuivelfabriek „De Ommelanden” (f 500 per aandeel van f 100).

vereeniging overbodig is en voor de beter gesitueerden kan zij slechts een onnoodige bron van zorg zijn.

Bij de boerenfabrieken, welke als N.V. zijn geconstitueerd, zijn de aandeelhouders meestal ook onbeperkt aansprakelijk voor de schulden der N.V. Dit is dan ten behoeve van den geldschietter geregeld door een akte van borgstelling, die door alle leden wordt geteekend en gewoonlijk betiteld wordt met den naam „verbandschrift”.

Bij de zuivelfabrieken, waar men als regel het aandeelenkapitaal mist, is de gewone clause, dat de leden persoonlijk aansprakelijk zijn voor de verbintenissen der vereeniging met dien verstande, dat ieders aandeel in het te kort wordt berekend naar verhouding van de hoeveelheid melk, door ieder gedurende de laatste 5 boekjaren vóór den begindatum der liquidatie of, bij korter lidmaatschap, gedurende dat lidmaatschap geleverd, terwijl zij ook gezamenlijk voor de betaling van ieders aandeel in den omslag borg blijven. Voor de vaststelling van de hoeveelheid melk, komen alleen de aan het kantoor der vereeniging genoteerde hoeveelheden in aanmerking.

Deze bepaling is minder goed, dan die van de andere fabrieken. De ervaring heeft geleerd, dat in moeilijke tijden vele leden hun melklevering zooveel mogelijk beperken, door afschaffing van melkvee. Deze leden verminderen daardoor hun aansprakelijkheid en dupeeren hun fabriek bovendien. Een betere regeling der aansprakelijkheid is echter bij gemis aan aandeelen, moeilijk te maken.

De praktijk heeft uitgewezen, dat het opnemen van art. 19 der Coöperatiewet in de statuten niet in alle opzichten voldoende is. Het kan wenschelijk zijn om, behalve bij vereffening van den boedel, ook bij het voortbestaan der vereeniging een omslag van de leden te heffen. Is in die mogelijkheid niet voorzien, dan kan dit gemis tot gevolg hebben, dat de zaak jarenlang gebukt gaat onder geleden verliezen, of onder de in de oorlogsjaren buitengewoon hoog geworden stichtingskosten. Dit is niet wenschelijk.

De ervaring in de cartonindustrie opgedaan leert, dat het beter is, onmiddellijk schoon schip te maken, zooals bijv. „De Halm” in 1921 heeft gedaan, dan te probeeren het verlies in een reeks van jaren te delgen. Dit laatste werkt voortdurend

deprimeerend op de leveranciers van grondstof, terwijl het eerste, nadat de heftigste verontwaardiging der leden is bedaard, spoedig als een verstandige maatregel erkend wordt.

In de statuten, die in de laatste jaren worden herzien, wordt dan ook in vele gevallen een bepaling opgenomen, welke het mogelijk maakt, geleden verliezen om te slaan over de leden, ook buiten het geval van vereffening van den boedel.

Het heffen van een omslag over de leden is volkomen te verdedigen, als vast staat, *dat het bedrijf onder normale financieele lasten levensvatbaar zoude zijn.*

Het voorbehoud der geursiveerde bewoordingen moet echter bepaald gemaakt worden. Het aanwenden van dit middel onder andere omstandigheden is niet te verdedigen, noch tegenover dat deel der leden, dat zich er tegen heeft verklaard, noch tegenover het algemeen. Dit laatste is geenszins gebaat door het kunstmatig in het leven houden van bedrijven; die onder normale verhoudingen zich niet kunnen staande houden.

Men kan lang en breed uitweiden over de al of niet wensche-lijkheid om de onbeperkte aansprakelijkheid te wijzigen in een beperkte. Veel zin hebben deze beschouwingen niet. Men kan de bezwaren tegen een onbeperkte aansprakelijkheid breed uitmeten en daardoor wellicht sommige leden van coöperatieve fabrieken slapelooze nachten bezorgen. Aan den anderen kant staat vast, dat, als men een fabriek wil stichten bij een beperkte aansprakelijkheid der leden, deze aansprakelijkheid toch nog zoo groot moet zijn, dat het verschil met onbeperkte aansprakelijkheid practisch niet groot meer is.

Zonder een goed geregelde, verregaande aansprakelijkheid krijgt men geen crediet. Men zou bij gemis daarvan het te storten aandeelenkapitaal zeer hoog moeten opvoeren, zoo hoog, dat in de meeste gevallen het lidmaatschap alleen voor de welgestelden mogelijk zoude zijn. De voordeelen van de coöperatieve verwerking, welke het grootst zijn bij *algemeene* deelname – dus weinig vervoerkosten – zouden dan veelal verdwenen zijn.

Ook heeft de onbeperkte aansprakelijkheid der leden meermalen een vereeniging bewaard voor plotselinge opzegging van aan haar verleende credieten, welke ongetwijfeld niet altijd zou zijn uitgebleven, als de geldschieter niet de zekerheid had gehad, dat de onbeperkte aansprakelijkheid der leden hem absoluut tegen verlies beveiligde.

Aanvankelijk wisten de credietinstellingen niet voldoende welk een waarborg in die aansprakelijkheid der leden lag. En bij het aangaan van geldleeningen hebben de leden der eerste fabrieken dan ook tegenover de instelling, die als trustee der obligatiehouders optrad, nog bovendien een verbandschrift moeten teekenen. Doch langzamerhand is het vertrouwen in de soliditeit der coöperatieve vereenigingen met onbepaalde aansprakelijkheid der leden zoo zeer toegenomen, dat een dergelijke vereeniging zeer veel crediet kan verkrijgen en dat haar bankcrediet wordt verleend tegen een debet-rente, die bijv. in 't begin van 1924 2 % lager was, dan wat aan particulieren en handelsvennootschappen werd berekend.

Tot deze wijziging in de opvattingen der credietinstellingen heeft uiteraard niet weinig bijgedragen het feit, dat de Centrale Raiffeisen-bank begonnen is tegen een zeer matige rente verschillende fabrieken te financieren. Reeds voor een 8-tal coöperatieve fabrieken in Groningen en Drente treedt de Raiffeisen-bank thans als geldschietster op.

Dit heeft bij eenige coöperatoren het denkbeeld doen rijpen, om met steun der Centrale Bank een coöperatieve Landbouwbank op te richten in denzelfden trant als reeds in 1912 een Zuivelbank te Leeuwarden tot stand kwam. De vereenigingen, die als lid toetraden, zouden onbepaald aansprakelijk worden voor de verplichtingen der bank, die haar geldmiddelen van de Centrale Raiffeisen-bank zou ontvangen.

De tijden zijn evenwel voor het oprichten van nieuwe coöperaties niet zeer gunstig. Ook zien de andere banken het gevaar van de oprichting dezer nieuwe credietinstelling zeer duidelijk, zoodat zij thans uiterst faciel tegenover de boeren-fabrieken zijn. De behoefte aan deze nieuwe instelling wordt daardoor minder gevoeld, waarvan het gevolg wel zal zijn, dat zij voorloopig achterwege blijft.

Verscheidene fabrieken verschaffen zich crediet door z.g. *leden-deposito's*. De leden, die de uitgekeerde gelden niet aanstands nodig hebben, laten deze bij de fabriek staan en vullen die zelfs in vele gevallen nog met andere beschikbare middelen aan. De fabriek vergoedt dan dezelfde, of een iets hogere rente als de deposito-rente der boerenleenbanken bedraagt. Zij krijgt daardoor goedkoop geld. De besturen der fabrieken werken dit zoo veel mogelijk in de hand.

Maar ook deze medaille heeft haar keerzijde. De deposito's zijn direct, of op zeer korten termijn opzegbaar. Komt er, gemotiveerd of niet, eenige zenuwachtigheid onder de leden, dan kan licht een run op de kas der fabriek ontstaan. Wel zijn ook bankcredieten direct, of op korten termijn opeischbaar, doch een bank kan zich veel beter van den werkelijken toestand der fabriek op de hoogte stellen dan een menigte angstig geworden leden. De leden-deposito's eischen bovendien vrij wat administratie en het toezicht daarop is niet altijd even streng en gemakkelijk. Fraude met deze leden-deposito's is dan ook wel voorgekomen (bij „Westerwolde”).

De fabrieken zouden zich het crediet weinig duurder verschaffen, indien zij te zamen de bovenbedoelde Coöp. Groninger Landbouwbank oprichtten. Zij hadden dan niet, naast haar gewone taak, een bankbedrijf in 't klein te exploiteeren.

Een minder gunstig gevolg van de groote credietwaardigheid der coöperatieve fabrieken met onbeperkte aansprakelijkheid der leden is geweest, dat aan verschillende vereenigingen *te groote credieten* zijn verleend. Dit heeft de voorzichtigheid niet in de hand gewerkt en evenmin de soberheid bij nieuw-bouw of vernieuwing, terwijl de noodzakelijkheid om flink te reserveeren en af te schrijven door deze omstandigheid door de bestuurders minder sterk is gevoeld.

De Centrale Raiffeisen-bank heeft dan ook aan verschillende fabrieken, die diep in de schulden zaten en die thans door haar worden gefinancierd, bepaalde verplichtingen ten aanzien van afschrijvingen en reserveering opgelegd; niet alleen met het oog op eigen risico, doch meer nog ter wille van haar klanten zelf.

De groote credietwaardigheid der Groningsche boeren-fabrieken is oorzaak geweest, dat deze van inmenging in de uitoefening van haar bedrijf door de geldschieters vrijwel verschoond zijn gebleven, wat bijv. niet gezegd kan worden van de coöperatieve suikerfabrieken in het Zuiden van ons land, welker statuten slechts een beperkte aansprakelijkheid der leden kennen.

Er moge voor vele soorten coöperaties, welker leden uit weinig kapitaalcrachtige menschen bestaan, veel te zeggen zijn voor een beperkte aansprakelijkheid der leden, zooals o.a. met veel talent is betoogd door J. DEKING DURA in „de Economist”¹⁾,

1) De Economist, 1913. Deel 1, pag. 185.

voor de fabrieken hier bedoeld, schijnen mij de nadeelen daarvan grooter dan de voordeelen.

Bij suikerfabrieken in het Zuiden van ons land kan men constateeren, dat een fabriek met een vrij groote credietbehoefte en beperkte aansprakelijkheid aan de bank, die de fabriek financiert en als trustee der obligatiehouders optreedt, zulke verregaande bevoegdheden moet geven, dat haar zelfstandigheid daaronder lijdt. Uit dit oogpunt moet de voorkeur worden gegeven aan een vereeniging met onbeperkte aansprakelijkheid, waardoor men baas blijft in eigen huis, boven een met een beperkte aansprakelijkheid, welker lot voor een deel is gegeven in handen van een buitenstaander, i. c. een bank.

Een beperkte aansprakelijkheid kan bovendien misleidend werken, omdat *verhooging* der aansprakelijkheid, indien de voor statutenwijziging vereischte meerderheid daartoe besluit door de minderheid niet steeds met een beroep op den rechter kan worden belet, zooals reeds in verscheidene gevallen is komen vast te staan.

Men oordeele anderzijds niet te licht over de verplichtingen, die de leden eener coöperatie op zich nemen. Het onderworpen zijn aan den wil der meerderheid is echter in vele gevallen een veel grooter bezwaar voor het lidmaatschap eener coöperatie dan de onbeperkte aansprakelijkheid bij liquidatie.

Men kan zich levendig voorstellen, dat iemand in geen geval de kans wil loopen, dat bijv. de *leveringsplicht* aanmerkelijk wordt verzwaaard, waardoor mogelijk zijn geheele bedrijf gedesorganiseerd zou kunnen worden, of dat er jaarlijks te weinig wordt gereserveerd en afgeschreven, waardoor de zaak nooit sterk kan worden en het risico des te grooter blijft.

Daarom is het noodzakelijk, dat de inhoud der statuten wèl overwogen wordt, dat zij door een deskundige worden geredigeerd, dat omtrent de cardinale punten geen misverstand mogelijk zij en dat een bepaling wordt opgenomen, waardoor wordt vastgelegd, dat bij wijziging van enkele nauwkeurig omschreven verplichtingen der leden, dezen de gelegenheid wordt gegeven op redelijke, in de statuten aan te geven voorwaarden uit te treden. ¹⁾

¹⁾ Als ten aanzien van wijziging der bepalingen, welke de verplichtingen der leden regelen, in de statuten geen bijzondere voorschriften zijn gegeven, dan geldt ook voor deze wijzigingen, volgens de rechtspraak van den Hoogen Raad, dat zij geoorloofd zijn, als zij beschouwd moeten worden als *een uitvoering te*

Als alle leden hun verplichtingen klaar voor oogen houden, kan daarvan het gevolg zijn, dat de leden beter medeleven met hun vereeniging en den inhoud der statuten, het beheer der zaak, het toezicht op het bestuur, het technische en financiële beleid, enz. met meer zorg controleeren, dan thans doorgaans het geval is.

De belangstelling voor deze onderwerpen is meestal minimaal, zoolang de zaak goed marcheert. Het tegengestelde treedt in, zoodra iets niet in den haak is.

* * *

Het beheer en het toezicht daarop.

Een zaak van het grootste belang is, dat de vereeniging wordt beheerd door bekwame personen. Geheel in overeenstemming met het streven der Coöperatiewet is het, zeide de memorie van toelichting, dat hare vereenigingen beheerd worden door personen, uit de leden gekozen.¹⁾

Van deze keuze hangt ontzaglijk veel af. Bij een coöperatieve vereeniging bekleedt het bestuur een positie, die analoog is met die van den directeur eener N. V.

Daarom neme men het bestuur niet te groot. Bekwame mannen, bereid en geschikt om als bestuurder op te treden, zijn meestal in zeer beperkt aantal aanwezig. Hoe grooter het bestuur is, hoe minder snel het bovendien kan handelen en hoe sterker de nadeelen van het meerhoofdig gezag aan het licht treden.

Het beheer der aardappelmeelfabrieken is veel meer dan dat der zuivel-, carton- en suikerfabrieken, in den geest van de

goeder trouw van de overeenkomst, welke de grondslag is van den band tusschen de leden en de vereeniging, dus dat zij den toets van *redelijkheid* en *billijkheid* kunnen doorstaan, een criterium, dat volgens *Molengraaff*, blijkens zijn aantekening bij het arrest van den Hoogen Raad van 29 Nov. 1923 (W. v. h. Recht No. 11147) boven alle vroeger gegeven oplossingen over de grens der bevoegdheden eener meerderheid in een vereeniging de voorkeur verdient.

Ook Prof. Mr. *H. R. Ribbuis* zegt in Ec. Stat. Berichten van 18 Juni 1924: „Het moet erkend worden, dat een nadere omschrijving van bepaalde wijzigingen, welke niet geoorloofd zouden zijn, uiterst moeilijk is te geven.”

Een dergelijke *algemeen geldende* omschrijving moge uiterst moeilijk of onmogelijk zijn, in ieder *bijzonder* geval kan in de statuten wel een beperking der meerderheidsmacht worden vastgelegd.

¹⁾ Mr. M. Polak, De wet van 17 Nov. 1876, S. no. 227 tot regeling der Coöp. Vereenigingen, pag. 73.

ontwerpers der coöperatiewet geregeld. Dit kan bij deze industrie ook gemakkelijker, doordat het bedrijf eenvoudiger en veelal minder groot is. Bovendien is het een seizoenbedrijf. De eigenlijke campagne duurt omstreeks 10 weken. Gedurende dien tijd kunnen de bestuursleden zich dus gemakkelijker geheel aan de zaak wijden dan bij een continu-bedrijf.

Bij de aardappelmeelfabrieken oefent als regel het bestuur inderdaad het beheer uit. Vele fabrieken hebben geen directeur; en waar deze aanwezig is, verschilt zijn positie toch aanmerkelijk van die van een directeur eener N. V.

Regel bij de coöperatieve aardappelmeelfabrieken is, dat een „boekhouder” de leiding der administratie heeft en een „opzichter” als technisch leider der fabriek fungeert.

De carton-, zuivel- en suikerfabrieken hebben alle één of meer directeuren. De positie van deze functionarissen is bij de eene fabriek veel zelfstandiger dan bij de andere. Veel hangt ook af van de persoonlijkheid dier ambtenaren; doch om het even, of men heeft een directeur, of een boekhouder met een opzichter als dagelijksche leiders, hun positie behoort te zijn die van een procuratiehouder. Het bestuur vertegenwoordigt de vereeniging (art. 9); het bestuur legt rekening en verantwoording af op een algemeene vergadering (art. 16).

Waar het bestuur voor den gang van zaken verantwoordelijk is en blijft, is het logisch, dat, indien het een deel van zijn taak moet overdragen aan een ander (den directeur), *het bestuur dezen benoemt*.

Toch behoudt de ledenvergadering zich dit recht veelal voor; iets wat mij niet juist voorkomt, daar de bestuursleden veel beter dan de ledenvergadering kunnen weten welke personen voor de vereeniging het meest gewenscht zijn.

Al is de functie van het bestuur eener coöperatieve fabriek dus geenszins beperkt tot het houden van toezicht, toch moet de *dagelijksche* leiding van het bedrijf worden overgelaten aan een of meer ambtenaren.

Dat daarvoor de juiste personen worden gekozen, is voor de zaak een levensbelang. Veel meer nog dan van de capaciteiten van het bestuur hangt het slagen der onderneming af van de bekwaamheden van den directeur (of eventueel van boekhouder en opzichter).

Aan deze personen moeten daarom zeer hooge eischen worden

gesteld en hun salarissen dienen daarmee in overeenstemming te zijn, iets dat tot schade der zaak, niet alle fabrieksbesturen steeds voldoende hebben ingezien.

Een goede maatregel is het een der bestuursleden meer speciaal met het plegen van het geregelde overleg met de hoofdamtbenaren en met het geregelde toezicht te belasten.

Dit *gedelegeerd* bestuurslid kan zich goed in de geheele zaak inwerken en een nauwlettende contrôle uitoefenen.

Daar een opvallend deel der teleurstellingen met onze coöperatieve industrie is te wijten aan fraude van den directeur, moet de delegatie van een deel der bestuursbevoegdheden aan één daarvoor verantwoordelijk lid van zeer groote beteekenis worden geacht.

De verhouding van dit gedelegeerd lid tot den leidenden ambtenaar (of deze directeur, boekhouder of beheerder heet, is van minder beteekenis), blijft een aangelegenheid van delicate aard.

Sommige gedelegeerden gaan zoover, dat zij daadwerkelijk de dagelijksche leiding uitoefenen en een aan hun bemoeiingen evenredige belooning ontvangen. Voor algemeene toepassing schijnt mij dit systeem niet gewenscht, omdat het meestal onmogelijk zal zijn *onder* een dergelijken gedelegeerde een eerste-rangs kracht als directeur te krijgen. Heeft een der leden van het bestuur de vereischte capaciteiten om de dagelijksche leiding op zich te nemen, en is hij daartoe bereid, dan is het beter een zoodanig lid tot directeur te benoemen.

De taak van het gedelegeerd bestuurslid kan dan blijven, wat zij m.i. in het algemeen behoort te zijn, n.l. na te gaan, of de bestuursbesluiten op de juiste wijze ten uitvoer worden gebracht, overleg te plegen omtrent de hoofdzaken der dagelijksche leiding met den directeur en afdoende contrôle uit te oefenen op de administratie, vooral van die onderdeelen, die meestal vallen buiten de bemoeiingen van den accountant. ¹⁾

Men kan ten aanzien van het beheer der coöp. fabrieken moeilijk algemeene lijnen aangeven. De persoonlijke qualiteiten van bestuursleden en directeuren moeten in verband met den aard van het bedrijf den doorslag geven.

¹⁾ Ook een *goede* accountants-contrôle is uiteraard noodzakelijk.

In het algemeen waardeeren de leden veel te weinig de diensten der bestuursleden. Van de hoeveelheid arbeid, die de goede bestuursleden verrichten, van den tijd, dien zij voor de vereeniging disponibel stellen, van de zorg, die hun de vereeniging baart, toonen de leden veelal geen flauw idee te hebben. Meestal wordt het bestuurslidmaatschap beschouwd als een „eerebaantje” en is „ondank” het loon der bestuurders, als de zaak niet vlot loopt.

Waar het voor de landbouwers van het grootste belang is, dat de besten onder hen zich aan de coöperatieve vereenigingen blijven wijden – of zij dit doen „om de eer” of „ter wille van de goede zaak”, doet niets ter zake – veroorloof ik mij meer waardeering voor hun bemoeiingen te bepleiten.

Dit behoeft critiek niet uit te sluiten, mits deze opbouwend zij. Geregelde opbouwende critiek is heel wat heilzamer, dan onverschilligheid in tijden, dat het goed gaat en felle oppositie, zoodra tegenslagen de vereeniging treffen.

De wet eischt, nog wel op straffe van nietigheid der statuten, dat daarin het toezicht op de handelingen van het bestuur wordt geregeld. De regeling van dit toezicht echter laat bij de meeste fabrieken wel wat te wenschen over. In vele gevallen wordt het uitgeoefend door een commissie tot het nazien der rekening, welke commissie één- of tweemaal vóór de jaarlijksche algemeene vergadering bijeen komt.

In andere gevallen is wel een commissie of raad van toezicht ingesteld en zijn ook enkele van haar bevoegdheden verspreid in de statuten opgenomen, doch in 't algemeen is het daarop betrekking hebbende deel der statuten onvoldoende verzorgd.

Waar de leden bij liquidatie volledig aansprakelijk zijn voor de verplichtingen der vereeniging, mag evenmin als aan het bestuur, aan het toezicht daarop, iets ontbreken. De bevoegdheden van ieder dier beide colleges dienen in de statuten nauwkeurig te worden omschreven en goed uit elkaar te worden gehouden, mede om ieders verantwoordelijkheid duidelijk vast te stellen.

Dit is ook noodig om te voorkomen, dat een ijverige, ambitieuse commissie van toezicht haar eigenlijke taak uit het oog verliest en zich gaat bemoeien met wat des bestuurs is!

Terwijl het bestuur klein dient te zijn, is een grootere raad van toezicht geen bezwaar. Deze behoeft niet zoo dikwijls bijeen te komen en door het ledental wat grooter te nemen, kan er

een inniger contact met de leden blijven, vooral als deze over een uitgestrekt gebied verspreid wonen.

Bij vereenigingen, die, zooals de coöperatieve suikerfabriek, en de zuivelfabriek te Bedum, omstreeks 2000 leden tellen, is een behoorlijk, rechtstreeksch contact van het bestuur met de leden uitgesloten.

Een college, staande tusschen de algemeene vergadering en het bestuur, is dan wenschelijk, mede omdat een zoo groote ledenvergadering voor de behandeling der meeste zaken volkomen ongeschikt is.

* * *

De ledenvergadering.

Geheel in de lijn zou het liggen, dat de ledenvergadering, aan welke *het bestuur* rekening en verantwoording van het gevoerde beheer doet, werd gepresideerd door den voorzitter van den *raad van toezicht*. Een algemeene vergadering van een N.V. wordt immers eveneens door den voorzitter van den raad van commissarissen geleid en niet door den directeur.

Toch geschiedt dat bij geen enkele fabriek. De voorzitter van het bestuur is voorzitter der ledenvergadering.

De wet is op dit stuk ook niet consequent, waar ze in art. 10 de bijeenroeping van een algemeene vergadering aan *het bestuur* opdraagt.

Toch is er zeer veel voor te zeggen, dat de leiding der vergadering niet is opgedragen aan iemand, die tegelijk rekening en verantwoording moet doen. Daarbij moet de voorzitter onpartijdig zijn. Hij moet zich bepalen tot de leiding, zooals, om een paar voorbeelden te noemen, al liggen die ook op geheel ander terrein, de voorzitters dat in de vergadering der Tweede en Eerste Kamer doen, en zooals de Commissaris der Koningin dit in een Statenvergadering doet. Vooral als er meningsverschillen bestaan tusschen het bestuur en de vergadering dient de voorzitter van het bestuur, die het gevoerde beheer verdedigt, niet in den gang der discussiën en der stemmingen te kunnen ingrijpen.

De algemeene vergadering is de hoogste macht in de vereeniging. Alle leden zijn belanghebbenden in hun dubbele functie van ondernemer en van leverancier der grondstof. Allen hebben

daardoor, veel meer dan aandeelhouders eener N. V., aanleiding om zich met het beheer der zaak te bemoeien. Dit kan een groot voordeel, maar ook een nadeel zijn.

Hiervóór (pag. 42) is vermeld, hoe in de ledenvergadering van de eerste coöperatieve aardappelmeelfabriek veel te veel zaken werden besproken, waarvan later bleek, dat ze wereldkundig werden en de vereeniging schaadden. Dit is bij meer fabrieken het geval geweest. Als reactie daarop is evenwel in vele gevallen een veel te groote mate van terughoudendheid bij de besturen gevolgd. De juiste middenweg wordt thans lang niet altijd bewandeld.

Vele besturen gaan er van uit de leden zoo *weinig mogelijk* mede te deelen. De agenda's der algemeene vergaderingen bevatten dikwijls zoo weinig mogelijk punten. Toelichting daarop ontbreekt niet zelden geheel. Mondeling wordt in de vergadering ook liefst alleen het strikt noodige medegedeeld. De gewichtigste besluiten moeten soms worden genomen, zonder dat den leden de gelegenheid is gegeven, zich een behoorlijk oordeel daarover te vormen.

Dat gaat veel te ver.

Dat het bestuur geen zaken mededeelt, die concurrenten voordeel kunnen bezorgen, ligt voor de hand. Doch de leden hebben recht te weten wat zonder schade kan worden medegedeeld. De punten op de convocatiebiljetten dienen van een behoorlijke toelichting te worden voorzien. Vóór de jaarvergadering dient een korte balans met winst- en verliesrekening te worden toegezonden, evenals een beknopt jaarverslag, opdat de leden op de hoogte blijven van en inzicht kunnen krijgen in hun gemeenschappelijke zaak. Aldus kan de coöperatie mede opvoedend en ontwikkelend werken.

Zijn er voor sommigen onduidelijkheden, dan kan vóór of tijdens de vergadering om opheldering worden gevraagd. Dat is heel wat beter dan dat de leden, die zonder eenige voorbereiding ter vergadering komen en daar onvolledig worden ingelicht, na afloop in café, spoorrein of tram aan hun onvoldaanheid over de wijze, waarop zij dom gehouden worden, lucht geven. Vele besturen zullen goed doen dit punt nog eens te overwegen. Het vertrouwen der leden in de vereeniging kan door een handelwijze als boven omschreven slechts worden versterkt, waaruit alleen goeds kan voortkomen. Gelukkig valt in den aller-

laatsten tijd op dat stuk reeds merkbare vooruitgang te constateeren.

In afwijking van wat elders bij coöperatieve vereenigingen veelal regel is, houdt het aantal stemmen, dat ieder lid in de leden-vergaderingen der hier beschouwde vereenigingen uitbrengt, verband met het aantal aandeelen, dat hij heeft of, waar deze — zooals bij de zuivelfabrieken — ontbreken, met het aantal koeien, dat ieder lid melkt.

Er is ook alles voor te zeggen aan degenen, die bij den gang der zaken het meest geïnteresseerd zijn, in de ledenvergadering meer invloed te geven dan aan de kleinere deelnemers.

Sommigen vinden dit in strijd met de ideëele motieven, die aan het coöperatieve stelsel ten grondslag liggen. Naar mijn meening ten onrechte.

In de landbouwindustrie is coöperatie een vorm van samenwerking, gekozen om voor de grondstoffen, die de leden leveren, een zoo hoog mogelijken prijs te kunnen maken. Zuiver economische motieven hebben geleid tot het ontstaan der coöperatieve fabrieken. Zuiver zakelijk dienen deze vereenigingen daarom te worden ingericht en beheerd.

Als voorbeeld van de regeling der stembevoegdheid bij een fabriek met een in aandeelen verdeeld maatschappelijk kapitaal moge dienen „De Woudbloem”, bij welke fabriek in een ledenvergadering het bezit van 1—3 aandeelen recht geeft op het uitbrengen van 1 stem, dat van 4 t/m. 6 aandeelen op 2 stemmen, dat van 7 t/m. 10 aandeelen op 3 stemmen, terwijl de bezitters van meer dan 10 aandeelen 4 stemmen uitbrengen.

Bij de coöp. zuivelfabriek te Marum heeft ieder lid als zoodanig één stem en voorts voor ieder vol vijftal melkkoeien één stem meer, tot een maximum van vijf stemmen.

RESUMÉ EN CONCLUSIËN.

Het vorenstaande overziende, komen we tot de volgende samenvatting.

Door fabriekmatige verwerking van verschillende voortbrengselen van den landbouw en de veehouderij worden producten verkregen, die een grootere geldswaarde hebben.

In de provincie Groningen wordt deze verwerking vooral toegepast op aardappelen, stroo, suikerbieten en melk.

De bedoelde industrieën hebben den Groningschen landbouw voor enkele belangrijke voortbrengselen onafhankelijk gemaakt van de vraag voor gebruik dezer producten in onverwerkten toestand.

Zonder deze onafhankelijkheid is een productie van deze voortbrengselen in den tegenwoordigen omvang ondenkbaar.

Aardappelmeel. De geardheid van den bodem, de aanwezigheid van een wijd vertakt net van kanalen, van goedkoope brandstof en van een ondernemende bevolking met eenerzijds voldoende disponibel kapitaal en anderzijds voldoende betrekkelijk goedkoope, beschikbare arbeidskrachten hebben speciaal de Veenkoloniën gemaakt tot een economisch-geografisch milieu, bij uitstek geschikt voor de voortbrenging van aardappelen met een hoog zetmeelgehalte en voor de verwerking daarvan tot aardappelmeel en derivaten.

De voornaamste factoren, waardoor – nadat de grondslagen der aardappelmeelindustrie waren gelegd – deze en ook de cartonindustrie haar tegenwoordige uitbreiding heeft kunnen bereiken, zijn:

a. de steeds voortschrijdende ontginningen aan de randen der Veenkoloniën;

b. de vervanging van stalmest door kunstmest.

Naast de voordeelen, verbonden aan het in 't voren koopen van aardappelen, wat door de fabrikanten algemeen werd toegepast, bestonden aanmerkelijke nadeelen, welke aanleiding hebben gegeven tot veel klachten.

De steeds sterker geworden drang der landbouwers om de aardappelen naar zetmeelgehalte te verkoopen, is verklaarbaar, evenals de bezwaren, die van de zijde der fabrikanten tegen de door de landbouwers gewenschte wijze van uitvoering werden aangevoerd, dit zijn.

De grieven, die de landbouwers tegen de fabrikanten hadden, zijn mede veroorzaakt en ongetwijfeld versterkt, door de daling der aardappelmeelprijzen, waardoor de fabrikanten gedwongen waren de aardappelprijzen zoo laag te stellen, dat de aardappelteelt niet of nauwelijks meer loonend was.

Dat de fabrikanten overgingen tot het maken van overeenkomsten ten aanzien van den verkoop van het meel en den inkoop der aardappelen lag, in verband met de overwegende beteekenis der Nederlandsche aardappelmeelindustrie en het beperkte gebied, waarin de fabrieken waren gelegen, voor de hand. Dat de landbouwers nadeelen van deze overeenkomst duchtten, is vanzelf sprekend.

De pogingen der firma SCHOLTEN om de aardappelen op participatie-voorwaarden te verwerken, dienen te worden beschouwd als pogingen om de stichting van coöperatieve fabrieken te voorkomen.

De voor den landbouw zeer slechte tijden en de door de vereenigde fabrikanten te hunnen aanzien ingenomen machtspositie, deden de landbouwers hun toevlucht nemen tot de stichting van eigen aardappelmeelfabrieken.

Deze zijn zoowel als coöperatieve vereenigingen als in den vorm van naamlooze vennootschappen geconstitueerd.

De voordeelen der „boeren“-fabrieken waren na de eerste moeilijke jaren zoo tastbaar, dat zij reeds in 1913 meer aardappelen verwerkten dan de particuliere.

Alleen motieven van economischen aard liggen aan de stichting der coöperatieve fabrieken in Groningen ten grondslag.

Indien in 1914 de Europeesche oorlog niet was uitgebroken en de overheid niet in het productie- en distributie-systeem had ingegrepen, zouden de speculatieve aardappelmeelfabrieken hoogstwaarschijnlijk aanmerkelijk eerder tot haar tegenwoordige beteekenis teruggedrongen zijn.

Bij een normalen aardappeloogst is de hoeveelheid, die thans nog in speculatieve fabrieken wordt verwerkt, zeer gering.

De thans tusschen 16 der 20 coöperatieve aardappelmeel-

fabrieken ten opzichte van den verkoop van het meel bestaande samenwerking, zou niet verkregen zijn, indien door regeeringsmaatregelen de relaties tusschen de afzonderlijke fabrieken en haar agenten en afnemers niet gedurende geruimen tijd verbroken waren geweest.

Deze samenwerking heeft aan de producenten reeds groote voordeelen opgeleverd en kan dit ook nog in de toekomst doen, zonder dat daardoor de belangen van andere groote bevolkingsgroepen in ons land worden geschaad.

Een dergelijk resultaat was en is alleen te bereiken door al het meel der verbonden fabrieken voor gemeene rekening te verkoopen.

De voordeelen van het gemeenschappelijk verkoopbureau bestaan niet uitsluitend, en in normale jaren zelfs niet in de eerste plaats, in zijn invloed op den loop der prijzen.

Aan den gunstigen invloed, dien het Aardappelmeelverkoopbureau heeft gehad op de techniek van het bedrijf, mede door de door de aangesloten fabrieken toegepaste uniforme wijze van boekhouding, welke critische beoordeeling der bedrijfsresultaten tot in onderdeelen mogelijk maakt, wordt nog te weinig aandacht geschonken.

Dat de onderlinge concurrentie der aangesloten fabrieken, waardoor de energie wordt geprikkeld, door de instelling van een gemeenschappelijk verkoopkantoor zou verslappen, is nog geenszins gebleken.

Tengevolge van de samenwerking tusschen de groote meerderheid der coöperatieve fabrieken is de onderlinge wedijver op een ander gebied overgebracht, waar groote voordeelen en betrekkelijk geringe nadeelen er het gevolg van zijn.

* * *

Stroocarton. De aanvankelijke concentratie van de stroocarton-industrie in één streek en zelfs grootendeels in één dorp vond haar oorzaak in de volgende omstandigheden:

1. het door het verval der zeilscheepvaart beschikbaar komen van bedrijfskapitaal der reeders en scheepsbouwers en van arbeidskrachten;
2. de aanwezigheid van goedkoope brandstof in de onmiddellijke nabijheid;

3. aanwezigheid van voor de fabricage geschikt water;
4. overvloed van stroo in de naaste omgeving;
5. gemis van voldoende afzet van stroo voor consumptie-doeleinden;
6. goedkoope transportgelegenheden voor stroo zoowel als voor carton, beide volumineuze producten;
7. aanwezigheid van een overwegend eigenerfden boerenstand, die vrij was het stroo te verkoopen;
8. zucht tot navolging door anderen van de geslaagde eerste ondernemingen.

Een streek met een zoodanig complex van ontwikkelingsfactoren treft men nergens anders in Europa aan.

Daardoor is relatief nergens anders ter wereld de stroocartonproductie van zoo groote beteekenis geworden als in de provincie Groningen, terwijl absoluut genomen alleen de Vereenigde Staten van Noord Amerika deze nabijkomt. ¹⁾

De stroocartonindustrie vormt één der oorzaken, waardoor in Groningen de graanteelt thans van veel grooter beteekenis is dan elders in ons land. Uit een landbouw-technisch oogpunt zijn aan dezen uitgebreiden graanbouw verschillende nadeelen verbonden.

Factoren, analoog aan die, welke de coöperatieve aardappelmeelfabrieken deden ontstaan, leidden tot navolging van deze organisaties in de cartonindustrie.

Deze kwamen hier tot stand, ondanks de volgende voor de oprichting ongunstige factoren:

1. de duurzaamheid van stroo;
2. het feit, dat stroo nergens een hoofdproduct van het bedrijf is;
3. de, vergeleken met de aardappelmeelindustrie, ongunstige verhouding tusschen de waarde der jaarlijks te verwerken grondstof en de stichtingskosten der fabrieken;
4. de mislukking van vroeger door boeren gestichte cartonfabrieken.

Uit de bedrijfsresultaten der eerste coöperatieve fabriek kan worden afgeleid, dat goedwerkende particuliere fabrieken vóór het jaar 1900 groote winsten hebben gemaakt.

¹⁾ Nadat Hoofdst. II reeds was afgedrukt, ontving ik door bemiddeling van de Ned. Landb. Handelskamer van het Ministerie van Landbouw en Handel te Tokio de mededeeling, dat in Japan in 1922 in 22 fabrieken \pm 90.000 ton carton werd vervaardigd (zie pag. 161).

Ten gevolge van den invloed der coöperatieve fabrieken zijn deze winsten daarna tot normale hoogte gedaald.

De capaciteit der gezamenlijke coöperatieve fabrieken verhoudt zich tot die der gezamenlijke speculatieve fabrieken ongeveer als 5 : 3.

Meerdere samenwerking tusschen de verschillende coöperatieve cartonfabrieken ware van groot belang voor de leden.

De vooruitzichten op een betere samenwerking zijn echter vooralsnog weinig gunstig. Wat dit betreft steekt de coöperatieve cartonindustrie zeer ongunstig af bij de coöperatieve aardappelmeel- en zuivelindustrie.

Uit den boezem der leden gaan evenwel hoe langer hoe meer stemmen op, die op de nadeelen, verbonden aan de onderlinge concurrentie der cartonfabrieken wijzen.

Niet alleen samenwerking tusschen de coöperatieve cartonfabrieken is van belang voor de boeren. Iedere factor, die de productiekosten van carton uit stroo doet dalen, is, evenals iedere verhooging van den netto-prijs van carton, direct of indirect voordeelig voor de stroo-producenten. Zoowel de leden als de niet-leden der coöperatieve fabrieken hebben daarbij derhalve belang.

Verhoogde productiekosten kunnen, als zij op alle fabrieken drukken, wegens afwezigheid van buitenlandsche concurrentie soms tijdelijk op de afnemers worden verhaald.

Daar voor de doeleinden, waarvoor stroocarton wordt gebezigd, echter ook andere materialen meer of minder geschikt zijn, zal in het algemeen verhooging der productiekosten van de stroo-cartonfabrieken door de stroo-producenten moeten worden gedragen.

Dat in deze exportindustrie de bedrijfstechneik wordt verbeterd, waardoor met minder onkosten voor een even groote waarde kan worden uitgevoerd, is, evenals een prijsverhoging van het carton, van algemeen Nederlandsch belang.

Waarom van het geëxporteerde carton ruim 80 % naar Engeland gaat en de afzet naar andere landen zoo gering is gebleven, valt uit de beschikbare gegevens niet geheel te verklaren.

* * *

Suiker. Nadat gedurende verscheidene jaren de meening had bestaan, dat de suikerbiet voor de provincie Groningen een

ongeschikt cultuurgewas was, kreeg de teelt omstreeks 1900 meer beteekenis.

Uitbreiding op eenigszins groote schaal kon alleen verwacht worden, indien de bieten konden worden verwerkt in een in de nabijheid gevestigde suikerfabriek.

Het bouwen van een dergelijke fabriek was omgekeerd alleen mogelijk, als men de teelt van voldoende bieten in het Noorden van ons land verzekerd kon achten.

Toen plannen van hoofdzakelijk landbouwers voor een onderlinge fabriek niet voor verwezenlijking vatbaar bleken, heeft samenwerking tusschen deskundigen op 't gebied der suikerfabricage uit het Zuiden van ons land met landbouwers en industrieelen uit het Noorden geleid tot de stichting der Noord Nederlandsche Beetwortelsuikerfabriek.

De wijze, waarop daarbij statutair de rechten van aandeelhouders zoowel als van bietenleveranciers waren geregeld, heeft bewezen een gelukkige te zijn geweest.

Het succes der genoemde fabriek, de gunstige resultaten van het tweetal coöperatieve suikerfabrieken in het Zuiden van ons land, en de goed geslaagde coöperatieve ondernemingen in de aardappelmeel-, carton- en zuivelindustrie waren oorzaak van plannen tot stichting eener coöperatieve suikerfabriek toen de teelt van suikerbieten in Groningen en Friesland een zoodanige uitbreiding had verkregen, dat voor twee fabrieken voldoende grondstof verzekerd werd geacht.

Dat de plannen tot stichting slaagden, wijst op de groote populariteit, welke in die jaren de coöperatie zich onder de landbouwers had verworven.

De nieuwe fabriek is in weinige jaren tot een der grootste en meest complete suikerfabrieken van Europa uitgebreid.

De aanleiding tot deze uitbreidingen vormden voor een groot deel de buitengewone omstandigheden, waarin ons land zich van 1914–1920 bevond.

De concentratie in de suikerindustrie leidde tot een belangengemeenschap der coöperatieve fabriek met de Centrale Suikermaatschappij c.a., welke door vele leden is veroordeeld.

Het is niet mogelijk na te gaan of de resultaten van genoemde belangengemeenschap gunstig zijn of niet, aangezien niet vastgesteld kan worden, hoe zonder deze samenwerking de loop van zaken zoude zijn geweest.

Er zijn geen voldoende termen aanwezig om zonder ingrijpende verandering in de prijsverhouding tusschen suiker en koren een inkrimping van de suikerbietenteelt in het Noorden van ons land te verwachten.

Een dergelijke inkrimping ware om redenen van landbouwtechnischen zoowel als van economischen aard te betreuren.

Daar het bietenloof in de streken met gemengd bedrijf en de pulp in de weidestrecken een zeer gewild veevoeder vormen, zal de rentabiliteit van de veehouderij van invloed zijn op de ontwikkeling der suikerbietenteelt (en omgekeerd).

* * *

Zuivel. De fabriekmatige verwerking van melk tot boter heeft de beteekenis der veehouderij, trots het verdwijnen van de noodzakelijkheid om ter wille van den stalmest rundvee te houden, aanmerkelijk doen toenemen.

De geringe beteekenis der melkveehouderij, de slechte kwaliteit der boerenboter, de aard van het zuivelbedrijf, dat regelmatig aanvoer van versche melk eischt en de aard van dit artikel, dat in ongekoelden staat geen transport over grootere afstanden, of bewaring van langeren duur verdraagt, verklaren waarom de eerste zuivelfabrieken door de veehouders zelve werden gesticht.

De bereiding van kaas en melkproducten heeft pas beteekenis gekregen, nadat Regeeringsmaatregelen tijdelijk het maken daarvan zeer in de hand hadden gewerkt.

Op de kwaliteiten der boter en kaas is een zeer gunstige invloed uitgeoefend door de boter- en kaaskeuringen van den Bond van Zuivelfabrieken in de prov. Groningen.

De kleine boterfabrieken hebben de concurrentie tegen de beter ingerichte grootere fabrieken, die tevens kaas maakten, op den duur niet kunnen volhouden.

Dientengevolge is, ondanks de steeds grooter wordende hoeveelheid melk, welke verwerkt wordt, het aantal zuivelfabrieken afgenomen.

Naast eenige bestaande fabriekjes, welke zich door de gunstige resultaten en doordat in de omgeving voldoende melk was te krijgen, konden ontwikkelen tot flinke bedrijven, hebben de door „Lijempf” gestichte en de door fusie ontstane, op

coöperatieven grondslag werkende fabrieken vele kleinere overbodig gemaakt en doen verdwijnen.

Er zijn nog verschillende fabrieken, die door combinatie met één of meer andere beter aan het doel zouden beantwoorden.

* * *

Organisatie der coöperatieve fabrieken. De in den vorm van coöperatieve vereenigingen geconstitueerde bedrijven nemen in de landbouwindustrie zulk een voorname plaats in, dat een degelijke organisatie dezer vereenigingen van algemeen belang is.

Daar de Coöperatie-wet slechts algemeene regels geeft, en geven kan, en coöperatieve vereenigingen in de eerste plaats worden geregeld „door de overeenkomsten der partijen”, is het noodzakelijk aan den inhoud der statuten de meest mogelijke zorg te besteden en aandacht te schenken.

Met uitzondering van die der zuivelfabrieken toonen de statuten van vele coöperatieve fabrieken, dat deskundige voorlichting bij de samenstelling er van heeft ontbroken.

Oprichters van coöperatieve fabrieken dienen er naar te streven het aandeelenkapitaal zoo groot te maken, als de omstandigheden gedoogen. Voor de zuivelfabrieken in Groningen zijn aan een in aandeelen verdeeld maatschappelijk kapitaal eigenaardige bezwaren verbonden.

De leveringsplicht der leden dient zoodanig te zijn geregeld, dat de fabriek steeds zoo goed mogelijk van een voldoende hoeveelheid grondstof verzekerd is. Deze regeling zal aan de omstandigheden moeten worden aangepast. Er dient naar te worden gestreefd de hoeveelheid grondstof, welke regelmatig op de vrije markt moet worden aangekocht, zoo klein mogelijk te maken, al kan niet worden ontkend, dat goed werkende fabrieken door bijkoop van grondstof in vele gevallen voordeel kunnen behalen.

Behalve van grondstoffen dient iedere fabriek verzekerd te zijn van voldoende crediet. De beste waarborg daarvoor is de persoonlijke onbepaalde aansprakelijkheid der leden. Nadat gedurende tal van jaren aan deze aansprakelijkheid door de leden te geringe aandacht is geschonken, hebben eenige gevallen, waarin de leden van coöperaties te zamen de geleden verliezen hebben moeten dekken, een veelal overdreven vrees voor deze aansprakelijkheid veroorzaakt.

Het feit, dat in een coöperatieve vereeniging de minderheid zich in zeer vele gevallen zal hebben te schikken naar de meerderheid, maakt het noodig, dat in de statuten ten aanzien van enkele cardinale punten de mogelijkheid van wijziging wordt gelimiteerd.

Uittreding van leden mag geen financieele verzwakking der vereeniging ten gevolge hebben.

De minimum-afschrijving en -reserveering dienen in de statuten te worden vastgelegd. Deze minima zullen niet te laag gesteld mogen worden, mede om de aansprakelijkheid der leden niet drukkender te maken dan noodig is.

Het is wenschelijk statutair de mogelijkheid te openen ook buiten het geval van liquidatie een door toevallige omstandigheden veroorzaakt verlies over de leden om te slaan, mits volkomen vast sta, dat een dergelijke omslag niet geschiedt om het bestaan van een overigens niet levensvatbaar bedrijf te rekken. Ook in enkele gevallen, dat door buitengewone tijdsomstandigheden de stichtingskosten eener fabriek abnormaal hoog zijn geworden, is het nuttig de te hooge boekwaarde der vaste goederen gedeeltelijk om te slaan over de leden om op deze wijze de belemmeringen voor de toetreding van nieuwe leden op te heffen. Zijn er leden, die dien omslag niet in eens kunnen betalen, dan kan dezen de gelegenheid worden geschonken den omslag door jaarlijksche inhouding van een deel der opbrengst van de geleverde grondstoffen in een reeks van jaren te voldoen.

Aan de bekwaamheden van bestuurders dienen hoge eischen te worden gesteld.

Mede omdat de keuze van geschikte personen steeds beperkt is, dient het bestuur uit een klein aantal leden te bestaan.

Een raad van toezicht, wiens bevoegdheden in de statuten nauwkeurig dienen te zijn omschreven, zorge met behulp van een accountant voor een strenge contrôle op het beheer.

Benoeming en salariering van den directeur dienen aan het bestuur te worden overgelaten, aangezien dit krachtens de wet met het beheer is belast en daarvoor verantwoordelijk is en blijft.

Het bestuur dient de leden zooveel mogelijk van den toestand der vereeniging en van den gang van zaken op de hoogte te houden. Op dit punt zijn vele besturen te kort geschoten.

De leden dienen er zich van bewust te zijn, dat een uit den aard der zaak groote algemeene vergadering geheel ongeschikt is om bestuursdaden te verrichten.

INHOUD.

Inleiding

HOOFDSTUK I. Aardappelmeelindustrie.

	Bladz.
Ontwikkeling der Nijverheid	1
Ontwikkeling der aardappelteelt in de Veenkoloniën	11
De wijze van verkoop der aardappelen	18
De opkomst der coöperatieve fabrieken	36
De Eersteling	38
De Eendracht	46
De crisisjaren	52
De Bond van Boeren-aardappelmeelfabrieken	57
Het „Avebe”.	66
Nog een Coöperatieve Vereeniging	75
De Vertrouwenscommissie	77
Vóór- en nadeelen der coöp. fabrieken	80
Beteekenis der Aardappelmeelindustrie	88

HOOFDSTUK II. Stroocartonindustrie.

Ontwikkeling der particuliere fabrieken	95
De grondstof voor het carton	104
Oorzaken en aanleiding van het ontstaan van coöperaties	109
De Toekomst	114
De Dollard	119
Union	123
Het contract van Free & Co.	125
De Vrijheid	128
D. O. S.	130
De Eendracht	131
Ons Belang	132
Reiderland	132
De Halm	134
Ceres	135
Totale capaciteit	137
Resultaten van speculatieve fabrieken	138
Moeilijkheden in de cartonindustrie	143
Opgeheven bedrijven	148

	Bladz.
Liquidatie „D. O. S.”	148
Buitengewone maatregelen van coöperaties	150
Organisatie in de cartonindustrie	151
Economische beteekenis.	158

HOOFDSTUK III. Suikerindustrie.

De ontwikkeling der teelt	165
Voorbereidingen voor een fabriek	167
De Noord Ned. Beetw. suikerfabriek	169
Het participatiecontract van Vierverlaten	171
Voorbereidingen voor een coöperatieve fabriek	176
Strijd om de grondstof	183
Overeenkomst met de C. S. M.	185
Einde der periode van voorspoed	188
De beteekenis der suikerindustrie	195

HOOFDSTUK IV. Zuivelbereiding.

De toestand in het laatst der vorige eeuw	203
Ontwikkeling in deze eeuw	210
Bond van Zuivelfabrieken in de prov. Groningen	214
Het Botercontrôle-station Groningen	219
Lijempf	221
Marum	222
Bedum	225
Stad en Lande	229
Afzet der producten	233
De beteekenis der zuivelindustrie voor het landbouwbedrijf	235

HOOFDSTUK V. De Organisatie der Coöperatieve Fabrieken.

Het Kapitaal	237
Leveringsrecht en -plicht	246
Het verwerken van grondstof van niet-leden	252
In- en uittreding van leden.	255
Afschrijving en reserveering	259
De aansprakelijkheid	263
Het beheer en het toezicht daarop.	269
De ledenvergadering	273
Resumé en Conclusiën	276